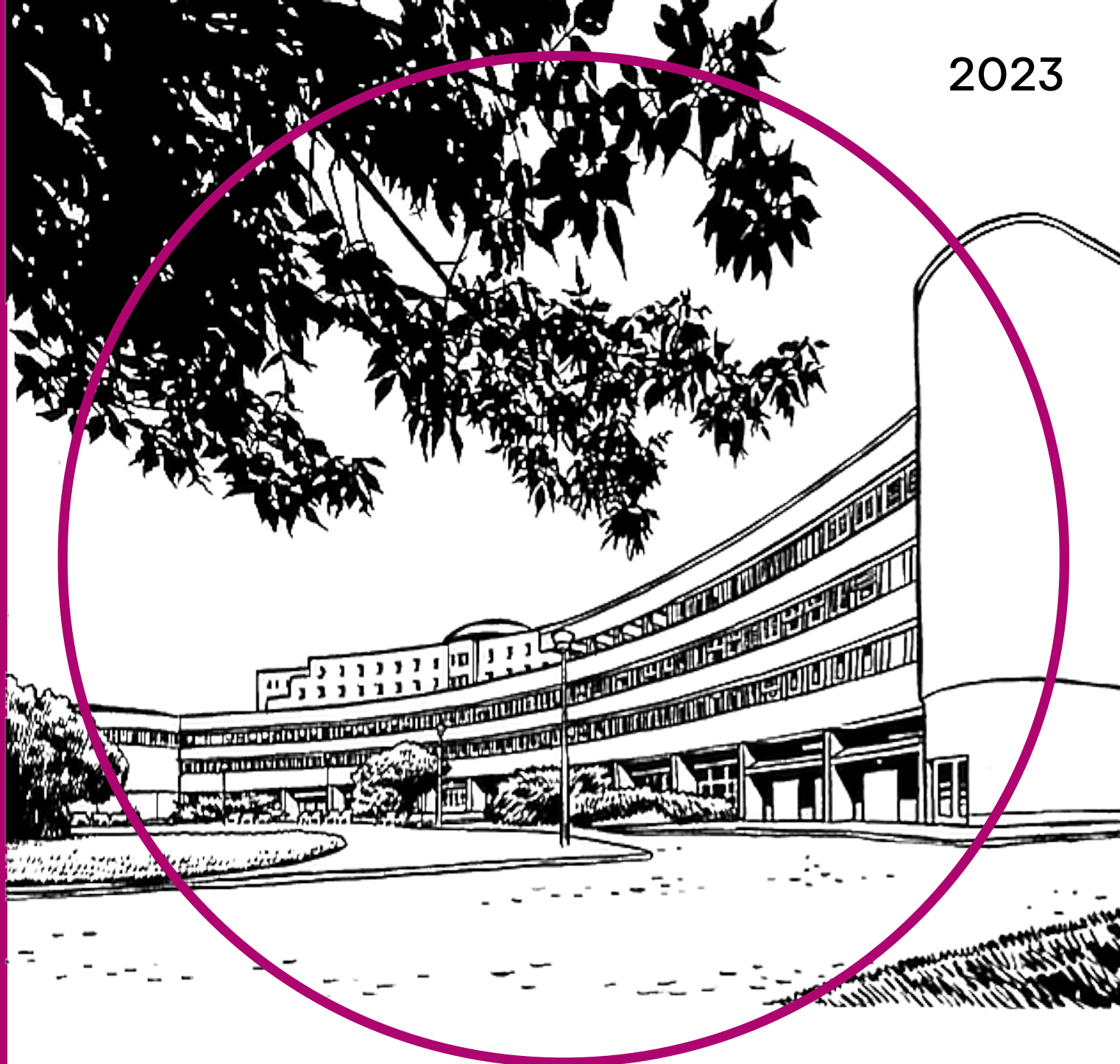

2023

Josef Smolík (ed.)

REGION V ROZVOJI SPOLEČNOSTI 2023

Sborník příspěvků z 11. mezinárodní vědecké konference

- MENDELU
- Fakulta regionálního
rozvoje a mezinárodních
studí

Mendelova univerzita v Brně
Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií

Josef Smolík (ed.)

REGION V ROZVOJI SPOLEČNOSTI 2023

Sborník příspěvků z 11. mezinárodní
vědecké konference

5. – 6. května 2023 Brno

Organizátoři konference

- Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně
- Městská část Brno-Sever
- Helianthus, z. s.

Recenzenti

doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.¹

doc. Mgr. Roman Džambazovič, Ph.D.²

¹ Ústav sociálních studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, Česká republika

² Katedra sociologie, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislavě, Gondova ulica 2, 811 02 Bratislava 1 Slovenská republika

Z posudků:

Předkládané příspěvky jsou vskutku aktuální. Nejedná se o témata vymezující pouze teoretická východiska, ale velká část příspěvků řeší na základě samostatných výzkumů společenské problémy, které se nově objevují. Mezi aktuální témata patří např. ovlivnění společenské reality vlivem pandemie Covid 19, respektive problémy, které determinují současný vývoj společnosti vlivem války na Ukrajině.

Aktuálnost můžeme také vidět na formě zpracování příspěvků, která zahrnuje velké množství citované literatury pro teoretická východiska, komparace s aktuálními výzkumy a vhodné metodologické uchopení ve výzkumech.

doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.

Autorom sa podarilo poskytnúť analytické texty veľmi aktuálnych a zaujímavých podchytených tém. Príspevky sú spracované na štandardnej odbornej úrovni a mnohé znesú kritéria časopiseckých štúdií, či kapitol vedeckých publikácií.

doc. Mgr. Roman Džambazovič, Ph.D.

Všechny příspěvky v tomto sborníku prošly recenzním řízením.

Editor:

doc. PhDr. Josef Smolík, Ph.D., MBA, LL.M., MSc.

© Mendelova Univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno

ISBN 978-80-7509-957-0

<https://doi.org/10.11118/978-80-7509-957-0>

Open Access: Sborník *Region v rozvoji společnosti 2023* podléhá licenci Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY 4.0) International License

Mendel University in Brno
Faculty of Regional Development and International Studies

Josef Smolík (Ed.)

REGION IN THE DEVELOPMENT OF SOCIETY 2023

Proceedings of the 11th International
Scientific Conference

5th – 6th May 2023

Organizers of the conference

- Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno
- City District Brno-North
- Helianthus, registered association

- MENDELU
- Faculty of Regional
- Development and
- International Studies

Reviewers:

doc. PhDr. Václav Bělík, Ph.D.¹

doc. Mgr. Roman Džambazovič, Ph.D.²

¹ Department of Social Studies, Faculty of Education, University of Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, Czech Republic

² Department of Sociology, Faculty of Philosophy, Comenius University in Bratislava, Gondova 2, 811 02 Bratislava 1, Slovak Republic

All papers published in this proceedings have been peer reviewed.

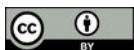
Editor:

doc. PhDr. Josef Smolík, Ph.D., MBA, LL.M., MSc.

© Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic

ISBN 978-80-7509-957-0

<https://doi.org/10.11118/978-80-7509-957-0>

Open Access: This work *Region in the Development of Society 2023* is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 \(CC BY 4.0\) International License](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/)

Obsah

Jakub Bardovič: Prvé spojené krajské a komunálne voľby v podmienkach Slovenska: problém volebnej účasti (slovensky)	9
Oldřich Bubák, Josef Kasal: Základní pracovní standardy: debata jako každá jiná (anglicky)	18
Mariah Cruz de Souza Tronco, Horák Miroslav, Verter Nahanga: Role pedagoga na cestě k autonomii pro dospělé studenty s duševními poruchami (anglicky)	24
Štefan Danics: Ukrajina – prostor pro geopolitické hry mocností (česky)	32
Roman Dont, Petr Krajáč, Zdeněk Mikulka, Petr Urban: Axiologie konfliktu na ukrajině (česky)	40
Zuzana Draková: Globálne demografické výzvy v kontexte environmentalistiky (slovensky)	48
Petr Juříček: Management zdraví vězněných osob pro rozvoj regionu (česky)	53
Ondřej Kolář: Průnik nedovolených věcí do věznic jako bezpečnostní problém (česky)	62
Miroslav Mareš: Česká republika v hybridní válce: bilance a perspektivy (česky)	69
Marta Michalczuk-Wlizio: Embryopatologické podmínky pro ukončení těhotenství v Polsku (anglicky)	75
Martin Petlach, Amar Khairi: Vztah mezi svobodou a internetem v jihovýchodní Asii: Čas na demokratický převrat, nebo status quo? (anglicky)	82
Małgorzata Podolak: Volby, které se v Polsku v roce 2020 neuskutečnily. Co bylo špatně? (anglicky)	90
Alexander Roth, Ivana Blažková: Jak rodiče podporují úspěšné podnikatele (anglicky)	97
Josef Smolík: Krise, konflikt a nejistota: konceptualizace pojmů (česky)	106
Štěpán Strnad: Antiradikalizační politika - od extremismu k delegitimizaci státu (česky)	112
Michal Ševčík: Bránící se liberalismus nebo bránící se demokracie? (česky)	125
Ilona Švihlíková: Konec globalizace? Možnosti vývoje světové ekonomiky (česky)	130
Martin Vaněk, Věra Bečvářová: Udržitelnost a efektivnost jako klíč k soběstačnosti v produkci cukru a cukrové řepy v České republice (česky)	135

Contents

Jakub Bardovič: The First Combined Regional and Municipal Elections in Slovakia: The Issue of Voter Turnout (in Slovak)	9
Oldřich Bubák, Josef Kasal: Core Labour Standards: Debates Like Most Others (in English)	18
Mariah Cruz de Souza Tronco, Horák Miroslav, Verter Nahanga: The Educator's Role in the Autonomy Journey for Adult Students with Mental Disorders (in English)	24
Štefan Danics: Ukraine - Space for Geopolitical Power Games (in Czech)	32
Roman Dont, Petr Krajáč, Zdeněk Mikulka, Petr Urban: Axiology of the Conflict in Ukraine (in Czech)	40
Zuzana Draková: Global Demographic Challenges in the Context of Environmentalistics (in Slovak)	48
Petr Juříček: Management of Prisoners Health for region development (in Czech)	53
Ondřej Kolář: The Infiltration of Unpermitted Objects to Prisons as a Security Risk (in Czech)	62
Miroslav Mareš: Czech Republic in Hybrid War: Evaluation and Perspectives (in Czech)	69
Marta Michalczuk-Wlizio: Embryopatologické podmínky pro ukončení těhotenství v Polsku (in English)	75
Martin Petlach, Amar Khairi: The Links Between Freedom and the Internet in Southeast Asia: A Democratic Coup or Status Quo Time? (in English)	82
Małgorzata Podolak: Elections That Did Not Take Place in Poland in 2020. What Went Wrong? (in English)	90
Alexander Roth, Ivana Blažková: How Parents Foster Successful Founders (in English)	97
Josef Smolík: Crisis, Conflict and Uncertainty: a Conceptualization of Terms (in Czech)	106
Štěpán Strnad: Anti-Radicalization Policy - From Extremism to Delegitimization of the State (in Czech)	112
Michal Ševčík: Defending Liberalism or Defending Democracy? (in Czech)	125
Ilona Švihlíková: The End of Globalization? Other Possibilities for the Development of the World Economy (in Czech)	130
Martin Vaněk, Věra Bečvářová: Sustainability and Efficiency as the Key to Self-sufficiency in Sugar and Sugar Beet Production in the Czech Republic (in Czech)	135

Předmluva

Vážené kolegyně, vážení kolegové, přátelé,

je mi velkým potěšením a ctí Vám představit sborník příspěvků, který vzešel z XI. ročníku mezinárodní konference „Region v rozvoji společnosti: krize, konflikt, nejistota“, která se uskutečnila na Fakultě regionálního rozvoje a mezinárodních studií Mendelovy univerzity ve dnech 5. a 6. května 2023. Předložené texty reflektují dynamický vývoj posledních let v oblasti regionálního rozvoje, ale i mezinárodních vztahů. V době, kdy byla konference připravována a realizována, jsme si opět uvědomili složitost a zároveň výzvy, které přinesla doba, ve které žijeme. Pandemie Covid-19 a její dopady na celosvětové dění nebyly jenom aktuálním tématem, ale staly se výzvou pro velkou část akademiků rozmanitých oborů. Naše konference se tedy rozhodla věnovat pozornost trendům ve vývoji pandemie a zkoumat její dopad na bezpečnostní, socioekonomické, regionální a demografické aspekty regionálního rozvoje a mezinárodních vztahů. Zároveň konference reflektovala vážný rusko-ukrajinský konflikt (válku), který trvá a má významný dopad nejenom na regionální stabilitu střední Evropy, ale i na mezinárodní vztahy. Konference se snažila zachytit i toto závažné téma, přičemž umožnila odborníkům, analytikům a výzkumníkům představit jejich názory, poznatky a postoje, které by veřejnosti blíže pochopily složitost a zároveň obtížnost řešení tohoto konfliktu. Účastníci konference se zapojili do mnoha diskusí, které nám umožnily lépe porozumět složité problematice a precizovat i předložené texty.

Tento sborník příspěvků zachycuje témata prezentovaná v rámci konference „Region v rozvoji společnosti: krize, konflikt, nejistota“. Lze věřit, že příspěvky uveřejněná v tomto sborníku poskytnou cenné poznatky a inspiraci pro další výzkum v oblastech regionálního rozvoje, mezinárodních a bezpečnostních studií. Lze také doufat, že si texty naleznou své čtenáře u studentů studovaných oborů či části veřejnosti, která se zajímá o současný socioekonomický a politický vývoj.

Rád bych na tomto místě poděkoval všem autorkám a autorům textů, kteří se podělili o své myšlenky, názory, výzkumná šetření a přispěli tak k zajímavému průběhu konference. Dále děkuji všem účastníkům konference, kteří se nejenom aktivně účastnili, ale vstupovali do debat a diskusí. Zároveň děkuji členkám a členům programového výboru, a také organizačnímu výboru konference. Naše úsilí přispělo k samotnému zorganizování XI. ročníku mezinárodní konference „Region v rozvoji společnosti: krize, konflikt, nejistota“. Doufám, že i předložený sborník bude inspirativní a přínosný pro všechny, kteří se zajímají o regionální rozvoj, aktuální společenské a bezpečnostní výzvy.

Přeji Vám příjemné čtení a věřím v pokračování této tradiční konference.

Josef Smolík, editor

Preface

Dear colleagues, dear friends,

it is with great pleasure and honor that I present to you the proceedings of the XI edition of the international conference „Region in the Development of Society: Crisis, Conflict, Uncertainty“, which took place at the Faculty of Regional Development and International Studies of Mendel University on May 5th and 6th, 2023. The submitted papers reflect the dynamic developments of recent years in the field of regional development as well as international relations.

During the preparation and realization of the conference, we once again became aware of complexity and challenges brought about by the times we live in. The Covid-19 pandemic and its global impacts were not only timely topics but also posed challenges for a significant portion of academics from various disciplines. Thus, our conference decided to focus on the trends in the development of the pandemic and examine its effects on the security, socio-economic, regional, and demographic aspects of regional development and international relations. Additionally, the conference also reflected on the serious RussoUkrainian conflict (war), which continues to have a significant impact not only on the regional stability of Central Europe but also on international relations. The conference aimed to capture this important topic and provided experts, analysts, and researchers with the opportunity to present their perspectives, findings, and positions that could help the public better understand the complexity and difficulty of resolving this conflict.

The conference participants engaged in numerous discussions that allowed us to gain a better understanding of the intricate issues at hand and refine the presented papers.

This proceedings volume captures the topics presented within the framework of the conference „Region in the Development of Society: Crisis, Conflict, Uncertainty“. It is believed that the contributions published in this volume will provide valuable insights and inspiration for further research in the fields of regional development, international, and security studies. I also hope that these texts will find their readers among students studying related fields or among the part of the public interested in current socioeconomic and political developments.

At this point, I would like to express my gratitude to all the authors who shared their thoughts, opinions, and research, contributing to the success of the conference. I also thank all the participants who not only actively attended but also engaged in debates and discussions. Additionally, I extend my thanks to the members of the program committee and the organizing committee of the conference. Our collective efforts contributed to the organization of the XIth edition of the international conference Region in the Development of Society: Crisis, Conflict, Uncertainty“ I hope that this proceeding volume will be inspiring and beneficial to all those interested in regional development and current societal and security challenges.

Wishing you an enjoyable reading experience and looking forward to the continuation of this traditional conference.

Josef Smolík, editor

PRVÉ SPOJENÉ KRAJSKÉ A KOMUNÁLNE VOĽBY V PODMIENKACH SLOVENSKA: PROBLÉM VOLEBNEJ ÚČASTI

THE FIRST COMBINED REGIONAL AND MUNICIPAL ELECTIONS IN SLOVAKIA: THE ISSUE OF VOTER TURNOUT

Jakub Bardovič¹

¹ Katedra politických vied, Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovenská republika

Abstrakt

V roku 2022 sa uskutočnili prvé spojené komunálne a krajské voľby. Jedným zo zámerov tejto zmeny bolo navýšenie volebnej účasti, ktorá bola dlhodobo najproblematickejšia v prípade obsadzovania orgánov do samosprávnych krajov. V kontexte toho je cieľom článku identifikovať zmeny vo volebnom správaní so zameraním na volebnú účasť v kontexte spojenia volieb na oboch úrovniach územnej samosprávy. Naplnením tohto cieľa je možné potenciálne charakterizovať nateraz dosiahnutý efekt spojený s volebnou novelizáciou zákona. Zistenia článku ukazujú, že sa pozitívna spojenia volieb prejavili parciálne. V prípade samosprávnych krajov bola dosiahnutá vyššia volebná účasť, no na komunálnej úrovni bola paradoxne zaznamenaná historicky najnižšia volebná účasť od vzniku samostatnej Slovenskej republiky. Navyše, môžeme tiež konštatovať, že vo veľkej časti obcí nastala situácia, kde určitá skupina voličov hlasovala za svojich zástupcov na komunálnej úrovni, no neodovzdala svoj hlas zástupcom na krajskej úrovni. Rovnako sa výrazne navýšil počet prepadnutých hlasov pri výbere zástupcov do orgánov VÚC, čím sa skutočná hodnota efektívnej volebnej účasti výrazne znižuje.

Kľúčové slova: voľby, samosprávne kraje, komunálna samospráva, Slovensko, volebné správanie

Abstract

In 2022, the first combined municipal and regional elections were held. One of the goals of this change was to increase voter turnout, which has long been the most problematic aspect in the case of the elections to the bodies of self-governing regions. In this context, the aim of the article is to identify changes in electoral behaviour with a focus on electoral participation in combined elections at both levels of local government. By fulfilling this aim, it is possible to characterize the current effect of the electoral law amendment. The results of the article show that the positive effects of the combined elections were partially manifested. In the case of self-governing regions, a higher voter turnout was achieved. However, the lowest turnout in history since the establishment of the independent Slovak Republic was recorded at the municipal level. It should also be stated, that in a large number of municipalities, the situation arose where a certain group of voters voted for their representatives at the municipal level but did not pass their vote to the representatives at the regional level. There was also a significant increase in the number of invalid votes in elections to the bodies of the VÚC, which significantly reduces the real value of effective electoral participation.

Keywords: elections, self-governing regions, municipalities, Slovakia, electoral behavior

Úvod

Rok 2022 priniesol prvé spojené voľby do orgánov miestnej samosprávy a orgánov vyšších územných celkov. Z pohľadu úrovne samosprávnych krajov však už aj predchádzajúce voľby uskutočnené v roku 2017 prinášali určité prvenstvo. V danom prípade ale išlo o zmenu samotného volebného systému pre obsadzovanie mandátu predsedu samosprávneho kraja. Pôvodne využívaný absolútny väčšinový volebný systém bol nahradený klasickým jednokolovým relatívnym väčšinovým volebným systémom. Znamená to, že aj daný rok teda priniesol určité zjednotenie, a to v podobe volebných systémov využívaných pre obsadzovanie kresiel starostov / primátorov a predsedov VÚC.

Rozhodnutie o realizácii spojených volieb na oboch úrovniach územnej samosprávy sa uzavrelo v priebehu februára roku 2017, kedy bola schválená novelizácia Ústavy SR ústavným zákonom č. 44/2017 Z. z. V rámci Dôvodovej správy (2016) bola ako jeden z hlavných dôvodov uvedená ambícia spojená so snahou o vytvorenie vhodného prostredia pre uplatnenie si volebného práva zo strany voličov. Zjednodušene sa dá pomenovať táto ambícia, ako snaha podporiť volebnú účasť. Aj práve s ohľadom na túto skutočnosť vzniká tento článok, ktorého cieľom je identifikovať k akým zmenám prišlo vo volebnom správaní voličov v dôsledku týchto zmien. Pre naplnenie tohto cieľa je preto sledovaný vývoj všeobecnej volebnej účasti vo voľbách do štyroch orgánov územných samospráv od vzniku samostatnej republiky, resp. od vzniku samosprávnych krajov. Následne sú sledované krátkodobé odlišnosti medzi dvomi po sebe nasledujúcimi voľbami (v prípade samosprávnych krajov ide o volebné roky 2017 a 2022 a v prípade komunálnej úrovne ide o roky 2018 a 2022), pričom sa tu pracuje s dátami na úrovni jednotlivých obcí. Nateraz uvedené skúmanie volebného správania s ohľadom na volebnú účasť však nemusí byť úplné, a to hlavne vtedy, ak sa môžu javiť voľby v istom ohľade komplikované. To môže byť práve prípad týchto volieb, keďže volič mal obsadzovať súčasne štyri orgány. Navyše, v dvoch najväčších mestách, v Košiciach a v hlavnom meste Bratislava, bol volič postavený pred výber až 6 orgánov, a to z toho dôvodu, že v prípade týchto samospráv existujú aj mestské časti so samostatne volenými orgánmi.

V kontexte vyššie uvedeného zámeru článku sú stanovené tri nasledujúce výskumné otázky: *V akej podobe ovplyvnila zmena volebnej legislatívy prinášajúca spojenie volieb do orgánov územných samospráv záujem o voľby zo strany voličov v zmysle ich účasti na nich? Ako sa zmenila volebná účasť v rámci jednotlivých obcí v porovnaní s predchádzajúcimi voľbami v prípade komunálnej úrovne a úrovne samosprávnych krajov? Participovali voliči v rovnakom rozsahu na oboch úrovniach v rámci konkrétnych obcí? Je možné identifikovať*

zmeny v podiele neplatných hlasov v nadväznosti na spojenie týchto dvoch skupín volieb?

Pre naplnenie cieľa a zodpovedanie výskumných otázok budú využité oficiálne dáta zo Štatistického úradu SR. Tie budú slúžiť ako podklad pre vzájomné porovnanie volebnej účasti v jednotlivých voľbách (komunálne voľby, krajské voľby v prvom kole, krajské voľby v druhom kole) vo všeobecnosti. Porovnávané tu tak budú samotné výsledky volieb do príslušných orgánov v časovom rámci od roku 1994, resp. 2001, pričom ako kritérium komparácie bude vystupovať volebná účasť vyjadrená v percentách. Vzájomné porovnanie volebného správania v podobe volebnej účasti v dvoch po sebe nasledujúcich rokoch je následne zachytené prostredníctvom volebných máp spracovaných v programe QGIS. Podklady máp sú získané z portálu Geoportal.sk a volebné dáta zo Štatistického úradu SR. Ten vystupuje ako zdroj dát aj v prípade sumarizácie neplatných hlasov.

Jadro článku je rozdelené do dvoch častí. V rámci tej prvej sú v krátkosti predstavené komunálne a krajské voľby vrátane problematiky, ktorá sa na ne viaže. V nasledujúcej časti sú už prezentované výsledky viažuce sa na stanovený cieľ a definované výskumné otázky.

Krajské a komunálne voľby v teoretickej rovine a v odbornej literatúre

krajské a komunálne voľby prešli za posledné roky postupnými zmenami, ktoré prinášali vo viacerých atribútoch vzájomné približovanie jednotlivých volebných pravidiel viažucich sa na ich realizáciu. Ako príklad je možné uviesť rok 2014. V rámci neho parlament prijal úpravu volebnej legislatívy prinášajúcej existenciu jedného volebného zákona (zákon č. 180/2014 Z. z.) regulujúceho priamo všetky voľby realizované na Slovensku vrátane referenda a druhého zákona (zákon č. 181/2014 Z. z.) pokrývajúceho financovanie a volebnú kampaň. Ďalší zjednocovací krok sa spája už so zmenou volebného systému v prípade obsadzovania mandátov predsedov samosprávnych krajov. Pôvodne absolútny väčšinový volebný systém nahradil klasický relatívny väčšinový volebný systém podľa vzoru uplatňovaného pri výbere starostov a primátorov. Prvýkrát sa v praxi uplatnilo toto nastavenie v roku 2017. Nateraz posledné zjednocovanie nachádzame v spojení realizácie volieb na týchto dvoch úrovniach. Stalo sa tak v roku 2022, kedy si voliči prvýkrát vyberali súbežne zástupcov na komunálnej a krajskej úrovni.

Obe sledované úrovne sú charakteristické jednak tým, že sa v istom ohľade postupne oslabuje postavenie politických strán a naopak, posilňuje sa pozícia nezávislých kandidátov. Na túto skutočnosť upozorňujú viacerí autori (napríklad: Šutajová 2018). P. Horváth a J. Machyniak (2018) navyše v nadväznosti na komunálne voľby v roku 2018 dodávajú, že ústup pozície politických strán sa

dotýka rovnako tých koalíčných, ako aj opozičných. Toto oslabovanie predstavuje širší kontext, ktorý má vo viacerých ohľadoch korene aj na celoštátnej politike, kde volič v podmienkach Slovenska dlhodobo hľadá stále nové a nové politické subjekty nahrádzajúce tie staré. Navyše, v slovenskej spoločnosti má dlhodobo miesto konfliktná línia partokracia vs. nepartokracia, na ktorej sa dokážu viacerí politici identifikovať. Zaujímavý dodatok k tejto časti ale uvádza napríklad autorka E. Kancik-Koľtun (2017). Túto skupinu politických subjektov chápe ako negatívny prvok v politických systémoch územných samospráv, keďže stavajú svoje stranícke záujmy nad záujmy ľudí, mesta či obce. Pri tomto prístupe tak možno chápať existenciu klesajúcej podpory politických strán za logické vyústenie ich potenciálneho pôsobenia v príslušných samosprávach.

Okrem toho sú však voľby do orgánov samosprávnych krajov spolu s voľbami do Európskeho parlamentu špecifické, keďže patria v podmienkach Slovenska k najmenej atraktívnym voľbám z pohľadu volebnej účasti. Vznik VÚC a hlavne ich finálnu podobu môžeme pripísať skôr politickému ako odbornému zámeru (Švikruha 2021), keďže (okrem iného) nereflektuje prirodzené regióny (viac: Machyniak 2021). Samotný proces prijatia príslušnej legislatívy to len podčiarkuje (viac k tomuto procesu napríklad: Klimovský 2022). Výsledkom toho je tak istá umelosť vytvorených hraníc. Tá môže byť jedným z dôvodov nezájmu o ne zo strany voličov. Navyše, v súvislosti s nimi odborníci upozorňujú na potenciálnu nedostatočnosť informácií o nich (pozri napríklad: Klimovský 2009). Ak skombinujeme nestotožnenie sa a istú absenciu informácií, dostávame prirodzený základ pre vyššie uvedený fenomén nezájmu.

Ak sa pozrieme na výskum v tejto oblasti, štúdie zamerané na volebné výsledky a volebné správanie možno rozdeliť do dvoch hlavných kategórií. V prvom rade ide o tie, ktoré sú zamerané na konkrétne prípady, resp. časti územia (mestá, skupinu miest či kraje; napríklad: Onufrák 2017) a potom také, ktoré sa snažia tieto voľby uchopiť celistvejšie, a to častokrát aj v komparatívnej perspektíve s ďalšími voľbami realizovanými na Slovensku (napríklad: Švikruha, 2019). Ako inak, aj tu existuje medziskupina, ktorá prináša istú kombináciu týchto dvoch kategórií. Napríklad autori R. Mikuš a D. Gurňák (2014) upriamujú svoju pozornosť len na jeden región, konkrétne Košický samosprávny kraj, no reflektujú všetky typy volieb. Aj táto štúdia ukazuje, že už etablované miesta majú vo výskume aj štúdie v parciálnych atribútoch vychádzajúce z volebnej geografie, a teda snažiac sa uchopiť miestne či regionálne špecifiká vo volebnom správaní. Dlhodobo sledujúcim volebné správanie v rámci Prešovského samosprávneho kraja je A. Onufrák (zachytené voľby v roku 2017: Onufrák 2018). Mimo volebného správania

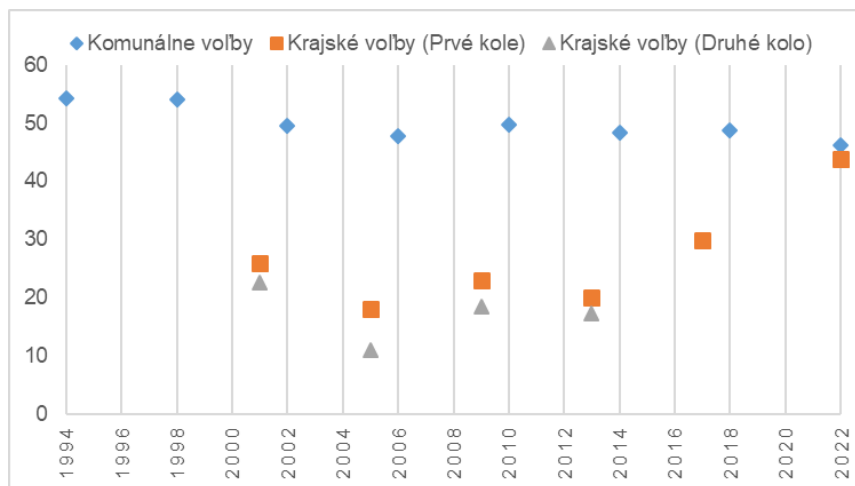
je územná samospráva obsiahnutá v štúdiách zameraných na rôzne parciálne problémy priamo či nepriamo prepojené s voľbami na týchto úrovniach. Samostatnú pozíciu majú určite politologicko-právne texty reflektujúce volebné pravidlá a hlavne volebnú legislatívu (napríklad: Palúš, Hencovská 2019). Menej rozvinutou oblasťou v podmienkach Slovenska je výskum samotných volebných systémov, ktorý častokrát ostáva opomenutý zo strany odborníkov. Napriek tomu však existuje aj tu niekoľko dôležitých štúdií, ktoré reflektujú vybrané nastavenia či problémy v danej oblasti (Dančišin 2018; 2019; Bardovič 2017). Z pohľadu samosprávnych krajov je tiež možné dodať ešte štúdie, ktoré sa zamerali na identifikovanie špecifického fenoménu, a to úspech M. Kotlebu v prípade volieb predsedu samosprávneho kraja (Mikuš, Gurňák, Máriássyová 2016) a následne neúspech v nasledujúcich voľbách (Garaj, Bardovič, Mihálik 2021).

Výsledky

V zmysle definovaného cieľa a stanovených výskumných otázok sleduje táto časť oblasti spojené s vývojom volebného správania voličov vo voľbách do orgánov samosprávy obcí, miest, mestských častí a samosprávnych krajov so zreteľom na prijatú zmenu, ktorá priniesla spojenie týchto volieb.

Nasledujúci graf (Graf 1) vykresľuje v prvom rade základné a hlavne známe dôvody, prečo sa zákonodarca rozhodol pristúpiť k zmene v podobe spojenia volieb do orgánov územnej samosprávy. Je to fenomén nízkej volebnej účasti vzťahujúcej sa na obsadzovanie mandátov zastupiteľstiev a predsedov samosprávnych krajov, ktorý bol ešte znásobený v prípade realizácie druhých kôl uskutočňovaných do roku 2013 ak kandidát na predsedu nezískal nadpolovičnú väčšinu platných hlasov. Jemný nárast volebnej účasti už vidíme v roku 2017, kedy bola prvýkrát uplatnená zmena spojená so zrušením potreby realizácie druhého kola pre obsadenie mandátov predsedov samosprávnych krajov. Výraznejší nárast volebnej účasti však prichádza práve v roku 2022, keď práve nastáva spojenie týchto dvoch volieb. Je možné teda na prvý pohľad konštatovať, že ambícia uvedená v spomínanej dôvodovej správe v podobe zvýšiť volebnú účasť sa naplnila v prípade samosprávnych krajov. Súčasne je ale vhodné dodať aj to, že v prípade komunálnej úrovne bola zaznamenaná najnižšia volebná účasť od vzniku samostatnej republiky.

Už spomínaný graf teda ukazuje, že v prípade samosprávnych krajov nastali pozitívne posuny vo volebnej účasti. S ohľadom na tieto zistenia ale následne smerujeme náš pohľad na najnižšiu úroveň, a teda úroveň obcí, resp. mestských častí, aby sme identifikovali, v akom rozsahu môžeme toto konštatovanie uplatniť univerzálne pre celé územie Slovenska. Pri podrobnejšom pohľade na volebnú mapu zachytávajúcu rozdiel vo volebnej účasti v obciach medzi voľbami v roku 2017 a v roku 2022

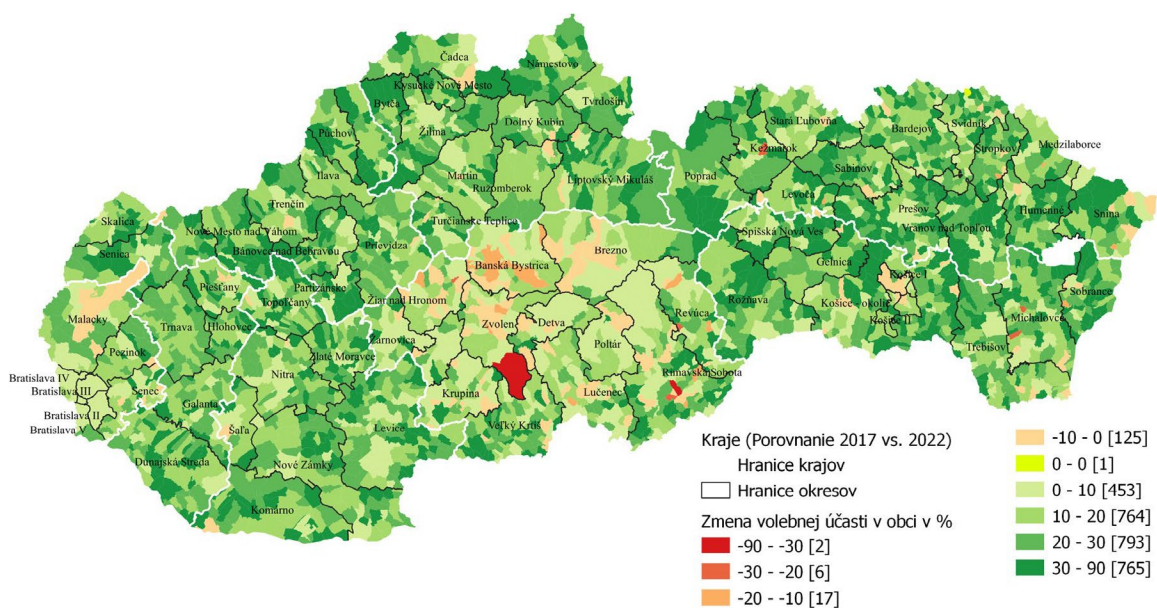
Graf 1: Vývoj volebnej účasti v komunálnych a krajských voľbách od vzniku samostatnej Slovenskej republiky

Zdroj: spracované autorom na základe dát Štatistického úradu SR

v prípade samosprávnych krajov môžeme vidieť, že existuje prevažná väčšina samospráv (2 775 obcí, čo predstavuje 95 % z celkového počtu), v ktorých bola zaznamenaná vyššia volebná účasť v porovnaní s predchádzajúcimi voľbami. Okrem jedného prípadu, kde bola zachytená rovnaká volebná účasť ako v roku 2017, nachádzame len niekoľko obcí s nižšou volebnou účasťou (150 obcí, čo predstavuje 5% z celkového počtu) pri vzájomnom porovnaní s rokom 2017. Je preto možné konštatovať, že aj keď sa nedá hovoriť o absolútne univerzálnom navýšení volebnej účasti vo všetkých sledovaných prípadoch, prevažná väčšina z nich priniesla aspoň minimálne navýšenie zapojenia voličov do výberu svojich zástupcov.

Z pohľadu poklesov volebnej účasti je možné spomenúť to, že z obcí v celkovom počte 9, kde klesla táto hodnota o 20% a viac, je až 5 v Banskobystrickom kraji. Zostávajúce sa nachádzajú na východe územia štátu (po 2 v Prešovskom a Košickom kraji). Najvyšší zaznamenaný pokles je pritom v obci Sútor v okrese Rimavská Sobota, a to vo výške 66,11%. S veľkým odstupom nasleduje Lešť (vojenský obvod) v okrese Zvolen v podobe poklesu 30,77%.

V súvislosti s obcami, ktoré priniesli pokles volebnej účasti v prípade samosprávnych krajov medzi volebnými rokmi 2017 a 2022, nie je ale možné súčasne konštatovať, že by to automaticky znamenalo aj pokles volebnej účasti na komunálnej úrovni. Už v skupine spomínaných 9 obcí, kde bol

Mapa 1: Rozdiel vo volebnej účasti medzi krajskými voľbami v roku 2017 a 2022

Zdroj: spracované autorom na základe dát Štatistického úradu SR

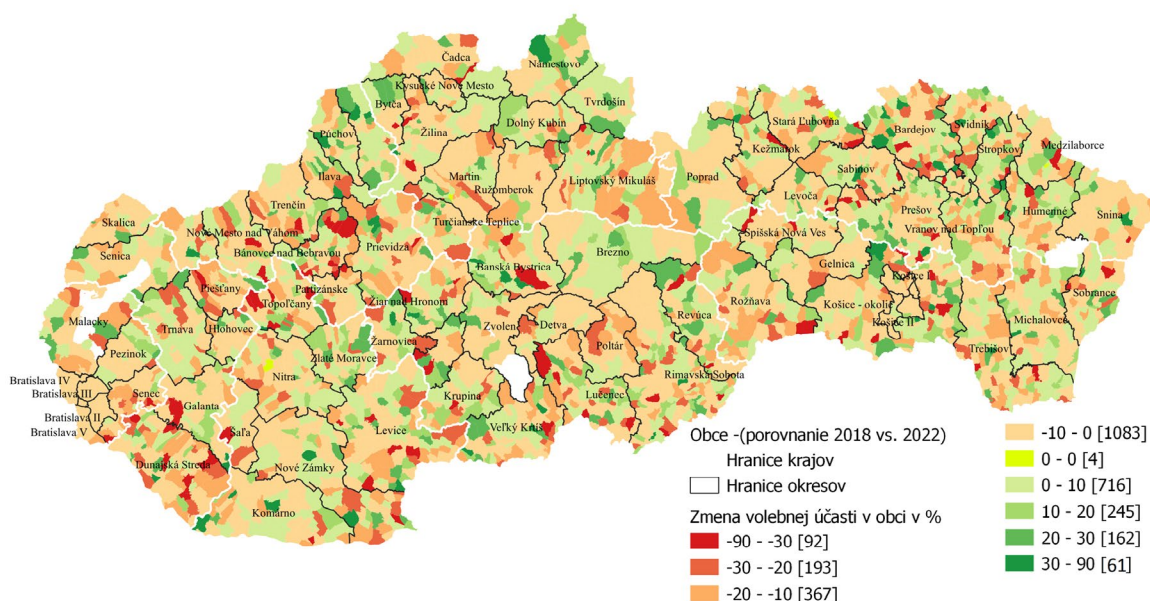
tento pokles nad 20 % pri samosprávnych krajoch, nájdeme dve s opačnou situáciou na komunálnej úrovni. To znamená, že voľby v roku 2022 v nich priniesli vyššiu volebnú účasť pri výbere obecných zástupcov. Ide o obce Pavlovce (nárast o 3,73 %) v okrese Rimavská Sobota a Sása (nárast o 11,43 %) v okrese Revúca.

Katégoria obcí pokrývajúca nárast volebnej účasti je, ako už bolo uvedené vyššie, veľmi široká. To vytvára základ pre to, aby bola rozmiestnená po celom území Slovenska. Každopádne, najvýraznejší nárast bol zaznamenaný vo výške 64,42 % v obci Vyšná Pisaná v okrese Svidník. Celkovo až štyri obce zaznamenali vyšší nárast ako je 60 %, pričom tri z nich sa nachádzajú na východnom Slovensku.

Čiastočne odlišná situácia je v prípade komunálnej úrovne. Tu už nemôžeme hovoriť o takých jednoznačných výstupoch ako v prípade samosprávnych krajov. Vychádza to z tej skutočnosti, že samotná celoslovenská volebná účasť zaznamenala pokles. Tým sú vytvorené podmienky pre to, aby aj v jednotlivých obciach nastala vo viacerých prípadoch takáto situácia. Pokles vo volebnej účasti bol zaznamenaný vo voľbách v roku 2022 na komunálnej úrovni v 1735 obciach, čo predstavuje 59 % z celkového počtu. Aspoň minimálny nárast volebnej účasti bolo možné zaznamenať v prípade 1 184 samospráv (41 % z celkového počtu), pričom štyri ostali medzi dvomi poslednými volebnými rokmi bez zmeny. Zachytenie volebnej účasti a hlavne dynamiky zmien je však v prípade samosprávnych krajov jednoduchšie v porovnaní s obcami. Komunálna úroveň je charakteristická tým, že tu existuje niekoľko obcí, kde sa voľby nekonali v roku 2018 alebo 2022 či dokonca ani v jednom z uvedených

rokov. V kontexte tejto skutočnosti preto existujú drobné skreslenia, a to hlavne v rámci krajných pólů poklesu volebnej účasti a nárastu volebnej účasti. Tieto okolnosti potvrdzuje naše zistenie, podľa ktorého zo 6 obcí s najvýraznejším poklesom volebnej účasti len reálne jedna ponúkla dáta za obe monitorované voľby. Ide o obec Ardanovce v okrese Topoľčany, kde z pôvodnej 80,89 % účasti klesla v roku 2022 na 30,97 %. Zvyšné spomínané, a to Ratkovo (okres Martin), Krušovce (okres Topoľčany), Pongrácovce (okres Levoča), Brezovec (okres Snina) a Jakušovce (okres Stropkov) sú tie, kde sa v roku 2022 voliči nezapojili do rozhodovania o týchto samosprávach, resp. o nich nie sú dostupné dáta. Aj na opačnom konci znamenajúcom nárast volebnej účasti máme takéto obce. Je to však v prevrátenom garde. Znamená to, že sa v nich zúčastnili voliči volieb len v roku 2022, no nie v roku 2018. Ide o Girovce (okres Vranov nad Topľou), Dubno (okres Rimavská Sobota), Jurkova Voľa (okres Svidník), Ondavka (okres Bardejov). V špecifickej situácii je napríklad obec Michalková v okrese Zvolen, kde nie sú zaznamenané volebné výsledky ani v jednom z dvoch monitorovaných rokov.

Myšlienka reformy postavená na spojení volieb oboch úrovní územnej samosprávy, ktorá vychádzala z toho, že potenciálne voličsky silnejšia komunálna úroveň potiahne samosprávne kraje, je vo svojej podstate znázornená v nasledujúcej mape. Na nej môžeme vidieť, či existujú rozdiely vo volebnej účasti medzi komunálnou a krajskou úrovňou a ak existujú, tak v akom rozsahu. Vo všeobecnosti môžeme povedať, že potenciálne existujúca skepsa o úspešnosti tohto kroku bola parciálne naplnená. Existuje absolútna väčšina obcí, kde je istá skupina voličov, ktorá odovzdala

Mapa 2: Rozdiel vo volebnej účasti medzi komunálnymi voľbami v roku 2018 a 2022

Zdroj: spracované autorom na základe dát Štatistického úradu SR

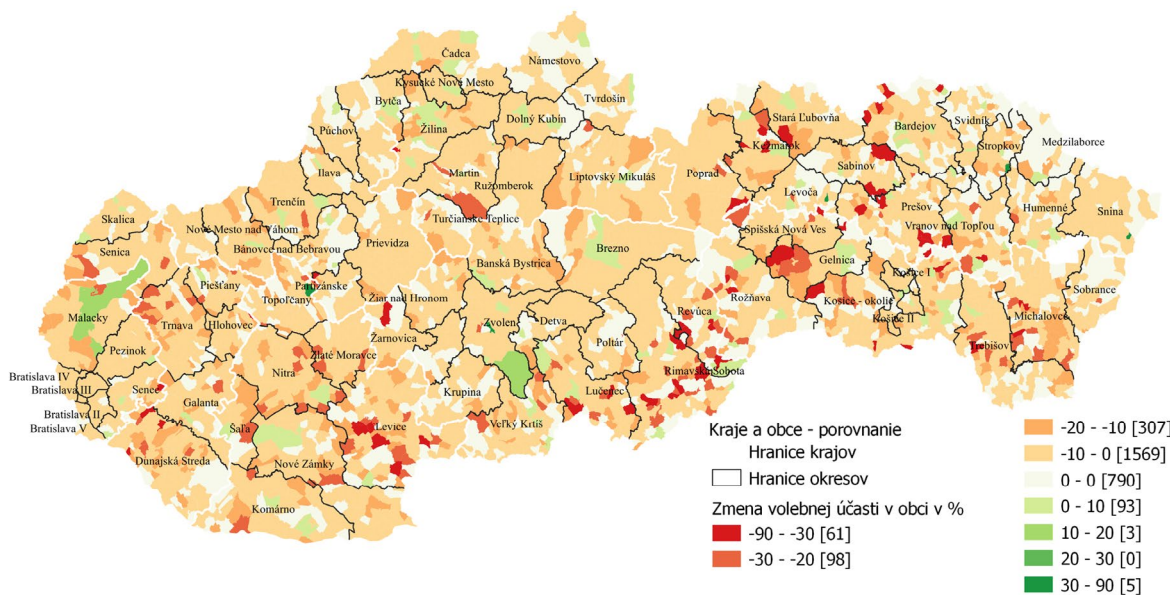
svoje hlasy zástupcom na komunálnej úrovni, no nie nevyhnutne aj svojim zástupcom v prípade samosprávnych krajov. Takúto situáciu sme zaznamenali v 2035 obciach, čo predstavuje 70% z celkového počtu. Naopak, len 101 obcí (3%) prinieslo situáciu vyššej volebnej účasti pri samosprávnych krajoch v porovnaní s komunálnou úrovňou. Zostávajúcich 790 samospráv (27%) je charakteristických rovnakou účasťou v prípade oboch úrovní územnej samosprávy.

Pri podrobnejšom pohľade na uvedené čísla zistíme, že existuje 10 obcí, kde presiahol rozdiel volebnej účasti medzi krajskou a komunálnou úrovňou v prospech tej komunálnej o 50% a viac. V 4 prípadoch ide o samosprávy z Banskobystrického kraja a v 3 prípadoch z Prešovského kraja. Zostávajúce 3 obce spadajú do Košického (2 obce) a Nitrianskeho kraja (1 obec). Hranicu aspoň 30% rozdielu ešte prekročilo ďalších 51 obcí s najvyšším zastúpením v Prešovskom kraji v počte 17. Celkovo je možné konštatovať, že táto skupina obcí dominuje hlavne na východnom Slovensku (okrem Prešovského kraja aj v tom Košickom), resp. na juhu územia (v Banskobystrickom kraji). Naopak, po jednej ich nájdeme v Bratislavskom, Trenčianskom a Žilinskom kraji. V rámci intervalu odlišnej účasti pohybujúceho sa od 20% do 30% (v prospech komunálnej úrovne) sa nachádza 98 obcí, ktoré svojou početnosťou jednoznačne dominujú v rámci južných krajov, a to v Nitrianskom (25 obcí), Banskobystrickom (24 obcí) a Košickom kraji (19 obcí), za ktorými nasleduje Trnavský kraj (14 obcí). S jedným zastúpením takejto samosprávy sa stretávame v Bratislavskom a Trenčianskom kraji. Čiastočne rovnomernejšie rozloženie obcí po celom území Slovenska nachádzame v intervale

rozdielu medzi voličkou účasťou pohybujúcou sa od 10% do 20%. Ich najvyšší počet pritom nachádzame v Nitrianskom kraji (58 obcí) a najnižší v Bratislavskom kraji (14 obcí). Početnosťou najrozsiahlejší interval pohybujúci sa od 10% do 0% pokrýva obce, ktoré sú relatívne rovnomerne rozdielne rozložené po celom území Slovenska s tým, že najviac sa ich nachádza v Prešovskom kraji (317 obcí) a najmenej v Bratislavskom kraji (60 obcí). Ak by sme sa ale pozreli, aký podiel samospráv z daných krajov spadá do tohto intervalu, len v jednom prípade by sme klesli pod 50%, a to paradoxne v kraji s ich najvyšším počtom – Prešovský kraj (48% samospráv kraja). Naopak, najvyšší podiel týchto samospráv z celkového počtu v rámci daného kraja je v Bratislavskom kraji – 67%. Táto skutočnosť je možná z dôvodu nerovnakého rozloženia počtu obcí v rámci jednotlivých VÚC, pričom Prešovský kraj patrí k tým najviac fragmentovaným v podmienkach Slovenska.

Ak sa pozrieme na obce, kde vo svojej podstate neexistuje zachytiteľný odklon medzi volebnými účasťami v rámci samosprávnych krajov a komunálnou úrovňou, môžeme konštatovať, že z celkového počtu 790 ich je najviac opätovne v Prešovskom kraji (244 obcí), následne v Banskobystrickom (144 obcí) a Košickom kraji (136 obcí). Najmenej ich potom nájdeme v Bratislavskom kraji, a to v celkovom počte 9. V žiadnom z krajov nedominujú výraznejšie, keďže najvyšší podiel z celkového počtu samospráv v rámci príslušného kraja sa pohybuje na úrovni 37%.

Celkový počet obcí so zachytiteľne vyššou volebnou účasťou v prípade samosprávnych krajov v porovnaní s komunálnou úrovňou nachádzame v 101 samosprávach. Z nich ale 8 nemá

Mapa 3: Porovnanie volebnej účasti medzi komunálnymi a krajskými voľbami v roku 2022

Zdroj: spracované autorom na základe dát Štatistického úradu SR

Tab. I: Vývoj neplatných hlasov vo voľbách do orgánov samosprávnych krajov a na komunálnej úrovni od zavedenia samosprávnych krajov

Samosprávne kraje			
Rok volieb	Kolo volieb	Podiel neplatných hlasov – predseda	Podiel neplatných hlasov – zastupiteľstvo
2001	1. kolo	4,91	3,45
	2. kolo	1,07	
2005	1. kolo	5,10	2,85
	2. kolo	1,10	
2009	1. kolo	5,10	2,56
	2. kolo	0,93	
2013	1. kolo	5,40	2,87
	2. kolo	1,12	
2017	1. kolo	3,46	2,94
2022	1. kolo	↑ 10,91	↑ 10,27
Komunálna úroveň			
Rok volieb		Podiel neplatných hlasov pre starostov a primátorov v %	Podiel neplatných hlasov pre poslancov zastupiteľstva v %
2002		3,28	4,12
2006		2,76	4,20
2010		2,54	3,66
2014		2,49	3,74
2018		2,88	3,08
2022		↑ 3,91	↑ 4,68

Zdroj: Spracované autormi na základe dát zo Štatistického úradu SR

nezaznamenané dáta za voľby na komunálnej úrovni (okrem obcí sú tu preto zachytené aj vojenské obvody). Najviac týchto obcí sa nachádza v Prešovskom kraji (26 obcí), za ktorým nasledujú Banskobystrický (20 obcí), Žilinský (19 obcí) a s výraznejším odstupom Košický kraj (12 obcí). Najmenej ich je potom v Bratislavskom (4 obce), resp. Trnavskom kraji (5 obcí).

Ako zachytila predchádzajúca mapa a vyššie uvedený graf, spojené komunálne a krajské voľby v roku 2022 priniesli navýšenie volebnej účasti v prípade samosprávnych krajov, no neznamenalo to automaticky, že volič, ktorý odovzdal svoj hlas v prípade komunálnych volieb, urobil tak rovnako v prípade samosprávnych krajov. To, že ešte táto problematika nie je úplne uzavretá

zachytením odlišností vo volebnej účasti, ukazuje nasledujúca tabuľka. Ako môžeme vidieť, volebný rok 2022 priniesol výrazný nárast počtu neplatných hlasov, a to až nad úroveň 10 %, no len v prípade samosprávnych krajov. Aj keď je vhodné povedať, že komunálna úroveň zaznamenala takisto jemný nárast v podiele neplatných hlasov, nie je to tak výrazné ako pri krajských voľbách. Ak teda odpočítame od volebnej účasti 43,74 % napríklad podiel neplatných hlasov na predsedu 10,91 %, dostaneme sa na úroveň 32,83 %. Tá sa už nápadne približuje hodnotám z roku 2017 (a to aj po zohľadnení prepadnutých hlasov). Vzniká preto prirodzený priestor pre otázku, či dosiahnuté výsledky naplnili zámer zákonodarcu spojený so zvyšovaním volebnej účasti.

Záver

Predložený príspevok sa v rámci svojho obsahu venoval problematike spojených krajských a komunálnych volieb, ktoré sa uskutočnili prvýkrát v takejto podobe v roku 2022. Tento krok zákonodarcu vo svojej podstate priniesol isté očakávania (a to nielen laickej, no tiež odbornej verejnosti) spojené s volebnou účasťou, keďže už samotný zámer prezentovaný v dôvodovej správe bol spojený (okrem iného) práve s touto skutočnosťou. Ak sa teda pozrieme na zmenu naviazanú na volebnú účasť, je možné konštatovať dve skutočnosti. Voľby do orgánov samosprávnych krajov zaznamenali historicky najvyššiu volebnú účasť, no súčasne komunálna úroveň zas priniesla

najnižšie zapojenie voličov od vzniku samostatnej republiky. Úspešnosť tohto kroku sa tak môže nateraz javiť na prvý pohľad len v prípade krajskej úrovne.

Ak sa pozrieme podrobnejšie na vývoj volebnej účasti medzi dvomi po sebe nasledujúcimi voľbami v rámci krajov a v rámci komunálnej úrovne, môžeme konštatovať, že kým v prípade VÚC veľká časť samospráv zaznamenala nárast vo volebnej účasti, pri komunálnej samospráve to také jednoznačné nie je, keďže 59 % z nich zaznamenalo pokles, 41 % aspoň jemný nárast a len v štyroch prípadoch bola účasť identická.

To, že môže nastať situácia, v rámci ktorej sa volič zúčastní volieb len na komunálnej úrovni a samosprávne kraje v istom ohľade odignoruje, potvrdzujú naše dáta. Je to možné konštatovať, keďže až 70 % samospráv zaznamenalo nižšiu volebnú účasť na krajskej ako komunálnej úrovni. Navyše, túto skutočnosť podčiarkuje výrazný nárast podielu neplatných hlasov práve v prípade volieb orgánov VÚC pohybujúci sa nad hranicou 10 %. To v konečnom dôsledku približuje „efektívnu“ volebnú účasť, a teda takú účasť, ktorá sa spája s platným odovzdaným hlasom, k hodnotám dosiahnutým v roku 2017. Ak doplníme k tomuto celému poklesu na komunálnej úrovni, môže sa celkový výsledok javiť len ako parciálne úspešný z pohľadu podpory volebnej účasti.

Financování příspěvku

Tento článok vznikol s finančnou podporou projektu Európske centrum občianskej excelentnosti, projekt č. 101085665, v rámci schémy Erasmus+ Jean Monnet Centres of Excellence.

Literatúra

- BARDOVIČ, J. (2017): Majoritarian Formula and the relationship of Majority and Minority - Slovak Experience. In: *Public Economics and Administration 2017: Proceedings of the 12th International Scientific Conference*. Ostrava: VŠB - Technical University of Ostrava. s. 32–35.
- DANČIŠIN, V. (2018): Problematiky utvorené volebné obvody pre voľby do VÚC v Slovenskej republike. In: *Politologická analýza regionálnych volieb 2017 na Slovensku*. Prešov: Vydavateľstvo Prešovskej univerzity. s. 11–30.
- DANČIŠIN, V. (2019): *Priestorová organizácia volieb a diferenciacia volebných výsledkov a ich vplyv na vytváranie zastupiteľských zborov*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove. 183 s.
- Dôvodová správa (2016). [online], [cit. 28.4.2023]. Dostupné na internete: <https://www.nrsr.sk/web/Dynamic/DocumentPreview.aspx?DocID=431966>
- GARAJ, M., BARDOVIČ, J., MIHÁLIK, J. (2021). Vplyv sociologicko-demografických charakteristík obce na volebné správanie a podporu M. Kotlebu. In: *Politické vedy*. Vol. 24, No. 1, s. 153–180. DOI: <https://doi.org/10.24040/politickevedy.2021.24.1.153-180>
- HORVÁTH, P., MACHYNIÁK, J. (2018). 2018 municipal elections in Trnava region. In: *Slovak Journal of Public Policy and Public Administration*. Vol. 5, No. 2. s. 73–90.
- KANCÍK-KOŁTUN, E. (2017). Elections and functioning of higher local government units in Poland and Slovakia. In: *Slovak Journal of Public Policy and Public Administration*. Vol. 4, No. 2. s. 116–127.
- KLIMOVSKÝ, D. (2009). Pôsobenie organizačných jednotiek regionálnej úrovne územnej samosprávy v podmienkach SR v druhom funkčnom období: občianska perspektíva. In: *Slovak Journal of Political Sciences / Slovenská politologická revue*. Vol. 9, No. 2. s. 83–95.
- KLIMOVSKÝ, D. (2022). Zriadenie samosprávnych krajov v retrospektíve. In: *20 rokov samosprávnych krajov na Slovensku 2001–2021*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. s. 45–77.
- MACHYNIÁK, J. (2021). *Výkon samosprávy na úrovni obce, mesta a regiónu. Slovensko 1990–2020*. Trnava: Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave. 123 s.
- MIKUŠ, R., GURŇÁK, D. (2014). Špecifiká volebnej účasti v obciach Košického kraja vo voľbách na rôznych úrovniach v rokoch 1999–2014. *Geographia Cassoviensis*. Vol. VIII, No. 2. s. 150–161.
- MIKUŠ, R., GURŇÁK, D., MÁRIASSYOVÁ, A. (2016). Analýza volebnej podpory Mariána Kotlebu ako reprezentanta krajnej pravice v krajských voľbách 2013. In: *Sociológia*. Vol. 48, No. 1. s. 48–70.
- ONUFRÁK, A. (2018). Voľby do orgánov Prešovského samosprávneho kraja. In: *Dynamika regionálnej samosprávy na Slovensku – voľby 2017*. Trnava: Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 109–122.
- PALÚŠ, I., HENCOVSKÁ, M. (2019). Voľby starostu obce – akceptovateľná právna úprava alebo hľadanie možných riešení? In: *PUBLICITY 2019: Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie*. Trnava: Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 15–29.
- ŠUTAJOVÁ, J. (2018). Nedôvera v politické strany a nárast počtu úspešných nezávislých kandidátov vo voľbách na miestnej a regionálnej úrovni samosprávy. In: *Sekundárny analýfabetizmus alebo*

- o príčinách a dôsledkoch nízkeho záujmu verejnosti o politiku na Slovensku.* Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, s. 203–224.
- ŠVIKRUHA, M. (2019). Regionálna samospráva na Slovensku z pohľadu volebnej účasti v regionálnych voľbách. In: *PUBLICY 2019. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie.* Trnava: Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, s. 217–227.
- ŠVIKRUHA, M. (2021). *20 rokov regionálnej samosprávy na Slovensku: využitá príležitosť?* Trnava: Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave.
- Ústavný zákon č. 44/2017 Z. z., ktorým sa dopĺňa Ústava Slovenskej republiky č. 460/1992 Zb.
- Zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov.
- Zákon č. 181/2017 Z. z. o volebnej kampani a o zmene a doplnení zákona č. 85/2005 Z. z. o politických stranách a politických hnutiach v znení neskorších predpisov.
- Zákon č. 460/1992 Zb. Ústava Slovenskej republiky.

Kontaktná adresa autora

PhDr. Jakub Bardovič PhD.: jakub.bardovic@ucm.sk, <https://orcid.org/0000-0002-4364-0353>

CORE LABOUR STANDARDS: DEBATES LIKE MOST OTHERS

ZÁKLADNÍ PRACOVNÍ STANDARDY: DEBATA JAKO KAŽDÁ JINÁ

Oldřich Bubák¹, Josef Kasal²

¹ Ústav sociálních studií, Pedagogická fakulta, Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, Česká republika

² Univerzita Hradec Králové, Rokitanského 62, 500 03 Hradec Králové, Česká republika

Abstract

World's societies, along with their economies, have experienced immense changes over the last few decades. Many of these shifts involve opening up of previously closed markets, involving labour migrations, economic integration at various scales and corresponding (de)industrialization trends, among others. Needless to say, the above developments have generated many heated debates concerning the environment, sovereignty, democracy, or the social aspects of globalization, among others. This contribution will engage one of such debates centering on the need for unqualified enforcement of minimum labour standards around the world. In this debate, the supporters claim the core set of labour standard must be enforced globally to ensure the basic protections for all workers and to prevent the race-to-the-bottom among the competitive nations of the global South. Detractors, on the other hand, assert that enforcing standards would put undue pressures on workers in the South while stifling economic growth and development. The goal of this paper is to examine both sides of the argument and supply an analysis highlighting that such debates are precisely those common to all major social-political issues of global relevance.

Keywords: labor standards, globalization, labor migration, economic integration

Abstrakt

Společnosti po celém světě spolu se svými ekonomikami zažily v posledních několika desetiletích obrovské změny. Mnohé z těchto posunů zahrnují otevírání dříve uzavřených trhů, migrace pracovní síly, ekonomickou integraci na různých úrovních a související trendy (de)industrializace, mezi jinými. Nepochybně tyto události vyvolaly mnoho vášnivých debat ohledně životního prostředí, suverenity, demokracie či sociálních aspektů globalizace, mezi dalšími. Tento příspěvek se bude zabývat jedním z těchto sporů, který se točí kolem potřeby nezpochybnitelného prosazování minimálních pracovních standardů po celém světě. Stoupenci tohoto názoru tvrdí, že základní soubor pracovních norem musí být prosazován globálně, aby byla zajištěna základní ochrana všech pracovníků a zabránilo se soutěži o nejnižší standardy mezi konkurenčními národy globálního Jihu. Oponenti naopak tvrdí, že prosazování standardů by vyvíjelo neopodstatněný tlak na pracovníky na Jihu, zatímco by brzdilo ekonomický růst a rozvoj. Cílem tohoto článku je zkoumat obě strany argumentu a poskytnout analýzu zdůrazňující, že takové debaty jsou přesně ty, které jsou společné všem hlavním sociálně-politickým otázkám globální relevance.

Klíčová slova: pracovní normy, globalizace, migrace pracovní síly, ekonomická integrace

Introduction

The recent decades have witnessed immense economic, social, and political changes around the world. The collapse of the Soviet empire has freed its constituent countries to choose their path to a new economic future. Many have succeeded in their transition to democratic capitalism and gained membership in the largest trading block in the world, the European Union. This expansion resulted in some of the biggest labour migrations in European history, allowing the Western European countries to tap huge worker reserves of various skill levels from the periphery. On the other side of the world, the East Asian governments, famously cautious and deliberate in their developmental policies, have achieved massive rates of growth. These events, amplified by the steady drive toward economic *liberalization*, have resulted in profound shifts around the world.

The traditional supply chains are being transformed in many cases entirely, shifting production of manufactured goods of increasing complexity from the global North to the global South. Masses of workers have been employed in the newly created industrial hubs by global companies seeking stable, low cost, pliable, and increasingly skilled supply of labour. In parallel, the *deindustrializing* global North has experienced losses of well-paid manufacturing jobs, erosion of middle class, and rising precarity common to the new economy. The unions have been in retreat in the North and especially the United States, while the ability of workers to organize has been stymied in the newly industrializing countries of the South. This, in particular, has been seen as a major factor in the welfare of the workforce, which increasingly has to rely on the state for subsidies and any legal protections.

Needless to say, the above developments have generated many heated debates concerning the environment, sovereignty, democracy, or the social aspects of globalization, among others. This contribution will engage one of such debates centering on the need for unqualified enforcement of minimum labour standards around the world. In this debate, the supporters claim the core set of labour standard must be enforced globally to ensure the basic protections for all workers and to prevent the race-to-the-bottom among the competitive nations of the global South. Detractors, on the other hand, assert that enforcing standards would put undue pressures on workers in the South while stifling economic growth and development. This text examines both sides of the argument and provides an analysis whose goal, in the end, is to better understand and approach other global social-

political issues. To do so, the paper will first detail the fundamental, or “core,” labour standards as defined by the International Labour Organization. Next, it will probe both the supporters' and the detractors' lines or argument. Finally, the work will supply an analysis along with thoughts on any future developments in this and related domains.

The International Labour Organization and Its Standards

The International Labour Organization (ILO) should be included in any discussion of international labour rights. This is not just because it maintains a set of labour standards and possesses an extensive expertise in labour issues, but because of its central role in promoting social progress, freedoms, and justice for workers around the world. Let us review its authoritative definition of labour standards in general, and the fundamental standards in particular, and obtain its position on the benefits, recommendations, and processes behind the formulation of such standards.

The ILO (2016a) defines international labour standards as “international conventions and recommendations drawn up by representatives of governments, employers and workers from around the world covering all matters related to work” (cf. ILO 2016a:1). The concept of international standards dates back to ILO's establishment in 1919, when national, labour, and business representatives have agreed that economic development must include social progress. Overtime, the ILO standards have evolved to address existing and emerging issues that have been amplified by the enormous changes in economies on national and, in time, global levels. Nevertheless, work remains in ensuring at least the four fundamental¹ principles are respected *globally*. Such principles are at the center of the debate engaged in this analysis and are introduced next in no particular order.

The first, the *Effective abolition of child labour*, strives to remove workers 5–17 years of age from the worst classes of employment, including hazardous work. Despite the progress (global child labour has been reduced by 30% since the year 2000), an estimated 168 million children remain working with more than half in hazardous conditions (ILO 2016c: 1).

The second is the *Elimination of all forms of forced or compulsory labour*. The principle recognizes that despite the universal denouncement of “work or service which is exacted from any person under the threat of a penalty and for which the person has not offered himself or herself voluntarily,” it remains a serious global labour issue involving

¹ The four core labour standards are a subset of eight principles formalized in the ILO's Declaration of Fundamental Principles and Rights at Work in 1998.

upwards of 20 million people (ILO 2016b: 1). There exist many types of this coercive labour including debt bondage and trafficking, disproportionately affecting women and migrants. Because forced labour is present across all regions, the solutions involve concerted efforts of governments, non-governmental organizations (NGOs), and supranational organizations.

The third standard, the *Freedom of association and right to collective bargaining*, consists of two goals: to secure workers' right to establish and participate in organizations freely and openly; and to ensure the workers can negotiate collectively with their employers to reach agreements concerning their wages, safety, training, and working time, among others.

Finally, the fourth principle is the *Elimination of discrimination in respect of employment and occupation*. The goal here is to promote inclusiveness and equality of opportunity in employment, which has positive economic as well as social implications. Although the most discussed is gender discrimination, there are many other forms of discrimination, including one on the basis of union status.

The ILO has a manifold rationale for international labour standards. The organization's underlying assumption is that *economic development has a purpose*: it is not to benefit a few, but must improve the lives and dignity of all. Because the modern economy is global and indeed much governance in trade and finance is supranational (through the World Trade Organization, International Monetary Fund, or the World Bank), progress in labour related issues (including the agreement on international labour standards) equally requires action at the international level. The ILO believes that internationally agreed-upon social standards ensure "a level playing field." That is, global social standards preclude nations from the race-to-the-bottom, in which countries gradually lower their standards in order to obtain a comparative advantage. The ILO (2016a) explains:

Because international labour standards are minimum standards adopted by governments and the social partners, it is in everyone's interest to see these rules applied across the board, so that those who do not put them into practice do not undermine the efforts of those who do. (cf. ILO 2016a: 1)

Further, the ILO asserts there are positive economic ramifications to the implementation of and compliance with international labour

standards. Better wages and improved working conditions within an inclusive work environment lead to productivity increases and lower turnover. The ability to resolve issues through collective action prevents costly conflicts and is socially stabilizing². And despite the fact that many disadvantaged workers are participants of shadow economies common to developing nations, ILO believes the inclusive application of the labour standards leads not only to improvements of all workers' conditions, but to the expansion of legitimate, or formal, economy and reduction of poverty.

Finally, the ILO's international standards are the result of a consensus among a variety of experts, organizations, governments, and employers internationally and are designed to be incorporated into legal frameworks and policies at the public and private levels alike.

While there have been 1,200 ratifications of the core labour standards out of the possible 1,488³ (ILO 2016d: 1), meaning that national governments have officially committed themselves to incorporating these into their national laws and practice, issues remain on the *enforcement* side. Since the ILO does not have enforcement powers⁴ beyond the ability to issue a "complaint procedure," any hopes for an effective enforcement then lie in bilateral trade pacts containing frequently contested fair labour stipulations and remediation procedures. This situation is the source of an ongoing debate about whether and how international standards should be operationalized. This will be addressed in the following section.

The Debate

As hinted above, there has been an ongoing discussion between NGOs, activists, international agencies, politicians and the public involving labour standards. The discord has been heated, and at times aggressive⁵, attesting to its seriousness. Let us review both of sides of the debate along with the corresponding arguments in turn.

On one side is the unusual coalition of labour activists, protectionists, and politicians interested in protecting *local* jobs, joined by union representatives and activists, focused on human rights and fair labour abroad. On the other side stand government representatives, policymakers, and NGOs in developing countries concerned with employment participation and economic growth, joined by various supporters of economic

2 Going beyond the core standards, according to the ILO: worker training can improve overall workforce quality and employment levels; safety standards protect workers' health and lead to lower medical costs; and employment and social protections encourage innovation, support employer competitiveness, and make liberalization tolerable.

3 Since each standard is ratified separately, there are up to 4 ratifications in each of the 186 participating countries. Many were ratified as part of the ILO campaign beginning in 1995 striving for full ratification.

4 Furthermore, ILO has a limited monitoring capacity.

5 As, for example, during the 2001 Conference of the Americas in Quebec.

liberalization, arguing for less barriers to trade. The debate is very extensive, ranging from national ramifications (Huberman 2005: 1–2) to varieties of prescriptive measures (Freeman 1994: 90). Here, we focus on the discussion specifically around the above described core standards.

First, there has been much debate about the abolition of child labour. There are those pushing for universal enforcement of the standard often presenting images of small children toiling under dangerous conditions. The opponents claim it is not practical to ban child labour completely, given that it is frequently integral to their household survival. Each camp can find support in the very mixed findings of economists. Some economic studies find prohibiting child labour in certain cases⁶ resulted in an equilibrium shift and thus higher wages for adults. Others suggest that banning goods manufactured using child labour in an attempt to enforce the standard exacerbates poverty by forcing children from the export to the informal sector of the economy (OECD 2000).

The next standard, the elimination of forced labour, poses virtually no disagreement (Brown 2001: 94; Freeman, Elliott 2003: 12). Most concur that forced labour in its various forms is an issue present around the globe and must be addressed.

On the other hand, the most heatedly debated standard is the freedom of association and right to collective bargaining. Predictably, the most visible proponents of labour standards are American unionists (Luce 2005: 9) aiming to prevent the race-to-the-bottom and ultimately protect their jobs. The logic is based on the understanding there is a mutually beneficial and reinforcing relationship between workers' groups internationally. Specifically, while there might be a disparity in their relative strength and immediate interests, what happens in one area of the world has economic implications elsewhere. Furthermore, as Freeman and Elliott (2003) aptly observe, supporting the enforcement of the freedom of association and collective bargaining and thus:

- giving workers a mechanism for raising and negotiating solutions to workplace problems,
- this freedom actually becomes the foundation for addressing all other labour standards. This is particularly true in LDCs [less developed countries], whose governments often lack the resources to enforce their own labour codes. (cf. Freeman, Elliott 2003: 12).

Yet, some opponents view the unions in LDCs as monopolistic, elite-serving, corrupt associations that have detrimental effect on workers and growth (Brown 2001: 96; Freeman, Elliott 2003: 12) and supporting their existence through standards then becomes unproductive. Others assert that

the convention's text was formulated to meet the needs of workers in large factories of industrialized countries, but is ill-equipped to have a positive effect in countries with large informal and agricultural sectors. In this view, there is a role for government intervention in negotiations to encourage cooperation, to fill the institutional gaps, or to ensure balance in power. The argument then is to revise the standard to accommodate the needs of a broader mix of workers in LDCs and recognize the positive role of government in these environments (Singh, Zammit 2004: 96).

The fourth standard, the elimination of discrimination, is seemingly innocuous. While there are some that clearly point to the positive effects of banning discrimination by increasing the supply of suitable workers (Freeman, Elliott 2003: 12) to the economy, there are others that caution against vehemently rejecting exclusionary practices. Brown, for example, highlights the work of Dani Rodrik on successful, albeit unconventional, path to economic development in Mauritius (Brown 2001: 96). Rodrik points to a set of political decisions taken in a very tenuous cultural and social environment in order to obtain support for establishment of an Export Processing Zone (EPZ). The support relied on the industrialists operating import substitution industries and their male employees. Hence the government had to placate these groups by maintaining such industries and their prevailing wage levels while opening lower-wage EPZ with mostly female workers. Rodrik (2000) explains:

The creation of the EPZ generated new opportunities of trade and of employment, without taking protection away from the import-substituting groups and from the male workers who dominated the established industries. The segmentation of labor markets early on between male and female workers—with the latter predominantly employed in the EPZ—was particularly crucial, as it prevented the expansion of the EPZ from driving wages up in the rest of the economy, thereby disadvantaging import-substituting industries. New profit opportunities were created at the margin, while leaving old opportunities undisturbed. (cf. Rodrik 2000: 20).

This approach was counter to the ideas promoted by economic liberals as well as the advocates of labour standards (namely those dealing with discrimination). Rodrik likens these developments in Mauritius to those in China and further asserts that such solution was beneficial to all. Furthermore, taking this path was, in his view, essential to Mauritius' ensuing economic successes.

We detailed some key positions of both camps in the debate over the four fundamental labour standards, and now turn to an analysis.

6 In economies with higher labour productivity.

Conclusion

The term *labour standards* is encompassing and evokes a variety of conceptions. Some may think of minimum wage requirements, child labour, or discrimination, while others may imagine training, and social protections. The focus of this text was the four core labour standards – *Effective abolition of child labour*, *Elimination of all forms of forced or compulsory labour*, *Freedom of association and right to collective bargaining*, and *Elimination of discrimination in respect of employment and occupation* – and specifically the debate surrounding their enforcement internationally. That is not to say any other standards are less important, but rather that the above have been accepted as the *foundation*, the prerequisites, to fair global economic development.

As mentioned, there is a broad agreement on eradicating forced or compulsory labour. But this is not the case with the three remaining standards. The supporters as well as the detractors each possess elaborate research supporting their line of argument around two overarching questions:

Do low labour standards offer comparative advantage and lead to economic growth?

Does absence of standards' enforcement lead to race-to-the-bottom?

Mathias Busse (2002) set out to provide his own empirical assessment. His research diverges from the preceding studies⁷ linking labour standards with exports or with comparative advantage. Busse uses a different empirical approach and demonstrates there is a negative correlation between child labour standards and comparative advantage, but shows the reverse to be true with female discrimination. Busse (2002) closes with a critical observation: labour standards are *assumed* to be determined on the national level (are set exogenously), but core labour standards may be endogenous to the local environment, just like working conditions (1928–1929). In other words, any research conclusions should be taken with caution. Race-to-the-bottom may happen internally (and yield comparative advantage) despite any formal standards apparent to an outside observer.

Then, which side of the debate makes a more convincing case? The argument against the worst types of child labour is clearly strong. Thus, perhaps unsurprisingly, an agreement is building around the plan to eradicate the worst of child labour such as bonded and forced labour, illicit labour, and labour posing threat to health and safety (Freeman, Elliot 2003: 12). On the other hand, the economics of child labour (along with its very broad age definition of 5–17 years) and the fact that this labour may be transient as a country moves along the economic development continuum, will continue to be potent arguments for allowing certain forms of child labour. In terms of the freedom of association and the ability to bargain, Freeman and Elliott's position is very compelling. In their view, this is a *foundational* freedom through which workers may contest and address *all* their labour issues. Recognizing this debate centers on worker power, a sensitive topic for some in the age of neo-liberalism, most rebukes depend on the less credible North-South compatibility and the LDC union trustworthiness arguments. Finally, the elimination of discrimination is mostly uncontested. However, Dani Rodrik's research presented above makes an important point. As countries strive to develop, they are faced with difficult political choices. Rodrik argues that such choices may include tolerating discrimination; yet choices reflecting the *cultural* traditions and social realities made while exercising the national sovereignty are those, in his view, we should enable and support.

Nevertheless, most of the debates may be missing the point: Is it even feasible to *enforce* labour standards? Currently, most enforcement takes place on the buyer's side in the form of ban on imports of products manufactured out of compliance with the agreed standards. The challenge is, of course, finding effective monitoring of non-compliance as well as consistent and fair application of the enforcement instrument. As mentioned above, the labour standards may be set endogenously. In the age of the fragmented commodity chains amplified by customized labour-code-offerings or the practices formally developed by the management (Taylor 2011: 454) designed to evade monitors, discovering non-compliance may be very difficult. Yet, if discovered, banning imports may be viewed as suboptimal (OECD 2000: 4) given it has disproportionate effect on *labourers* who end up moving to work elsewhere under similar or worse conditions. Providing education and family subsidies (conditional cash-transfers) is seen as a more constructive of a tool⁸ (OECD 2000: 4) for progress.

Hence, Luce's insight that labour standards themselves are not as productive as the joint processes behind their establishment and enforcement seem relevant. Such activities, she claims, lead to North-South cooperation and solidarity (Luce 2005: 26–27). However, the Singh and Zammit take an opposite

7 Studies that were, in Busse's view, deficient given they did not use fitting labour standards and control variables for regression.

8 Richard Freeman also goes above the common debate on labour standards as requirements difficult to enforce, disconnected from everyday experience, and possibly of uncertain effectiveness and argues that they should be viewed as a consumer good (Freeman 1994: 90).

stand: the standards' objectives are desirable, it is their coercive promotion that is counterproductive (Singh, Zammit 2004: 102). But this is a beginning of yet another debate, better left for another time.

References

- BROWN, D. K. (2001). Labor standards: where do they belong on the international trade agenda?. *Journal of Economic perspectives*, 15(3), 89–112.
- BUSSE, M. (2002). Do labor standards affect comparative advantage in developing countries?. *World Development*, 30(11), 1921–1932.
- FREEMAN, R. B., ELLIOTT, K. A. (2003). *Can labor standards improve under globalization?* Washington: Institute for International Economics.
- FREEMAN, R. (1994). A hard-headed look at labour standards. *International labour standards and economic interdependence. International Institute for Labour Studies, Geneva*, 79–92.
- HUBERMAN, M. (2005). Are Canada's Labour Standards Set In The Third World? Historical Trends And Future Prospects. *Commentary-CD Howe Institute*, (209), 1.
- ILO. (2016a). Introduction to International Labour Standards. International Labour Organization. Retrieved from: <http://www.ilo.org/global/standards/introduction-to-international-labour-standards/lang-en/index.htm>
- ILO. (2016b). Questions and answers on forced labour. International Labour Organization. Retrieved from: http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/comment-analysis/WCMS_181922/lang-en/index.htm
- ILO. (2016c). Child labour. International Labour Organization. Retrieved from: <http://www.ilo.org/global/topics/child-labour/lang-en/index.htm>
- ILO. (2016d). Ratifications of fundamental Conventions and Protocols by country. International Labour Organization. Retrieved from: http://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:10011:0::NO::P10011_DISPLAY_BY,P10011_CONVENTION_TYPE_CODE:1,F
- LUCE, S. (2005). The case for international labour standards: a 'Northern' perspective. IDS Working Paper 250, Institute of Development Studies.
- OECD. (2000). International Trade and Core Labour Standards" OECD Observer. Organisation for Economic Co-operation and Development. Retrieved from: <http://www.oecd.org/tad/1917944.pdf>
- RODRIG, D. (2000). Institutions for high-quality growth: what they are and how to acquire them. *Studies in comparative international development*, 35, 3–31.
- SINGH, A., ZAMMIT, A. (2004). Labour standards and the 'Race to the Bottom': Rethinking globalization and workers' rights from developmental and solidaristic perspectives. *Oxford review of economic policy*, 20(1), 85–104.
- TAYLOR, M. (2011). Race you to the bottom... and back again? The uneven development of labour codes of conduct. *New political economy*, 16(4), 445–462.

Author's contact address

PhDr. Josef Kasal, Ph.D., MBA: josef.kasal@uhk.cz

THE EDUCATOR'S ROLE IN THE AUTONOMY JOURNEY FOR ADULT STUDENTS WITH MENTAL DISORDERS

ROLE PEDAGOGA NA CESTĚ K AUTONOMII PRO DOSPĚLÉ STUDENTY S DUŠEVNÍMI PORUCHAMI

Mariah Cruz de Souza Tronco¹, Horák Miroslav² , Verter Nahanga³

¹ Federal University of São Carlos, Rod. Washington Luiz, s/n, São Carlos - SP, 13565-905, Brazil

² Department of Languages and Cultural Studies, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic

³ Department of Regional and Business Economics, Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic

Abstract

The vision of people with mental disorders has a historical and social nature. In the last decades, important steps have been taken toward guaranteeing dignity for these vulnerable people across the globe. This paper focuses on educators that deal with students with mental disorders in Young and Adult Education. The study is aimed to clarify a commitment to the social inclusion of people with mental disorders, which was allowed thanks to the critical education. The link between communication and education is analyzed in the paper, showing the potential of language to consolidate effective educational practices. Furthermore, the relationship between mental health, critical education, and empowerment of students is explored in this paper. Finally, examples of Brazilian initiatives that contribute to the development in this field are included here.

Keywords: mental disorder, critical education, Brazil

Abstrakt

Pohled na lidi s duševní poruchou má historickou a sociální povahu. V posledních desetiletích byly na celém světě podniknuty důležité kroky k zajištění důstojnosti těchto zranitelných lidí. Tento příspěvek se zaměřuje na pedagogy, kteří se věnují studentům s duševními poruchami v rámci vzdělávání mládeže a dospělých. Cílem studie je objasnit závazek k sociálnímu začleňování osob s duševními poruchami, k němuž došlo díky kritickému vzdělávání. V příspěvku je analyzována vazba mezi komunikací a vzděláváním, jež poukazuje na potenciál jazyka při upevnění efektivních vzdělávacích postupů. Dále je v práci zkoumán vztah mezi duševním zdravím, kritickým vzděláváním a zmocněním studentů. Nakonec jsou zde uvedeny příklady brazilských iniciativ, které přispívají k rozvoji této oblasti.

Klíčová slova: duševní porucha, kritické vzdělávání, Brazílie

Introduction

The Special Education area is inseparable from social and historical issues. According to Winzer (1993), each society has acceptable and mismatched elements. Behaviors and physical characteristics of the socially privileged vary in accord with the epoch and the constitution of social values. In the

present article, the Mental Health sphere will be approached as part of the Special Education focused on young people and adults.

Until the XIX century, there were no significant initiatives for Special Education. From that period, alternatives have begun to emerge to receive their public. However, these approaches had

a philanthropic character, meaning no pedagogical dimension (Capellini 1995). The field advanced in the XX century, although centered on adapting people with mental disorders and disabilities for “normal” conduct.

In Brazil, significant efforts in favor of inclusive education were driven by the Law of Guidelines and Foundations of Basic Education No. 5.692 (Câmara dos Deputados 1971) and, the most important to highlight, the Federal Constitution of 1988 (Senado Federal 1988). These documents emphasize Brazilian citizens' equality and the right to quality education for all. Furthermore, in 1994 the World Conference of Special Education happened in Salamanca, Spain (UNESCO 1994). The Salamanca Declaration was created during the conference. It defines the importance of inclusion in education and embraces a public beyond people with physical disabilities. Inclusive education gives special attention to any student in a vulnerable scenario, including people with mental disorders.

According to WHO (2020), the number of inpatient admissions to the mental health system was 125.68 per 100,000 population. In case of outpatients, the number was significantly higher, although it decreased since 2017 (5729.19 per 100,000 population). From a pedagogical view, this data shows the importance of caring for people with mental-related disorders, suggesting the necessity of encompassing their specificities and promoting effective education.

A report from the Instituto Paulo Montenegro (2018) shows that 8% of the Brazilian population was illiterate in 2018. Among this number, some people gave up their studies due to prejudices related to their mental conditions. Nowadays, some of them return to study Young and Adults Education, looking for participation in the labor market, personal knowledge, and social inclusion (DVV International 2018).

For the above-mentioned reasons, explaining the social view on “madness” is important. This paper goes hand in hand with an interpretation of the meaning that this label implies in individuals, based on Michel Foucault's ideas. Furthermore, it is focused on language issues. The proposed topic is related to education and the role of educators in the Young and Adults Education of people with mental disorders is elucidated.

The last topic is approached from the perspective of *critical education*. It is based on publications of Paulo Freire, the most important author in the field of Young and Adults Education in Brazil, who has been called the Patron of Education of the nation. The ideas of Brazilian philosopher Álvaro Vieira Pinto are mentioned in this context too, because he was the one who had inspired Freire in his work.

Finally, the analysis of the education process in Brazilian Initiatives to receive people with mental disorders and provide them quality education is

addressed in this paper. The examples used here concern the Psychosocial Care Centers (*Centros de Atenção Psicossocial*, abbrev. CAPS), a public mental health initiative with 2.465 CAPS in the Brazilian territory (Agência Brasil 2017). The Brazilian Literacy Movement (*Movimento de Alfabetização de Jovens e Adultos*, abbrev. MOVA), a voluntary initiative that was started by Freire, is also included (Instituto Paulo Freire 2023).

The Label of Madness

The fact that an image of the mad person constitutes itself as a “derivation” of society was stressed by Foucault (1979). Foucault believes that the subject becomes mad only after being labeled like that. Consequently, the social sphere in the classical period (i.e., 1660 to the end of the 19th century) starts to configure “madness” to silence it. The individuals with mental disorders are considered unaware of their actions and – to the detriment of that – to be not aware of it. The expressions of such a person are seen as meaningless and related to delusions.

In the XIX century, it was possible to observe great advances in psychiatry, and it was the moment when medicine started to deal with “madness” and mental disorders (Severo, Dimeinstein 2009). In this situation, insanity becomes closely linked to pathology, giving rise to psychiatric hospitals (the so-called “asylums”). These institutions were configured as a strategy to hide individuals that perform socially unaccepted behavior (Foucault in Providello, Yasui 2013).

Nevertheless, it is possible to conclude that it is not correct to say people in these institutions were necessarily affected by some pathology, because some behaviors considered as diseases in some historical period can be seen as non-pathological in another time, such as it occurred in the case of homosexuality. This way, the diagnosis of mental disorders is subjective and relative, varying culturally and historically. It's important to stress that currently, in Brazil, the diagnoses of mental disorders occur officially based on the 10th revision of the International Classification of Diseases ICD-10 (Severo, Dimeinstein 2009).

In this context, it is fundamental not to let fall into forgetfulness during all the compulsory hospitalizations marked by invasive and unethical procedures, subhuman conditions of life, and the total deprivation of freedom of the patients. These factors – among others – led Basaglia to identify in his book *L'utopia della realtà [The Utopia of Reality]* (2005) the insufficiency of psychiatry as the only sector responsible for mental health. Basaglia is known to have been a pioneer in the anti-asylum struggle, pointing out that these services were not intended to reinsert the person in society but rather to hide it and make it an object of medical study (Serapioni 2019; Lobosque 2018).

In the Brazilian context, the fight against psychiatric institutions started due to multiple reports of abuse and authoritarianism against inpatients at the end of 1970s (Lüchmann, Rodrigues 2007). It is important to highlight here the correlation with *sanitarism*, a movement that gave rise to the Unique Health System, popularly called by its initials in Portuguese, SUS (*Sistema Único de Saúde*). Representatives of *sanitarism* made the state responsible for providing public health assistance in an integral and free manner after the promulgation of the Federal Citizen Constitution of 1988, which followed the end of the military dictatorship period in the country (Oliveira 2012). Given this moment, when the state was tasked with ensuring the health of the Brazilian population concurrently, it was attributed to promoting citizens' mental health.

Starting from this point, amid a scenario of resumption of democracy and civil rights, the ban of the "asylums" occurred in 2001 by the grant of the Anti-mental Asylum Law No. 10.216/2001 (Presidência da República 2001). Successively, the Psychosocial Support Network (*Rede de Apoio Psicossocial*, abbrev. RAPS) was established in 2011. This institution founded the CAPS, Children and Youth Psychosocial Care Centers (*Centros de Atenção Psicossocial Infanto-juvenil*, abbrev. CAPSi), and Psychosocial Care Centers – Alcohol and Drugs (*Centros de Atenção Psicossocial - álcool e drogas*, abbrev. CAPSad) (Miliauskas *et al.* 2019).

These centers aim to guarantee the care of people with mental disorders so that they are not excluded from society. "*Strategic device of the current public mental health care policy, these services have as their central challenge the deinstitutionalization*" (Leal, Delgado 2007: 137; authors' translation). According to the Brazilian Health Ministry, the CAPS have a vast interdisciplinary team, including educational professionals, who act in an interdisciplinary way.

These networks are centers of Young and Adults Education, defined as a stage of Basic Education in Brazil. It is offered to people who could not finish their studies at the regular age as an obligation of the State. Besides that, other classes are installed in formal and informal places, making the scholarly components available to adults with mental disorders. As an example, the Literacy Movement, known by the initials in Portuguese, MOVA, offers classes in non-governmental organizations, which attend to this target audience (IFSC 2021).

The offer of these classes in different learning environments expresses considerable advances in the social view about historically marginalized people. It favors the deconstruction of the *label of madness* and opens opportunities for these people's self-confidence. Establishing legal rights opens opportunities for developing other social sectors, such as education, covering the specificities of people with mental disorders. In this context, language should be considered the base of

education, not limiting it to the verbal language but considering its multiplicity (Ministério da Educação 2017). From this point of view, in the next section, the link between communication and the education process will be discussed, because it represents a fundamental aspect of this topic.

Communication as Mediator of Education

Foucault (1972) points out that "mad" people were characterized as unable for a long period in human history. Although, in the context of human rights valuation, as mentioned above, currently, there are rising movements to guarantee a decent life for people with mental disorders. In this scenario, these individuals deserve a retraction for all years of exclusion. The authors consider hearing what they say as the fundamental point to start this action.

The experiences in education environments ruled by ethics and respect constitute a terrain of possibilities for self-expression and social changes. First of all, it is necessary to understand the importance of the long-life knowledge accumulated by students. There is a prejudice that academic education is of value (Vieira Pinto 1982). However, Vieira Pinto (1982) and Freire (2005) converge their ideas, affirming the students are in the center of learning, so education must emerge from their reality. Thinking about people with mental disorders needs to be focused on their specificities and such people have to be seen by educators as capable humans, which means that building trust between students and educators is crucial.

Trust is fundamental to language liberation. Verbal language is not the only one to be taken into account. There are also other ways of expression. In this sense, Castro and Lima (2007) discuss the artistic workshops conducted with adults with mental disorders by the Brazilian psychiatrist Nise da Silveira, a professional of great importance and pioneer in the field of occupational therapy in the country. Silveira connected with her "clients"—as she used to call her patients in the psychiatric hospital—through art. She provided them with art tools, clay, and other materials, and she tried to understand what they were saying by the works they produced. Interdisciplinarity, based on the combination of multiple academic disciplines into one activity, was apparent in such cooperation.

Furthermore, during the 1960's, Paulo Freire promoted the Culture Circles, where young and adult students, as well as educators used to meet to discuss their reality and learn how to read and write. One of the successful experiences happened in Angicos, a municipality in the state of Rio Grande do Norte (Freire 1967). People who felt unable to learn how to read and write before were stimulated to express themselves in multiple ways: audiovisual, verbal, illustrative etc. In this process, Freire followed his students; he knew them and knew what the world they lived in meant to them.

Other stimulation practices for communication are the Dialogical Gatherings, called *Tertúlias Dialógicas* in Portuguese. These gatherings represent a successful educational activity in the Dialogic Learning Model (Zacharias 2021; Comunidade de Aprendizagem 2014). The Dialogical Gatherings were first developed in a Young and Adults Learning classroom in Spain, looking to establish a successful communication between all people involved in the referred education environment. In this activity, classic works are the target of joint reflection, mediated by horizontal dialogue. In Brazil, the Literacy Movement (IFSC 2021) uses this experience to promote equal education, originating in the expressions of students using different languages.

Afterwards, long-life knowledge does not invalidate the importance of academic knowledge. For a long time, people with mental disorders were denied to study in regular classes and offering quality education to them is a big step toward transforming their lives in a good way. For Vieira Pinto (1982), education has a double dimension: it incorporates values already consolidated in the society but it can also create new ones.

Therefore, education may be considered a potential instrument of social change. To make it real, a movement of action-reflection-action must be performed, as Freire (2005) suggested, always permeated by dialogue, showing the potential of language in the education process. Educators well-prepared to deal with mental disorders can help to consolidate effective practices. To explain it properly, some concepts will be presented in the next section.

Teaching in Contexts of Students with Mental Disorders

The education process is defined by Freire (1967) as an act of courage and love. Also, in his point of view, regardless of where he works, the educator needs to establish a horizontal relationship with his students. The author highlights his criticism of *banking education*, referring to traditional methods ruled by power hierarchies.

In the traditional method, the educator is seen as the holder of knowledge, and the students should internalize it passively (Saviani 2007). Not only in Brazil but also in other countries around the world, however, the resistance to traditional ideas for education is not widely accepted. Currently, there are various movements criticizing traditionalism in the educational process (Libâneo 2005). Traditional education methods have been criticized in the last decades. However, they are still present in implicit behaviors of teachers.

In Brazil, Basic Education ranges from Young Child Education to High School. It is provided by the State, it is compulsory and free. People who are unable to finish their studies at the regular age have the civil right to finish their studies in the Young

and Adults Education modality. In this point of view, the National Education Guidelines and Framework Law No. 9.394 also highlights the obligation of the State to promote the right to Basic Education for individuals who could not have access or conclude their studies during the regular age (Presidência da República 1996).

For example, Young and Adults Education classes in CAPS express the importance of educators that reflect on their practice and question whether they are reproducing the old institutional logic (Alverga, Dimenstein 2006). In summary, they must be aware not to replicate the hierarchy in psychiatric hospitals in the past, where the patients were silenced and infantilized, thus building a social pyramid.

According to Barros (2018), some educators who work in CAPS emphasized that they miss having academic training, which could provide them with better preparation to deal with people with mental disorders. Teaching is not something that can be generalized. It varies according to the context, the public, the organizational structure, etc. Besides, Fernandes (2003) points out that:

“The international teaching and learning practice, is not reduced to the didactic question or to the methodologies of studying and learning, but articulated to an education as a social practice and to the knowledge as a historical and cultural production, dated and related, in a dialectical and tensioned relationship between practice-theory-practice, content-form, subjects-knowledge-experiences and interdisciplinary perspectives” (Fernandes in Morosini 2006: 376; authors' translation).

Beyond it, it is possible to recognize a desperate sensation of not knowing how to act in some situations when thinking of adults with mental disorders education. Imagine a utopian situation when the students get into some crisis or come to the classroom under medication. In a regular school, such a situation would be challenging when it happens. The educators cannot be prepared for all challenges during their academic formation. Some knowledge can only be acquired through practice, direct experience, and reflection. One educator interviewed by Barros (2018) in this context says the following:

“I have a dynamic to work. I have long-term experience and I know how to deal with each user. Because each of them is specific, I search for different activities which will be used as a therapy for their disorder” (Barros 2018: 28; authors' translation).

As said before, the lack of educators' academic formation on how to deal with people with mental disorders can bring out insecurities and mistakes in their practice. For this reason, the implementation of public policies in this field, continuing training courses, as well as reflecting in undergraduate courses are of main importance. It is impossible to prepare an educator for all situations that could

appear during the education process. Education is not static, it is immersive in a constantly changing reality and every person/student has their singularity (Vieira Pinto 1982). Therefore, the educator needs to be prepared, in his essence, committed to building a transformative education based on criticism and questioning reality. For this reason, *critical education*, mainly guided by Paulo Freire's and Álvaro Vieira Pinto's ideas, will be described in the next section with the special attention to mental disorders.

The Relationship Between Mental Health, Critical Education, and Empowerment

Problematizing the world was one of the central ideas of Freire's practice (Freire 1995). He used the term *práxis* to define such a kind of pedagogical practice that is followed by the reflection, i.e., a permanent process that looks for the individual's freedom (Freire 2005). Appropriated by the *práxis* exercise, the individuals are exposed to limited situations, in which they feel uncomfortable and must overcome them, opening doors to create the *unprecedented viable*. Those are the fundamentals of freedom education: the transformation of reality, making possible something that seemed impossible but it was not. Always committed to the people and their aims.

In this context, one of Freire's famous phrases is: "*Here, no one teaches another, nor is anyone self-taught. People teach each other, mediated by the world, by the cognizable objects which in banking education are 'owned' by the teacher*" (Freire 2005: 80). It means that the educator cannot just deposit a huge baggage of content on the student. The student needs to educate himself, guided by the educator. People with mental disorders are frequently seen as unable to take care of their lives and develop their skills. However, Freire shows in different moments that everyone can educate themselves from a *popular education* perspective. According to the author, *popular education* is made for the people to trust them (Schugurensky 2000).

Next, Vieira Pinto (1982) defines education as a twofold phenomenon encompassing the maintenance of social elements already present in the society and the possibility to change it. Nonetheless, he affirms that critical education is the only perspective that can be effective and contribute to real development. The author defines knowledge as having multiple dimensions. Talking about the *existential* dimension, the criticism of individual status happens when he knows who he is. This dimension shows the necessity of the people with mental disorders to discover their identity in the recovery process, not what the prejudiced judgements say about them.

Moreover, the *fecundity* dimension of knowledge in this educational approach has to be emphasized. It is defined as follows. "*Knowledge is always the generator of other knowledge. [...] Critical knowledge is always a reality transformer*" (Vieira Pinto 1982: 67, authors' translation). This definition reveals the volatility of society. It is always changing and changeable. People with mental disorders and educators can make further changes to overcome mental disorders stigma and provide such people with a good life. The Young and Adults Education can be a fertile ground for dialogue, reflections, and relationship building that promote social claims.

In Brazilian history, educators who do not defend the traditional learning processes are constantly convicted by the Brazilian elite as enemies of the nation and indoctrinators. This denomination is used when the teacher allows the classroom to become critical, addressing issues that might stress the *status quo* (Paulino 2018). In short, *critical education* creates spaces for students to think for themselves rather than internalizing ready-made external conceptions that have been imposed on them.

In this way of thought, according to Freire (2005), freedom may be achieved by *popular education*. It means that the individuals become aware of their civil rights and acquire the possibility of claiming them. Popular education is also characterized by the horizontal relationship between educators and students; all occurs in constant dialogue. The dialogue instigates curiosity and criticism, the desire to understand the world, and constant learning.

Using this approach with people with mental disorders can contribute in numerous situations, e.g., allowing them to understand the ideas of the anti-asylum movement and the importance of frequent non-institutional spaces. Thereupon, the presence of educational professionals in mental health centers is not restricted to teaching users how to read and write or the essentials of elementary education, but also to guide this part of the population in critical thinking. So, as indicated by Freire (1967; 1995; 2005), education can contribute to making conscious, capable of critical thinking, and making democracy valid.

Dialogue with people with mental disorders can also help them to understand social processes surrounding their condition. In this scenario, Campos and Magalhães (2019) noticed a link between mental disorders and poverty, the detriment of illiteracy, and early work, among other factors. These conditions made users feel unhappy and blame themselves for their failure. It brought them the feeling of not being good enough to participate in social life and discouraged them. The authors identify two possible scenarios: 1. People with mental disorders may have been prevented from studying and having a good quality of life because of their mental disorders; 2. Mental disorders manifested in these people due to the

poor living conditions. It is worth mentioning that their analysis converges with Freire's thoughts about questioning reality, understanding it, and changing it.

In an environment where competitiveness is implemented as something positive, people who have been deprived of basic conditions, such as quality education, good food, transportation and other factors, clearly will not have the necessary disposition to compete equally with the privileged part of the population (Oliveira 2017). In this context, the educator may be seen as somebody who can conduct people with mental disorders to a critical view of the political facts, including those which violate their rights and encourage them to participate actively in the political system.

Back to the above-mentioned ideas, freedom of education benefits all involved, not just people with mental disorders. Living in an equal society ensures the best opportunities for all (Freire 1995; Vieira Pinto 1982). To make real changes, the educators need to understand that they will learn a lot from their students if they establish a horizontal relationship with them: *"The teacher is no longer merely the-one-who-teaches, but who is himself taught in dialogue with the students, who in turn while being taught also teach"* (Freire 2005: 80). Furthermore, especially people with mental disorders—who were historically denied the love for the students and the education process—must prevail, seeking out fight against a society based on fear.

Conclusion

The vision of people with mental disorders is of a historical and social nature. During centuries and especially in the last decades, important steps were taken toward guaranteeing dignity for these people. Creating the Unique Health System through the sanitarian movement gave Brazilians free health care. Furthermore, Anti-mental Asylum Law was indispensable to thinking of a decent life for individuals who were historically seen as incapable.

Equally important, the public access to education for people with mental disorders was guaranteed in legal documents, such as the Salamanca Declaration (UNESCO 1994) in an international sphere and, in the national scenario, in the Federal Constitution (Senado Federal 1988) and the Law of Guidelines and Foundations of Basic Education (Câmara dos Deputados 1971). These documents ensure the access of people with mental disorders who have not accessed or could not finish their studies at a regular age to Young and Adults Education.

The *label of madness* is defined by Foucault (1979) as an individual's silence, transforming his speech into invalid delirium. On the other hand, using multiple languages in education is essential to the educator learning to hear what his students say. They have a huge baggage of world knowledge, which is gradually being integrated into academic education. Furthermore, according to Freire (2005), everyone is capable of learning and everybody has something to teach. He and Vieira Pinto (1982) explained the importance of *critical education*, seen as the only way to freedom and real development. This approach promotes the empowerment of people with mental disorders and allows them to see their capacity.

The role of the educators in the educational process is essential. They are guides for students rather than someone who is acting as the one who knows everything. The lack of a quality education background for educators in dealing with people with mental disorders, but also the impossibility of educators to be prepared for all situations in his pedagogical practice was explained in this contribution. Moreover, CAPS and MOVA were brought here as examples of effective initiatives for quality Young and Adults Education in people with mental disorders. These institutions break the rules of former psychiatric hospitals. For this reason, the educators who work in them should build trust with their students and promote a transformative education.

Acknowledgments

Special thanks go to Petr Zelensky, a director of the Institute for Czech-Brazilian Academic Cooperation and coordinator of the UNIGOU Remote program that gives Brazilian students the possibility to participate online in scientific research and training practices within the Czech academy. This contribution belongs among the outputs of the project "United for the Development of the Amazon" (ID: 2022-1-CZ01-KA130-HED-000054682), which is accredited by the European Commission.

References

AGÊNCIA BRASIL (2017). Expansão da rede e redução de internação podem melhorar serviço de saúde mental [*Network Expansion and Hospitalization Reduction Can Improve Mental Health Service*]. URL: <https://bit.ly/3FrvqXM>

- ALVERGA, A. R. D., DIMENSTEIN imenstein, M. (2006). A reforma psiquiátrica e os desafios na desinstitucionalização da loucura [*Psychiatric Reform and the Challenges in Deinstitutionalizing Madness*]. *Interface-comunicação, saúde, educação*, 10(20), 299–316. DOI: <https://doi.org/10.1590/S1414-32832006000200003>
- BARROS, R. F. D. S. (2018). A atuação das pedagogas do CAPS: um estudo nas cidades do Curimataú Paraibano [*The Performance of the Educators of the Psychosocial Care Center: A Study in the Cities of Curimataú Paraibano*]. Bachelor's Thesis.
- BASAGLIA, F. (2005). *L'utopia della realtà* [*The Utopia of Reality*]. Torino: Einaudi.
- SENADO FEDERAL (1988). Constituição da República Federativa do Brasil de 1988 [*Constitution of the Federative Republic of Brazil from 1998*]. URL: <https://bit.ly/2V3iHac>
- CÂMARA DOS DEPUTADOS (1971). Lei nº 5.692, de 11 de agosto de 1971 [*Law No. 5.692, December 20th, 1996*]. URL: <https://bit.ly/3K2ZdJU>
- CAMPOS, I. O., MAGALHÃES, Y. B. (2019). Analfabetismo e Saúde Mental: O Discurso de Usuários de Um Centro de Atenção Psicossocial [*Illiteracy and Mental Health: The Discourse of Users From a Psychosocial Health Care*]. *Revista FSA*, 16(4), 151–165. DOI: <http://dx.doi.org/10.12819/2019.16.4.8>
- CAPELLINI, V. L. M. F. (1995). História da Educação Especial: em busca de um espaço na história da educação brasileira [*Special Education History: Searching Space in the Brazilian Education History*]. *UNESP/BAURU*, 1–25. Senado Federal (1998).
- CASTRO, E. D. D., LIMA, E. M. F. D. A. (2007). Resistência, inovação e clínica no pensar e no agir de Nise da Silveira [*Resistance, Innovation and Clinical Thinking and Acting by Nise Da Silveira*]. *Interface-Comunicação, Saúde, Educação*, 11(23), 365–376. DOI: <https://doi.org/10.1590/S1414-32832007000200017>
- COMUNIDADE DE APREDIZAGEM (2014). *Caderno de Tertúlia Dialógica* [*Dialogical Gathering Notebook*]. URL: <https://bit.ly/31Ympba>
- DVV IINTERNATIONAL (2018). *Adult Education and Development 85/2018*. URL: <https://www.dvv-international.de/en/adult-education-and-development/editions/aed-852018-role-and-impact-of-adult-education>
- FREIRE, P. (1967). *Educação como prática de liberdade* [*Education as Practice of Freedom*]. Rio de Janeiro: Paz e Terra.
- FREIRE, P. (1995). *À sombra desta mangueira* [*Under the Shade of This Mango Tree*]. São Paulo: Olho d'água.
- FREIRE, P. (2005). *Pedagogy of the Oppressed*. New York, London: Continuum.
- FOUCAULT, M. (1972). *Histoire de la folie à l'âge classique* [*History of Madness in Classical Age*]. Paris: Gallimard.
- FOUCAULT, M. (1979). *Power, Truth, Strategy*. Sydney: Federal Publications.
- IFSC (2021). “MOVA – São Carlos” na luta contra o analfabetismo – A solidariedade e apoio do IFSC/USP [*“MOVA- SÃO CARLOS” In the Fight Against Illiteracy – The Solidarity and Support From IFSC/USP*]. *IFSC – University of São Paulo*. URL: <https://bit.ly/3zVAMJz>
- INSTITUTO PAULO PREIRE (2023). *Projeto MOVA-BRASIL* [*MOVA-BRAZIL Project*]. URL: <https://bit.ly/3I4zFuf>
- IINSTITUTO PAULO MONTENEGRO (2018). Indicador de Alfabetismo Funcional - 2018 [*Functional Literacy Indicator - 2018*]. URL: <https://drive.google.com/file/d/1ez-6jrLrRRUm9JJ3MkwxEUffltjCtEi6/view>
- LEAL, E. M., DELGADO, P. G. (2007). Clínica e cotidiano: o CAPS como dispositivo de desinstitucionalização [*Clinic and Daily Life: The CAPS as Deinstitutionalization Device*]. *Cepesc*, 137–154. URL: <https://bit.ly/31TBPxb>
- LIBÂNEO, J. C. (2005). As teorias pedagógicas modernas revisitadas pelo debate contemporâneo na educação [*Modern Pedagogical Theories Revisited by the Contemporary Debate in Education*]. *Alínea*, 1(1), 19–62. URL: <https://bit.ly/3I07kVP>
- LOBOSQUE, A. M. (2018). Foucault and the Brazilian Anti-asylum Struggle: An Intense Presence. *Psicologia em Revista* (Belo Horizonte), 24(1), 324–336. <http://dx.doi.org/10.5752/P.1678-9563.2018v24n1p324-336>
- LÜCHMANN, L. H. H., RODRIGUES, J. (2007). O movimento antimanicomial no Brasil [*The Anti-asylum Movement in Brazil*]. *Ciência & Saúde Coletiva*, 12(2), 399–407. DOI: <http://dx.doi.org/10.1590/S1413-81232007000200016>
- MILIAUSKAS, C. R., PORTO FAUS, D., JUNKES, L., BUENO RODRIGUES, JUNGER, W. (2019). Association Between Psychiatric Hospitalizations, Coverage of Psychosocial Care Centers (CAPS) And Primary Health Care (Phc) In Metropolitan Regions of Rio de Janeiro (RJ) And São Paulo (SP), Brazil. *Ciência & Saúde Coletiva*, 24(5), 1935–1948. DOI: <https://doi.org/10.1590/1413-81232018245.18862017>
- MINISTÉRIO DE EDUCAÇÃO (2017). Base Nacional Comum Curricular (BNCC) [*Common National Curricular Base (BNCC)*]. URL: <https://bit.ly/34Bc9q2>

- MOROSINI, M. C. (Ed). (2006). *Enciclopédia de pedagogia universitária [Encyclopedia of University Pedagogy]*. Porto Alegre: Projects Brasil Multimídia.
- PROVIDELLO, G. G., YASUI, S. (2013). Madness in Foucault: Art and Madness, Madness and Unreason. *História, ciências, saúde-Manguinhos*, 20(4), 1515–1529. DOI: <http://dx.doi.org/10.1590/S0104-59702013000500005>
- OLIVEIRA, A. L. (2012). História da saúde no Brasil: dos primórdios ao surgimento do SUS [*History of Health in Brazil: Since the Beginnings to Sus Emergency*]. *Revista Encontros Teológicos*, 27(1), 31–42. URL: <https://bit.ly/3I3cuR4>
- OLIVEIRA, N. C. M. (2017). A relação público privada na educação básica brasileira: as implicações do neogerencialismo como de gestão [*The Public-Private Relationship in Brazilian Basic Education: The Implications of Neo-Managerialism as of Management*]. *Revista Margens*, 11(6), 57–60. DOI: <https://dx.doi.org/10.18542>
- PRESIDÊNCIA DE REPÚBLICA (1996). Lei nº 9.394, de 20 de dezembro de 1996 [*Law No. 9.394, December 20th, 1996*]. URL: <https://bit.ly/3FhhGPi>
- PRESIDÊNCIA DE REPÚBLICA (2001). Lei nº 10.216, de 6 de abril de 2001 [*Law No. 10,216, April 6th, 2001*]. URL: <https://bit.ly/38GrPWj>
- SAVIANI, D. (2007). *História das idéias pedagógicas no Brasil [History of Pedagogical Ideas in Brazil]*. Campinas: Autores Associados.
- SCHUGURENSKY, D. (2000). Adult Education and Social Transformation: On Gramsci, Freire and the Challenge of Comparing Comparisons. *Comparative Education Review*, 44(4), 515–522.
- SERAPIONI, M. (2019). Franco Basaglia: Biography of a Revolutionary. *História, Ciências, Saúde-Manguinhos*, 26(4), 1169–1187. DOI: 10.1590/S0104-59702019000400008
- SEVERO, A. K. D. S. & DIMENSTEIN, M. (2009). O Diagnóstico psiquiátrico e a produção de vida em serviços de saúde mental [*The Psychiatric Diagnosis and the Production of Life in Mental Health Services*]. *Estudos de psicologia (Natal)*, 14(1), 59–67. DOI: <https://doi.org/10.1590/S1413-294X2009000100008>
- UNESCO (1994). *Declaração de Salamanca sobre Princípios, Política e Práticas na Área das Necessidades Educativas Especiais [Salamanca Declaration]*. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000139394>
- WHO (2020). *Mental Health Atlas 2020 Country Profile: Brazil*. URL: <https://bit.ly/3nd4szB>
- VIEIRA PINTO, A. (1982). *Sete lições sobre educação de adultos [Seven Lessons About Adults Education]*. São Paulo: Cortez.
- WINZER, M. (1993). *The History of Special Education: From Isolation to Integration*. Washington: Gallaudet University Press.
- ZACHARIAS, M. (2021). Tertúlia Literária Dialógica online no MOVA [*Online Dialogical Literary Gathering at MOVA*]. *Caderno de Resumos do Congresso de Leitura do Brasil*, 1(1). <https://bit.ly/3zT0gau>

Authors' contact addresses

Mariah Cruz de Souza Tronco: mariahcst@estudante.ufscar.br

doc. RNDr. Mgr. et Mgr. Miroslav Horák, Ph.D.: <https://orcid.org/0000-0001-8327-8785>, web: <https://bit.ly/mh-mendelu>

Ing. Nahanga Verter, Ph.D.: <https://orcid.org/0000-0002-5889-134X>

UKRAJINA – PROSTOR PRO GEOPOLITICKÉ HRY MOCNOSTÍ

UKRAINE - SPACE FOR GEOPOLITICAL POWER GAMES

Štefan Danics¹

¹ Katedra bezpečnostních studií, Policejní akademie ČR v Praze, Lhotecká 559/7, 143 01 Praha 4, Česká republika

Abstrakt

Ukrajina je prostorem mezi Evropou a Asií. A Rusko bez Ukrajiny nemůže fungovat jako Eurasijské impérium a usilovat o globální geopolitické ambice. Na druhé straně postavení USA jako hegemonu světové politiky nemůže dopustit, aby se Ukrajina znovu ocitla ve sféře ruského mocenského vlivu. USA díky expanzi NATO na Východ k ruským hranicím je nadále i evropskou mocností. Geopolitické hrátky mocností po skončení studené války odstartovaly soupeření mocností v globálním měřítku. A umocnily význam geopolitické analýzy rusko-ukrajinského konfliktu, kde se nevede válka pouze o územní integritu a svrchovanost Ukrajiny, ale spíše se jedná o soupeření mocností v globálním měřítku a rozdělení sfér vlivu.

Klíčová slova: Ukrajina jako geopolitický prostor, Rusko jako Eurasijské impérium, USA jako hegemon světové politiky, expanze NATO na Východ, rusko-ukrajinský konflikt, geopolitická analýza, globální soupeření mocností

Abstract

Ukraine is a space between Europe and Asia. And Russia cannot function as a Eurasian empire and pursue global geopolitical ambitions without Ukraine. On the other hand, the U. S. position as a hegemon of world politics cannot allow Ukraine to fall within the sphere of Russian power influence. The US, thanks to NATO's eastward expansion to Russia's borders, remains a European power as well. The post-Cold War geopolitical gamesmanship of the powers has set off a global power competition. And they have heightened the importance of geopolitical analysis of the Russia-Ukraine conflict, where the war is not just about Ukraine's sovereignty, but rather about the rivalry of powers on a global scale and the division of spheres of influence.

Keywords: Ukraine as a geopolitical space, Russia as a Eurasian empire, USA as a hegemon of world politics, NATO expansion to the East, Russian-Ukrainian conflict, geopolitical analysis, global power rivalry

Úvod

Ukrajina byla základním kamenem Sovětského svazu s tím, že po Rusku to byla druhá nejlidnatější a nejmocnější země z bývalých patnácti sovětských republik, nacházela se zde velká část zemědělské výroby, obranného průmyslu a armády, včetně černomořské flotily a části jaderného arzenálu. Ukrajina byla pro bývalý Sovětský svaz životně důležitá a přerušit s ní vztahy v roce 1991 se ukázalo

pro ruskou oslabenou supervelmoc historickou katastrofou.

Během třiceti let své nezávislosti se Ukrajina snažila razit vlastní cestu jako suverénní stát s tím, že její západní část obyvatelstva byla proevropská a východní část obyvatelstva proruská, což souviselo i s používáním ukrajinského a ruského jazyka. Kyjev se snažil svojí politikou vyvážit rozporuplnost této zahraničně-politické orientace obyvatelstva a překlenout hluboké vnitřní ekonomické, sociální, a etnické rozpory na Ukrajině. Nacionalisticky laděné

a ukrajinsky mluvící obyvatelstvo v západních částech země obecně podporovalo větší integraci s Evropou, zatímco převážně rusky mluvící obyvatelstvo na východě upřednostňovalo užší vztahy s Ruskem. Ukrajina představuje pro Ruskou federaci (dale RF) nadstandardně důležitého souseda. Obě země spojuje nejen společné historické dědictví z éry Kyjevské Rusi, ale rovněž kulturní, církevní, ekonomické, energetické a mezilidské vzájemné vazby z éry bývalého SSSR (Plochy 2015).

Putin prohlásil, že největší geopolitickou katastrofou ke konci 20. století byl rozpad SSSR, který vedl k odpojení řady bývalých sovětských republik od Ruska. A jakékoliv snahy postsovětských republik (zejména Ukrajiny) provádět nezávislou zahraniční politiku, navíc orientovanou na spolupráci s Evropskou unií a NATO, nemůže Moskva tolerovat. Pokud by byly integrační snahy Ukrajiny orientované na západní ekonomické a obranné struktury úspěšné, tak by mohly vážně narušit legitimitu samotného ruského politického režimu. Politické a ekonomické systémy postsovětských republik jsou totiž podobné tomu ruskému, tj. silný politický a ekonomický vliv oligarchů a všudypřítomná korupce. Není tedy v zájmu Moskvy, aby se západní ekonomické integrační uskupení a NATO etablovalo v bývalých postsovětských republikách, které Moskva stále považuje za výlučnou oblast svého mocenského vlivu a hodlá je zahrnout do svého životního prostoru s cílem získat postavení Eurasijské mocnosti (Kuchins, Zevelev 2012).

Jako alternativu integračních západních struktur prosazuje Moskva v současném postsovětském prostoru vlastní model ekonomické, politické a vojenské integrace, tj. Eurasijskou ekonomickou unií (2015) a Organizaci Smlouvy o kolektivní bezpečnosti (1992). Ukrajina však po třech desetiletích lavírování mezi Ruskem a Západem, zejména po Euromajdanu (2014) sleduje cestu do západních integračních ekonomických a obranných struktur, což je v přímém rozporu s mocenskými zájmy Moskvy (Stulík 2021: 308–309).

Cílem statě je upozornit na geopolitické aspekty rusko-ukrajinského konfliktu, které by bylo potřebné dále hlouběji analyzovat, aby bylo zřejmé, že válka na Ukrajině má relevantní globální souvislosti v rámci aktuálního soupeření mezi světovými mocnostmi.

Teoreticko-metodologická východiska

Termín geopolitika se dnes užívá k označení světové politiky, globální strategie, ale nejčastěji pro mezistátní silovou politiku. V rámci studené války byla geopolitika synonymem pro politické hry mocenské rovnováhy mezi supervelmocemi v globálním měřítku. Geopolitika se však vyprofilovala v 80. a 90. letech devatenáctého století jako specializovaná teorie mezinárodních vztahů, která studuje zákonitosti zemského povrchu na

politiku států a zákonitosti pohybu síly v prostoru. A to na základě využití geografického determinismu a sociálního darwinismu. Pojem geopolitika poprvé použil švédský politolog a politik Johan Rudolf Kjellén (1864–1922), který vyšel z prací německého zoologa a geografa Friedricha Ratzela (1844–1904) považovaného za jednoho ze zakladatelů geopolitiky. Ratzel v roce 1901 uveřejnil článek Lebensraum, a náleží mu tak prvenství v použití onoho později v Německu často používaného termínu „životní prostor“. Státy se podle něj řídí právem silnějšího, důležitá je velikost, půda a počet obyvatel. Již z povahy věci je zřejmé, že praktikování geopolitiky je tématem velkých států. Anglosaská geopolitika vnímala rovněž stát jako sociální organismus, ale navíc hledala světovou mocenskou rovnováhu mezi „mořskou a pozemní mocí“ (Krejčí 2021: 535–548).

Teorie hrozeb zohledňuje jejich geografický význam, kde platí přímá úměra. Čím blíže se hrozba nachází, tím větší je její účinek a vyvolává bezodkladná bezpečnostní opatření, ale i pocity znevýhodnění a ohrožení pro pasivního aktéra expanze. Geopolitika k tomu dodává, že aktivní expandující aktér se rozšiřuje za své hranice a tím rozšiřuje i svůj vliv ve světě. Z geopolitického hlediska je potom velký rozdíl mezi „námořní mocí“ a „pozemní mocí“. Námořní moc se těší několika geostrategickým výhodám. Za prvé, státy jsou chráněny mořem nebo oceánem a nacházejí se daleko od svých vyzvratelů a místa možné vojenské konfrontace. Za druhé, mají výhodu nezranitelnosti a pokračují v mírovém životě, který je narušen pouze zvyšujícími se výdaji na obranu a dočasným snížením životní úrovně. Nemusí mít však strach z devastace vlastního území. Za třetí, při modernizaci svých ozbrojených sil se mohou zaměřovat, zejména na námořní loďstvo (letadlové lodě) a nemusí věnovat velkou pozornost pozemnímu vojsku. V přímých vojenských střetech se spoléhají na své expediční jednotky a moderní námořní síly, které umožňují projekci síly na velké vzdálenosti. Za čtvrté, nemusí se spoléhat na své alianční spojení, na kterých je závislá pozemní moc. A za příznivých podmínek může námořní moc využívat síly svých spojenců v místě konfliktu, který se nachází daleko od jejího území. V tom spočívá strategická nadřazenost námořní moci. Naproti tomu pozemní moc má řadu nevýhod. Především je vždy blíže ke svým vyzvratelům, a proto se kdykoliv může stát účastníkem vojenské konfrontace. Rovněž často čelí přímo na svých hranicích naléhavým bezpečnostním hrozbám, což je umocněno snadným překonáním hranic, a proto musí udržovat silné pozemní vojsko a modernizovat jeho výzbroj. O to méně prostředků a sil zbývá na modernizaci námořních sil a strategických letounů s tím, že pozemní moc musí především spoléhat sama na sebe (Eichler 2019: 25–26). Pozvánka vstupu do NATO pro Gruzii a Ukrajinu

měla z geopolitického pohledu strategický význam, protože umožňovala USA a zemím NATO vyslat ozbrojené síly do nového prostoru postsovětských republik, které přímo sousedí s RF, čímž hodlaly vytvořit naléhavou bezpečnostní hrozbu, na kterou RF musela bezodkladně reagovat.

Každá expanze má však své geografické a teritoriální zaměření s tím, že se uskutečňuje na úkor vlivu jiného státu, k jehož hranicím se expandující stát blíží. Geopolitika k tomu dodává, že expandující stát či aliance rozšiřující se za své hranice, rozšiřuje i svůj dominantní vliv ve světě. Rozšiřování NATO na Východ se stalo symbolem asymetrického konce studené války, protože Rusko bylo koncem 90. let dvacátého století na Západě hodnoceno jako příliš slabé, okrajové a jeho zájmy byly ignorovány (Sarotte 2009: 229). Díky tomu se začaly proměňovat stabilní vztahy od konce 20. století mezi NATO a RF od pozitivního k negativnímu míru, tj. od spolupráce k současnému soupeření a konfrontaci na Ukrajině. Rozšiřování NATO na východ od konce studené války odborníci na mezinárodní vztahy označují za velmi kontroverzní proces a zdůrazňují, že země rozpadlé Varšavské smlouvy, včetně postsovětských republik tento proces sice vítaly, ale RF tento proces vnímala jako hlavní hrozbu pro svoji bezpečnost (Eichler 2019: 15–16; 144). Navíc někteří odborníci vyhodnotili pozvánku NATO pro Gruzii a Ukrajinu v roce 2008, jako vážnou hrozbu pro bezpečnost Ruska a začátek jeho revizionistické politiky v praxi (Mead 2014).

Profesor zahraničních věcí a humanitních věd Walter Russell Mead na Bard College ve svém článku *Návrat geopolitiky: pomsta revizionistických mocností analyzuje současnou světovou politiku a mezinárodní vztahy*. Zdůrazňuje, že ruská intervence na Ukrajinu, zvýšené napětí mezi Čínou a Japonskem, akce Íránu na Blízkém východě odrážejí trend, který je charakterizován ochotou použít vojenskou sílu nebo její hrozbu při sledování geopolitických cílů, přičemž všechny tři mocnosti označuje jako revizionistické. To je opak politiky, kterou od studené války sledují USA a Evropská unie, které se zaměřují na mezinárodní spolupráci, neb si to vyžaduje řešení globálních ekologických problémů, ochrana lidských práv a nešíření jaderných zbraní ve světě (Mead 2014: 69–79).

Jacek Bartosiak známý polský geopolitik upozorňuje, že na Ukrajině se vede válka, ale v podstatě má globální charakter a její vítěz určí pravidla hry ve světě na další dekády. Rusko-ukrajinský konflikt vidí jako střet mezi RF a Západem, podle něj se RF chová stejně, jako každá mocnost, ale v zájmu střední a východní Evropy je, aby RF tento střet prohrála (Bartosiak 2020).

Geopolitický a strategický význam Ukrajiny pro RF

Geopolitický význam Ukrajiny vyplývá především z její polohy v severní části Černého moře, které je

se svojí rozlohou 430 000 km² významnou oblastí celosvětového významu, protože je jedním z tzv. uzavřených moří, do kterého se lze dostat pouze přes průlivy Bospor a Dardanely. Ty na základě smlouvy z Montreux (rok 1936) kontroluje Turecko, přičemž severní část Černého moře je dnes pod kontrolou RF. V tomto prostoru mají státy vybudovanou rozsáhlou průmyslovou i zemědělskou infrastrukturu, přičemž vedou přes tento prostor i významné ropovody a plynovody. Navíc jsou zde dislokovány základny vojenského námořnictva, letectva i pozemního vojska, které umožňují projekci vojenské síly směrem k RF, do Asie a do oblasti Blízkého a Středního východu. Tím se znovu potvrdil geopolitický význam Ukrajiny jako země oddělující země NATO od RF, která se stala předmětem vyhoceného soupeření mezi Západem a RF (Eichler 2019: 110).

Prakticky všichni ruští politici odmítají rozšiřování NATO směrem na východ, což je společný vnitropolitický konsensus v RF. Ani na Západě nepanuje akademická shoda, zda rozšiřování NATO přispívá k řešení bezpečnostních problémů v Evropě a ve světě. Démonizace Putina rovněž není žádná realistická politika, zdůrazňoval bývalý ministr zahraničí Henry Kissinger. Podle něj by měl Západ pochopit, že Ukrajina nikdy nemůže být pro Rusko cizí zemí jako kterákoli jiná. Tyto obavy Rusů je třeba brát vážně a Ukrajina nesmí vstoupit do NATO. Kissinger dále upozornil, že Ukrajina byla dlouho součástí Ruska, které má v Sevastopolu a Feodosiji na poloostrově Krym dislokováno černomořskou flotilu. A přítomnost ruských vojsk na Krymu je smluvně garantována do roku 2047, přičemž Moskva, vždy zdůrazňovala, že tento prostor je pro ni životně důležitý. Sevastopol není pro Rusko obyčejnou námořní základnou, ale je to životně důležitá bašta pro obranu celé ruské pevniny. Je strategickým těžištěm ruské námořní a národní síly, a proto má stejně nenahraditelný strategický význam jako Norfolk pro USA nebo Portsmouth pro Velkou Británii (Kissinger 2014).

Rovněž i americký velvyslanec v Rusku William Burns varoval před vstupem Ukrajiny do NATO členské země této aliance v interním memorandum (ještě před summitem v Bukurešti 2008), což zveřejnilo Wikileaks. Burns upozornil, že na Ukrajině je obyvatelstvo v této otázce rozpolceno. Etničtí Rusové na Ukrajině byli jednoznačně proti a Rusko se obávalo, že to povede k velkému štěpení společnosti, násilí a občanské válce. Americký velvyslanec zdůraznil, že Rusko by za této situace muselo rozhodnout, zda zasáhne nebo ne, ale nepřeje si takovéto rozhodnutí učinit (Burns 2008).

Rusko je jádrem Heartlandu a jeho politické a mocenské ambice se vztahují na celý region Eurasie. Jde o nejznámější geopolitickou kategorii, kterou používal Mackinder k označení jakéhosi srdce země, tj. jádra Světového ostrova s tím, že jeho hranice nejsou zcela jasně definovány. Zpočátku Mackinder vymezuje Heartland jako oblast pevniny

mezi řekou Pečera a Východosibiřským mořem na severu, Kaspickým mořem a bajkalským jezerem na jihu, tj. jako podstatnou část carského Ruska. Dále upřesňuje, že Heartland odpovídá území bývalého SSSR, ale s výjimkou území Sibiře na východ od řeky Jenisej. Rozhodující otázkou světové politiky se stal problém, kdo bude ovládat Heartland a jaký bude jeho silový potenciál v další geografické perspektivě (Krejčí 2021: 541–543).

Evropa se obává, aby nedošlo k revizi stávajícího bezpečnostního modelu, protože Putin požaduje nový evropský systém kolektivní bezpečnosti, který má respektovat nejenom zájmy Ruska, ale i Běloruska. Ukrajina se má stát znovu součástí životního prostoru Ruska, a proto je vhodným případem pro analýzu ruského imperiálního myšlení a uplatňování revizionistické strategie v „blízkém zahraničí“. Putinovým cílem není znovu vytvořit Sovětský svaz, ale vrátit Rusku status velmoci v rámci severní Eurasii a k tomu potřebuje ovládnout Heartland, uvádí profesor mezinárodních vztahů Gerard Toal ve své knize *Blízké zahraničí: Putin, Západ a soutěž o Ukrajinu a Kavkaz*. V knize upozorňuje na ruskou vojenskou intervenci do Gruzie (2008) i na Ukrajinu (Krym 2014), přičemž oba prostory, byly součástí bývalého Sovětského svazu, ale nyní se jedná o nezávislé státy a sousedy RF. Gerard Toal překračuje polemickou rétoriku, která se váže k oběma ruským vojenským intervencím, přičemž zkoumá nevyřešené územní a etnické problémy a slabost těchto nových nezávislých států z pohledu geopolitiky ve vztahu k mocenským zájmům Moskvy. Zároveň objasňuje měnící se prostorové a právní vztahy, geopolitickou kulturu, tj. ruské specifické vidění světa, sílu mediálních obrazů konfliktů, ale také zmiňuje, že americká geopolitická kultura často nedokáže plně pochopit a uchopit význam geopolitických zájmů Ruska v „blízkém zahraničí“ (Toal 2020).

Americký akademik a kritik zahraniční politiky USA Walter Russel Mead upozornil na podporu separatismu ze strany Ruska v bývalých postsovětských republikách (v tzv. „blízkém zahraničí“, kde má Rusko mocensky dominovat) na základě využití rusky mluvících etnik, což potvrdilo nejenom návrat geopolitiky, která znovu představuje paradigma národních zájmů a zahraniční politiky, ale i zásadní změnu mezinárodních vztahů v duchu soupeření velmocí a mocenské revizionistické politiky. A Rusko označil za jednu ze tří revizionistických mocností, spolu s ČLR a Íránem (Mead 2014).

Moskva přímo či nepřímo okupuje části území i jiných států. V roce 2022 připojila ke svému území čtyři oblasti východní Ukrajiny (Doněckou a Luhanskou lidovou republiku, okupované části Chersonské oblasti, která byla již osvobozena a Záporožské oblasti) a v roce 2014 anektovala poloostrov Krym. Po připojení Krymu se Rusko zmocnilo dceřiných společností ukrajinského

státního energetického konglomerátu Naftogaz operujícím v Černém moři. Rusko si tyto společnosti a zařízení v hodnotě miliard dolarů přivlastnilo a začlenilo pod státní energetický gigant Gazprom s tím, že ukončilo ukrajinské operace na moři a posílilo své vlastní. Dodejme, že mezi lety 2011 a 2013 zadala ukrajinská vláda západním těžařským společnostem úkol, aby prozkoumaly plynový a ropný potenciál Ukrajiny s tím, že byly zjištěny obrovské zásoby plynu a ropy táhnoucí se od východní části Ukrajiny přes Černé moře k Oděse. Další eskalace rusko-ukrajinského konfliktu a následné boje separatistů v oblasti Donbasu donutili západní těžaře, aby se stáhli a průzkum ukrajinských ložisek se přerušil a odsunul na neurčito. V ruském zájmu bylo překazit Ukrajině, aby se stala v budoucnu energetickou mocností a hlavním dodavatelem plynu pro EU. Navíc je Ukrajina tranzitní zemí a disponuje potřebným potrubím vedoucím do Evropské unie a rovněž má pro plyn enormní skladovací kapacity, které jsou v současnosti nevyužité. Je možné pouze spekulovat, zda ruský zájem znemožnit Ukrajině stát se energetickou mocností patřil k hlavním cílům ruské invaze, nebo byl pouze jejím vedlejším efektem.

Od roku 2008 Moskva nepřímo okupuje Abcházii a Jižní Osetii v Gruzii, od roku 1991 Podněstří v Moldavsku a od roku 1945 část jižních Kurilských ostrovů v Japonsku v rámci dosud nevyřešeného hraničního sporu. Moskva tudíž usiluje o rozšíření sféry svého vlivu tam, kde byly hranice bývalého Sovětského svazu nebo blízko k nim. Nová sféra ruského vlivu se dnes rozprostírá od Běloruska a Ukrajiny až po Gruzii, dále válkou zničenou Arménii na Kavkaze a postsovětské republiky ve Střední Asii. Moskva k tomu využívá rusky mluvící obyvatelstvo v postsovětských republikách, aby mezinárodně legalizovala prosazování svých geopolitických zájmů s odkazem na to, že rusky mluvící obyvatelstvo je perzekuováno a Moskva hodlá zamezit etnickým čistkám. Řecký expert na mezinárodní vztahy Kotoulas I. E konstatuje, že by bylo velkou metodologickou chybou zaměřovat používání jazyka s příslušností ke státu a etnickou identitu za identitu národní. A zároveň upozorňuje, že pro ruský státní revizionismus je typická kombinace pochybných právních argumentů a ideologických konstrukcí, které jsou důležitými nástroji prosazování ruských mocenských zájmů v daném geopolitickém prostoru (Kotoulas 2022).

Moskva se snaží realizovat svoji revizionistickou strategii změnou stávajícího právního a geopolitického status quo a redefinovat své vztahy se sousedními státy v „blízkém zahraničí“, přičemž Ukrajinu stále považuje za sféru svého mocenského vlivu a nově ji prezentuje jako součást svého životního prostoru.

Soupeření mocností a uspořádání mezinárodních vztahů

Američané se ocitli v situaci, kdy jejich hegemonii v mezinárodních vztazích hodlá narušit revizionistická ruská moc, která touží vyrovnat účty po sérii ponižujících epizod: jako byly řízené „barevné revoluce“, rozšiřování NATO na východ, bombardování Srbska a diplomatické uznání nezávislosti Kosova (Smolík 2014). Na druhé straně USA již několikrát zdůraznily, že jejich přímé zapojení do války na Ukrajině nepřichází do úvahy. Evropané jsou však zmateni vyhlídkou na možný konflikt s revizionistickou ruskou mocí, což by mohlo rozložit transatlantickou bezpečnostní architekturu a navyšují své vojenské rozpočty, neboť hodlají naplnit svůj závazek do rozpočtu NATO a přispívat 2% z HDP, aby měli adekvátní odstrašující vojenskou sílu v rámci NATO. USA totiž dávají najevo, že svoje vojenské kapacity mají vyčleněny pro krizové situace v oblasti Indo-Pacifiku, kde soupeří s Čínou a rozehrávají geopolitické hry kolem Tchaj-wanu. Navíc USA poprvé přizvaly japonské a jihokorejské zástupce na setkání ministrů zahraničí zemí NATO, neboť se je snaží začlenit do vojenského paktu AUKUS, který v září 2021 vyhlásila Austrálie, Velká Británie a USA s cílem posílit bezpečnost v oblasti Indo-Pacifiku. Účastníkům paktu AUKUS umožňuje sdílet pokročilé technologie k výrobě hypersonických raket, jaderných ponorek a vytváří strategické partnerství západních zemí v Indo-Pacifiku.

Nové geopolitické nároky se dnes odehrávají ve světě bez uznávaného hegemonu. USA rozhodujícím způsobem sice přispěly k vytvoření mezinárodního řádu po roce 1945 a k vytvoření unipolárního světa. Avšak Čína a RF jsou dnes zastánci multipolárního světového uspořádání, které více odpovídá rozložení moci ve světě, přičemž nový světový řád by měl být podle Pekingu post-americký, tj. bez amerického hegemonického politického centra. Liberální demokracie podle Pekingu totiž ztratila na atraktivitě, jako globálně přitažlivý model vládnutí a života, přičemž je akademicky i politicky zpochybňována i na samotném Západě.

Dvě velké neliberální mocnosti Rusko a Čína se nechtějí smířit s tím, že jediným legitimním režimem pro všechny země světa má být liberální demokracie, a proto tento posthistorický stav na základě ukončení studené války zpochybňují. V důsledku toho začala nová konfrontace mezi mocnostmi, kdy se soupeří o území, námořní cesty a kontrolu nad populací, oceány, včetně prosazování svého mocenského vlivu a propagování svého narativu, tj. modelu života a hodnot. Zdá se, že zmíněný střet mezi liberálními demokraciemi na jedné straně (USA a jejich spojenci) a neliberálními režimy (Rusko, Čína a jejich spojenci) na straně druhé plně nevystihuje složitost daného střetu. Rusko a Čína mají totiž odlišné politické systémy, ale i představy o změně stávajícího mezinárodního

řádu. Rusko při naplňování svých geopolitických ambicí sází na revizionistickou válečnou politiku s tím, že Čína hodlá změnu mezinárodního řádu provést na základě soft power, kde svoji roli hraje i tzv. Hedvábná stezka. EU není zatím připravena fungovat ve světě, kam se vrátila geopolitika, tj. kde jsou národní vlády i občané posedlí ochranou hranic, územní integritou a státní suverenitou. Zdá se však, že v některých částech EU národní hrdost převažuje nad ekonomickým úspěchem a životní úrovní, což může být pro další fungování Evropské unie problematické, jakož i nárůst preferencí pravicového a anti-liberálního populismu (Orsi 2014).

Návrat geopolitiky nás upozorňuje, že se bude zostřovat soupeření mocností o kontrolu nad územím a mořem, včetně surovin k obživě obyvatel. Geopolitika jako taková se však nemůže vrátit, protože nemůže odejít, je totiž stálým rysem politiky odrážející určitou teritorialitu člověka. A ústřední otázkou mezinárodní politiky je potom interakce daného společenství a geografie, jinak řečeno, kdo a kde žije a jakým způsobem. Geopolitická kontrola z hlediska ekonomické reorganizace planety se jeví jako klíčová z hlediska rizik, které vyplývají z křehké sítě vzájemné ekonomické závislosti. Za této situace budou nejsilnější mocnosti usilovat o kontrolu nad pevninou, moři a populací, aby získaly v procesu ekonomické planetární reorganizace výhody a přístup ke zdrojům, pokud se jejich nedostatek stane akutním, i když v dlouhodobém časovém horizontu. V tomto ohledu snaha Moskvy znovu začlenit do sféry svého vlivu bývalé postsovětské republiky znamená zvětšit plochu půdy a počet obyvatel, což posílí její mocenskou pozici nejenom v Eurasii, ale i v rámci mezinárodní politiky. Moskva se rovněž snaží bojovat proti úbytku populace a dosáhnout demografického oživení. Rovněž čínské aktivity v mořích obklopujících Asii a pronikání Pekingu do jihovýchodní Asie a Afriky lze číst stejným způsobem. Na druhé straně je Čína velmi přelidněná země a nemůže naplňovat příslib růstu blahobytu pro každého, a proto se objevují spekulace o přemístění části čínské populace. Druhý fenomén spojený s ekonomickou transformací planety, má politicko-kulturní rozměr. Obsah západního humanitářství nelze doporučit rychle rostoucím populacím v rozvojovém světě, a proto hlavní starostí geopolitiky jednadvacátého století bude zachování alespoň několika oblastí relativní stability a řádu proti chaotickému sílícímu zbytku světa. Politika je v podstatě otázkou, jak uspořádat život lidských komunit pro určitý cíl s tím, že geopolitika je základní složkou politiky vycházející z dané teritoriality lidských komunit. A přestože je Země (řecky *gea*, respektive geopolitika) domovem (*oikos*) lidského druhu, jsou ekonomické (*oiko-nomia*) a geopolitické dimenze jeho života odlišné (Orsi 2014).

Rusko a Čína navíc nabízejí alternativy k bývalému hegemonickému modelu liberalismu, který může oslovit nejen politické elity, ale i občany

v mnoha zemích, zejména rozvojového světa. Nové geopolitické prostředí je složité a otevřené, a proto zůstává nejasné, jaké volby země učiní a jaké zdroje a cesty využijí k těmto nově definovaným geopolitickým cílům. Geopolitické soupeření se dostává do centra dění a pozornosti, zatímco nová bezpečnostní architektura není v dohledu. Již dnes jsme svědky toho, že Moskva se snaží zorganizovat globální protizápadní válečnou koalici, která by vytáhla RF z izolace. Především by proměnila rusko-ukrajinský konflikt v globální válku proti Západu, s přímým i nepřímým zatažením dalších zemí do tohoto geopolitického střetu, od (podřízeného) Běloruska, přes Írán a Severní Koreu. Dnes jde zejména o pozici Číny a z války a dumpingových prodejů ruských energií těžící Indii. Vytvoření blokového konfliktu, o který Moskva usiluje, je jednou z nejméně žádoucích variant dalšího vývoje, protože by se konflikt rozšířil do diplomatických, regionálních, hospodářských i globálních procesů, kde by se mohl intenzivně rozhořet v každém z nich. Není třeba zdůrazňovat, že takováto eskalace soupeření ve výše uvedených oblastech může znamenat začátek další globální války (Gabal 2023).

V Moskvě, Washingtonu a v Bruselu se rozběhla „hra o Čínu“. Je to evidentně nejkomplexnější a nejnáročnější bezpečnostní a diplomatická agenda dnešních časů. Jde v ní o to, zda se Peking otevřeně postaví na stranu Moskvy a bude ji vojensky podporovat i za cenu jeho energetického ztročení s vedlejším cílem válečného vyčerpání Západu. Nebo zda si uchová alespoň vojenskou a diplomatickou neutralitu či autonomii. Snaha Pekingem přesvědčit Moskvu o nepoužití taktických jaderných zbraní na Ukrajině, která pravděpodobně proběhla během nedávných čínsko-ruských jednání, je jen jednou ze strategických dimenzí tohoto problému. Druhou je otázka vztahu k Evropě a udržení vzájemných hospodářských vztahů a spolupráce, limitující ruský vliv, byť v rizikovém režimu naší pokračující průmyslové závislosti na Číně, ale bez politického nadbíhání Pekingem. A nedávná návštěva francouzského prezidenta Macrona v Číně, jakkoli motivována úzkým zájmem na čínském nákupu nových airbusů a čínské deklarování předsedkyně Evropské komise, to vše ukazuje na složitost, rozporuplnost a komplexnost vztahů západních

mocností s Čínou. My v Česku jsme sice rychle zapomněli na málo efektivní Zemanovo nadbíhání Číňanům, ale zatím jsme moc nepřemýšleli nad tím, jak se má vlastně Evropská unie a potažmo i Praha vlastně chovat k Číně v rámci těchto mocenských aktuálních silochar.

Pokud se podaří Moskvě rusko-ukrajinský konflikt globalizovat a vytvořit koalici proti Západu s tím, že v nadcházejících prezidentských volbách (leden 2025) zvítězí Donald Trump, který hodlá vojenskou pomoc Ukrajině omezit či utlumit, tak Evropa bude dotlačena k tomu, aby dělala vlastní ofenzivní bezpečnostní politiku. Odklon Američanů od pomoci Ukrajině by znamenal, že Evropa by musela v zájmu své bezpečnosti podporovat Ukrajinu sama. A to ve všech aspektech: od financí, přes vojenský materiál, zbraně až po výcvik jednotek a zajištění civilní i vojenské zpravodajské činnosti. Zatím není Evropa takovéto pomoci schopna s tím, že budování evropské autonomní obranné a vojenské dimenze je dnes obtížně představitelná perspektiva, stejně jako před rokem energetická nezávislost Evropy na RF. Evropská vlastní obrana musí vzniknout společným souhlasem evropských zemí, členů NATO, EU, ale i rodících se vojenských struktur Evropské komise. Nešlo by pouze o identickou obrannou evropskou politiku, ale i zahraniční, která by jasně vymezila roli a postavení Evropy v novém soupeření mocností ve světě. Sice je narušená jednota Visegrádského uskupení (V4), tj. střední Evropy, díky anti-liberální politice Orbána, ale zase nás v obranné politice a další vzájemnou spolupráci posílí dvě skandinávské země, tj. Finsko a Švédsko. Evropané by neměli otálet s nastolováním této agendy na nejbližších summitech EU, aby se co nejdříve začala formovat vlastní obranná, zahraniční a energetická evropská politika. Politici v Evropě by si měli uvědomit, že je sice možné vytlačit Rusy z Ukrajiny, ale nelze je vojensky porazit za situace, kdy Moskva je ochotna obětovat libovolný počet svých občanů ve válce. Rovněž není v evropském zájmu, aby se RF v důsledku drtivé porážky na Ukrajině začala rozpadat do nekontrolovaných „wagnerstátů“ či „kadyrovstátů“ s jaderným arzenálem ve skladech, což by mohlo ohrozit nejen bezpečnost evropskou, ale i globální (Gabal 2023).

Závěr

Z geopolitických souvislostí vyplývá, že ve válce na Ukrajině sleduje především své národní a mocenské zájmy nejenom Rusko jako pozemní moc, ale i USA jako námořní moc, přičemž se jedná o geopolitickou hru s nulovým součtem, která je pro Ukrajinu nebezpečná, neboť Rusko i USA se snaží vtáhnout Ukrajinu do sféry svého mocenského vlivu, což ohrožuje její územní integritu, ale i nezávislost. Rusko za tímto účelem neváhalo použít i vojenskou sílu, ale USA o přímém nasazení svých vojáků ani neuvažuje, ale poskytuje Ukrajině všestrannou vojenskou pomoc. Ta má zásadní význam pro další vývoj a samotný výsledek rusko-ukrajinského konfliktu, což ovlivní i fungování evropské bezpečnostní architektury.

Ukrajina se stala klíčovým geopolitickým prostorem a zároveň delikátním mezinárodním konfliktem, protože zde proti sobě stojí dva stálí členové Rady bezpečnosti OSN, tj. RF a USA. Tyto mocnosti

disponují právem veta a paralyzují tuto mezinárodní univerzální instituci, ale rovněž disponují největšími jadernými potenciály na světě. A při eskalaci rusko-ukrajinského konfliktu a v rámci soupeření mocností se nebyvale přibližuje hrozba jaderné světové války, která by neměla vítěze. To silně destabilizuje bezpečnostní vztahy mezi soupeřícími mocnostmi a samotnou mezinárodní a evropskou bezpečnost.

Střet mezi mocnostmi ve světě zatím neprobíhá ryze vojensky, ale probíhá především v ekonomické a technologické oblasti s cílem vytvořit technologicko-ekonomickou závislost protivníka. Pokud jedna či druhá strana vytvoří tento stav závislosti, tak se promítne i do dalších oblastí života státu a občanů, zejména do oblasti zahraniční politiky a sféry mocenského vlivu. Soupeří se o dominanci na trzích, o klíčovou infrastrukturu, ale i o obranyschopnost země. Podoba současného soupeření má rámec soft power, jako je přitažlivost určitého narativu, tj. způsobu vlády a modelu života, ale jde samozřejmě i o hard power v podobě efektivního vojenského a jaderného odstrašení, včetně odolnosti daného teritoria a společnosti vůči hybridním hrozbám. Pokud státy nedokáží zajistit občanům bezpečnost a jistotu vlastními technologiemi a ekonomickými nástroji, tak v tomto mocenském střetu prohrávají. Prohrávající strana bude ztrácet některé výsady v rámci soft power, přestože budou probíhat i klasické vojenské konflikty, v nichž půjde o lidské životy. Prohrávající státy, které se dostanou do sféry cizího mocenského vlivu, mohou přijít nejen o ekonomické výhody, ale také o občanské svobody.

Všeobecný zmatek způsobený ruskou invazí na Ukrajině vyvolal značné ekonomické dopady vysokých cen energií a narušení dodavatelského řetězce na regionální i globální úrovni. Ačkoli Rusko a Ukrajina jsou z hlediska finančního objemu svého hospodářství relativně malé, jsou velkými producenty a vývozci základních potravin, nerostných surovin a energie. Invaze v roce 2022 již přinesla negativní hospodářské i finanční dopady, zejména na komoditních trzích, kde prudce vzrostly ceny ropy, plynu a pšenice (Stepanenko, Kagan 2022). Z geo-ekonomického hlediska hlavním těžištěm soupeření mocností ve světě bude manipulace se strategickými toky a tím ovlivňování stability a prosperity, např. zákaz prodeje mikroprocesorů nezbytných v moderní ekonomice do Číny a na oplátku zase zákaz vývozu písku na Tchaj-wan, který je nezbytný pro výrobu moderních komponentů a fungování stavebnictví. Další zákaz kapitálových investic v Číně a na oplátku vyvlastnění velkých amerických společností s výrobou v Číně. K tomu všemožné sankce, blokády, embargo na obchod a suroviny, falešné výpadky energetických přenosových soustav, útoky na infrastrukturu a různé vojenské demonstrace síly, které sledují narušení fungování ekonomiky protivníka. Všichni nyní tápeme a vidíme, pokud neexistuje stabilita a bezpečnost, státy jsou schopny obětovat hodně, aby ji získaly.

Podle významného polského geopolitika vedená válka na Ukrajině má globální souvislosti a obnažila zákonitosti geopolitiky, jejíž podstatou: jsou strategické toky s tím, že se jedná se o podíl práce ve společnosti a mezi zeměmi, vyplývající z přesunu lidí, zboží, technologií, kapitálu, investic a projekce vojenské síly. Upozorňuje, že to co se dnes děje v rámci soupeření mocností, ukazuje, jaké jsou hlavní strategické toky, kde jsou přerušovány a jaký to má mocenský vliv a dopad na lidi (Bartosiak 2020). Na Ukrajině se skutečně nebojuje o Ukrajinu, neboť válka má globální souvislosti v rámci nového soupeření mezi světovými mocnostmi o území, moře, suroviny pro obživu obyvatel, včetně zajištění stability a bezpečnosti. Ukrajina hraje důležitou, ale někdy i přehlíženou roli v globálním bezpečnostním řádu. Dnes je to země v první linii obnoveného soupeření mocností ve světě, o kterém mnoho odborníků tvrdí, že bude v nadcházejících desetiletích dominovat mezinárodním vztahům.

Literatura

- BARTOSIAK, J. (2020): *Koronavirus Covid-19 a konec impéria Evropské unie*. Strategy and Future, 16. 3. 2020. Dostupné z www na <https://armadinoviny.cz/koronavir-covid-19-geopolitika.html>, [online], [cit. 2023-04-20].
- BURNS, W. (2008): Confidential. Ambassador. Nyet means Nyet: *Russia's NATO enlargement redlines*. 1. February 2008. [online] [cit. 2023-03-21]. Dostupné z: <https://shop.wikileaks.org/donate>
- EICHLER, J. (2019): *Expanze na pozvání. Rozšiřování NATO a jeho důsledky*. Praha: KAROLINUM, 204 s. ISBN 978-80-246-4279-6
- GABAL, I. (2023): *Co když se vrátí Trump? Rusko buduje globální koalici proti Západu a Evropa musí počítat s nehorším*. Nová orientace. Týdeník FORUM 24. Dostupné z www: info@tydenik.forum24.cz. [online], [cit. 2023-04-30].
- KISSINGER, H. (2014): *Vier Vorshläge für eine ausbalancierte Unzufriedenheit*. Internationale Politik und Gesellschaft (IPG), 6. Marz.

- KOTOULAS, I. E. (2022): Russia as a revisionist state and the invasion of Ukraine in 2022. In: KOLEKTIV AUTORŮ. *Russia-Ukraine War (2014–2022): historical, political, cultural, educational, religious, economic and legal aspects*. Riga: Baltija Publishing, s. 551–556.
- KREJČÍ, O. (2021): *Mezinárodní politika*. 6. vyd. Praha: Ekopress. 738 s. ISBN 978-80-87865-63-7
- KUCHINS, A., ZEVELEV, I. (2012): Russian Foreign Policy in Change. *Washington Quarterly*, 35(1).
- MEAD, W. R. (2014): *The Return of Geopolitics: The Revenge of the Revisionist Powers*. *Foreign affairs*, 2014, Vol. 93(3). ISSN 0015-7120, 2327-7793
- ORSI, R. (2014): *Order and Change in Global Politics: Assessing the „Return of Geopolitics*. URL: <http://www.e-ir.info/2014/11/04/order-and-change-in-global-politics-assessing-the-return-of-geopolitics/>, listopad 2014. [online], [cit. 2023-04-19].
- PLOKHÝ, S. (2015): *The Gates of Europe: A History of Ukraine*. London: Penguin Books.
- SAROTTE, M. E. (2009): 1989: *The Struggle to Create Post-Cold War Europe*. New Jersey: Princeton University Press, s. 229. ISBN 9780691163710
- SMOLÍK, J. (2014): *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Praha: Grada Publishing.
- STEPANENKO, K., KAGAN, F. W. (2022): *Russian Offensive Campaign Assessment*. May 14', Institute for the Study of War, 14 May 2022. Dostupné z www na <https://www.understandingwar.org/backgrounders/russian-offensive-campaign-assessment-may-14>, [online], [cit. 2023-04-29].
- TOAL, G. (2020): *Near Abroad: Putin, the West and the Contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press. ISBN 978-0-19-025330-1

Kontaktní adresa autora

doc. Ing. Štefan Danics, PhD.: danics.stefan@polac.cz, <https://orcid.org/0000-0003-0816-7916>

AXIOLOGIE KONFLIKTU NA UKRAJINĚ

AXIOLOGY OF THE CONFLICT IN UKRAINE

Roman Dont¹, Petr Krajáč¹, Zdeněk Mikulka¹, Petr Urban¹

¹ Katedra aplikovaných sociálních a humanitních věd, Fakulta vojenského leadershipu, Univerzita obrany, Kounicova 156/65, 662 10 Brno, Česká republika

Abstrakt

Válka na Ukrajině je analyzována a komentována v našem veřejném prostoru mnoha způsoby. Poněkud skromnější, vlastně absentující je pohled axiologický. Po zhruba ročním výzkumu daného konfliktu právě přes prisma axiologie jsme dospěli k tezi, že se jedná primárně o střet diametrálně odlišných hodnotových světů. Předkládáme proto argumentaci pro tvrzení, že je to právě a především soustava dominujících hodnot Ruska, která je v pozadí jak rozhodnutí vést tuto válku, tak i způsobu jejího vedení.

Klíčová slova: axiologie, válka na Ukrajině, hodnoty, hodnotový svět, hodnotový konflikt, putinismus, hybridní válka, ruská brutalita a krutost, ruská agresivita, ruský narativ

Abstract

The war in Ukraine is analyzed and commented on in our public space in many ways. The axiological view is somewhat more modest, actually absent. After roughly a year of research into the given conflict through the prism of axiology, we came to the conclusion that it is primarily a clash of diametrically different value worlds. We therefore present an argument for the claim that it is primarily and first of all the system of dominant values of Russia that is behind both the decision to wage this war and the way it is waged.

Keywords: axiology, war in Ukraine, values, value world, value conflict, Putinism, hybrid war, Russian brutality and cruelty, Russian aggressiveness, Russian narration

Úvod

Kdykoli usilujeme o hlubší poznání předmětné skutečnosti, zpravidla klademe otázku, proč k ní došlo, proč probíhá právě takto a ne jinak, proč se v rámci té skutečnosti lidé chovají určitým způsobem. Tedy tážeme se po kauzalitě definovaného předmětu poznání. V případě války na Ukrajině je významnou součástí té kauzality hodnotový svět Ruska. Tato válka není jen výsledkem rozhodnutí nějakého nesvéprávného mocnáře. Je důsledkem staletí se vyvíjející hodnotové mentality Rusů a jejich vládců. Tedy, není to výhradně jen „Putinova válka“, jak se mnozí domnívají, je to válka Ruska proti sousední suverénní zemi. Ruska, které po staletí stojí na soustavě hodnot, které k válkám vedou zpravidla a nikoli náhodou.

Axiologické pochopení této války vytváří podmínky k jejímu systémovému poznání. Takové je pak důležité i proto, že si potřebujeme seriózně ujasnit, jaký máme jako demokratická společnost provozovat k Rusku vztah. Jde o to, jak si adekvátně vyhodnocovat co, jak a proč dělají mocenská představitelé Ruska a co z toho pro nás vyplývá. Jde také o to zbavit se dlouholeté ignorance hodnot, které jsou v Rusku většinou preferované, jaké hodnoty řídí chování Rusů, o jaké hodnoty usilují a to i za cenu nepochopitelných vlastních i cizích obětí. Hodnotový svět Ruska a Rusů je prostě diametrálně odlišný od našeho. Dlouhodobě jsme to nebrali na vědomí a také proto jsme zažili takové překvapení 24. 2. 2022 ráno. Podceňovat axiologii Ruska se nám prostě nevyplatilo. Dodnes

existuje množství našich spoluobčanů, kteří v této chybě dále prodlévají. Cílem našeho textu je tuto nepřijemnou realitu alespoň částečně zmírnit.

Východiska a metodologie

Nejdříve jsme si uvědomili dvě základní věci: 1. jisté dosavadní opomíjení axiologického pohledu na válku na Ukrajině v rámci našeho společenského diskursu. 2. Zásadní důležitost daného pohledu pro utváření adekvátního vztahu k předmětné válce a také k ruské politice a společnosti, kultuře, stylu života či způsobům vládnutí. Důležitost axiologického zkoumání aktuálního ruského chování potřebujeme také z důvodů narůstajících hrozeb z Ruska a z jeho politiky plynoucích. To vše je důležité, jako předpoklad našeho adekvátního přístupu a jednání vůči těmto hrozbám. Je to potřebné i pro prevenci destruktivních názorových a postojových konfliktů v naší společnosti, v našem regionu. Konfliktů determinovaných odlišným vnímáním a interpretací ruské agrese do sousední suverénní země.

Zdůvodnění námětu, vymezení předmětu a rámce zkoumání

Uvědomili jsme si, že se na Ukrajině jedná zejména o střet dvou hodnotových světů. Ruského, autoritativního, a západního, demokratického. Konfliktnost těchto hodnotových světů se začala zřetelně projevovat zejména po vypuknutí dramatických událostí na Ukrajině v roce 2014. Dominovalo střetnutí znepřátelených táborů na Majdanu a propuknutí ozbrojených aktivit na východě Ukrajiny. Skrytě i otevřeně proti sobě působily dvě základní hodnotové tendence – příklon k Rusku a nebo naopak, k západní civilizaci. Začala se také aktualizovat rostoucí hodnotová inklinace ruského myšlení spíše k Asii, zejména k Číně a Indii. Někteří představitelé současného ruského myšlení, jako třeba „ruský Kissinger“ Sergej Karaganov to vyjadřuje explicitně, když prohlašuje, že se považuje za Euroasiata (Balšínek 2022).

Předmětem našeho zájmu je proto vliv hodnotových přístupů k vývoji rusko-ukrajinských vztahů předcházejících dané válce a také axiologické aspekty dehumanizujícího působení ozbrojených sil Ruska v rámci jeho neopodstatněné agrese vůči sousednímu státu. Vycházíme rovněž z vyjádření vedoucích představitelů NATO na summitu v Madridu v červnu 2022. „Rusko představuje nejvýraznější přímou hrozbu pro bezpečnost zemí Severoatlantické aliance.“ Následně pak schválili novou strategii zvýrazňující nutnost posílení vojenských kapacit blízko hranic s Ruskou federací (IRozhlas 2022).

Na základě nashromážděných empirických důkazů také docházíme k tezi, že ruský stát vykazuje stále více rysů státu fašistického. Jde o to, uvědomit si, že Rusko naplňuje základní charakteristické

rysy fašismu, jak je definován různými odbornými autoritami z oblasti společenských věd, např. Historian Ian Kershaw, historian Stanley G. Payne. Professor Jason Stanley (srov. Kershaw 2017).

Že má dnes ruský stát prakticky všechny definiční znaky státu fašistického si uvědomuje řada autorů včetně ruských. (Např.: *Oleg Orlov, ruský bojovník za lidská práva, spolupředseda skupiny Memorial charakterizuje putinistické Rusko jako fašistické a připomíná, že to odpovídá definici fašismu vypracované Ruskou akademií věd v roce 1995. předmětná definice zní: „Fašismus je ideologie a praxe, která prosazuje nadřazenost a výlučnost národa nebo rasy a je zaměřena na podněcování etnické nesnášenlivosti, ospravedlňování diskriminace jiných národů, popírání demokracie, zavádění kultu vůdce, používání násilí a teroru k potlačování politických odpůrců a všech forem nesouhlasu, ospravedlňování války jako prostředku řešení mezinárodních a mezínáboženských konfliktů a posilování sociální soudržnosti.“*) (srov. Orlov 2023).

Oleg Orlov také uvádí, že vinu za propadnutí Ruska do fašismu a nové totality nemůže jen Putin sám. Participovala na tom velká část rozmanitých vrstev ruské společnosti v touze po obnovení pořádku, po impériu a „silné ruce“, která prostě zařídí zlepšení života v těžce zkoušené zemi po pádu Sovětského svazu. Lidé si prostě chtěli kompenzovat bezmocnost a zoufalou existenční situaci a také toužili, jako ostatně po staletí, být příslušníky velké a silné mocnosti vyvolené Dějinami a Prozřetelností k vládnutí. Tak se stalo, že „stát je opět totalitní“ (srov. Orlov 2023).

Základním rámcem našeho zkoumání bude fakt, že Rusko vede nespravedlivou válku proti Ukrajině, že se opakovaně projevuje jako nedůvěryhodný a nepřátelsky motivovaný státní subjekt. Vedoucí představitelé a propagandističtí obhájci dané války opakovaně a až bizarně „zdůvodňují“ ruskou agresi bez ohledu na elementární požadavek pravdivosti svých sdělení. Nepravda se stala atributem ruského narativu. Deformování, převrácení či popírání reality je běžným nástrojem manipulace jak občanů Ruské federace, tak i v působení proti státům prohlášeným za nepřátelské (např. prostřednictvím „hybridní války“). Hodnota pravdivosti v komunikaci reprezentantů Ruska se limitně blíží nule. To je axiologicky velmi důležité, protože se to promítá prakticky do celého komplexu hodnotových přístupů Rusů k čemukoli.

Důležitým rámcem našeho zkoumání je také úsilí o zdůvodnění objektivní potřeby naší nejvyšší možné obezřetnosti ve vztahu k ruskému hodnotovému světu a k tomu, jak se projevuje navenek, tedy i vůči naší zemi, respektive regionu. Dostatečně porozumět hodnotové dimenzi ruské politiky, vojenství, medializované propagandy, lidského chování i široké veřejnosti apod. je podmínkou toho, abychom v rámci naší institucionalizované sebeobraně obezřetnosti investovali své úsilí racionálně, účelně a efektivně.

Metodologie

S cílem odpovědět na hlavní výzkumnou otázku jsme zvolili následující postup:

- sběr a třídění faktů za účelem vytvoření empirické báze pro zobecňující závěry;
- interpretace verifikovaných faktů za účelem formulace solidní argumentace pro obhájení tezí souvisejících s výzkumnou otázkou;
- výběr zdrojů pro výzkum jsme zvolili tak, aby bylo možné reflektovat aktuální, právě probíhající události související s válkou na Ukrajině.

Základním zdrojem faktografického materiálu byly zprávy médií, články, komentáře, analýzy a sdělení publikovaná prostřednictvím internetu, výroky a vystoupení relevantních subjektů, například V. V. Putina a dalších nositelů ruského provládního, ale i protivládního narativu.¹ Dalším zdrojem byla literatura reflektující skutečnosti, které jsou předmětem našeho zájmu, ale i axiologická analýza získaného a interpretovaného empirického i ideového materiálu. Uvedenými metodologickými postupy jsme dospěli k základním, výchozím tezím pro pozdější vytvoření ucelené teorie komplexně reflektující axiologickou diskrepanci ruského a neruského hodnotového světa. Taková teorie je důležitá pro konstrukci adekvátních vztahů se současným i budoucím Ruskem a také odpovídajících přístupů k té části naší veřejnosti, která sdílí proruský narativ. Smyslem tohoto úsilí je přispět ke zmírnění destruktivního konfliktu uvnitř naší společnosti (regionu), který mezi lidmi vzplál zejména po zahájení ruské invaze na Ukrajinu. Šlo nám také o to, předložit veřejnosti přesvědčivou objektivní argumentaci pro naplnění uvedeného smyslu.

Hlavní výzkumná otázka

Jak ruský hodnotový svět podmiňuje a zdůvodňuje agresi proti Ukrajině a jaké z toho plynou axiologické důsledky?

Volba zdrojů

Vzhledem k limitovanému rozsahu pro naši studii uvedeme neúplnou informaci o využitých zdrojích pro náš výzkum. Všechny určitým způsobem korespondovaly s naším předmětem bádání. Jde především o takové, které souvisí s historií konfliktních vztahů Ruska a Ukrajiny, s kulturním a společenským pozadím ruské krutosti a brutality projevující se v působení ruských komбатantů na Ukrajině, s vývojem převažujících názorů

a působení kremelské propagandy během vládnutí V. V. Putina a zejména bezprostředně v období války Ruska proti Ukrajině od roku 2014 apod.

Výsledky zkoumání a podněty do diskuse

I v našem regionu čelíme nebyvale závažné konfliktní situaci. Ve veřejném sektoru i v soukromých životech občanů naší země i kraje probíhají ostré střety tzv. „rusofilů“ s tzv. „rusofoby“. Rozmanité, zejména internetové komunikační kanály (řetězové e-maily, sociální sítě, příspěvky v rámci diskusí k článkům a komentářům) jsou zatíženy nevráživostí a nesnášenlivostí střetajících se subjektů. Domníváme se, že v jádru této konfliktní situace je diskrepance v interpretaci ruského hodnotového světa. Proto jeho seriózní rozkrytí v celistvosti a hlubší fundaci jistě napomůže řešit axiologické spory kolem Ruska a jeho útoku na Ukrajinu kvalifikovaněji, s větší oporou v potřebné informovanosti a argumentaci.

Nejdříve jsme se usilovali najít texty explicitně zkoumající právě axiologickou, respektive hodnotovou složku války na Ukrajině. Protože jsme na takové nenarazili, rozhodli jsme se pro vlastní bádání. Nechceme však ani opominout texty, které jsou našemu hledisku velmi blízko. Např. na serveru Dailynous – News for and about the Philosophy Profession jsou uvedeny příspěvky, které jsou zaměřeny na etické aspekty této války. Konkrétně se jedná o *War Ethics and Russia's Invasion of Ukraine od Saba Bazargan-Forward* a *Ukraine and the Ethics of War od Helen Frowe*. Oba publikované ve vydání věnovaném ruskému útoku na Ukrajinu in *Philosophers On The Russian Attack On Ukraine*, úvodník napsaný *Justinem Weinbergerem*. Uvedené příspěvky do diskuse o ukrajinské válce jsou spíše krátká zamyšlení než ucelená odborná pojednání (Weinberg 2022).

Saba Bazargan-Forward vyzdvihuje skutečnost, že žádný z Putinem uváděných „důvodů“ či vysvětlení jeho „speciální vojenské operace“ rozhodně morálně neospravedlňuje danou invazi do mírumilovného a suverénního státu. „Jeho snaha vzbudit dojem ospravedlnění a zdůvodnění je směšná a ztroskotává při pokusu ustát i jen povrchní prověrku. Je nanejvýš zřejmé, že Putinova válka na Ukrajině je nespravedlivá.“ (Bazargan 2022: on-line). Autor také uvádí, že všechny argumenty pokoušející se zpochybnit smysluplnost ozbrojeného vzdoru Ukrajinců jsou chybné a uvádí tři důvody proč. Z axiologického hlediska se nám jeví jako

1 Seznam prostudovaných titulů, které korespondovaly s předmětem bádání je k dispozici u autorů příspěvku. Jednalo se především publikace, které souvisí s historií konfliktních vztahů Ruska a Ukrajiny, s kulturním a společenským pozadím ruské krutosti a brutality projevující se v působení ruských komбатantů na Ukrajině, s vývojem převažujících názorů a působení kremelské propagandy během vládnutí V.V. Putina a zejména bezprostředně v období války Ruska proti Ukrajině od roku 2014 apod.

nejdůležitější ten třetí, který vyzdvihuje smysl úsilí o zachování sebeúcty ukrajinské populace. Připomíná vlivného politického teoretika Johna Rawlse, který v díle *Teorie spravedlnosti* říká, že možná nejdůležitějším primárním dobrem je právě sebeúcta (srov. Rawls 1995).

Helen Frowe klade důraz na fakt, že „Rusko v této válce nemá žádné legitimní cíle.“ (Frowe 2022: on-line). To určuje veškeré další morální hodnocení jak této války jako celku, tak také jednání a chování lidí (kombatantů i civilistů) v ní. Z nelegitimnosti války ze strany Ruska také vyplývá nutnost odsoudit (přínejmenším morálně) jakékoli škody způsobené ruskými vojsky, a to i takové, které jsou nějak „smysluplné“ z hlediska dosahování vojenských cílů. „Všechny škody způsobené ruskými ozbrojenými silami jsou nepřijatelné“ (Frowe 2022: on-line). Je také třeba zdůraznit, že naopak nikdo z Ukrajinců nepozbyl obvyklé právo bránit sebe a své spoluobčany před ruským nespravedlivým útokem. Současná Ukrajina nás také poučuje o tom, že je třeba zavrhnout ideu jakési morální nezávislosti bojové účasti jednotlivců v této válce, ideu ignorující její oprávněnost a spravedlnost (Frowe 2022: on-line).

Velmi důležitou okolnost, kterou je nezbytné v tomto kontextu připomenout je to, že se Ruská federace jako stát svým agresivním a nelegitimním jednáním vůči sousední suverénní zemi dostala do příkrého rozporu s Chartou OSN z roku 1947. I z tohoto faktu vyplývá, že Rusko vede proti Ukrajině nespravedlivou válku jak z hlediska mezinárodního práva, tak z hlediska morálního, resp. hodnotového. Z naší strany je tedy jediný možný přístup a sice ruskou válečnou agresí odsoudit, poskytovat obráncům Ukrajiny všemožnou pomoc a podporu a považovat za jediný možný cíl této pomoci přispět k vojenské porážce ruských ozbrojených sil působících na Ukrajině. Následně pak podporovat v našem prostoru takový poválečný narativ, jehož ústředním aspektem bude fundovaně argumentovaná obezřetnost vůči ruskému hodnotovému světu a politice ruského státu, a to i poputinovskému.

Obezřetnost je namísto z řady důvodů. Za důležitý je zde vhodné uvést i určité relativní oslabování „kolektivního Západu“, jak náš svět putinisté nazývají. To se např. projevuje tím, že se ruské politice daří přimět řadu států k odklonu od obchodování s využitím amerického dolaru. Země tzv. BRICS (Brazílie, Rusko, Indie, Čína, Jižní Afrika) již tak učinily a další se k nim postupně přidávají. USA tak přichází o důležitou konkurenční výhodu a spolu s tím následně slábne i Západ jako takový. Putinovi se také celkem daří i s pomocí uvedených zemí čelit západním ekonomickým sankcím. I když se zároveň dostává do stále větší závislosti především na Číně. Rodí se tak alternativní svět hodnotově diametrálně odlišný od našeho. To přirozeně plodí i nové hrozby. Pokud by navíc

putinismus v nějaké variantě uspěl v ukrajinském dobrodružství, pak takto vzniklá synergie protizápadních sil způsobí vysoké nebezpečí vážné civilizací krize (srov. Kříž 2022).

Je také nutné brát v úvahu existenci dvou nepříznivých scénářů vývoje rusko-ukrajinských vztahů. Buď právě probíhající vojenský konflikt relativně nízké intenzity a lokálního ohraničení, nebo jeho možná eskalace Ruskem do měřítek výrazně přesahujících ukrajinské území i ničivost nasazených zbraní. V krajním případě hrozí i válka minimálně celoevropských dimenzí. Ukrajina i my v rámci Evropské unie budeme muset koexistovat s Ruskem jakožto autoritativním, militarizovaným jaderným státem, který ignoruje mezinárodní zákony a rozumí pouze jazyku síly (Kaeding, Pollak, Schmidt 2022: 171). Také vzhledem k tomu, že Putinův režim už tradičně, dlouhodobě a a priori ztrácí quid pro quo games (smysl pro adekvátní výměnu něco za něco) a je odhodlán ke hře „vítěz bere vše“, pak s ním máme závažný problém (Kaeding, Pollak, Schmidt 2022: 172).

Ten problém navíc není nový. Dlouhodobě proti nám Rusko vede tzv. „hybridní válku“ probíhající prakticky ve všech oblastech společenského, politického, ekonomického, ideologického a kulturního života. To znamená civilizací a axiologickou výzvu, kterou nelze ignorovat. Následky by mohly být fatální.

Ruský putinistický narativ, kontext jeho imperiální agresivity a reakce na něj

Uvedme tuto část velmi čerstvým výrokem Medveděva deklarujícího připravenost Ruska reagovat na případný úspěch ukrajinské protiofenzivy. Explicitně prohlásil, že se Rusko nebude omezovat žádnými limity a že v závislosti na charakteru hrozeb je připraveno použít „všechny druhy zbraní“ v souladu s jejich doktrinálními dokumenty včetně těch, které se týkají jaderné zdrženlivosti. Zároveň nás Medveděv ubezpečuje o rychlé, drsné a zničující odpovědi z jejich strany (Medveděv 2023).

Tato jeho rétorika není ničím překvapivým a není sám, kdo nás z ruské strany ubezpečuje, že jsou odhodláni třeba i zničit svět, když nabydou přesvědčení, že je ohrožena sama existence Ruska, neboť prý „svět bez Ruska nemá cenu“. Snad ani nelze uvést výmluvnější axiologický výrok. Tato ruská axiologie je organicky propojena s její imperiální příbuznou. Ideologie i rétorika všech, kteří se stali součástí Putinaova tažení pod praporem tradičního imperiálního Ruska má několik stěžejních atributů. Pokusíme se je přiblížit právě v kontextu s výzkumem jeho hodnotové odlišnosti:

- Tvrzení o prohnulosti, úpadkovosti, dekadenci „kolektivního Západu“, který se usiluje zachovat svoji dominanci ve světě snahou rozložit a paralyzovat Rusko. Rusko tak „musí vést obranný boj se Západem“, který nyní na Rusko útočí prostřednictvím Ukrajiny. Proto ono také

bylo vtaženo do „civilizační války s kolektivním Západem“. Přičemž tuto válku musí Rusko vyhrát i za cenu sebezničení ve světové jaderné apokalypse. (Medveděv opakovaně vypouští do světa formulace zahrnující hrozby nasazení jaderných prostředků. Zní sice šíleně, ale vzhledem k postavení autora v současných mocenských strukturách Ruské federace je nelze ignorovat.) (srov. Medveděv 2023).

- Západ, primárně „Anglosasové“ jsou prý tradičními nepřáteli Ruska už po staletí. Nyní, právě v souvislosti s událostmi na Ukrajině, se to zřetelně ukazuje podporou „fašistického a nacistického“ režimu působícího na tomto původně ruském území. Anglosasové tak opět útočí na ruský svět ve snaze ho zničit. Ruský axiologický narativ je protkáán úvahami o „historickém poslání Ruska“ jakožto zachránce pravých křesťanských hodnot. V této souvislosti hraje významnou roli myšlenka důležitosti Byzantské říše, která nebyla v Rusku opuštěna (Sauer 2023). Dokonce se Moskva stylizuje do role „pravého dědice nejčestnějších západních tradic“ souvisejících s budováním velké říše (Galstyan 2023).
- Ruský imperialismus se ostatně opírá o řadu dalších historických reminiscencí od Ivana Hrozného přes Petra Velikého až po znovu oslavování J.V. Stalina. Poznámky potvrzující odkazy na „velké“ příběhy ruské historie se ostatně hojně vyskytují v mnoha Putinových zásadních projevech. Imperiální mentalita pro putinovských ideologů a participantů na současné moci je tak poznamenána vírou v evropskou rezignaci na budování Evropy jako impéria, což „...pouze uvolňuje prostor pro definitivní a úplné vítězství svatě ruské říše. (Dolejší 2023: on-line).
- V Rusku vedeném Putinem se tak již dvacet let šíří přesvědčení, že považovat země západního světa za rovnocenné partnery je chybné. Obdobně Putin rozjímá nad „nejtragičtější událostí dvacátého století, kterou je rozpad Sovětského svazu“.
- Protože se Ukrajina začala ubírat západním hodnotovým směrem, je převážná většina populace Ruské federace přesvědčena, že je správné proti Ukrajincům vést „speciální vojenskou operaci“ a zbavit je jejich omylu, přivést je opět do velké všeruské rodiny, a nebo je zničit na bojišti či prostřednictvím brutálního nátlaku a převýchovy z nich zase udělat Rusy, kterými ostatně historicky jsou. Přičemž jakékoli jednání ruských ozbrojených sil proti dehumanizovaným „ukrošům“ není zapovězeno. Často je naopak i oslavováno a vyznamenáváno. (Viz např. vyznamenání jednotky zodpovědné za brutální masakry v Buči.) Znovu se tak aktualizuje pověstná ruská krutost, kterou hloubavě zkoumali i velikáni ruské literatury, jako např. L. N. Tolstoj (viz Hadži Murat), Dostojevskij, Solženicin nebo i Maxim Gorkij a kterou můžeme sledovat prakticky každodenně v přímém přenosu. (Viz také desítky

tisíc válečných zločinů páchaných ruskými ozbrojenci na území Ukrajiny.)

- Putinisté kolem sebe také šíří ideu „osudové nadřazenosti“ své země v kontextu střetu hodnotově antagonistických světů. Tři roky platná ústava Ruské federace nejenom umožňuje Putinovi vládnout neomezeně dlouho, ale také zahrnuje nadřazenost ruské ústavy nad mezinárodním právem a nad smlouvami uzavřenými s jinými státy. Putin explicitě vyjádřil i přednost síly nad dohodami, pokud mu tyto dohody přestanou vyhovovat. To úzce koresponduje nejenom s Putinovým osobním životním pozadím, ale i s mentalitou Rusů. Ta se vyvíjela po staletí a integruje v sobě hodnotové soustavy, jež tvoří fundaci i aktuální brutality a krutosti, jež je komatantům s ruskými státními znaky přirozeně vlastní, aniž by si vůbec byli vědomi, že páchají zlo.
 - Vztaženo k současné ukrajinské tragédii jsou, dle ruského narativu, anexe a dobývání ukrajinských regionů něčím ústavně oprávněným a vlastně se jedná o „obranu ruského území“, přičemž úmluvy a články mezinárodního práva, a to i ty, které Rusko ratifikovalo, v tomto případě nemají žádnou váhu. Tím se nejenom právně, ale především hodnotově Rusko samo vyřazuje z mezinárodního společenství civilizovaného světa. Tato skutečnost je rovněž nesmírně důležitá i z hlediska prezentovaných hrozeb nasazení jaderných zbraní, pokud to kremleští vládcí uznají za souladné s jejich představou nového uspořádání světového řádu. Hodnota lidského života je tak ruskými představiteli determinovaná hodnotou ruské dominance minimálně v jeho regionálním okolí. Jejich problémem ovšem zároveň je, že sami neví, kde jsou vlastně hranice jejich země. Patrně tam, kam dostřelí jejich „Царь-пушка“, resp. Car-dělo.
- Putinův hodnotový svět je do značné míry a dlouho před útokem na Ukrajinu ovlivňován ruským ideologem a propagátorem euroasianismu Alexandrem Duginem. Právě tento v Rusku poměrně výrazný myslitel dlouhodobě obhajuje ideu jednoho velkého Ruska zahrnujícího ukrajinské území. Také koncipoval argumentaci zahrnující i nezbytnost nasazení ozbrojené síly za účelem vrátit Rusku jeho velikost a regionální dominanci. O jeho agresivní rétorice vypovídá i nedávno publikovaná stať. V ní se zamýšlí nad relativní „měkkostí“ Putina a nad nutností „úplného vítězství na Ukrajině“, o které je třeba usilovat nekompromisně a s mnohem větší rozhodností. Uvažovat za současné situace o míru s Ukrajinou mohou dle Dugina jen zrádci a nepřátelé. Podle něj je také nutné urychlit v Rusku proces „patriotizace společnosti“ a s tím souvisejících ideologických a politických reforem tak, aby se uskutečnil „přelom historické existence a určující obraz Ruska budoucnosti“ (Dugin 2023a: on-line). Jeho „skutečně vlastenecký obrat“ nutně zahrnuje eliminaci vlivu „zahraničních agentů

a liberálů“, „očistu a obměnu ruských elit“ a to tak, aby bylo možné dosáhnout plně „suverenity ruské euroasijské civilizace“ (Dugin 2023a: on-line). Dugin také vyzývá k úplnému odpoutání se od Západu usilujícího o udržení „unipolarity“ a o zbavení Ruska jeho postavení „pólu multipolárního světa“.

Ideolog ovšem také uvažuje o pravděpodobném nástupci Putina a spatřuje jej v někom, jako je Prigožin. Přičemž „... je naprosto nemožné si představit ..., aby se odchýlil od stávajícího geopolitického směřování, od patriotismu a civilizační identity Ruska ... a aby se zastavil někde jinde, než před hranicemi Polska.“ (Dugin 2023a: on-line). Poputinovský vůdce také musí respektovat civilizaci a hodnoty Ruska odlišné od Západu. Pro něj bude nutné uskutečnit „kulturní reset pod ruským praporem“ a „válčit se Západem až do vítězství a při tom urychlovat bez omezení vlastenecké reformy tvrdým, prigožinovským způsobem.“ (Dugin 2023a: on-line).

V této souvislosti je rovněž zajímavý jakýsi manifest z pera Dugina, který vyjadřuje faktickou podporu Jevgeniji Prigožinovi jako prezidentským nástupci, protože prý Putin na svou funkci už nestačí. Prigožin se prý pro Rusy „... stal hlavním symbolem vítězství, odhodlání, hrdinství, odvahy a houževnatosti. Pro nepřítel zdrojem nenávisti, ale zároveň i strachu a hrůzy. Důležité je, že Prigožin nejen vede nejbojeschopnější, nejvítěznější a nejneporaženější jednotku ruských ozbrojených sil, ale také poskytuje prostor pro ty pocity, myšlenky, požadavky a naděje, které žijí v srdcích lidí války, zcela a nezvratně ponořených do jejích zvlů až do konce (Dugin 2023b: on-line).

Když si uvědomíme, kdo je (byl) Prigožin a co všechno už mají na svědomí jeho wagnerovci proslulí krutostmi a brutalitou válečných zločinů na Ukrajině (a nejenom tam), pak se téma hodnotových aspektů budoucích vztahů s Ruskem jeví velmi závažným. Je totiž pravděpodobné, že v Rusku má možnost na delší dobu obstát jen taková forma moci a takový typ vůdců, kteří korespondují s převažující hodnotovou mentalitou širokých vrstev ruské společnosti. Opakovaně sledujeme průzkumy veřejného mínění prováděné i nezávislými agenturami a z nich vyplývá, že podpora Putina a války na Ukrajině v této hodnotově radikálně odlišné zemi stále narůstá a v současnosti se pohybuje kolem 80 %.

Zároveň je důležité také to, že je šéf wagnerovců akceptován velkou částí ruské veřejnosti jako archetyp ryze ruského hrdiny a symbol spravedlnosti a cti, což hodně vypovídá o ruské populaci. Ruský exilový novinář Alexandr Něvzorov přímo píše o milionech Rusů, o milionech nezastavitelných fanatiků. „Všude mají tyto propagandisté a školáci a stařeny, poslanci a učitelé, pracovníci IT a automechanici jedno jedině, ale silné společné přání. Jakmile začne vojenské znásilňování, chtějí zažít orgasmus vítězství, nemohou přestat a už dávno se neovládají, ani v rétorice, ani v řeči

těla, ani ve výrazu tváře, o tom je velmi snadné se přesvědčit,“ obžalovává Něvzorov značnou část ruské populace (Dugin 2023b: on-line). Pokračuje ve výčtu hodnotové zvrácenosti velké části ruské populace. Všem u vévodí nenávisť vůči Ukrajině a atmosféra násilí, touha „pekelného vojenského chtíče“. K tomu jsou k dispozici obrovské materiální zdroje a tím determinované možnosti „... dál hypnotizovat nešťastnou zemi, udržovat touhu po kanibalismu okrádáním a zabíjením lidí, podporovat téměř sto milionů lidí, kteří jsou nyní ochotni udělat cokoli, jen aby pocítili tento orgasmus.“ (Dugin 2023b: on-line).

K ruské hodnotové mentalitě atributivně totiž patří neukojitelná touha po vítězství spojená s fyziologickou potřebou zabíjet a drancovat. Něvzorov přímo píše o ruských kanibalech jako o nejperspektivnější a nejživější části obyvatelstva Ruska. Jeho další slova jsou pak velmi axiologicky výmluvná: pokud někdo „rád vykřikuje, že Putinův zločin nelze přenášet na celý národ“, tak tomu novinář sděluje, že „ten národ takovému romantikovi hned nase*e na hlavu, zveřejní hodnocení, z něhož se osvícený svět opět dozví, že přes sto milionů lidí fandí všemu, co Rusko dělá, a s každým novým teroristickým činem v Rusku miluje diktaturu a válku víc a víc a dokonce si chce na někoho přímo posvítit“ (Dugin 2023b: on-line).

Touha po vojenském vítězství, obdiv ke každé nové zbrani v Rusku nápadně souzní rovněž se sexuálním, rodinným i meziosobním násilím, které je zde všudypřítomné. Znásilnění, domácí násilí nebo někoho přemoci v pouliční bitce je totiž znakem vítěze, synonymem vítězství. Rusové se tak pod dlouhodobým tlakem putinistické propagandy proměnili ve „skřety“, kteří nepřijmou žádnou prohru a které je tudíž potřeba jen zastavit, zastavit je silou. „Skřeti nesnesou porážku. A tady je klíčovým slovem snášet. Snesou všechno. Ubohý život, naprosté bezpráví, absenci silnic a normálních záchodů, chybějící svobodu a základní práva, absenci demokracie a možnosti volby, prohru je však pro ně nesnesitelná. Je to pro ně něco jako sexuální ponižení. A právě tak vnímají sex. Jako ponižení. Kdesi v hlubinách země se obrátil doktor Freud.“ (Ježov 2023: on-line).

Válečné vítězství hraje v hodnotovém světě Rusů obrovskou roli. Svědčí o tom i silné lpění na hodnotě vítězství ve „Velké vlastenecké válce“, která je neustále připomínána v mnoha souvislostech a příležitostech. S tím je neoddelitelně spojena idea legitimacy boje s fašismem, resp. nacismem. Proto také Putinova protifašistická rétorika v souvislosti s přípravou a nakonec i provedením válečné invaze na Ukrajinu našla mezi ruskou populací tolik příznivců. Hodnotový svět Ruska zároveň potřebuje nepřítel. Nazvat kyjevský politický režim fašistickým či nacistickým a vytvořit tak z Ukrajinců nepřátele číslo jedna, tak nebylo nijak složité. Na této vlně pak byla namodulována i snaha dehumanizovat a ostrakizovat Ukrajince a tím i dosáhnout silící odpor vůči nim u mnoha

obyvatel Ruské federace. Současná kremelská propaganda se o totéž aktuálně usiluje i směrem ke „kolektivnímu Západu“. Za tím účelem probíhá i přepisování dějin. Ruské školy dostávají nové učebnice a likvidují ty, které nesouzní se současnou kremelskou propagandou. Společenské vědy v Ruské federaci lze provozovat výhradně jen souladně s představami vládnoucí struktury. Vším tímto snažením prolíná axiologicky velmi významný fakt selektivního případně i ignorujícího vztahu k dějinné i aktuální politické pravdě. Lež i jiné deformativní a dezinformační nepravdy jsou organicky přítomny prakticky v jakémkoli vystoupení současných protagonistů ruského vládnoucího režimu.

S nepravdivostí, agresivním nepřátelstvím a manipulativností ruské „hybridní války“ proti nám jsme se už naučili nějak počítat. Axiologicky důležitá je ale ještě další skutečnost. Tou je pro nás těžko pochopitelný mentální postup tvořící pozadí ruského jednání a chování. Jednou z největších chyb, kterou dlouhodobě dělá politická reprezentace západních zemí je percepce ruského světa přes prisma západní logiky a racionality. Ta je převážně kalkulativní, transakční a vždy hledáme nějakou pochopitelnou argumentaci. Ruský hodnotový svět je však diametrálně odlišný i díky tomu, že nejenom ruská politická reprezentace, ale obecná ruská mentalita, nepoznamenaná renesanční a osvícenskou zkušeností, vykazuje úplně odlišné charakteristiky. Je dominantně iracionální, pudová, emotivní, ublíženecká a podléhající mocensky silným autoritám. Běžný Rus prostě věří tomu, kdo umí a má sílu ublížit, porazit protivníka a ovládnout jej. Hodnoty jako je např. svoboda a s ní související demokratické uspořádání společnosti Rusům prostě nejsou dostatečně srozumitelné. Přičemž intelektuálové a politicky aktivní osobnosti, které tyto hodnoty chápou a chtěly by je aplikovat i na ruské podmínky už musely ruské státní území opustit, nebo prodlévají ve věznicích či „nápravných táborech“. V nich je hodnota lidského života inklinující k nule. O lidských právech v mezinárodně uznávaných parametrech se pak nedá mluvit vůbec. Pro ilustraci výše uvedeného snad dobře poslouží

slova fyzika a publicisty Alexeje Burova. V textu *Zásadní problém Ruska* uvádí, že jeho největší potíž spočívá v nadvládě lži. Přímou říká: „Lež, stejně jako špína, je všude, ale Rusko, myslím, trhá všechny rekordy.“ (Burov 2023: on-line).

Prolhanost se stala monstrózní zejména spolu s válečnou agresí proti Ukrajině (srov. Burov 2023: on-line). Souvisí to rovněž s nebývalou vulgarizací a vyšinutostí jazykových projevů vlivným osobností, propagandistů, manipulátorů veřejným vědomím včetně samotného V.V. Putina, který je svou vulgárností a jazykovou pokleslostí pověstný. Ukrajinci, ale i západní svět je častován pepnými výrazy, označeními s extrémně nepřátelskou dikcí, případně zesměšňujícími a dehonestujícími výroky, které mají za cíl vzbuzovat ten nejhlubší a nejintenzivnější odpor. Domlouvat se tedy na něčem se současnými ruskými reprezentanty je vlastně nemožné. Eventuální dohody a smlouvy by byly krajně nespolehlivé. Usilovat o diplomacii s Ruskem je aktuálně iracionální až směšné. Jediné, čemu skutečně rozumí je síla, respektive potenciál úplného vojenského vítězství nad ozbrojenci Ruské federace působícími na výsostném a mezinárodně uznaném území Ukrajiny.

Závěrem bude, jak se domníváme, užitečné uvést slova již výše citovaného Olega Orlova, která shrnují naši současnou situaci ve vztahu k Rusku. „Nastupuje kocovina. Může být těžká. A za těchto okolností hodně záleží na zemích střední a západní Evropy. Pro každého rozumného člověka je přirozené, že si přeje mír místo války. Ale mír za každou cenu? Evropa se kdysi snažila dosáhnout míru ústupky agresorům. Katastrofální výsledek těchto pokusů je všem znám. A nyní se vítězná fašistické Rusko nevyhnutelně stane vážnou bezpečnostní hrozbou nejen pro své sousedy, ale i pro celou Evropu.“ (Orlov 2023: on-line). Je tedy nanejvýše nezbytné, aby se tak nestalo, aby nezvítězilo fašistické Rusko, ale jeho vojenskou porážkou, aby i ono dospělo k vítězství, ale k vítězství nad svými vnitřními temnými silami, nad Dostojevského „běsy“ ve své mentalitě a hodnotovém světě. Jen tak vyhrájeme všichni. Tak snad i překonáme diskrepance a konflikty v interpretacích a přístupech k Rusku.

Závěr

V rámci možností daných rozsahem našeho textu se podařilo prezentovat dostatek argumentace k odpovědi výzkumné otázky. Považujeme tedy za prokázané, že ruský hodnotový svět podmiňuje a zdůvodňuje agresí proti Ukrajině, a že důsledky z toho plynoucí jsou zřejmé. Těmi důsledky jsou především:

- nutnost vnímat válku na Ukrajině jako střet odlišných hodnotových světů (resp. soustav), ruského a západního;
- nezbytnost hodnotit ruskou agresivitu, jako atribut hodnotové konstelace Ruska jako celku, vládců i většinové populace;
- oprávněnost předpokládat ambice ruských představitelů nejenom „deukrajinizovat“ Ukrajinu a učinit ji organickou součástí ruského světa, ale vrátit Rusku jeho imperiální status a velikost, a to i za cenu obrovských ztrát a škod na dobývaných územích, ale i vlastních;
- ruská mentalita, tedy způsob myšlení, citění a hodnocení je zásadně odlišná od našeho, západního, a tudíž je nutná naše obezřetnost vůči Rusku nejenom nyní, aktuálně, ale také v budoucnu.

Literatura

- BALŠÍNEK, D. (2022): *Rusové pálí most do Evropy*. On-line: <https://echo24.cz/a/SzHFh/rusko-pali-mosty-valka-ukrajina-euroasie-cina>, ověřeno ke dni 29. 6. 2022.
- BAZARGAN, S. (2022): War Ethics and Russia's Invasion of Ukraine. On-line: <https://dailynous.com/2022/03/02/philosophers-on-the-russian-attack-on-ukraine/#bazarganforward>, ověřeno ke dni 9. 8. 2022.
- BUROV, A. (2023): "Основная Проблема России". On-line: <https://spektrnews.in.ua/article/osnovnaya-problema-rossii--aleksey-burov/58631#gsc.tab=0>, ověřeno ke dni 8. 4. 2023.
- DUGIN, A. (2023a): *Путин как великий правитель и «после-Путин»*. On-line: <https://katehon.com/ru/article/putin-kak-velikiy-pravitel-i-posle-putin>, ověřeno ke dni 23. 4. 2023.
- DUGIN, A. (2023b): *Фактор «Вагнера» и тезис справедливости*, On-line: <https://izborsk-club.ru/24137>, ověřeno ke dni 11. 4. 2023.
- DOLEJŠÍ, K. (2023): *Chcímír nechce mír, ale kapitulaci. Rusko vede proti Západu nekompromisní civilizační válku*. On-line: <https://forum24.cz/chcimir-nechce-mir-ale-kapitulaci-rusko-vede-proti-zapadu-nekompromisni-civilizacni-valku?>, ověřeno ke dni 23. 4. 2023.
- FROWE, H. (2022): Ukraine and the Ethics of War. On-line: <https://dailynous.com/2022/03/02/philosophers-on-the-russian-attack-on-ukraine/#bazarganforward>, ověřeno ke dni 9. 8. 2022.
- GALSTYAN, A. (2023): *Third Rome Rising: The Ideologues Calling for a New Russian Empire*. On-line: <https://nationalinterest.org/feature/third-rome-rising-the-ideologues-calling-new-russian-empire-16748>, ověřeno ke dni 23. 4. 2023.
- IROZHLAS (2022): Rusko začalo přepisovat dějiny Evropy, NATO musí reagovat, zdůrazňuje bezpečnostní poradce Pojar. On-line: <https://radiozurnal.rozhlas.cz/rusko-zacalo-prepisovat-dejiny-evropy-nato-musi-reagovat-zduraznuje-bezpecnostni-8778997?consent=C>, ověřeno ke dni 30. 6. 2022.
- JEŽOV, M. (2023): *Rusové doma i v emigraci, zastavme to šílenství, je to v našich rukou, vyzývá ruský umělec a nabízí návod*. On-line: <https://denikn.cz/903659/rusove-doma-i-v-emigraci-zastavme-to-silenstvi-je-to-v-nasich-rukou-vyzyva-rusky-umelec-a-nabizi-navod/>, ověřeno ke dni 23. 4. 2023.
- KAEDING, M., POLLAK, J., SCHMIDT, P. (2022, eds.): *Russia and The Future of Europe, Views from the Capitals*. Cham: Springer. ISBN 978-3-030-95647-9
- KERSHAW, I. (2017): *Do pekel a zpět: Evropa 1914–1949*. Praha: Argo. ISBN 978-80-257-2301-2
- KŘÍŽ, J. (2023): *Putin se pokouší o něco, v čem neuspěl ani Stalin*. On-line: https://magazin.cz/spolecnost/14310-putin-se-pokousi-o-neco-v-cem-neuspel-ani-stalin?utm_source=www.seznam.cz&utm_medium=sekce-z-internetu#, ověřeno ke dni 14. 4. 2023.
- MEDVEDĚV, D. (2023): *Медведев предупредил Киев, что в случае ударов по Крыму «никаких переговоров не будет»*, dostupné z: <https://tass.ru/politika/16961417>, ověřeno ke dni 19. 4. 2023.
- ORLOV, O. (2023): *ИМ ХОТЕЛОСЬ ФАШИЗМА. ОНИ ЕГО ПОЛУЧИЛИ*, https://www.facebook.com/permalink.php?story_fbid=pfbid02wQeRgS6vUme8QoyrS5B2C7q95E2dvvHTEpuBfPUVaVb-6v3w8YzvMu262g4RKdtz5l&id=100009441420415, ověřeno ke dni 8. 4. 2023.
- RAWLS, J. (1995): *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing. ISBN 80-85605-89-9
- SAUER, N. (2023): *The Byzantine history of Putin's Russian empire*. On-line: <https://theconversation.com/the-byzantine-history-of-putins-russian-empire-90616>, ověřeno ke dni 23. 4. 2023.
- WEINBERG, J. (2022): *Philosophers On The Russian Attack On Ukraine*. On-line: <https://dailynous.com/2022/03/02/philosophers-on-the-russian-attack-on-ukraine/#bazarganforward>, ověřeno ke dni 9. 8. 2022.

Kontaktní adresy autorů

Kpt. Mgr. Roman Dont, MBA: roman.dont@unob.cz
PhDr. Petr Krajáč, PhD.: petr.krajac@unob.cz
Ing. Zdeněk Mikulka, B.Th., Ph.D., MSc.: zdenek.mikulka@unob.cz
Pplk. Ing. Petr Urban, MBA: petr.urban2@unob.cz

GLOBALNE DEMOGRAFICKÉ VÝZVY V KONTEXTE ENVIRONMENTALISTIKY

GLOBAL DEMOGRAPHIC CHALLENGES IN THE CONTEXT OF ENVIRONMENTALISTICS

Zuzana Draková¹

¹ Katedra sociálnej práce, Fakulta sociálnych vied, Univerzita sv. Cyrila a Metoda v Trnave, Bučianska 4/A, 917 01 Trnava, Slovenská republika

Abstrakt

Predkladaný príspevok sa zameriava na výzvy nepriaznivých demografických ukazovateľov, ktoré sa javia ako celospoločenský problém nielen na území našej krajiny. V tomto kontexte je náš príspevok zameraný práve na cieľovú skupinu seniorov, ktorých sa to priamo týka. Je nevyhnutné zaoberať sa problémom komplexne a brať do úvahy aj environmentálne ukazovatele a aspekty kvality života. Ústredným fókusom nášho výskumu sa stáva prostredie, v ktorom seniori žijú a s tým súvisiaca environmentálna gerontológia.

Kľúčová slova: demografia, globalizácia, environmentalistika, konzekvencie

Abstract

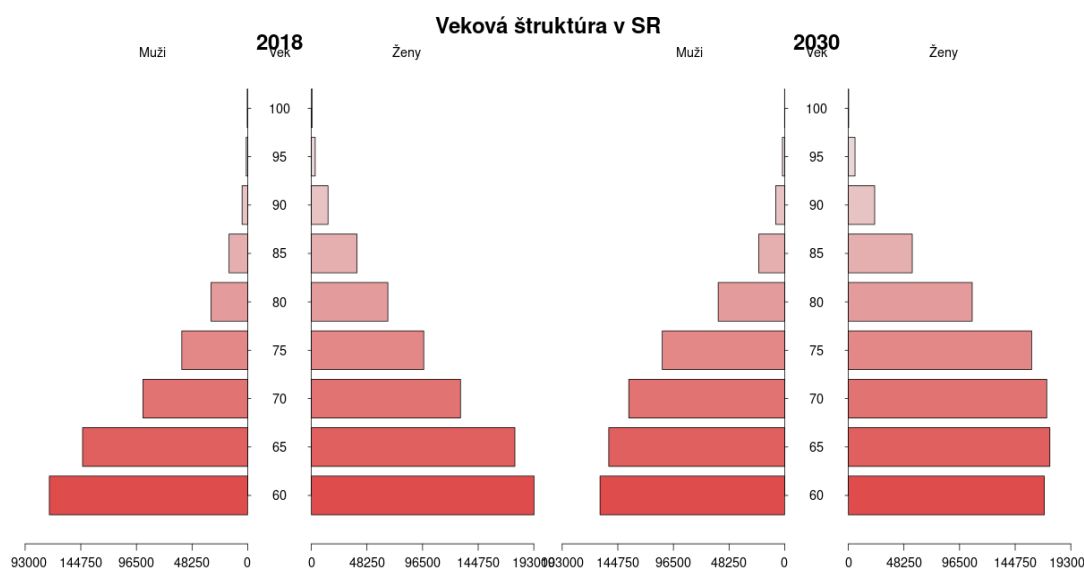
The presented paper focuses on the challenges of unfavorable demographic indicators, which appear to be a societal problem not only in the territory of our country. In this context, our contribution is aimed precisely at the target group of seniors, who are directly affected by this. It is necessary to deal with the problem comprehensively and to take into account also environmental indicators and aspects of the quality of life. The central focus of our research is the environment in which seniors live and the related environmental gerontology.

Keywords: demography, globalization, environmental studies, consequences

Úvod

Vzhľadom k nepriaznivým demografickým ukazovateľom je nevyhnutné sa čoraz častejšie zaoberať environmentálnou gerontológiou, ktorá v sebe skrýva obdobie sénia a s ním spojené priestorové prežívanie jedincov. Rick J. Scheidt a kol. (2013) vo svojej publikácii objasňujú historický kontext environmentálnej gerontológie. Tento pojem označuje výskum starnutia a životného prostredia. Rozvinula sa koncom 60. rokov 20. storočia. Vtedy sa táto doména dostávala do popredia a bola aktuálnou témou kvôli celospoločenským obavám o problematiku bývania seniorov. Oblasť sa rozšírila v 70. a 80. rokoch 20. storočia a dodnes je životaschopná a aktívna

v medzinárodnom meradle. Ani podľa Haškovcovej (2012) nie je predpokladaný demografický vývoj v Európe priaznivý čo predstavuje skutočnosť, že starších ľudí v našej spoločnosti pribúda. Je to spôsobené lepšou životosprávu, zvyšovaním kvality života, racionálnou stravou, dodržiavaním pitného režimu, konzumáciou potrebných vitamínov a minerálov, zakomponovaním cieľených športových aktivít do života, využívaním relaxačných techník, ale aj zlepšovaním zdravotnej starostlivosti a rozvojom medikamentózneho liečby. V neposlednom rade sa kladie zvýšený dôraz aj na sociálnu starostlivosť v prípade, že jedinec z objektívnych príčin potrebuje pomoc inej fyzickej osoby. Na to je určená buď opatrovateľská služba

Graf 1: Demografický vývoj populácie na Slovensku

Zdroj: Štatistický úrad SR (2023)

priamo v domácnosti seniora alebo inštitucionálna starostlivosť v podobe zariadení sociálnych služieb. Tie na území Slovenskej republiky koriguje Zákon č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách. Dĺžka života ľudí sa nám tak prirodzene predlžuje a skutočnosť, že seniorov pribúda je zapríčinená tým, že sa rodí menej detí, ako tomu bolo v minulosti. Nižšia pôrodnosť má priamu súvislosť so zvyšovaním vzdelanostnej úrovne, budovaním kariéry a tiež s nepriaznivou sociálno-ekonomickou situáciou, kedy si páry nemôžu dovoliť mnohopočetné rodiny. V nižšie uvedenom grafe 1 je možné vidieť značný nárast populácie vo vyššom veku na území Slovenskej republiky a jeho prognóza do roku 2030.

1 Teoretické východiská

Každá ľudská bytosť je iná, jedinečná a diametrálne odlišná, má rôzne potreby, predstavy, vízie, sny či túžby, ktoré predurčujú jeho bytie a s tým spojenú kvalitu života. Ľudia majú nastavené rôzne štandardy pre svoj život. Viacero odborníkov z rôznych profesií vo svojich publikáciách popisuje kvalitu života. Definícií teda môžeme nájsť mnoho. Niektoré sú takmer identické, niektoré sa však do určitej miery odlišujú. Kvalita života sa teda nedá explicitne definovať, pretože je možné na ňu nazerať z rôznych uhlov pohľadu. Podľa Hrozenskej a kol. (2008) sa o kvalite života dozvedáme už z dávnej minulosti. Záujem o pôvod ľudského blaha, šťastia a kvality života nie je teda iba otázkou súčasnosti. Názory na kvalitu života pramenia z teórií ľudskej spoločnosti, rodiny a hospodárskeho života. V minulosti boli však úvahy o tom, aké sú základné zložky blaha skôr oblasťou filozofov a teológov ako vedcov. Je možné povedať, že výsledkom pôsobenia zdravotných, sociálnych, ekonomických a environmentálnych

podmienok ľudskej existencie a spoločného rozvoja je kvalita života. Čevela a kol. (2012) poukazujú na skutočnosť, že u seniorov je aspektom kvality života pocit vnútornej spokojnosti. V tejto súvislosti nehovoríme iba o dobrom zdravotnom stave, ale aj o naplnení ľudských potrieb. U seniorov je dôležité okrem zabezpečenia materiálnej stránky dbať na celkovú súhrnu všetkých úrovní potrieb ako napríklad sociálne, psychické a pre seniorov mimoriadne dôležité duchovné potreby, na ktoré netreba zabúdať. Tokárová a kol. (2002) apelujú, že význam kvality života si jedinec začne uvedomovať až vtedy, ak sa jeho zdravotný stav alebo životná situácia výrazne zmenia. Halečka (2001) uvádza, že pri posudzovaní kvality života máme na zreteli predovšetkým hodnotu života, ktorá je medzinárodne chránená právom na život, čo je jedným zo základných ľudských práv. V tomto kontexte kvalita života znamená naplnenie hodnoty na úrovni minimálne humánneho optima, pričom závisí od spoločenských podmienok. Hodnotová rovina kvality života môže byť iná ak súvisí s diferencovanou hodnotovou orientáciou ľudí.

2 Cieľ a metodika

Ako sme už uviedli, rozširovanie populácie v seniorskom veku nie je problémom len na území Slovenskej republiky, ale presahuje aj za jej hranice. Na základe intenzívneho záujmu prispieť k pertraktovanej problematike relevantnými dátami sme sa rozhodli pre realizáciu kvantitatívneho výskumu formou dotazníkového šetrenia, aby sme získali informácie od širokej vzorky respondentov. Pri práci s ľuďmi vo vyššom veku je nevyhnutné klásť primerané, jednoduché, stručné, jasné a hlavne zrozumiteľne formulované otázky s cieľom eliminovať nepochopenie

Tab. I: Základná charakteristika kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu

CHARAKTERISTIKA	KVANTITATÍVNY VÝSKUM	KVALITATÍVNY VÝSKUM
Použité metódy	Analýza sekundárnych materiálov, písomný dotazník, štandardizovaný osobný/telefonický rozhovor a pod.	Psychologická explorácia, nepriame projektívne postupy, hĺbkové rozhovory (individuálne, skupinové a expertné) a pod.
Kontakt	Sú povolené všetky formy kontaktu – ústna, písomná, telefonická. Pri osobnom kontakte výskumník svojou prítomnosťou (vystupovaním a správaním) vzbudzuje v respondentovi ochotu odpovedať na otázky.	Osobný a intenzívny – výskumník primárne vodzuje atmosféru dôvery, počas rozhovoru pohotovo a flexibilne reaguje na odpovede a citlivo im prispôbuje ďalšie otázky.
Spôsob opytovania	Stanovené formulácie otázok aj ich poradie kladenia.	Voľne formulované otázky, vedú k vysvetleniu motivačných štruktúr a podstatných súvislostí, počet otázok je prakticky neobmedzený.
Výskumník	Pripravený laik, kladie vopred naformulované otázky v stanovenom poradí tak, aby mal minimálny vplyv na priebeh.	Dôkladne odborne pripravený výskumník, ktorý je oboznámený s cieľom výskumu, prispôbuje sa situácii a kladie otázky podľa jej vývoja.
Veľkosť skúmaného súboru	Reprezentatívna vzorka – niekoľko stoviek až tisícok respondentov.	Malá vzorka – niekoľko desiatok respondentov.
Analýza dát	Prevládajú štatistické postupy.	Vyhodnocovanie jednotlivých prípadov, aplikácia metód kvalitatívnej analýzy ako napr. obsahová analýza.

Zdroj: Příbová, M. a kol., 1996

jednotlivých otázok. V nižšie uvedenej tabuľke 1 prinášame pre komparáciu stručnú charakteristiku kvantitatívneho a kvalitatívneho výskumu.

3 Výsledky a diskusia

Pri predpoklade preferencie prostredia pre život sa nám explicitne potvrdilo, že väčšina seniorov z nášho výskumu si praje zotrvať vo svojom prirodzenom domácom prostredí. V počte 398 respondentov zo 449 opýtaných sa nám jasne preukázalo prianie seniorov zotrvať čo najdlhšie vo svojom domácom prostredí, ktoré im je dôverne známe. Zvyšných 51 respondentov označilo možnosť pobytu v zariadení pre seniorov, čo môže byť spojené s negatívnymi vzťahmi v rodine, v zažitom násilí, vydieraní a pod., s vedomím nevyhnutnej potreby intenzívnej starostlivosti inou fyzickou osobou z dôvodu zhoršeného zdravotného stavu a strachu o svoj život alebo s tým, ak senior žije vo svojej domácnosti sám a postráda socializáciu, pretože mu životný partner zomrel, je rozvedený, nemá deti alebo iných rodinných príslušníkov alebo žijú na

vzdialených miestach a intenzita návštev seniora nie je postačujúca, jeho väzby s priateľmi či susedmi sa narušili a pod. Keďže k nejakým intenzívnym sociálnym kontaktom z rôznych objektívnych príčin nedochádza, senior môže pociťovať osamelosť, strach, smútok, či depresie, preto by radšej žil v zariadení pre seniorov. V tabuľke 2 prinášame prehľadne spracované výsledky nášho dotazníkového šetrenia.

Naše zistenia potvrdili skutočnosť, že si seniori prajú zotrvať vo svojom prirodzenom domácom prostredí najdlhšie ako sa len dá. Osobitou kapitolou je samotné zomieranie v dôverne známom prostredí, kedy je jedinec obklopený svojimi najbližšími, v prostredí, ktoré má rád a má s ním spojené silné zážitky. Tak, ako sa rodíme na tento svet obklopení tými najbližšími ľuďmi, ktorí tvoria súčasť nášho života, prajeme si aj odchádzať z tohto sveta v úzkom kruhu svojich milovaných. Aj viaceré štúdie realizované v zahraničí (Bowling, Dieppe 2005; Shaw 2005) sa zhodujú na dôležitosť sociálnych prvkov prostredia pre pocit šťastia a pohody. Životná spokojnosť je podporená blízkosťou rodiny a priateľov, ale aj dobrými vzťahmi v okolí,

Tab. II: Preferencia respondenta prostredia pre život

Preferencia prostredia pre život		
	počet	%
Domáce prostredie	398	88,64
Zariadenie pre seniorov	51	11,36
SPOLU	449	100%

Zdroj: vlastné spracovanie autorky

v susedstve a pod. V tejto súvislosti Rowles a Bernard (2013) uvádzajú, že prostredie, v ktorom ľudia prežívajú svoj neskorší život má silný vplyv na ich identitu a poskytuje príležitosť na sociálne interakcie.

Každý človek si svoju domácnosť postupom času vybudoval podľa svojich predstáv, vlastných preferencií a tak, aby mu čo najviac vyhovovala. Vo svojom byte či dome má obľúbený nábytok, kreslo, v ktorom rád číta napínavé detektívky, posteľ, v ktorej spávala jeho dcéra, nástenku s upomienkovými predmetmi z výletov či dovoleníek, poličku s rámkami s rodinnými fotografiami. K prostrediu, v ktorom žije sa mu viažu mnohé spomienky na rôzne udalosti zo života. Mnohí vo svojich domácnostiach priviedli na svet aj svoje deti. Prežili v nich silné okamihy a zážitky, ktoré sa s ich odchodom do iného bydliska pretrhávajú. Ďalším aspektom je orientácia v známom prostredí, občianska vybavenosť a dostupnosť služieb, na ktoré sú seniori zvyknutí (pošta na rohom, potraviny oproti vchodu, autobusová zastávka 50 metrov pomalou chôdzou, kostol za panelákom a pod.). Za nemenej významný aspekt môžeme považovať sociálne kontakty, ktoré má senior v najbližšom okolí svojho bydliska. Ide napríklad o priamych susedov vo vchode paneláku alebo na ulici. Zo susedov sa častokrát stávajú rodinní priatelia, ktorí si vzájomne dlhé roky pomáhajú. Podľa Hodge (2008) alebo Brorsson a kol. (2011) sa so zvyšujúcim vekom stáva práve bydlisko stále významnejším faktorom ovplyvňujúcim spokojnosť človeka najmä kvôli tomu, že sa ich priestor prežívania zmenšuje, teda dochádza k zmršťovaniu akčného rádia jedinca, ktorý môže byť s postupným znižovaním mobility a zhoršovaním fyzického/mentálneho zdravia stále viac viazaný na svoje bezprostredné okolie, štvrť, ulicu alebo byt/dom.

V prípade, ak seniorovi ubúdajú sily, jeho zdravotný a/alebo psychický stav sa zhoršuje podľa Klevetovej a Dlabalovej (2008) starostlivosť o jeho osobu a domácnosť preberá jeho rodina. Tá však musí spĺňať základné, no veľmi podstatné kritériá, ktorými sú vôľa postarať sa o svojho blízkeho a schopnosť zabezpečiť komplexnú starostlivosť o rodinného príslušníka vyžadujúceho pomoc (podmienky týkajúce sa bývania, financií, času, psychických a fyzických potrieb a v neposlednom rade vedieť riešiť aj jeho zdravotnú stránku).

Ak jednu z vyššie uvedených potrieb nie je rodina seniora schopná zabezpečiť alebo senior nemá rodinných príslušníkov je nevyhnutné, aby boli pre takéto prípady možnosti riešenia v podobe transparentného komplexu sociálnych služieb, aby

mohol senior siahnuť po takej sociálnej službe, ktorá by adekvátnym spôsobom mohla riešiť jeho nepriaznivú situáciu. Holmerová a kol. (2014) v tomto kontexte dopĺňa, že ak rodinná zložka z nejakých dôvodov zlyháva alebo úplne absentuje, na rad prichádzajú tzv. pobytové zariadenia – zariadenia sociálnych služieb. Ak sa senior stane prijímateľom takejto sociálnej služby, čiže sa stane klientom napr. konkrétneho zariadenia pre seniorov, jeho personál prevezme kompetencie za seniora v plnom rozsahu do svojich rúk. Zariadenia pre seniorov sú určené fyzickým osobám, ktoré majú pre svoj nepriaznivý zdravotný stav zníženú schopnosť postarať sa o seba samého alebo o svoju vlastnú domácnosť a ponechanie takéhoto jedinca vo svojom domácom prostredí bez pomoci inej osoby by bolo nezodpovedné vzhľadom k riziku ohrozenia jeho zdravia alebo života. V takomto prípade je vhodné pristúpiť k rozhodnutiu umiestnenia jedinca do zariadenia pre seniorov, kde mu bude poskytnutá komplexná starostlivosť 24 hodín denne 7 dní v týždni odborným personálom. Je však nevyhnutné podotknúť, že ak sa rodina dokáže o svojho blízkeho adekvátnym spôsobom postarať, je najlepšie ho ponechať vo svojom prirodzenom domácom prostredí.

Častokrát sa stáva, že prechod z domáceho prostredia do zariadenia sociálnych služieb je pre seniora traumatizujúci natoľko, že dochádza k adaptačnému zlyhaniu. Vtedy sa môže seniorov psychický a/alebo zdravotný stav začať zhoršovať. Môže pociťovať smútok, stres, depresiu, frustráciu a pod., čo môže mať negatívny dopad na jeho ďalšie prežívanie. V našom výskume seniori v tejto súvislosti pri umiestnení do zariadenia sociálnych služieb identifikovali značné zasahovanie do ich súkromia, rušné prostredie, stereotypný harmonogram a režim dňa, nedostatok možností vlastnej sebarealizácie a pod. Preto je dôležité umiestnenie seniora do inštitucionálnej starostlivosti dôkladne zvážiť a skôr, ako k takémuto vážnemu kroku pristúpime, využiť všetky dostupné možnosti.

Ak si senior predsa len vyžaduje určitý druh pomoci, je možné požiadať o opatrovateľskú službu príslušný mestský alebo obecný úrad, ktorá je poskytovaná v domácom prostredí seniora. Po schválení opatrovateľskej služby príslušným úradom opatrovateľka v pravidelných intervaloch navštevuje seniora v jeho domácnosti a zabezpečuje vopred dohodnuté úkony. Či už hovoríme o starostlivosti o jeho domácnosť, o jeho fyzickú osobu (polohovanie, pomoc pri osobnej hygiene a pod.) alebo o donáške stravy do domácnosti.

Záver

V súvislosti s demografickými ukazovateľmi v celosvetovom meradle je nevyhnutné vytvoriť komplexný a adekvátny systém sociálnych služieb rešpektujúci aktuálnosť priestoru a času pre cieľovú skupinu seniorov, aby im boli zabezpečené nielen primárne, ale aj sekundárne potreby. Ako sme uviedli, priestor, v ktorom senior žije má preňho mimoriadne dôležitý význam. Osobitný prínos

má pre seniora opatrovateľská služba, ktorá mu je poskytovaná v jeho domácnosti, ktorú dôverne pozná, pričom je zachovaná integrita seniora a napĺňané jeho individuálnych potrieb. Na základe preštudovania publikácií odborníkov z rôznych oblastí a nášho realizovaného výskumu, ktorého výsledky sme v predložennom príspevku uverejnili iba v limitujúcom rozsahu navrhujeme rozšírenie siete opatrovateliek navýšením ich počtu, aby bola opatrovateľská služba dostupná všetkým seniorom, ktorí o ňu prejavia záujem čím by sme dosiahli, aby mohli čo najdlhšie s odbornou pomocou zotrvať vo svojom prirodzenom domácom prostredí a zabránili by sme tak prípadnému maladaptácnému zlyhaniu. Samozrejme s ohľadom na zdravotný a sociálny stav seniora. V prípade znižovania mobility navrhujeme priestorovú úpravu obydlia v súlade s meniacimi sa potrebami na bezbariérové, aby sa v ňom mohli seniori lepšie pohybovať aj s kompenzačnými pomôckami či už s tzv. chodítkom, francúzskymi/nemeckými barlami alebo vozíkom (širšie dvere, nízke prahy, madlá, sprchový kút miesto vane, elektrospotrebiče v dosahu a iné).

Tento príspevok je výstupom z projektu APVV-20-0094 Environmentálna spravodlivosť v kontexte sociálnej práce.

Literatúra

- BOWLING, A., DIEPPE, P. (2005): *What is Successful Ageing and Who Should Define It?* *BMJ* 331 (7531), 1548–1551.
- BRORSSON, A. a kol. 2011. Accessibility in Public Space as Perceived by People with Alzheimer's Disease. *Dementia*, 10(4), 587–602.
- ČEVELA, R. a kol. 2012. *Sociální gerontologie. Úvod do problematiky*. Praha: Grada Publishing.
- ROWLES, G. D., BERNARD, M. (eds., 2013): *Environmental Gerontology*. America: Springer Publishing Company.
- HALEČKA, T. (2001): Kvalita života ako pojem a problém sociálnej politiky a sociálnej práce. *Práca a sociálna politika*, 9(12), 2–6.
- HAŠKOVCOVÁ, H. (2012): *Sociální gerontologie aneb seniori mezi námi*. Praha: Galén.
- HODGE, T. (2008): *The Geography of Aging: Preparing Communities for the Surge in Seniors*. Montreal & Kingston: McGill-Queen's University Press.
- HOLMEROVÁ, I. kol. (2014): *Průvodce vyšším věkem. Manuál pro seniory a jejich pečovatele*. Praha: Mladá fronta.
- HROZENSKÁ, M. a kol. (2008): *Sociální práce so staršími lidmi a jej teoreticko-praktické východiská*. Martin: Osveta.
- KLEVETOVÁ, D., DLABALOVÁ, I. (2008): *Motivační prvky při práci se seniory*. Praha: Grada Publishing.
- PŘÍBOVÁ, M. a kol. (1996): *Marketingový výzkum v praxi*. Praha: Grada Publishing.
- SHAW, B. (2005): Anticipated Support From Neighbors and Physical Functioning During Later Life. *Research on Aging*, 27(5), 503–525.
- SCHEIDT, R. J., SCHWARZ, B. (2013): *Environmental Gerontology. What Now?* London: Routledge.
- TOKÁROVÁ, A. a kol. (2003): *Sociální práce. Kapitoly z dějin, teorie a metodiky sociální práce*. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity AKCENT PRINT – Pavol Šidelský.
- Štatistický úrad SR. (2023): Demografický vývoj populácie na Slovensku. Bratislava: Štatistický úrad SR. Zákon č. 448/2008 Z.z. o sociálnych službách.

Kontaktné údaje autora

PhDr. Zuzana Draková, PhD.: zuzana.drakova@ucm.sk

MANAGEMENT ZDRAVÍ VĚZNĚNÝCH OSOB PRO ROZVOJ REGIONU

MANAGEMENT OF PRISONERS HEALTH FOR REGION DEVELOPMENT

Petr Juříček¹

¹ ředitel Věznice Kuřim, P.O. BOX 21, 664 34 Kuřim a Katedra bezpečnostních studií, Vysoká škola Ambis, Lindnerova 575/1, 180 00 Praha 8-Libeň, Česká republika

Abstrakt

Příspěvek analyzuje stav zdravotní kondice v diametrálně rozdílném prostředí, tedy u vězněných osob, která se sebou nese značná omezení, a zdravotní stav vězněných reflektuje využití pracovního potenciálu vězněných osob pro rozvoj regionu. V prvních kapitolách textu je provedena deskripce základní zdravotní péče poskytovaná vězněným osobám s důrazem na specifické podmínky výkonu trestu odnětí svobody. Klíčový důraz bude kladen především na diagnostiku převažujících nemocí u vězněných osob a sumarizaci hlavních diagnóz odsouzených ve vybrané organizační jednotce. Vyhodnocení zdravotního stavu je komparováno s nabídkou pracovních pozic v regionu zkoumané věznice s analýzou využití pracovního potenciálu u prací na rozvoji regionu. Předložená analýza vychází z výzkumné sondy vybrané věznice, která zahrnuje kategorii vězněných osob, umístěných do věznice s ostrahou se středním stupněm zabezpečení, které splňují bezpečnostní a osobnostní kritéria pro zařazení do tzv. vnějších pracovišť, což v měřítku českého vězeňského systému představuje středně velkou věznici, s průřezovou skladbou odsouzených¹. Pro sběr dat bude využita analýza zdravotní dokumentace systému Medicus využívaný v oblasti zdravotní péče ve vězeňském prostředí. Výzkumný vzorek je tvořen výhradně z odsouzených pobývajících ve výše uvedené organizační jednotce, tedy z cílového výzkumného vzorku 550 odsouzených. Hlavním cílem příspěvku je sumarizovat stav fyzického zdraví a posoudit možnosti pracovní využitelnosti do pracovních nabídek pro zkoumanou organizační jednotku.

Klíčová slova: management, vězeňství, zdravotní stav, region

Abstract

The contribution analyzes the state of health in a diametrically different environment, namely among incarcerated individuals, which entails significant limitations, and reflects the health condition of prisoners in the utilization of their workforce potential for the development of the region. The initial chapters of the text provide a description of basic healthcare provided to incarcerated individuals, with emphasis on the specific conditions of serving a sentence of imprisonment. The key emphasis will be placed primarily on diagnosing prevalent illnesses among prisoners and summarizing the main diagnoses of those sentenced in the selected organizational unit. The evaluation of health status is compared with the job opportunities in the region of the examined prison, along with an analysis of the utilization of workforce potential in regional development work. The presented

1 Ustanovení § 56/1 zákona č. 40/2009Sb. trestního zákoníku definuje základní kategorie odsouzených, tj. odsouzené zařazené do věznice s ostrahou a zvýšenou ostrahou, následně dle jednotlivých stupňů zabezpečení, tj. nízký, střední a vysoký stupeň zabezpečení.

analysis is based on a research survey of a selected prison, including a category of incarcerated individuals placed in a medium-security prison, meeting the security and personality criteria for inclusion in so-called external workplaces. This, in the scale of the Czech prison system, represents a moderately-sized prison with a cross-section of sentenced individuals. Health documentation analysis from the Medicus system, used in healthcare within the prison environment, will be utilized for data collection. The research sample consists exclusively of the sentenced individuals residing in the above-mentioned organizational unit, comprising the target research sample of 550 sentenced individuals. The main objective of the contribution is to summarize the state of physical health and assess the possibilities of employability for job offers within the examined organizational unit.

Keywords: management, imprisonment, health status, region

Úvod: management zdraví v českém vězeňství

V problematice managementu kvality zdravotní péče v podmínkách nepodmíněného trestu odnětí svobody je nezbytné vyjít z původních teoretických východisek (např. Veber, 2007), která umožňují vytvoření komplexního a zároveň specifického pohledu na tuto problematiku. Důvodem je značná míra odlišnosti ve vztahu ke specifickým vězeňské subkultury. Tato specifika zásadním způsobem omezují možnosti aplikace standardních modelů kvality používaných v korporátní sféře nebo jednotlivými poskytovateli zdravotní péče. Jak uvádí Donabedian (1988) je možné zjistit, že ve všech aspektech kvality zdravotní péče se odráží poněkud rozdílné požadavky zúčastněných aktérů procesu. Tento fakt je typický pro vězeňskou subkulturu, neboť jejich zanedbané zdraví se zpravidla řeší až v podmínkách věznice. Mnohé diagnózy jsou pak nevratné a jejich zlepšení je méně pravděpodobné. Zanedbaná péče o zdraví je také umocněna i záměrným negativním ovlivněním tělesných dispozic, tedy například závislostmi na alkoholu či omamných a psychotropních látkách. Lékařská péče u vězňů osob ve výkonu trestu organizována jako subsystém národního systému zdravotnictví, a i přesto, že se oba systémy výrazně prolínají, je možné mezi nimi identifikovat celou řadu odlišností, jež je nutné při řízení vězeňského systému zohlednit. V podmínkách zdravotnického zabezpečení u vězňů osob je pohled na kvalitu velmi specifický. V případě posuzování kvality zdravotní péče stacionárních prvků, tedy zdravotnických zařízení, která jsou zřízena trvale a poskytují zdravotní služby na území ČR, neexistuje žádný signifikantní rozdíl v porovnání s civilními poskytovateli zdravotní péče. Zde hovoříme o zdravotnických střediscích jednotlivých věznic a dále pak dvou nemocnicích zřízených při Vazební věznici Praha-Pankrác a Vazební věznici a ústavu pro zabezpečovací detenci v Brně. Lékařská péče je tak zajišťována u odsouzených pacientů, avšak mnohdy u specifických zdravotních stavů vězňů způsobených odlišným životním stylem, mnohdy zdevastovaným dlouhodobým užíváním návykových látek.

Základní oblasti poskytované zdravotní péče vězňům osobám

Zdravotní služby jsou vězňům osobám poskytovány zpravidla na základě jejich vlastní žádosti. V případě vězňů osob, jejichž zdravotní stav vyžaduje pravidelné sledování, jsou lékaři zařazeni do dispenzární péče. V rámci odborných diagnostických vyšetření, zákroků či konzultací, je tato kooperace i v mimovězeňské spolupráci s civilními zařízeními. Dojde-li u odsouzených k náhlému zhoršení zdravotního stavu, či indispozici (v mimopracovní, či noční době) hlásí se, prostřednictvím službukonajícího příslušníka dozorcí služby k lékaři, ke standardnímu či akutnímu ošetření. Při následném kontaktu rozhoduje lékař o způsobu léčby, kterým specializovaným pracovištěm či lékařem bude probíhat. Základním okruhem péče je *primární* či *specializovaná péče* o vězňů osob. Do primární péče jsou zahrnuty medicínské úkony v oboru všeobecného praktického lékařství, zubní lékařství a u žen též gynekologie a porodnictví. Tyto úkony je schopna zajistit každá organizační jednotka.

Nástup vězňů osob do výkonu vazby či trestu odnětí svobody se zahájí *vstupní lékařskou prohlídkou*. Ta je u jedince provedena bezodkladně, dle možností dané organizační jednotky. Uvedená prohlídka se realizuje zpravidla po nástupu do výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody nebo výkonu zabezpečovací detence. Vždy však musí být provedena „...nejpozději do čtyř pracovních dnů a v případě gynekologického vyšetření nebo vyšetření chrupu, nejpozději do šesti pracovních dnů.“ (§ 33 odst. 1, NGR č. 32/2020) V rámci této prohlídky je zjišťována příslušnost ke zdravotní pojišťovně, případně zda je vězňů osoba soukromě zdravotně pojištěna. Cílem vstupní prohlídky je objektivní zjištění aktuálního zdravotního stavu vězňů osob při prvním kontaktu s vězeňským prostředím, na základě kterého, je stanoven léčebný plán zahrnující též zajištění dalších odborných vyšetření, nastavení farmakoterapie a zajištění potřebných zdravotnických prostředků. Na základě kvalifikovaného posouzení vězňů osob je stanovena zdravotní klasifikace, která je jedním z podkladů hodnocených při výběru vhodného zařazení do práce nebo k činnostem

Tab. I: Přehled zdravotní klasifikace včetně charakteristiky

Označení	Charakteristika
A	schopnost ke zdravotně náročné práci včetně práce se zvýšenými nároky zejména na smyslové orgány (riziková práce kategorie čtvrté), práce s rizikem ohrožení zdraví nebo práce, pro jejíž výkon jsou podmínky zdravotní způsobilosti stanoveny právním předpisem
B	schopnost ke zdravotně náročné práci (riziková práce kategorie třetí nebo druhé rizikové), práce s rizikem ohrožení zdraví nebo práce, pro jejíž výkon jsou podmínky zdravotní způsobilosti stanoveny právním předpisem
C	schopnost k nerizikové práci (práce kategorie druhé nebo první), k práci s rizikem ohrožení zdraví nebo práci, pro jejíž výkon jsou podmínky zdravotní způsobilosti stanoveny právním předpisem
D	schopnost ke zdravotně nenáročné práci vykonávané za zdravotně nenáročných podmínek, není-li jejich součástí práce s rizikem ohrožení zdraví nebo práce, pro jejíž výkon jsou podmínky zdravotní způsobilosti stanoveny právním předpisem
E	schopnost ke zdravotně nenáročné práci vykonávané za zdravotně nenáročných až příznivých podmínkách, přičemž výkon práce je podmíněn úpravou pracovního místa nebo pracovního režimu
F	trvalá neschopnost k jakékoliv soustavné pracovní činnosti

Zdroj: Autor dle NGR č. 32/2020 o zajištění lékařské péče ve vězeňské službě

potřebným k zajištění každodenního provozu věznice. Zdravotní klasifikaci vězněné osobě stanoví ošetřující lékař zpravidla po provedení vstupní prohlídky.²

V souvislosti se stanovením zdravotní klasifikace je určena i specifická léčebná výživa, která se skládá ze systému diet, které včetně jejich složení a energetické hodnoty, stanoví vedení resortu. Léčebná dieta je přiznávána odsouzeným na základě návrhu lékaře a současně za supervize hodnotové skladby předepsaných diet nutričním terapeutem. Nutriční terapeut je organizačně začleněn do stravovacího systému a „...musí mu být zajištěno odpovídající materiálně technické zázemí včetně služebního vozidla.“ (§ 38 NGR č. 32/2020) V praxi může dojít i k situaci, kdy je vězněné osobě omezena zdravotní klasifikace „... a to s ohledem na ochranu a bezpečnost jejího zdraví nebo ochranu a bezpečnost zdraví dalších osob zdravotně způsobilých k výkonu konkrétních činností nebo výkonu práce pod vlivem dalších konkrétních rizik ve zdravotní klasifikaci nezohledněných.“ (§ 41, NGR č. 32/2020) Při posuzování o tomto institutu musí lékař vždy postupovat výhradně individuálním posouzením. Součástí vstupní prohlídky je shromáždění „... souboru anamnestických dat, komplexní fyzikální vyšetření, a to včetně orientačního vyšetření sluchu, zraku a orientačního neurologického a kožního vyšetření a onkologické prevence (zjištění přítomnosti bílkoviny, glukózy, ketonů, urobilinogenu, krve a pH moče), základní chemické vyšetření moče, gynekologické vyšetření u žen, rentgenové vyšetření orgánů dutiny hrudní,

zubní vyšetření, serologické vyšetření – panel hepatitid (antiHAV IgM, HBsAg, antiHBs, antiHBe, antiHCV) a vyšetření syfilis, další vyšetření, je-li nezbytné podle zjištěného zdravotního stavu.“³ (§ 33 odst. 4, NGR č. 32/2020) Ošetřující lékař si pro potřeby dokončení vstupní prohlídky vždy zajistí výpis ze zdravotnické dokumentace z předchozí doby věznění, případně si vyžádá postoupení celé zdravotnické dokumentace, pokud vězněné osobě vězeňská služba již dříve poskytovala zdravotní služby.

Další formou tzv. zdravotních prohlídek je preventivní prohlídka, která má za cíl předcházet vzniku onemocnění, případně zahájit včasnou léčbu již existujícího onemocnění a tím zvyšovat kvalitu zdraví vězeňské populace. Je prováděna odborným zdravotnickým personálem v několika oblastech. „V oboru všeobecného praktického lékařství jedenkrát za dva roky, v oboru zubního lékařství, u vězněných osob starších 18 let jedenkrát za rok, u mladistvých dvakrát za rok a u těhotných žen dvakrát v průběhu těhotenství. V oboru gynekologie a porodnictví jedenkrát za rok.“⁴ (§ 34 odst. 4, NGR č. 32/2020)

Mimořádná lékařská prohlídka vězněné osoby se provádí, vyžádá-li si takový postup epidemiologická situace ve věznici a rozhodne o ní lékař. Provádí se v režimu medicínsko-právních úkonů v případech daných režimem před každým přemístěním vězněné osoby na dobu nikoli přechodnou (změna kmenové věznice), a to vždy v průběhu týdne předcházejícího přemístění. Častějšími případy jsou důvody prohlídky v souvislosti s předepsanou

2 Nejpozději je zdravotní klasifikace určena do 7 pracovních dnů od nástupu do výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody nebo výkonu zabezpečovací detence, jestliže tomu nebrání objektivní důvody.

3 Rentgenové vyšetření se u žen provádí až po gynekologickém vyšetření. Prokáže-li gynekologické vyšetření, že je žena gravidní, rentgenové vyšetření se neprovede, pokud to není třeba z diagnostických důvodů.

4 V případě osob, které nejsou pojištěnci, se preventivní lékařské prohlídky řídí jiným předpisem.

medikací, z důvodu aktuální pracovní neschopnosti a případných zdravotních potíží, které udává vězněná osoba. Za mimořádnou prohlídku je také považována prohlídka, kterou dle ustanovení zákona musí provést lékař před výkonem kázeňského trestu celodenního umístění do uzavřeného oddílu anebo umístění do samovazby, během výkonu kázeňského trestu celodenního umístění do uzavřeného oddílu anebo umístění do samovazby může být mimořádná lékařská prohlídka provedena při podezření na změnu zdravotního stavu.⁵ Dojde-li v průběhu výkonu trestu k mimořádné události ze strany odsouzených v podobě vyhlášení volního odmítání stravy vězněnou osobou, po použití donucovacích prostředků⁶, či po fyzickém násilí mezi odsouzenými je povinností ošetřujícího lékaře provést také dílčí mimořádnou zdravotní prohlídku jednotlivých aktérů konfliktu. Cílem je „...zda nedošlo aktuálně ke změně zdravotního stavu vězněné osoby nebo též ke zjištění dalších odborných vyšetření, nastavení farmakoterapie apod.“ (§ 35 odst. 4, NGŘ č. 32/2020)

U všech vězněných osob před jejich propuštěním z výkonu vazby či trestu se provádí následně výstupní prohlídka. Cílem je zjištění aktuálního zdravotního stavu vězněné osoby, neboť „... se provádí v obdobném rozsahu jako vstupní, avšak bez rentgenového, gynekologického a serologického vyšetření.“ (§ 36 odst. 4, NGŘ č. 32/2020)⁷ Jsou-li patrné důvody k neprovedení prohlídky, odsouzenému je dodatečně doručen výpis ze zdravotní dokumentace, který obsahuje významné záznamy z lékařských vyšetření získaných po celou dobu výkonu trestu. „Vyžaduje-li zdravotní stav vězněné osoby v době jejího propuštění zajištění navazujících zdravotních služeb, zpracuje ošetřující lékař lékařskou zprávu o jejím aktuálním zdravotním stavu a proti podpisu ji předá vězněné osobě.“ (§ 36 NGŘ č. 32/2020). Je-li propouštěná vězněná osoba v době propuštění v dočasné pracovní neschopnosti a nebyla u ní provedena výstupní prohlídka, vyhotoví se ihned po obdržení informace o propuštění ošetřující lékař lékařskou zprávu.

Využití pracovního potenciálu vězněných osob pro rozvoj regionu

Smyslem práce a pracovního využití jedince je zásadní pro utváření osobnosti člověka a jeho smysluplný život. „Zaměstnavatel je osoba, pro kterou se fyzická osoba zavázala k výkonu závislé práce v pracovněprávním vztahu. Zaměstnanec je fyzická osoba, která se zavázala k výkonu závislé práce v pracovněprávním vztahu.“ (§ 7, Zákon

č. 262/2006Sb.) Navzdory výše definovanému pojmu práce a zaměstnání jsou tyto pojmy v oblasti vězeňství rozšířeny o pojetí práce ve smyslu trávení času a vytváření hodnot bez jakékoliv materiální odměny ve formě mzdy. V mnoha ohledech je pojem zaměstnávání vnímán jako uložení zejména pracovní činnosti s cílem zaujmout vězněnou osobu tak, aby neměla čas a energii chovat se nežádoucím způsobem. Nemalým benefitem práce je, že z člověka dokáže vyplavit agresivitu, což vede k celkovému zklidnění osobnosti. Snižování míry agrese je účinným prvkem v prevenci proti fyzickému násilí mezi odsouzenými.

Dalším poměrně zásadním aspektem práce je finanční stránka. Na jedné straně si odsouzený vydělá určité finance pro svojí vlastní potřebu a další náklady, jako jsou dluhy, náklady výkonu trestu, výživné apod. Na straně druhé práce odsouzených zajišťuje finanční příjem pro samotnou věznic. Jak již bylo řečeno, pracovní aktivity jsou nejdůležitější součástí programů zacházení. Povinnost vězněných osob pracovat vychází z Evropských vězeňských pravidel, která požadují, aby vězněné osoby byly smysluplné, plnohodnotné a dostatečně zaměstnávání. (Hála 2006) Základní ustanovení o práci odsouzených obsahuje § 28, kde je uvedeno, že odsouzený „... je povinen pracovat, pokud není lékařem uznán práce neschopným nebo práce nezpůsobilým.“ (§ 28 ZVTOS) To platí, pokud je mu práce přidělena. Obdobně je zde uvedeno, že je odsouzený povinen plnit stanovený program zacházení. V následujícím § 29 je upřesněna uložená povinnost pracovat odsouzeným, kteří byli do práce zařazeni, ukládá věznicí povinnost poskytovat odměnu za práci, umožnit odsouzeným získání a navýšení pracovních dovedností, umožnit odsouzeným zařazení do zaměstnání, které odpovídá jejich zdravotnímu stavu a odbornosti. Ukládá taktéž povinnost zabezpečit zaměstnávání odsouzených ve vlastních provozovnách či jiných výrobních aktivitách, případně u jiných subjektů. V případě zaměstnání Českou republikou, krajem, obcí nebo jiným státním subjektem není třeba souhlas odsouzeného s jeho zařazením. Výjimkou je však zařazení u soukromého subjektu.

Odsouzený, který udělal souhlas k zaměstnání u podnikatelského subjektu má právo tento souhlas kdykoliv odvolat a nejedná se odmítnutí práce. Některé práce jsou odsouzeným zapovězeny, jako práce s výbušninami, s omamnými a psychotropními látkami nebo s jinými nebezpečnými látkami.⁸ V rámci provozu věznic a udržení pořádku jsou odsouzení povinni vykonávat přidělené práce bez

5 Vybrané druhy kázeňských trestů jsou definovány v ustanovení § 46 odst. f), g) a h).

6 Je upřesněno v zákoně č. 555/1992 o vězeňské a justiční stráži a ML ŘO VS ČR č. 5/2014, kterým se stanoví způsob zpracování záznamu a hlášení o použití donucovacích prostředků.

7 Závěr výstupní prohlídky vyhotoví ošetřující lékař ve dvou stejnopisech a je součástí zdravotnické dokumentace.

8 Obdobně jsou omezeny práce pro mladistvé.

omezení. Tyto práce vykonávají zpravidla všichni odsouzení, kteří jsou zdravotně způsobilí. Jedná se o práce bez nároku na odměnu za práci. Pokud jsou odsouzení zařazeni k výkonu takové práce dostávají, obdobně jako řádně zařazení pracující odsouzení, přídavek k běžné denní normě stravy. Tento druh pracovního zařazení je také jistým „pomocníkem“ při výběru odsouzených k dalšímu pracovnímu zařazení. Lze zde poměrně úspěšně objevit určité vlohy odsouzených k různým pracovním činnostem a hlavně chuť, ochotu a motivaci pracovat. Zařazení odsouzeného do prací bez finanční odměny nesmí být delší než tři měsíce (Svoboda a kol. 2019).

Kategorizace prací a bezpečnostní parametry vězněných osob

V souvislosti s platnou legislativou jsou odsouzení zařazováni do pracovních pozic dle jednotlivých ustanovení zákona č. 169/1999Sb., o výkonu trestu odnětí svobody. Povahou jsou to střežená pracoviště, která jsou zřizována ve střežené části věznice nebo může být zřízeno mimo objekt věznice s podmínkou zajištění bezpečnostního systému proti útěku vězněné osoby a s podmínkou střežení příslušníky VS ČR. Na těchto pracovištích mohou chovanci a obvinění pracovat pouze uvnitř objektu. Kontrolní činnost provádí určený zaměstnanec věznice se zaměřením na úklid, stav a kompletnost pracovních pomůcek, pracovní kázeň a zejména na početní stavy

svěřených odsouzených. Nestřežené pracoviště je zřízeno v nestřeženém prostoru věznice. Typicky se jedná o administrativní budovy, údržbářské dílny, sklady apod. Pokud je takové pracoviště zřízeno mimo objekt věznice, nejsou zde žádné prostředky bezpečnostního systému zabraňujícího útěku vězněné osoby a místo není střeženo příslušníky VS ČR. Kontrolní činnost provádí určený zaměstnanec věznice se zaměřením na úklid, stav a kompletnost pracovních pomůcek, pracovní kázeň a zejména na početní stavy svěřených odsouzených. Pracoviště s volným pohybem mimo věznici je zřízeno mimo objekt věznice. Odsouzení se pohybují mezi věznicí, pracovištěm a na pracovišti bez dohledu zaměstnance, pouze v souvislosti s výkonem práce. Pracoviště s volným pohybem v prostoru věznice je zřízeno uvnitř objektu věznice. Volný pohyb je odsouzenému povolen pouze ve vymezeném prostoru za účelem výkonu uložené práce. (§ 2–5 NGŘ č. 45/2015 o výběru odsouzených na pracoviště).

Veškeré druhy pracovišť, kde pracují odsouzení, musí být vězeňskou službou v daných časových úsecích kontrolovány. Kontroly provádí určený zaměstnanec věznice uvnitř i mimo objekt věznice. Odsouzení zařazení ve věznici s ostrahou, s nízkým stupněm zabezpečení jsou většinou zařazováni na pracoviště mimo věznici, se středním stupněm zabezpečení jsou většinou zařazováni na nestřežená pracoviště mimo věznici. Odsouzení zařazení ve věznici s ostrahou s vysokým stupněm

Tab. II: Kategorizace činností vzhledem k nabídce regionu

Kategorizace 3	Manipulační dělník
	Betonář, jeřábník, vazač
	Třídíč plastových výrobků
	Třídíč – obsluha drtiče
	Uklízeč venkovních ploch (krovinořez)
	Montážní dělník (elektrický rozvaděč)
	Stolař, zámečnický, instalatér, zedník
Kategorizace 2	Obsluha řezacího stroje
	Kuchař, pomocný kuchař
	Montážní dělník
	Uklízeč, elektrikář, malíř
	Mechanik autoparku
	Pomocný dělník
	Zahradnické práce
Skladové práce – krejčí, oprava oděvů	
Kategorizace 1	Ekolog – vyvážení odpadů
	Montážní dělník
	Operátor Call centra
	Holič – střihání vlasů

Zdroj: autor

zabezpečení jsou zařazováni na střežená pracoviště mimo věznici a zejména na pracoviště uvnitř věznice⁹. Před samotným zařazením odsouzeného na pracoviště je nutné, aby byl prokazatelně seznámen s právy a povinnostmi, s bezpečnostními a požárními předpisy, které je povinen dodržovat. Podobně jako běžní zaměstnanci je odsouzený zaškolován k výkonu práce, která mu byla určena, a kterou je schopen vykonávat vzhledem k jeho zdravotnímu stavu. Toto řeší problematika tzv. kategorizací nabízených prací, která představuje jistý průsečík mezi zdravotní způsobilostí, náročností pracovních aktivit a bezpečnostní právní atributy.

Na základě zařazení odsouzených do různých druhů zaměstnání a s ohledem na dispoziční a kapacitní možnosti věznice se odsouzení rozdělují do různých skupin ubytování, opět na základě rozhodnutí příslušné komise. Dle zvláštních kritérií, u odsouzených ve věznici s ostrahou s nízkým a středním stupněm zabezpečení, může ředitel věznice rozhodnout o jejich zařazení do nestřežených pracovišť nebo jim může povolit volný pohyb mimo věznici pro plnění pracovních úkolů v místě pracoviště. (§ 44, Vyhláška MS 1999) S problematikou kategorizací úzce souvisí taktéž odměňování odsouzených, která vychází z kvalifikace, odbornosti a současně s prokázanými pracovními dovednostmi. Odměňování odsouzených se řídí Nařízením vlády č. 361/2017 Sb., o výši a podmínkách odměňování odsouzených zařazených do práce ve výkonu trestu odnětí svobody. Podle náročnosti práce jsou odsouzení zařazováni do čtyř skupin. V první skupině jsou zařazeny práce bez potřeby odborné kvalifikace. Ve druhé skupině jsou zařazeny práce s požadavkem odborné kvalifikace nebo výučním listem. Do třetí skupiny jsou zařazeny práce s požadavkem středního vzdělání nebo vyššího, či vysokoškolského vzdělání v bakalářském programu. Ve čtvrté skupině jsou zařazeny práce s požadavkem na vysokoškolské vzdělání v magisterském programu. Odměna za vykonanou práci náleží ve výši 50 % minimální mzdy první skupině, 70 % druhé skupině, 95 % třetí skupině a 120 % čtvrté skupině. Časová složka mzdy může být až o 50 % snížena nebo navýšena, dle kvality vykonané práce. Pracovní odměna je považována za příjem, proto jsou věznicí prováděné zákonné odvody a srážky výživného, úhrady ústavní péče, náklady výkonu trestu případně další náklady. Pořadí a výši srážek upravuje zvláštní právní předpis, který primárně řeší nároky vyživovaných dětí odsouzených, nároky poškozených a další závazky včetně exekucí. Zbýlá částka je rozdělena na tzv. „kapesné“ a „úložné“.

Finanční částka na úložném je určena odsouzenému na počáteční náklady bezprostředně po výkonu trestu, případně s ním může nakládat ve formě podpory své rodiny. Z kapesného může bezhotovostně nakupovat ve vězeňské prodejně. (Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody). U vězňených osob zařazených do I. skupiny činí výše základní složky odměny částku 5 500 Kč a postačí základní vzdělání, u odsouzených s výučním listem, tedy zařazených do II. skupiny, je výše základní složky odměny 8 250 Kč. Ti co jsou zařazeni do III. skupiny základní složky odměny, se zejména vyžaduje úplné střední vzdělání zakončené maturitní zkouškou, vyšší odborné vzdělání nebo bakalářském studijním programu a v této skupině je výše základní složky odměny 11 000 Kč. Ti odsouzení, kteří jsou zařazeni do IV. skupiny základní složky odměny, tak je od nich požadováno vysokoškolské vzdělání v magisterském studijním programu, v této skupině je základní složka odměny 13 750 Kč. Jako odbornou kvalifikaci lze považovat absolvování odborného kurzu nebo školení k výkonu určité práce. Odsouzení jsou po dobu zaškolení, nebo do této doby, než ukončí odborný kurz, zařazeni do první základní složky odměny a výše odměny je stanovena dle kvality a kvantity odvedené práce. Pokud je odsouzenému přidělena práce, ve které jsou stanoveny normy spotřeby práce, věznice stanoví výši základní složky odměny v souvislosti na rozsahu plnění těchto norem. Věznice bere v úvahu i to, aby pracovní tempo bylo přiměřené fyziologickým a neuropsychickým možnostem. Za každou odpracovanou hodinu práce přesčas přísluší odsouzenému část základní složky odměny a ohodnocení pracovního výkonu připadající na jednu hodinu práce bez práce přesčas v kalendářním měsíci, ve kterém odsouzený práci přesčas konal, a příplatek ve výši 25 % částky základní složky odměny připadající na jednu hodinu práce bez práce přesčas, a jde-li o práci přesčas ve dnech nepřetržitého odpočinku odsouzeného v týdnu, ve výši 50 % této částky. Za každou odpracovanou hodinu ve svátek přísluší odsouzenému příplatek ve výši 10 % částky základní složky odměny připadající na jednu hodinu práce bez práce přesčas v kalendářním měsíci, ve kterém odsouzený práci ve svátek konal. Příplatek za práci ve ztíženém pracovním prostředí přísluší odsouzenému za jeden ztěžující vliv ve výši 200 Kč měsíčně, za dva ztěžující vlivy ve výši 400 Kč měsíčně, za tři a více ztěžujících vlivů 700 Kč měsíčně. Ztíženým pracovním prostředím pro účely poskytování příplatku je prostředí, ve kterém je výkon práce spojen s mimořádnými obtížemi vyplývající z vystavení účinkům

9 V odůvodněných případech mohou být zařazeni na pracoviště s volným pohybem uvnitř věznice nebo dokonce na nestřežená pracoviště mimo věznici. Odsouzení zařazení ve věznici se zvýšenou ostrahou jsou většinou zařazováni na pracoviště uvnitř věznice nebo jsou určeni k výkonu vhodné práce v celách.

ztěžujícího vlivu. Věznice při uzavírání smluv o zařazení odsouzených do práce zabezpečí, aby výše finanční úhrady spojená se zaměstnáváním odsouzených zařazených do práce u cizích subjektů nebo v hospodářské činnosti minimálně pokrývala náklady věznice nebo provozovny hospodářské činnosti spojené se zaměstnáváním odsouzených.

Analýza zdravotního stavu vězňů osob – výzkumná sonda

V prvních kapitolách textu je provedena deskripce kvality péče u odsouzených s důrazem na specifické podmínky výkonu trestu odnětí svobody. Vybranými parametry je míra recidivy posuzovaných vězňů pacientů a závažnost jejich závislosti na omamných a psychotropních látkách, které jsou dominanty současné vězeňské populace směrem k jejich převládajícím diagnózám. Klíčový důraz je kladen především na diagnostiku převažujících nemocí u vězňů osob a sumarizaci hlavních komplikací v léčebném procesu v podmínkách vězení, a to, jak interní, tak extramurální zdravotní péče.

Reprezentativní vzorek představuje dostatečně velkou část vězeňské subkultury, tj. skupinu osob zařazenou do věznice s ostrahou s vysokým a středním stupněm zabezpečení, demonstrovanou metodou „case study“ ve věznici, která v podmínkách českého vězeňství představuje středně velkou věznici, s průřezovou skladbou odsouzených¹⁰. Pro sběr dat byla využita analýza zdravotní dokumentace systému Medicus využívaný v oblasti zdravotní péče ve vězeňském prostředí.

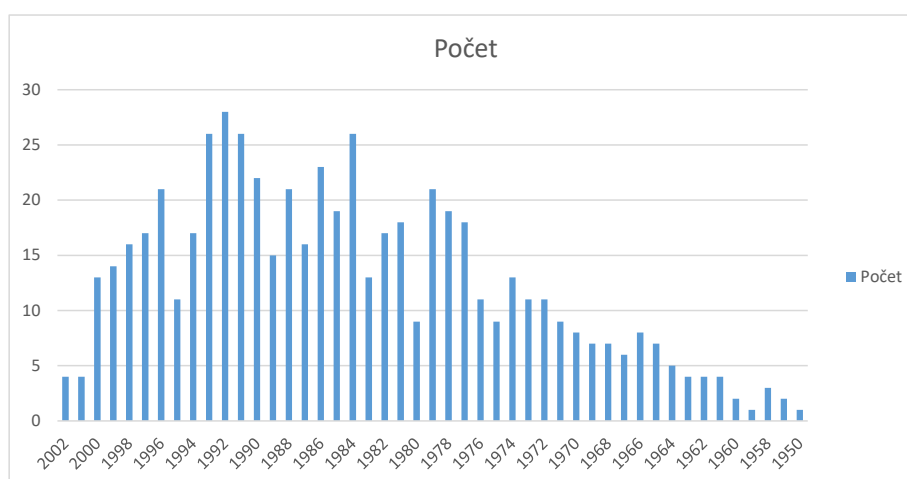
Hlavním cílem příspěvku je sumarizace aktuálních bariér v procesu zvýšení kvality

zdravotní péče v podmínkách českého vězeňského systému. Dosažení cíle je založeno na propojení stávajících, dílčích řešení, tedy klinických programů kvality péče s požadavky na jednotný způsob interpretace výstupů a jejich univerzální využitelnost v prostředí věznice. Analýza se týká celkem 587 vězňů osob ve výkonu trestu v období od června 2022 do srpna 2022. Jedná se o muže narozené v letech 1950 až 2002.

Z grafu uvádějícího věkové složení odsouzených v dané věznici je vidět, že lze předpokládat diagnózy vztahující se k produktivnímu věku, tedy skupinu zastoupenou věkovým rozhraním od 20 – 45 let věku. Toto je plně relevantní k posouzení zdravotní kondice průměrně sestaveného vzorku odsouzených využitelných vzhledem k jejich pracovnímu uplatnění. S tímto souvisí i případná léčba, kterou lze hradit ze zdravotního pojištění. Graf 2 tak předkládá přehled pojišťoven, které výše uvedená skupina odsouzených pacientů využívá.

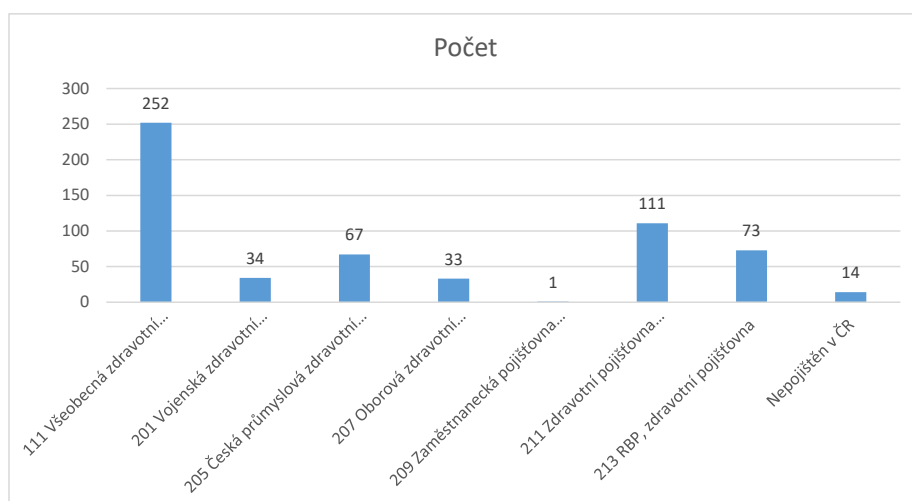
Nejpočetnější skupina využívá služby i případné benefity Všeobecné zdravotní pojišťovny, následuje Zdravotní pojišťovna ministerstva vnitra a třetí nejpočetnější je Revírní bratrská zdravotní pojišťovna, s podobným využitím jako Česká průmyslová zdravotní pojišťovna. Ze zjištěných záznamů jsou nabízeny nejvíce bonusové programy na onkologickou preventivní prohlídku a program dušení pohody.

Ze zkoumaného vzorku je možné usuzovat, že nejčastější diagnózy vězňů osob vychází z dopadu prostředí věznice na zdravotní stav. Nejčastější jsou tak psychiatrické diagnózy, které jsou zjištěny především v prvotní, tzv. adaptační fázi pobytu ve vězení. Jsou nejčastěji diagnostikovány v průběhu pobytu v nástupních

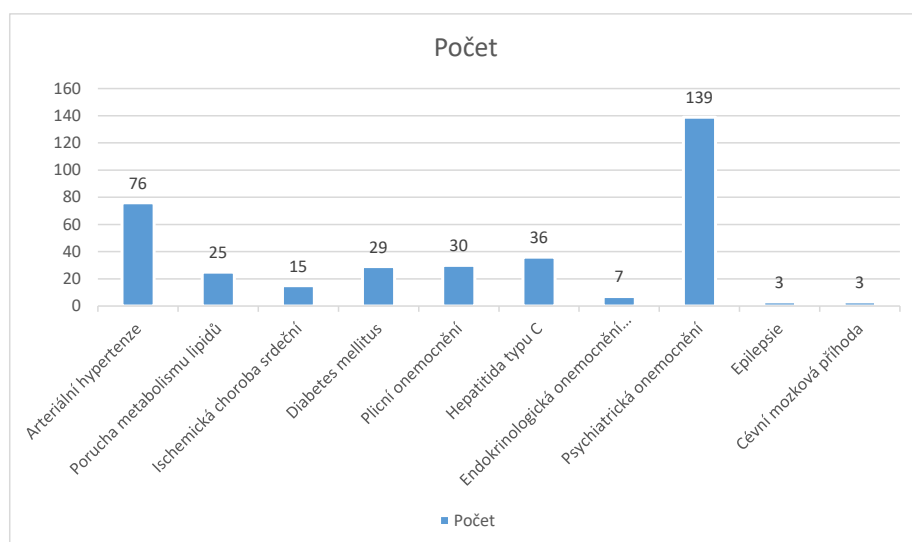
Graf 1: Věkové portfolio vězňů osob ve zkoumaném období
Zdroj: Autor dle informací z lékařské evidence Medicus

10 Ustanovení § 56/1 zákona č. 40/2009Sb. trestního zákoníku definuje základní kategorie odsouzených, tj. odsouzené do věznice s ostrahou a zvýšenou ostrahou, následně dle jednotlivých stupňů zabezpečení, tj. nízký, střední a vysoký stupeň zabezpečení.

Graf 2: Portfolio nejvíce využívaných pojišťoven VO

Zdroj: Autor dle informací z lékařské evidence Medicus

Graf 3: Přehled nejčastějších diagnóz

Zdroj: Autor dle informací z lékařské evidence Medicus

oddílech a jsou směřovány na osoby, které absolvovaly výkon vazby, popř. jinou předchozí institucionální výchovu. Druhou nejčastější diagnózou jsou arteriální hypertenze a hepatitida typu C, které vychází v 80 % z faktu, že odsouzení jsou v uvedeném poměru vedeni jako dlouhodobí uživatelé omamných a návykových látek se kterou tato diagnóza úzce souvisí.

V tomto kontextu lze uvést, že možnosti zdravotní péče, kterou nabízejí věznice a zjištěnými diagnózami, je příslušný resort schopen plně zajistit lékařskou péči a stabilizovat zdravotní stav odsouzených natolik kvalitně, že využitelnost pro případné pracovní pozice, nabízené současným odsouzeným, je téměř 60 %.

Závěr

Z dostupných výsledků je patrné, že dle zdravotní kondice odsouzených a možné využitelnosti na pracovním trhu zkoumaného regionu, lze zaměstnat více jak polovinu odsouzených. Musíme však zdůraznit, že uvedené posouzení je pouze výsledkem komparace zdravotního stavu a kategorizace nabízených prací. Do reálného využití je nutné také zahrnout i metodiku posouzení tzv. nebezpečnosti osob, a to v případě využitelnosti odsouzených pro tzv. vnější pracoviště. Každopádně je druhou a plně využívanou variantou i přesunout výkon pracovních činností, výrobních linek či pracovních provozů do areálu věznic, kde lze efektivně využít právě parametr nebezpečnosti odsouzených

a jejich využitelnost kvalifikační a manuální. Tento stav není ničím neobvyklým a je plně využíván i ve formě kontraktu soukromého subjektu a organizační jednotky, kdy dojde k výstavbě výrobního areálu a výrobních objektů, kde náklady výstavby hradí soukromý provozovatel a organizační jednotka zajišťuje pracovní sílu, tedy odsouzené. Takovéto výrobní prostory jsou i od počátku projektovány se všemi technologickými a zabezpečovacími prvky, včetně využití dozoru příslušníků vězeňské služby. Věznicím, především tímto způsobem, vzniká možnost pracovním využitím maximum odsouzených ve všech stupních zabezpečení, kde je hlavním kritériem výběru dosažená kvalifikace, manuální dovednost a schopnost danou práci zvládnout.

Literatura

- DONABEDIAN A. (1988): The quality of care: How can it be assessed? *Journal of American Medical Association*, 260(12), 1743–1748. doi:10.1001/jama.1988.03410120089033
- HÁLA, J. (2006): *Úvod do teorie a praxe vězeňství*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2. vyd.
- Metodický list ŘO VS ČR č. 5/2014 o použití donucovacích prostředků u odsouzených. *Zákony pro lidi*, § 2, 3. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2017-361>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.
- Nařízení GŘ VS ČR č. 14/2018 - postup při rozúčtování pracovní odměny vězňených osob a postup při správě a evidenci jejich finančních prostředků.
- Nařízení GŘ VS ČR č. 32/2020 o poskytování zdravotních služeb ve Vězeňské službě České republiky.
- Nařízení GŘ VS ČR č. 45/2015, o výběru a zařazování odsouzených, obviněných a chovanců na pracoviště. Praha, 2015. § 2–5.
- Nařízení vlády č. 361/2017 Sb., o výši a podmínkách odměňování odsouzených zařazených do práce ve výkonu trestu odnětí svobody. *Zákony pro lidi*, § 2, 3. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2017-361>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.
- SVOBODA, M. a kol. (2019): *Vězeňství II: Sborník stanovisek veřejného ochránce práv*. Praha: Wolters Kluwer.
- VEBER, J. (2007): *Řízení jakosti a ochrana spotřebitele*. Praha: Grada Publishing, 2. vyd.
- Vyhláška Ministerstva spravedlnosti č. 345/1999 sb., kterou se vydává řád výkonu trestu odnětí svobody. *Zákony pro lidi*, § 44, 45. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-345>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.
- Zákon č. 40/2009 Sb. trestního zákoníku. VS *Zákony pro lidi*. § 44, 45. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-345>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.
- Zákon č. 169/1999 Sb. o výkonu trestu odnětí svobody. *Zákony pro lidi* § 33. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-169>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.
- Zákon č. 262/2006 Sb., zákoník práce. *Zákony pro lidi*, § 1,2,6,7. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/2006-262>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.
- Zákon 345/1992 o vězeňské a justiční strážní VS *Zákony pro lidi*, § 44, 45. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-345>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.
- Zákon č. 372/2011 Sb., o zdravotních službách a podmínkách jejich poskytování (zákon o zdravotních službách), ve znění pozdějších předpisů, ve znění pozdějších předpisů.
- Zákon č. 555/1992 o vězeňské a justiční strážní. *Zákony pro lidi* [online]. § 44, 45. On-line: <https://www.zakonyprolidi.cz/cs/1999-345>, ověřeno ke dni 1. 5. 2023.

Kontaktní adresa autora

plk. PhDr. Petr Juříček, Ph.D.: petr.juricek@ambis.cz

PRŮNIK NEDOVOLENÝCH VĚCÍ DO VĚZNIC JAKO BEZPEČNOSTNÍ PROBLÉM

THE INFILTRATION OF UNPERMITTED OBJECTS TO PRISONS AS A SECURITY RISK

Ondřej Kolář¹

¹ Policejní akademie České republiky v Praze, Lhotecká 559/7, 143 01 Praha 4, Česká republika

Abstrakt

Článek se zaměřuje na problematiku spojenou s průnikem nedovolených věcí a látek do věznic a dává jej do souvislosti s otázkou bezpečnosti jak vězeňských zařízení samotných, tak i vězňů a vězňů, a v neposlední řadě i zaměstnanců. Fakt, že věci jako mobilní telefony a návykové látky představují bezpečnostní problém pro české vězeňské prostředí, může být navíc spojen i s otázkami násilí vězňů, a to nejenom vůči sobě, nebo svému okolí, ale i vůči vězeňskému personálu. Předložený text poukazuje i na otázku šetření průniku nedovolených věcí do věznic a roli Pověřeného orgánu VS ČR, který je za prošetřování těchto aktivit zodpovědný.

Klíčová slova: mobilní telefon, droga, nepovolený předmět, násilí, vězeň, věznice, oddělení prevence a stížností

Abstract

The article is targeted to problems which are connected with infiltration of unpermitted objects into prisons and relates it to consequences of prison facilities security and security of inmates too, same like security of prison staff. Fact, that the objects like cell phones and drugs imagine security risk for czech prison environment is connected with question of inmate's violence not only against himself or their surroundings but against prison staff too. This text focused on area of solving this infiltration of unpermitted objects to prisons and the role of investigation unit which is responsible for solving these activities.

Keywords: cell phone, drug, unpermitted object, violence, inmate, prison, department of prevention and complaints

Úvod

Vězeňská služba ČR se potýká již delší dobu s problematikou průniku nedovolených věcí a látek do věznic. Skutečnost, že se jedná o otázky bezpečnostního charakteru je zřejmá i z Koncepce VS ČR do roku 2025 (VS ČR 2023) kde je tomuto bodu věnována pozornost a VS si je vědoma toho, že právě nedovolené věci a návykové látky mohou být bezpečnostním problémem nejenom pro samotný výkon vazby, trestu, případně zabezpečovací detence, ale i pro samotné zaměstnance vězeňských zařízení. Cílem článku je nejenom upozornit na

problémy spojené s infiltrací, ale i na způsob evidence, prověřování a realizaci opatření k eliminaci zneužívání těchto předmětů a látek samotnými vězni a tím narušování vnitřní bezpečnosti vězeňských zařízení. Autor realizoval sběr dat především z otevřených zdrojů, mezi nimiž se jednalo především o statistické údaje poskytované samotnou Vězeňskou službou ČR, ale využil i vlastních zkušeností během služby v daném bezpečnostním sboru. Článek vznikl jako součást dílčího vědeckého výzkumu na Policejní akademii České republiky v Praze, který se zaměřuje na symboliku kriminálního tetování a radikalizaci vězňů.

Průnik nedovolených předmětů a návykových látek

Jak je zmíněno úvodem, výskyt nedovolených předmětů a návykových látek ve věznicích v ČR patří k jednomu z nejzávažnějších a nejzásadnějších problémů, kterému v současné době Vězeňská služba ČR čelí. Návykovou látkou se podle ustanovení § 130 zákona č. 40/2009 Sb., Trestní zákoník v platném znění, rozumí alkohol, omamné látky, psychotropní látky a ostatní látky způsobitelné nepříznivě ovlivnit psychiku člověka nebo jeho ovládací nebo rozpoznávací schopnosti nebo sociální chování (srov. Zákon č. 379/2005 Sb., o ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami a o změně souvisejících zákonů). Zneužívání těchto látek ve věznicích totiž zpravidla souvisí i s dalšími negativními jevy, mezi nimiž má významné postavení násilí vězněných osob, a to nejen vůči ostatním odsouzeným, ale i vůči zaměstnancům.

Jde-li o drogovou scénu ve věznicích, je přibližně stejná, jako mimovězeňská scéna, a zneužívání návykových látek se tak často spojuje se stejnými substancemi. Přesto však lze ve věznicích nalézt rozdíly. Jedním z nich je zneužívání návykových látek obsažených v léčivech, které jsou vězněným osobám preskribovány ze strany lékařů – specialistů. Jedná se o látky z kategorie benzodiazepinů.

Vězeňská služba ČR se snaží monitorovat vězněné osoby, zdali nejsou pod vlivem návykových látek, avšak mnohdy naráží na logistické problémy s testovými sadami apod. Navíc v poslední době se mezi vězni objevuje i zneužívání léčiv, které mají obdobné účinky jako léky ze skupiny benzodiazepinů, avšak nejsou detekovatelné běžně dostupnými prostředky, využívanými ve věznicích.

Ve věznicích existuje poměrně významné procento odsouzených, jejichž trestná činnost měla souvislost s drogami, případně byla prováděna k jejich získání. Proto jsou ve věznicích realizovány různé terapeutické programy, jejichž cílem je náprava stavu odsouzeného, kterou si způsobil užíváním drog. Intervence má mnoho forem, od té individuální až po skupinovou. V rámci intervenčních aktivit Vězeňské služby ČR se ve věznicích zřizují adiktologické poradny. V oblasti zneužívání návykových látek ve věznicích hraje důležitou roli i Pověřený orgán Vězeňské služby ČR, který prošetřuje trestnou činnost spojenou s infiltrací a následnou distribucí návykových látek ve věznicích.

K průniku těchto nedovolených předmětů a látek se využívá celá řada možností, mezi které patří například návštěvní styk s vězněnými osobami, zaslání balíčků a tiskovin, snaha o průnik při příchodu vězněných osob z vnějších pracovišť apod.

Proč vlastně představují mobilní telefony bezpečnostní problém pro současnou Vězeňskou službu ČR? Odpověď na tuto otázku není jednoduchá, nicméně lze konstatovat, že přítomnost mobilních telefonů mezi vězněnými osobami může způsobit vážné narušení bezpečnosti celé věznice jako takové. Fakt, že komunikace prostřednictvím mobilních telefonů představuje problém pro současný management VS lze nalézt i v koncepčním materiálu VS ČR, a to do roku 2025, kde je mu věnována pozornost v sekci bezpečnost (VS ČR 2023).

Důvodů, proč vězněné osoby chtějí vlastnit či využívat mobilní telefon je více, nicméně je důležité se u některých faktů blíže zastavit. Především je zde otázka telefonování vězněných osob, která je upravena v zákoně č. 169/1999 Sb. O výkonu trestu odnětí svobody, kde v konkrétním paragrafovém znění jsou uvedeny důvody, za jakých mohou odsouzení telefonovat, kdy je takový telefon monitorován a kdy jej monitorovat nelze (Zákon č. 169/1999 Sb. O výkonu trestu odnětí svobody v platném znění, konkrétně se jedná o ustanovení § 18 odst. 1–5).

K tomuto účelu jsou na oddělech pro odsouzené zřízeny telefonní automaty, do nichž vsune odsouzený telefonní kartu s přednastavenými telefonními čísly a může telefonovat s rodinou, přáteli a blízkými, a to až po dobu 20 minut denně. Z rozhovorů, které autor při realizaci výzkumné činnosti ve věznicích prováděl, vyplývá, že těchto telefonních hovorů se z věznic denně uskutečňuje velké množství a jejich kontrola se tak stává pouze namátkovou a možnost zjištění nějakých problematických událostí je pro kontrolní orgán značně ztížena.¹ V minulosti se vězňové často vyjadřovali v korespondenci o problémech na oddělech, interpersonálních vztazích apod. a pro odborné zaměstnance Oddělení výkonu trestu odnětí svobody tak bylo zjištění takových problémů mnohem snazší, než je tomu dnes, v době s enormním nárůstem realizovaných telefonních hovorů z telefonních automatů.

I přesto, že vězni mají výše uvedenou možnost jak navazovat legální cestou telefonické spojení s blízkými osobami, využívají mobilních telefonů. Lze se domnívat, že jedním z důvodů, proč tomu tak je, hraje skutečnost, že vězněné osoby chtějí být v kontaktu s civilním sektorem neustále, mají velký zájem o informace z online prostoru a chtějí být aktivní na sociálních sítích. Na nich poté zveřejňují různá videa, ve kterých představují tzv. druhý vězeňský život, poukazují na problémy ve věznicích, zneužívání návykových látek apod. (Karlesz 2022). Je zřejmé, že za držení mobilního telefonu hrozí odsouzené osobě postih, ten je však zpravidla řešen v kázeňské rovině, nikoliv v rovině trestněprávní,

1 Kontrolním orgánem může být pověřená osoba – vychovatel, speciální pedagog, psycholog, příslušník Oddělení prevence a stížností apod.

kde by mohlo dojít k využití ustanovení § 337/1 TZ. Speciální skutková podstata, která by držení a používání mobilního telefonu ve věznicích dokázala postihnout, zatím není součástí našich trestních předpisů spojených s výkonem věznění.

Je známo, že sociální sítě poskytují uživatelům poměrně širokou škálu možností, jak sdílet informace, jak se poznávat atd. Jde vlastně o jednu ze základních funkcí sociálních sítí. V čem však je možno spatřovat nebezpečnost jejich využívání ve vězeňském prostředí? Především v tom, že jejich prostřednictvím lze získat širokou paletu informací o užívatelích, jejich životě, zájmech, povolání apod., které jsou uživatelům sdíleny se svým okolím. A právě problematika sdílení informací je ze strany zaměstnanců vězeňských zařízení mnohdy opomíjena, bagatelizována či jinak přehlížena. I přesto, že je otázka využívání sociálních sítí a sdílení informací jejich prostřednictvím náplní služební a profesní přípravy v některých organizačních jednotkách, je zpravidla opomíjena. Avšak informace na sociálních sítích uvedené mohou být i určitým spouštěčem jednání, jež v konečném důsledku může působit na zaměstnance a jejich setrvání ve služebním, nebo pracovním poměru, destruktivně.

Autor se během výkonu služby setkal opakovaně se skutečností, že byl dotázán ze strany personálu, jak je možné, že o nich vězněné osoby mají tak velký přehled a znají i jejich rodinné poměry. Jako příslušník a následně vedoucí Oddělení prevence a stížností participoval mnohokrát i na přípravě služební a profesní přípravy s tím, že apeloval na zaměstnance konkrétní věznice, aby byli při sdílení informací obezřetní a nesdělovali bližší podrobnosti o svém soukromém životě. V době výkonu služby ve Věznicích Kuřim byl autor upozorněn ze strany jiných odsouzených, že vězněná osoba se snaží navázat „bližší vztah“ s jedním ze zaměstnanců, o kterém si zjistila celou řadu informací na sociálních sítích. Vzhledem k tomu, že se jednalo o závažné informace, byla na konkrétním oddělení provedena prohlídka ubytovacích prostor s tím, že byli službukonající příslušníci upozorněni na fakt, že se hledá nedovolený předmět, konkrétně mobilní telefon. Vzhledem k tomu, že mobilní telefon nebyl nalezen, nicméně informace vedly ke konkrétní osobě, byl z bezpečnostních důvodů odsouzený přemístěn do jiné organizační jednotky, aby bylo zabráněno možnému vyeskalování situace.

Mimo fakt, že vězněné osoby chtějí disponovat přístupem na internet a sociální sítě, je držení mobilního telefonu i určitou statusovou záležitostí, která je spojena s hierarchizací vězněných osob mezi sebou. Status představuje pozici odsouzeného v rámci skupiny odsouzených, kdy na rozdíl od role, která představuje způsob chování odsouzených v souladu s tím, co se od nich očekává ze strany ostatních odsouzených, což se odvíjí právě od jejich statutu. Faktory ovlivňující statut mohou mít souvislost s předchozí trestnou činností, dodržováním vězeňských norem, osobností, mírou

vzdělání apod. Do této různorodé skupiny faktorů je možno zařadit i podstatné aspekty vedoucí k získání významné pozice v rámci vězeňské hierarchie, tedy ekonomický kapitál, fyzickou sílu a schopnost psychologické manipulace (Lochmannová 2020: 20). Status potom může být spojen právě s tím, že vězněná osoba vlastní mobilní telefon, který již disponuje funkcionalitami přístupu na internet, do prostředí sociálních sítí apod. Skutečnost, že si odsouzený může dovolit vlastnit mobilní telefon, nebo jej alespoň užívat, jej následně staví do jiné role v rámci vězeňské subkultury.

Způsoby infiltrace nedovolených předmětů a látek do věznic

Jde-li o způsoby, jak se nedovolené věci a látky dostávají do věznic, tak nelze konstatovat, že by některý ze způsobů byl univerzální, případně, že by šlo dogmaticky vyjádřit seznam možných způsobů průniku tohoto „kontrabandu“ do věznic. Běžným způsobem, jak do vězeňských zařízení dostat nedovolené věci a návykové látky, je návštěvní styk s odsouzenými. U mobilních telefonů je frekvence průniku tímto způsobem mnohem nižší, neboť Vězeňská služba ČR disponuje vybavením, které umí odhalit metalické části. Vzhledem k tomu, že mobilní telefony je obsahují, je jejich průnik do věznic prostřednictvím návštěv značně ztížen. Jinak je tomu u návykových látek. Jejich průnik tímto způsobem je mnohem efektivnější.

Část vězeňských zařízení, především věznic, disponuje vnitřními pracovišti a právě ta jsou pro průnik mobilních telefonů mnohem významnější, neboť jejich lokace je zpravidla u ohradních zdí a proto jsou častěji využívány pro různé přehozy mobilních telefonů, nabíjecích zařízení a SIM karet. Jedním ze způsobů uvedených přehozů jsou tzv. koule, kdy mobilní telefon, nabíječka a SIM karta jsou zabaleny do molitanového obalu a následně jsou přehozeny v různých textiliích (např. ponožky) do objektu věznice (Kolář 2018).

Dalším, velmi častým způsobem snahy o infiltraci nedovolených látek do věznic, jsou vnější pracoviště, na kterých v mnoha případech, není prováděn dozor ze strany zaměstnanců věznic. Vězněné osoby poté, co na pracovišti navážou dobré vztahy s civilními zaměstnanci, mohou jejich neznalostí využívat k navazování tzv. nedovolených styků, jež mohou vyústit k participaci na distribuci mobilních telefonů nebo návykových látek do věznic (Plavecký 2020). V současné době je ze strany různých státních orgánů i organizací vyvíjen značný tlak na práci vězněných osob. Předpokládá se mimo jiné, že právě zařazení do pracovního procesu pomůže nastartovat u vězněné osoby proces její reintegrace a následného řádného začlenění zpět do společnosti po uplynutí stanoveného trestu odnětí svobody. Avšak je důležité počítat i s tím, že právě pracovní zařazení může hrát významnou roli v průniku těchto věcí do věznic.

Pokud se hovoří o průniku těchto věcí prostřednictvím korespondence a balíčků, tak i zde je nutno konstatovat, že zpravidla jsou tímto způsobem distribuovány do věznic návykové látky, neboť jejich detekce je ze strany kontrolních orgánů značně snížena. Odsouzený může během výkonu trestu odnětí svobody dostat 2× tzv. nárokový balík, který je v gramáži 5 kg, avšak dále může dostávat celou řadu zásilek určených k plnění programu zacházení, korespondenčnímu styku se světem mimo věznici apod. Právě díky těmto skutečnostem je pro průnik návykových látek hojně využívána korespondence a různé formy balíčků (Vítková 2023). Pro vyšší eliminaci by bylo možné omezit nárokové balíčky pro vězně, např. po vzoru Slovenska, kde tato funkcionality není možná, a odsouzení nárokové balíčky nedostávají. Absence této formy materiální podpory vězňů je kompenzována možností nákupu ve vězeňských kantýnách. Osoba mimo věznici se prostřednictvím online komunikace domluví na nákupu věci přímo s vězeňskou kantýnou a po zaplacení částky je vězněné osobě předán balík s pořízenými věcmi osobní spotřeby. Tato cesta by mohla být efektivní i v ČR a je nutno podotknout, že i v podmínkách českých věznic se vedená metoda zkoušela. Avšak zatím nedošlo k její implementaci do předpisů spojených s výkonem věznění v ČR.

Mobilní telefony – riziková oblast českého vězeňství v souvislosti s drogami a projevy násilí ve věznicích

Nelze jednoznačně tvrdit, že mobilní telefony se vyskytují ve věznicích pouze jako prostředek ke kontaktu s rodinou, známými, případně jako prostředek komunikace ve virtuálním světě. Na druhou stranu, pokud přijmeme fakt, že odsouzení mají možnost uskutečňovat telefonní hovory prostřednictvím běžně dostupných a hlavně legálních prostředků, je nutno připustit, že jejich výskyt může rovněž sloužit k zajišťování dalších nepovolených předmětů a látek do věznic, stejně tak jako k ovlivňování svědků, ale i jako prostředek přípravy útěku z věznice, nebo jako prostředek k narušení pořádku a kázně v místech výkonu věznění.

Jedním z bezpečnostních problémů, který je s komunikací prostřednictvím mobilních telefonů spojen, lze tedy jednoznačně spojovat s distribucí návykových látek do věznic. Vězeňská služba pro řádné naplňování účelu výkonu trestu odnětí svobody realizuje monitoring vězněných osob na návykové látky, avšak nedaří se jí dostatečně přisun těchto substancí do věznic eliminovat. Ze statistických údajů, které jsou k dispozici na webových stránkách VS ČR je evidentní, že pokles, který byl spojen s přisunem návykových látek do věznic se týká především lockdownu v době pandemie COVID-19, kdy věznice neposílala

vězněné osoby na pracoviště, návštěvní styk byl omezen na realizaci hovorů prostřednictvím Skype hovorů a tím de facto došlo k poklesu zneužívání návykových látek vězněnými osobami. Byť nelze konstatovat, že tento pokles byl nějak významně enormní. Navíc se lze domnívat, že důvodem poklesu byl i nižší počet testovaných osob na návykové látky. Pro přehled lze doplnit, že v roce 2019 bylo pozitivně testováno na návykové látky (zpravidla AMP, THC, benzodiazepiny) 1435 vězněných osob a v prostorách věznic bylo zajištěno 44 nálezů návykových látek. V roce 2020 bylo pozitivně testováno na přítomnost návykových látek v moči 1288 vězněných osob a zajištěno bylo 41 látek. Rok 2021 znamenal pokles pozitivně testovaných vězňů na 972 a 40 nálezů návykových látek a v roce 2022 opětovně došlo ke zvýšení počtu pozitivně testovaných vězněných osob na 1027 a zajištěno bylo 52 nálezů návykových substance (VS ČR 2022).

Skutečnost, že návykové látky jsou významným problémem, kterému VS ČR v současné době čelí, se tak významně propojuje s přítomností mobilních telefonů ve věznicích, a to především z hlediska vnitřní bezpečnosti jak vězněných osob, tak především zaměstnanců věznic. Nicméně pokud lze předpokládat, že problematika mobilních telefonů ve věznicích je významně spojena s dalšími negativními jevy, mezi něž jednoznačně patří zneužívání návykových látek, nabízí se otázka, jak je vlastně monitorována situace spojená s průnikem mobilních telefonů do vězeňských zařízení? VS ČR disponuje NGR o mimořádných událostech, v němž se tyto události diferencují na závažné a ostatní. Nález mobilního telefonu patří do skupiny ostatních mimořádných událostí, přesto mimořádnou událostí je. Proto je zvláštní, proč nejsou ve statistických ročenkách vedeny i údaje spojené s tímto problémem, když do stejné kategorie náleží i zneužívání návykových látek a tato statistika je v oficiálních zdrojích uvedena. O faktu, proč tomu tak je, by bylo možno pouze spekulovat, avšak že jde o nestandardní přístup k poskytování údajů, se více než nabízí.

Dalším významným problémem, který souvisí s průnikem nedovolených věcí a látek je bezesporu násilí vězněných osob, a to jak násilné střety mezi samotnými odsouzenými, tak i ve vztahu k zaměstnancům věznic. Otázka násilí mezi vězni může být spojována s různými příčinami, které se mohou vztahovat na rozdílné charakterové vlastnosti, rozdílné kulturní, sociální a ekonomické podmínky, četnost pobytu ve výkonu trestu odnětí svobody, snahy o získání rozhodujícího postavení a vlivu ve vězeňské skupině apod.

Násilí ve věznicích může mít mnoho podob, od prostého verbálního napadání, přes projevy brachiální agrese až k závažnému jednání, které má znaky trestného činu. Navíc v souvislosti s vězeňským prostředím se mohou vyskytnout i případy autoagresivních projevů, kdy takovým

jednáním se snaží osoby ve výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody či výkonu zabezpečovací detence upozornit na svoji osobu, případně na okolnosti s ní spojené.

Fakt, že by násilné střety mezi vězňenými osobami byly jednoznačně spojeny s průnikem nedovolených věcí do věznic, potvrzen nebyl, ale není možné takovou skutečnost ani vyloučit. Skupiny, které participují na průniku nedovolených věcí a látek do věznic se zpravidla objevují v mužských věznicích, avšak není možné hovořit o těchto skupinách jako o vězeňském gangu. Spíše se jedná o zájmovou skupinu, jejímž cílem je získat majetkový, nebo finanční prospěch z redistribuce nedovolených předmětů a návykových látek ve věznicích. Ten potom pramení z prodeje mobilních telefonů a nedovolených látek ostatním vězňům. Na druhou stranu se může jednat o skupinu, která žádnou redistribuci mobilních telefonů a návykových látek do věznic nerealizuje a vše je pouze pro její potřebu a potřebu okolí, se kterým sdílí ložnici, oddíl, společné zájmy apod.

V případech propojení mezi návykovými látkami a násilím, že evidentní, že vězňené osoby se mohou pod vlivem agresivně jednat, a to i ve vztahu k personálu věznic. Ze statistických ročenek VS ČR vyplývá, že průměrně dochází ze strany vězňených osob k cca 50 napadení zaměstnanců tohoto bezpečnostního sboru². Zdáli se jedná o spolehlivá data opětovně nelze jednoznačně určit, a to i na základě absence zajištěných mobilních telefonů ve věznicích.

Bezpečnostní klima ve vězeňských zařízeních v ČR tedy ovlivňují negativně právě průniky nedovolených věcí a látek, jako i následné jednání vězňených osob v případě, že jsou pod vlivem návykové látky různé provenience. Daná skutečnost může hrát klíčovou úlohu při snahách vrcholného managementu VS ČR o zefektivnění podmínek ve věznicích, eliminaci uvedených průníků, ale i zamezení zvýšené fluktuace zaměstnanců věznic, kteří pak v takovém prostředí odmítají pracovat, z důvodu zvýšené absence personálu pak mohou jednat zkratkovitě a tím sebe, nebo své kolegy vystavit nebezpečí trestního stíhání ze strany Generální inspekce bezpečnostních sborů.³ Právě toto argumentace je v poslední době často zmiňována z úst generálního ředitele VS ČR, který zmiňuje, že nedostatek personálu klade zvýšené nároky na ostatní zaměstnance a jejich reakce na vězňené osoby může být díky určitému přetížení neadekvátní. Navíc z úst generálního ředitele stále častěji zaznívají i slova a zvyšujícím se trendu napadání personálu (ČTK 2023).

Zde je možno doplnit, že pokud jde o fluktuaci personálu, tak v jedné ze zahraničních studií týkajících se vězeňského personálu vyplývá, že paradox zvýšení míry nespokojenosti personálu ve věznicích nenastává díky stresu při práci s vězňenými osobami, ale organizačními podmínkami a vztahem mezi managementem věznic a ostatním personálem vězeňského zařízení (Enggist 2020).

Je k diskusi, zdali v dnešní době Vězeňská služba ČR využívá dostatečně potenciál zahraničních zkušeností v souvislosti s eliminací průniku nedovolených věcí a látek do věznic, stejně tak jako zdali není věnována přílišná pozornost různým aktivitám pro vězňené osoby bez souvislostí se zajišťováním bezpečnosti věznic jako takových.

Pověřený orgán Vězeňské služby ČR

Průnik a využívání nebo zneužívání daným předmětů a substancí je, jak už bylo uvedeno výše, závažným bezpečnostním problémem pro fungování českého vězeňství a jako k takovému musí být přístupováno k prošetřování uvedených jednání. Tím je pověřeno zpravidla Oddělení prevence a stížností, i když v mnoha ohledech musí spolupracovat i s jinými odděleními ve věznicích. Povinnost prošetřovat nedovolenou činnost vězňených osob je uvedena nejenom v interních předpisech VS ČR, ale i v Trestním řádu, konkrétně v ustanovení § 12, kde je uveden Pověřený orgán VS ČR jako policejní orgán odpovědný za prošetřování trestné činnosti osob ve výkonu vazby, výkonu trestu odnětí svobody a výkonu zabezpečovací detence (srov. Zákon č. 161/1961 Sb. Trestní řád v platném znění, ustanovení § 12 odst. 2 písm. c).

Ne vždy se jedná o trestnou činnost, proto Pověřené orgány, tedy příslušníci Oddělení prevence a stížností, prošetřují i jinou nedovolenou činnost vězňených osob, realizují šetření stížností vězňených osob na podmínky výkonu vězňení v dané organizační jednotce, participují na kontrolní činnosti ředitele vazební věznice či věznice a v neposlední řadě zpravidla významně spolupracují při vzdělávání vězeňského personálu během služební a profesní přípravy, která je realizována v několika cyklech během každého kalendářního roku. Tématem jejich vzdělávacích aktivit bývají otázky spojené právě s průnikem nedovolených věcí a látek do věznic, s posilováním právního vědomí zaměstnanců, ale věnují se i otázkám extremismu a nedovolenému jednání personálu.

Jde-li o šetření průniku mobilních telefonů do věznic, tak zde jejich činnost byla značně ztížena, a to především různými bezpečnostními prvky, kterými jsou opatřeny dnešní mobilní telefony

2 Údaj uvedený autorem textu nediverzifikuje rozdíl mezi příslušníkem a civilním zaměstnancem organizačních jednotek VS ČR.

3 Generální inspekce bezpečnostních sborů (GIBS) je orgánem, který vznikl v roce 2011 a je pověřen přešetřováním nedovolené činnosti zaměstnanců a příslušníků bezpečnostních sborů na našem území.

a není tak možné pracovat s daty, jež se nacházejí v takových zařízeních. Navíc pokud byl mobilní telefon zajištěn v balíku pro odsouzené, bývá zjištění odesílatele problematické, neboť zpravidla se jedná o fiktivní adresu a odesílatele tak není možné dohledat. Vzhledem k tomu, že vězněná osoba samotný balík nepřevzala, nehrozí jí tak žádný postih za snahu opatřit si tímto způsobem mobilní telefon. Pokud je však mobilní telefon zajištěn u některé vězněné osoby, realizuje se šetření s cílem získat informace, jakým způsobem se telefon do věznice dostal, kdo byl jeho majitelem a jeho uživatelem. Ne vždy se totiž misí jednat o jednu a tutéž osobu a z mobilní telefon může být využíván celou řadou vězněných osob. Proto je velmi problematické jeho vlastníka dohledat a díky zabezpečením samotného telefonu i zjistit jeho uživatele. Je dobře, že se v této oblasti začíná situace měnit, neboť v současné době existuje dohoda mezi policejním orgánem VS ČR a celorepublikovým policejním ÚZČ, což může významně napomoci při prošetřování zejména drogové problematiky úzce související s mobilními telefony za zdmi vězeňských zařízení. Nicméně vždy záleží na konkrétních skutkových okolnostech a navazujících postupech dle příslušných ustanovení trestního řádu. Přesto se však nedaří počty mobilních telefonů ve věznicích výrazně snižovat. Muselo by totiž dojít k další úpravě vybraného ustanovení TZ, aby bylo možné plně využívat instituty trestního řádu.

U prošetřování nedovolené činnosti vězněných osob, která je spojena se zneužíváním návykových látek, tak zde je tato činnost odvislá od zjištění, zdali jde o nález látky, nebo o pozitivní monitoring, zpravidla moči, u odsouzených. U nálezu návykových látek se nejprve zjišťuje, o jakou látku se jedná a k tomuto zjištění sloužila v minulosti přenosná souprava NARK II. Dnes je však mnohem reálnější využít nějaké specializované pracoviště, neboť tyto soupravy jsou již značně překonané a VS ČR do jejich upgradu žádné finanční prostředky nekládá. V případě positivity vězněné osoby na přítomnost návykové látky v moči se kontrolní vzorek po realizovaném odběru zasílá do specializované toxikologické laboratoře a po zpětném potvrzení z ní se zahajuje šetření ve věci zneužití návykové látky vězněnou osobou. Zde je

úkolem Pověřeného orgánu VS ČR zjistit nejenom fakt spojený se samotnou pozitivitou vězně, ale i skutečnost, jak se daná látka do věznice dostala. Po realizovaném šetření se přistupuje k potrestání vězněné osoby, které může probíhat ve dvou formách. Vězněná osoba může být potrestána kázeňsky, kdy lze využít sankční mechanismy uvedené v zákoně č. 169/1999 Sb. O výkonu trestu odnětí svobody v platném znění, případně je možno využít ustanovení ze zvláštní části trestního zákoníku, a to konkrétně ustanovení spojená s drogovými delikty, případně s mařením výkonu úředního rozhodnutí a vykázání.

Určitá úskalí spojená s trestem pro vězně zneužívající návykové látky představují rozhodnutí a judikáty NS ve věcech positivity, a to především z pohledu soustavnosti a opakovatelnosti zneužití či aplikace NL. V daném směru je již dostupná řada judikátů, nicméně mnohdy je jejich interpretace ve prospěch vězněné osoby, což opětovně zásadně snižuje možnost adekvátně trestat z našeho pohledu závažné jednání vězněných osob. Navíc nesmí být opomenuta ani problematika „okresního“ práva, kdy soudy či státní zastupitelství nepřístupují k uvedenému jednání vězněných osob stejně.

Výsledky

Dosavadní výsledky spojené a problematikou mobilních telefonů a návykových látek ve věznicích lze shrnout v tom smyslu, že jejich frekvence výskytu není povzbudivá a absence některých údajů, kterými management Vězeňské služby ČR disponuje, avšak není ochotem s nimi seznámit veřejnost, taktéž nepřispívá k širší odborné diskuzi na dané téma. Ze shromážděných podkladů vyplývá, že tento bezpečnostní sbor se snaží zaměřovat pozornost na jiná, z jejich pohledu, aktuálnější témata, ale mnohdy jde spíše o odvracení pozornosti od aktuálních témat, kdy některá jsou sice zmiňována, avšak bez bližších konsekvencí a návrhů na jejich řešení. Přesto lze konstatovat, že některé činnosti spojené s prošetřováním nedovolené činnosti vězněných osob zaznamenaly pozitivních změn a je možno se tak domnívat, že tyto změny v budoucnu mohou přispět ke snížení infiltrace nedovolených předmětů a látek do věznic.

Závěr

Zajištění bezpečnosti vězeňských zařízení je jedním z prvořadých úkolů, které Vězeňská služba ČR v současné době plní. Jde nejenom o ochranu života a zdraví obviněných, odsouzených a chovanců, ale i zajištění samotných zaměstnanců. Proto by měla být věnována zvýšená pozornost i tématům spojeným s průnikem nedovolených věcí a látek do věznic, neboť jak se ukazuje, jsou tyto skutečnosti způsobily destruktivně na reintegrační proces vězněných osob. Nyní se vedou poměrně zásadní debaty na akademické úrovni o snižování potu vězněných osob, snižování recidivy a zefektivňování činnosti zaměstnanců. Mnoho diskuzí je na téma efektivity trestních sankcí, neboť naše republika je v počtu vězněných osob na jednom z předních míst v Evropě. Nicméně diskuze by měla být vedena i o tom, zdali je současné vězeňství dostatečně efektivní, disponuje-li kvalitním personálem a programy, které mohou přispět ke snižování recidivy vězněných osob. Bohužel doposud nebyl nalezen funkční mechanismus, který by dokázal snížit tyto údaje o počtu

vězněných osob, stejně tak jako přispěl k efektivnímu naplňování účelu výkonu trestu odnětí svobody. Nabízí se otázka, co je žádoucí pro zkvalitnění výkonu vězeňství v ČR. Předně by to měla být širší odborná diskuze na téma problematických oblastí českého vězeňství, proaktivní přístup při realizaci výzkumných projektů spojených s vězeňstvím, ale v neposlední řadě i upozorňování na bezpečnostní podmínky v českých věznicích a jejich zkvalitňování.

Literatura

- ČTK (2023): Agresivita vězňů stoupá, chybí téměř 800 příslušníků. *Česká justice*, On-line: <https://www.ceska-justice.cz/2023/04/agresivita-veznu-stoupa-chybi-temer-800-prislusniku/>, ověřeno ke dni 28. 4. 2023.
- ENGGIST, S. (2020): Prison and health. In MERINGOLO, P. (ed.): *Preventing violent radicalization in Europe. Multidisciplinary perspectives*. Switzerland: Springer.
- KARLESZ, Š. (2022): *Beránek převezl vězeňskou službu: Kameru nenašli, ve vězení se má skvěle a chystá dokument*. *Express*. On-line: https://www.express.cz/celebrity/leo-beranek-vezeni-kluci-z-basy.A220511_125400_dx-celebrity_stes, ověřeno ke dni 25. 4. 2023.
- KOLÁŘ, O. (2018): Průniky omamných a psychotropních látek do věznic (2016–2017). *Drugs & Forensics Bulletin*, 14(3), 13–18.
- LOCHMANNOVÁ, A. (2020): *Tělo za katrem*. Praha: Academia. ISBN 978-80-200-3019-1
- PLAVECKÝ R. (2020): V příbramské věznici odhalila policie další drogy. *Právo*, On-line: <https://www.novinky.cz/clanek/krimi-v-pribramske-veznici-odhalila-policie-dalsi-drogy-40331135>, ověřeno ke dni 28. 4. 2023.
- VÍTKOVÁ, K. (2023): Policie navrhla obžalovat sedm lidí kvůli pašování drog do věznice Valdice. *IDnes*, On-line: https://www.idnes.cz/hradec-kralove/zpravy/valdice-veznice-policie-drogy-pasovani-obvineni-obzaloba.A230113_121334_hradec-zpravy_kvi, ověřeno ke dni 28. 4. 2023.
- VS ČR (2022): *Statistické ročenky VS ČR. 2019–2022*. On-line: [tps://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/rocenky/statisticka-rocenka-2021.pdf](https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/odbor-spravni/statistiky/rocenky/statisticka-rocenka-2021.pdf), ověřeno ke dni 22. 4. 2023.
- VS ČR (2023): *Koncepce vězeňství do roku 2025*. On-line: <https://www.vscr.cz/media/organizacni-jednotky/generalni-reditelstvi/ostatni/koncepce-vezenstvi.pdf>, ověřeno k 20. 4. 2023.
- Zákon č. 161/1961 Sb. Trestní řád v platném znění, ustanovení § 12 odst. 2 písm. c).
- Zákon č. 169/1999 Sb. O výkonu trestu odnětí svobody v platném znění, konkrétně se jedná o ustanovení § 18 odst. 1–5.
- Zákon č. 379/2005 Sb., o ochraně před škodami působenými tabákovými výrobky, alkoholem a jinými návykovými látkami a o změně souvisejících zákonů v platném znění.

Kontaktní adresa autora

Mgr. Ondřej Kolář, Ph.D.: kolar@polac.cz

ČESKÁ REPUBLIKA V HYBRIDNÍ VÁLCE: BILANCE A PERSPEKTIVY

CZECH REPUBLIC IN HYBRID WAR: EVALUATION AND PERSPECTIVES

Miroslav Mareš¹

¹ Katedra politologie Fakulty sociálních studií, Masarykova univerzita, Joštova 10, 602 00 Brno, Česká republika

Abstrakt

Príspevek se zabývá problematikou zapojení České republiky do specifické formy konfliktu, který je nazýván jako hybridní válka. Autor analyzuje koncept samotný, nastiňuje vývoje hybridní války proti České republice a možnou kategorizaci aktérů. Zkoumá i reakci na tento fenomén, a to ve vnitropolitické a mezinárodně-politické dimenzi. Hodnotí i perspektivy budoucího hybridního působení proti zájmům České republiky. Dospívá k závěru, že její bezpečnostní politika se – i přes určité problémy – adaptovala na vývoj hybridní války.

Klíčová slova: hybridní válka, bezpečnostní politika, Česká republika, bezpečnostní perspektivy

Abstract

The paper deals with the issue of the Czech Republic's involvement in a specific form of conflict, which is called a hybrid war. The author analyses the concept and outlines a possible categorization of the actors and the development of the hybrid war against the Czech Republic. It also examines the reaction to this phenomenon in the internal political and international-political dimensions. It also evaluates the perspectives of future hybrid action against the interests of the Czech Republic. He concludes that its security policy has - despite specific problems - adapted to the development of hybrid warfare.

Keywords: hybrid war, security policy, Czech Republic, security perspectives

Základní konceptualizace

Úvod

Fenomén hybridní války výrazně zasáhl do reálné bezpečnostní situace ve světě ve 21. století a současně stimuloval i akademickou debatu o tomto konceptu a jeho dopadech. Z hlediska České republiky se jedná o specifický typ vymezené hrozby, na který reagovala ve vnitřní i vnější bezpečnostní politice. V tomto příspěvku je cílem analyzovat hlavní vývojové tendence tohoto konfliktu a identifikovat hlavní formy reakce v jednotlivých dimenzích politiky. Využití bude zjednodušený přístup analýzy politiky (Schubert 1991) a bezpečnostního a strategického myšlení (Radvan 2004: 101–106), včetně analýzy přízpusoben bezpečnostní architektury aktuálním bezpečnostním problémům (Radvan 2004: 102).

Bouřlivé diskuse ohledně konceptualizace provázejí hybridní válku od samotného objevení se tohoto pojmu na konci devadesátých let dvacátého století. Není cílem tohoto příspěvku podrobně analyzovat vývoj použití pojmu hybridní válka a na něj navazujících konceptů a pojmů, ostatně tento vývoj byl ve světové (Friedman 2018: 11–45) i domácí odborné literatuře vícekrát popsán (Kurfürst 2021; Stojar 2017). Je přitom třeba předeslat, že o pojmu se stále vedou expertní a politické spory a je používán v různém kontextu, včetně politizace od těch, kteří jsou považováni za původce současné hybridní války (mám na mysli označování údajného podvrtného působení Západu proti Rusku jako hybridní válku ruskými autory) (Markov 2019).

Zjednodušeně lze konstatovat, že zpočátku dominovalo použití ve smyslu jisté strategie a taktiky kombinující různé druhy regulérního a neregulérního vojenského střetu ze strany nestátních aktérů (typicky aktivity Hizballáhu ve válce proti Izraeli v roce 2006) (Hoffman 2007), poté se pozornost zaměřila na kombinaci speciálních vojenských a paramilitárních operací doplňovaných o prvky psychologické války (typicky ruská anexe Krymu v roce 2014) (DeBenedicts 2021), a nakonec je spíše pojem používán pro rozsáhlé vlivové působení s cílem oslabení a znevěrohodnění mocenských center protivníka (aktuálně například pro čínské aktivity proti Západu) (Thomas 2022).

Výše uvedené přístupy je nicméně propojovat a dospět k smysluplné synopsi. Pro účely tohoto příspěvku v daném kontextu definuji hybridní válku jako konflikt vedený násilnými i nenásilnými prostředky za situace, kdy mezi soupeři neprobíhají regulérní válečné ozbrojené střety, s primárním cílem destabilizovat a demotivovat protivníka za účelem přinucení jeho mocenského centra k realizaci takové politiky, která je v zájmu útočníka. Jak z definice vyplývá, je hybridní válka stále vázána na konflikt a nevyklučuje potenciální užití přímého násilí, nicméně dominantní dopad je dominantně ve ztrátě schopnosti a vůle odolávat, ne v prohře v přímém vojenském či jiném násilném střetu. Pro specifické hrozby v kontextu hybridní války i mimo ni začaly být používány pojmy hybridní hrozby (Bachmann 2020) či hybridní působení (Mareš, Kraus, Drmola 2022). Někteří autoři terminologii hybridní války opustili a upřednostňují jiné pojmy, např. Mark Galeotti rází pojem politická válka (Galeotti 2020).

Stručný nástin historie hybridní války a působení proti České republice

Hybridní válka proti České republice začala být ve veřejném prostoru diskutována výrazněji až v polovině druhé dekady 21. století, pokud se však podíváme na obsah a vývoje tohoto pojmu, lze její projevy identifikovat i v dávnější historii Československa a České republiky. Psychologické operace vedené nacistickým Německem a jeho spojenci v českém prostředí i v zahraničí doplněné o aktivity polovojenských složek v pohraničních oblastech českých zemí byly charakteristické pro tzv. sudetskou krizi v roce 1938 (Mareš 2013: 76–77).

Pokud se zaměřím na ruské vlivové působení v České republice, lze vysledovat již v devadesátých letech šíření myšlenek velkoruského nacionalismu v tištěných periodících, částečně provázaných i s militantní extremistickou scénou (včetně překladů děl Alexandra Dugina či Vladimíra Žirinovského), například v časopise *Pochodeň dneška*, který vydával v Brně v polovině 90. let antisemitský Klub Františka Ferdinanda d'Este (Žirinovskij 1995). Zpětně lze samozřejmě obtížně prokázat přímou aktivitu Ruska v podpoře různých

uskupení, nicméně např. část moravské krajní pravice byla v kontaktu s ruským konzulátem v Brně.

Kampaně proti vstupu ČR do EU a do NATO a proti české angažovanosti jevíly znaky hybridního působení, jeho výrazný projev pak nastal při kampani proti umístění amerického radaru na území České republiky ve druhé polovině první dekady 21. století. Celé hnutí proti americké základně rozhodně nelze chápat jako jednolitého aktéra řízeného z Ruska, ale tyto vlivy usměrňující některé aktéry v něm byly identifikovány (Mareš, Holzer, Šmíd 2020: 25–26).

Období od rozpadu Sovětského svazu a Československa až po eskalaci událostí na Majdanu na přelomu let 2013–2014 lze chápat jako jistou – částečně skrytou – formu hybridní války Ruska proti České republice. V roce 2014 pak dochází k eskalaci otevřené formy hybridní války, a to ve vazbě na krizi na Krymu a na Donbasu, která pak kulminovala v dalších letech (např. včetně vytváření polovojenských jednotek či číření dezinformačních narativů v kontextu „kauzy Skripal“ a kauzy „Vrbětice“ v ČR i ve světě (Mareš, Holzer, Šmíd 2020: 26–28; Mareš, Mlejnková 2021). Novou dimenzi hybridní války pak přinesla ruská invaze na Ukrajinu v únoru 2022 (Danics, Smolík 2023: 124). Od té doby až do současnosti lze hovořit o třetí fázi hybridní války, které se odehrává v kontextu „reálné“ intenzivní války v blízkém regionu, která má zvýšený potenciál rozrůst se coby plnohodnotný konflikt i na území ČR. Hybridní působení (nicméně zatím bez dimenze hybridní války) realizuje vůči ČR i Čína (Kolektiv autorů pod vedením Ministerstva zahraničních věcí ČR) a případně i další aktéři (Mareš 2016).

Kategorizace aktérů hybridní války proti České republice

Pokud bude pojem hybridní válka aplikován na české prostředí na kontext ruské hybridní války proti ČR, lze v jeho rámci vyzorovat široké spektrum aktérů na obou stranách konfliktu. Z hlediska vztahu k ruskému státu se může jednat zprv o přímé vládní aktéry Ruské federace (i když se může jednat o příslušníky zpravodajských služeb působících pod skrytou legendou), zadruhé o přímo vědomě řízené subjekty českého původu ze strany ruského státu, zatřetí o české subjekty vědomě jednající ve prospěch soudobého ruského režimu a začtvrté o nevědomě jednající aktéry, kteří jsou nicméně manipulováni výše zmíněnými aktéry do pozice subjektů s reálným prokremelským působením. V reálu se mohou projevovat aktivity ruských tajných služeb a dalších vlivových struktur Ruska (včetně části ruské diaspory), čeští propagandisté ve sféře tzv. alternativních médií, polovojenské jednotky či skryté struktury ve státních složkách (Mareš 2022).

Na straně „obráců“ České republiky proti hybridním hrozbám s původem v Ruské federaci lze vyzozorovat jednak vysoce odhodlané (v krajních případech až fanatické) entusiastické aktivisty ve státní i nestátní sféře, dále osoby plnící povinnosti dané státem v rámci boje proti hybridním hrozbám a respektující hlavní hodnotovou a zahraničně-politickou orientaci ČR zakotvenou v hlavních dokumentech a zatřetí osoby plnící povinnosti, aniž by vyznávaly takové hodnoty. Čeští aktéři hybridní války jsou ve státní i nestátní sféře, obě sféry spolu úzce interagují. Projevuje se i vliv zahraničních spojenců a mezinárodních organizací.

Poměrně silnou roli v sekuritizaci hybridních hrozeb v ČR sehrála část think-tanků a akademické sféry, což některými sociálními vědci nahlíženo v zásadě kriticky (Eberle, Daniel 2023), i když reálný dopad tohoto aktivismu na bezpečnost ČR zatím zhodnocen nebyl. Nicméně je možné zmínit i specifickou kategorii aktérů, kteří zneužívají koncept hybridní války k neoprávněné diskreditaci politických protivníků. V roce 2023 na takové aktéry upozornilo i Vojenské zpravodajství (Vojenské zpravodajství 2023: 15). Obdobná spektra aktérů lze nalézt i v dalších hybridních konfliktech, kterým je ČR vystavena.

Reakce a adaptace na fenomén hybridní války v České republice

Česká republika reagovala různými kroky a prostředky na fenomén hybridní války a dalších forem hybridního působení. Bez přímého uvedení původce zmínila hybridní hrozby již v bezpečnostní strategii v roce 2015 (Mareš 2016), nový impuls k boji s nimi pak dal Audit národní bezpečnosti z roku 2016 (Danics, Smolík 2023: 142) a přijetí Národní strategie pro čelení hybridnímu působení (Ministerstvo obrany 2021). V roce 2023 schválila vláda ČR novou bezpečnostní strategii, kde je zdůrazněna role ministerstva obrany i ministerstva vnitra v boji proti hybridním hrozbám (Kolektiv autorů pod vedením Ministerstva zahraničních věcí ČR 2023: 25, 32). V praxi lze vidět relativně autonomní působení obou resortů a jejich složek na poli boje proti hybridnímu působení. Obecně však boj proti hybridnímu působení prostupuje většinou resortů české exekutivy, což ostatně demonstroval již Audit národní bezpečnosti (Vláda České republiky 2016).

Reakci a adaptaci České republiky na fenomény hybridní války a hybridního působení lze s využitím trojdimenzionální analýzy politiky rozdělit do kategorie polity (institucionální struktury a aktéři), policy (obsahové výstupy politiky) a politics (procesy a debaty). U první uvedené kategorie se jedná o adaptace stávajících institucí na podmínky hybridní války, včetně vzniku speciálních součástí institucí (např. Odborná pracovní skupina Bezpečnostní rady státu pro čelení hybridnímu působení či existence

Centra proti hybridním hrozbám MVČR či Oddělení reakce na hybridní hrozby Ministerstva obrany). V oblasti policy se jedná o přijetí dokumentů a rozhodnutí a jejich reálnou aplikaci (např. vypovězení ruských diplomatů v souvislosti s kauzou Vrbětice v roce 2021, byť za hybridní hrozbu je třeba pokládat spíše až kampaň zaměřenou na reakci české vlády na kauzu po identifikaci „ruské stopy“ za výbuchy v roce 2014). Konečně spory v dimenzi politics se vedou o samotný koncept hybridní války, o vymezení a pojmenování nepřítelů, o míru státní intervence (např. v boji proti dezinformacím apod.). Obecně nejsou jasně vymezeny hranice mezi hybridní válkou (pokud by byla chápána jako užší koncept) a hybridním působením.

Mezinárodní reakce a adaptace na fenomén hybridní války

Hrozba hybridní války se odrazila i v mezinárodní politice. V tomto příspěvku je problematika nahlížena zapojením České republiky do mezinárodního systému, protože hybridní hrozby nepředstavují fenomén, proti kterému by se semklo celé mezinárodní společenství anebo jeho podstatná část. Souvisí to již se zmíněným vzájemným obviňováním se z vedení hybridních operací proti sobě mezi důležitými aktéry mezinárodního systému. Nevznikla tedy žádná obdoba „mezinárodní protiteroristické koalice“ či podobného uskupení, protože terorismus představuje jasněji a všeobecněji uznanou hrozbu.

Z hlediska České republiky je podstatné, že proti hybridním hrozbám a částečně i proti hybridní válce ze strany Ruska, Číny a případně dalších aktérů (specificky islamismu) začaly vystupovat dvě hlavní organizace, na kterých reálně staví ČR zajištění svojí bezpečnosti. Jedná se o Organizaci Severoatlantické smlouvy (NATO) a Evropskou unii (EU) (Danics, Smolík 2023). Důležitost tématu pro obě organizace demonstruje i první společné centrum excelence, které vytvořily. Jedná se o Centrum excelence boje proti hybridním hrozbám (Hybrid CoE) se sídlem v Helsinkách. Které nabízí i vlastní vymezení domén, ve kterých jsou realizovány hybridní hrozby (Lasoen 2022: 9)

Česká republika přitom v NATO i v EU aktivně přispívá k dalšímu prohlubování a rozšiřování aktivit těchto organizací v boji proti hybridním hrozbám. Výraznou příležitost v EU představovalo české předsednictví EU ve druhé polovině roku 2025. V rámci tzv. Horizontální pracovní skupiny Rady EU (Horizontal Working Party on Enhancing Resilience and Countering Hybrid Threats - HWP ERCHT). byl dle českého MO (které zde ČR zastupuje) vyjednan Toolbox EU. Ten má posilovat odolnost a čelení hybridním hrozbám (Ministerstvo obrany 2022).

Angažovanost České republiky v boji proti hybridním hrozbám je dána i její geopolitickou pozicí a výše zmíněnou sekuritizací fenoménu

v domácím prostředí. Je přitom třeba podotknout, že relativně omezená byla spolupráce na tomto poli v rámci Visegrádské skupiny, což zřejmě souvisí i s rozdílnými politickými názory na postoj k Rusku či na boj proti dezinformacím uvnitř V4, a to i ve vazbě na vnitropolitické změny v mocenských strukturách. Ministerstvo zahraničí ČR však i v této oblasti usilovalo o posílení vzájemného úsilí (Ministerstvo zahraničních věcí 2022: 8).

Perspektivy hybridního působení proti České republice

Česká republika má dlouhodobou zkušenost s hybridními hrozbami, včetně aktivit, které by již spadaly i do různých konceptů hybridní války. V zásadě lze konstatovat, že zakotvila problematiku hybridní války a hybridního působení do důležitých strategických dokumentů a vybuodovala i jistou speciální institucionalizovanou strukturu. Nicméně posilování reálné resilience vůči hybridním hrozbám je stále trvajícím výzvou. Expert Lukas Bachmann definuje resilienci jako „schopnost systému, společenství nebo společnosti, který(é/á) je vystaven(o/a) hrozbám, zvládnut v odpovídajícím čase a efektivně následky, vypořádat se s nimi, přizpůsobit se jim a zotavit se z jejich působení, i skrze uchování a znovuoobnovení jeho(jích) podstatných základních struktur a funkcí“ (Bachmann 2020: 182). Je tedy zřejmé, že resilience musí být flexibilně adaptována na aktuální výzvy.

Protivník využívá tzv. hybridní možnosti. Hybridní možnosti jsou podle Bachmanna „hybridní hrozby z pohledu potenciálního

protivníka, který je může využívat jako šanci pro skrytý postup, aby prosadil svoje zájmy. Mohou se projevit i v opačném přístupu jako nerozpoznané slabiny státu, které mohou být využity možným protivníkem“ (Bachmann 2020: 180–181).

V daném kontextu je třeba permanentně vyhodnocovat aktuální a přepokládaný vývoj hybridních hrozeb a jejich aktérů ve vztahu k České republice. V době psaní tohoto textu dominuje ve vztahu k České republice ruské hybridní působení, a to se bude odvíjet od dalšího vývoje rusko-ukrajinského konfliktu. Je možné uvažovat o několika scénářích, od zhroucení Ukrajiny až po ukrajinské úspěchy vedoucí k pádu soudobého režimu v Rusku (s různými středovými variantami „zamrznutí konfliktu“ apod.), a každému ze scénářů bude odpovídat jiná forma hybridního působení. Aktuální stav a problémy však mohou být ve střednědobé perspektivě být nahrazeny jinými (nejenom již zmiňovanou Čínou či islamistickými hybridními hrozbami), které se budou projevovat i v rámci NATO a EU (jejichž vnitřní koheze navíc může být ohrožena i vnitřními spory).

Je přitom třeba vyhodnocovat i předchozí postupy, včetně například ne zcela jednoznačné akceptace dosavadní politiky proti dezinformacím v ČR. Současná „anti-dezinformační“ dominance politiky proti hybridním hrozbám navíc nemusí být dostačující v případě objevení se nových forem hybridního působení v našem geografickém prostoru, a je třeba se připravit na specifické kombinace kinetických a nekinetických hybridních hrozeb, včetně možné inspirace u jiných zemí (Duarte 2020).

Závěr

Jak vyplynulo z předchozího textu, konceptualizace hybridní války a souvisejících pojmů je proces, který v několika případech dospěl do stádia více či méně uznávaných oficiálních i akademických definic, permanentně však představuje výzvu pro precizaci a pro vhodnou aplikaci. Jistý posun v oficiální politice od angažmá státu v „hybridní válce“ k boji proti „hybridnímu působení“ je z hlediska ČR logický, nicméně v tzv. černých scénářích je samozřejmě potřebný návrat do více „válečnický“ pojetí terminologie a konceptualizace. Z hlediska historie hybridní války a boje proti hybridním hrozbám je třeba rozlišovat mezi tím, co bylo reálné působení a boj proti těmto fenoménům (a to ještě do doby, než se objevila takto specificky pojetá terminologie) a co je samotnými aktéry státní i nestátní politiky označováno jako boj v rámci hybridní války, respektive boj proti hybridním hrozbám, hybridnímu působení apod. (a v rámci takto označeného boje i mezi bojem proti skutečným hybridním hrozbám a mezi zneužitím sebeidentifikace některých aktérů coby bojovníků proti hybridním hrozbám, kteří však bojují proti fiktivnímu ohrožení za účelem prosazování vlastních mocenských zájmů). V konceptualizaci i sekuritizaci hybridních hrozeb přitom sehrává silnou roli i akademická sféra, což klade zvýšený důraz na odpovědnost a etiku vb této oblasti.

Pokud bude pozornost zaměřena na hlavní vývoj hybridní války proti ČR a boje proti hybridním hrozbám z hlediska České republiky, je možné identifikovat tři hlavní fáze, určené podle charakteru a percepce politiky ruského režimu vůči svými sousedům, ČR a EU a NATO. Jedná se o období do roku 2014 (přípravné), mezi lety 2014 a začátkem roku 2022 (éra dominující hybridní války) a od roku 2022 (éra hybridní války doplňující velký tradiční vojenský konflikt). Je přitom možné uvést, že vývoj nepřináší permanentně se zvyšující intenzitu rizik, ale někdy i adaptaci aktérů na nové podmínky v důsledku efektivních protiopatření (typicky jistě alespoň dočasné snížení intenzity hybridního působení po vypovězení desítek ruských diplomatů z ČR v důsledku odhalení „kauzy Vrbětice“ v roce 2021 a po zahájení plnohodnotné agrese vůči Ukrajině v roce 2021).

Celkově je zřejmé, že česká politika i politiky EU a NATO byly schopné adaptace na nové bezpečnostní prostředí a zakotvily boj proti hybridním hrozbám do strategických i úžeji zaměřených koncepčních dokumentů a adaptoval se i institucionální systém. Na straně druhé je celospolečenská odolnost (resilience) proti hybridnímu působení a ochota bránit se hybridním i dalším hrozbám hlavní „frontou“ hybridní války. V daném kontextu je třeba odpovědně přistupovat k novým bezpečnostním hybridním výzvám a formulovat bezpečnostní politiku tak, aby získala pevné společenské zakotvení a vycházela z pokud možno co nejširší politické shody, samozřejmě při respektu k bezpečnostním zájmům ČR a jejich klíčových spojenců.

Financování příspěvku

Tento příspěvek byl zpracován v rámci projektu „Resilience ozbrojených sil a ozbrojených bezpečnostních sborů vůči hybridním hrozbám (Resilience)“ (VJ01010122), jehož investorem je MVČR v rámci Strategické podpory rozvoje bezpečnostního výzkumu ČR 2019-2025 (IMPAKT 1)

Literatura

- BACHMANN, L. (2020): *Hybride Bedrohungen. Ein Resilienztest der österreichischen Wehrverfassung*. Weilerswist: Velbrück Wissenschaft.
- DANICS, Š., SMOLÍK, J. (2023): Czech Security Policy in the Context of Hybrid Warfare in Ukraine. In: Kancik-Kořtun, E. (ed.): *The War in Ukraine and the Policy of the V4 countries*. Lublin: Marie Curie Skłodowska University Press, s. 123–151.
- DeBENEDICTIS, K. (2021): *Russian 'hybrid warfare' and the annexation of Crimea: the modern application of Soviet political warfare*. London: Bloomsbury.
- DUARTE, F. P. (2020): Non-kinetic hybrid threats in Europe – the Portuguese case study (2017–18). *Transforming Government: People, Process and Policy*, 14 (3), 433–451.
- EBERLE, J., DANIEL, J. (2023): *Politics of Hybrid Warfare The Remaking of Security in Czechia after 2014*. Cham: Palgrave Macmillan.
- FRIEDMAN, O. (2018): *Russian Hybrid Warfare. Resurgence and Politicisation*. London: Hurst & Company.
- GALEOTI, M. (2020): *Russian Political War: Moving Beyond the Hybrid*. London: Routledge.
- HOFMANN, F. (2006): *Conflict in the 21st Century. The Rise of Hybrid Wars*. Arlington: Potomac Institute for Policy Studies, On-line: https://www.potomacinstitute.org/images/stories/publications/potomac_hybridwar_0108.pdf, ověřeno k 1. 5. 2023.
- Kolektiv autorů pod vedením Ministerstva zahraničních věcí ČR (2023): *Bezpečnostní strategie České republiky 2023*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí České republiky.
- KURFÜRST, J. (2021): Hybridní válčení, jeho anatomie, složitost a geografie. In: KURFÜRST, J., PAĐOUREK, J. (eds.): *Za zrcadlem. Hybridní válka jako staronový fenomén mezinárodních vztahů*. Praha: Academia, s. 40–54.
- LASOEN, K. (2022): *Realising the EU Hybrid Toolbox: opportunities and pitfalls*. The Hague: Clingendael Institute. Netherlands Institute of International relations, On-line: https://www.clingendael.org/sites/default/files/2022-12/Policy_brief_EU_Hybrid_Toolbox.pdf, ověřeno k 1. 5. 2023.
- MAREŠ, M. (2013): *Paramilitarismus v České republice*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- MAREŠ, M. (2016): Increasing resilience of the Czech Republic to hybrid threats. In: ZLATOHLÁVEK, P. (ed.): *Hybrid Warfare: A New Phenomenon in Europe's Security Environment*. Prague: Jagello 2000 for NATO Information Centre in Prague.
- MAREŠ, M. (2022): *Prokremelské spektrum v České republice*. Brno: Pravý břeh, <https://pravybreh.cz/prokremelske-spektrum-v-ceske-republice/>, ověřeno k 1. 5. 2023.
- MAREŠ, M., HOLZER, J., ŠMÍD, T. (2022): The Hybrid Campaign Concept and contemporary Czech-Russian Relations. In HOLZER, J., MAREŠ, M. (eds.): *Czech Security Dilemma*. Cham: Palgrave Macmillan, s. 15–53.
- MAREŠ, M., KRAUS, J., DRMOLA, J. (2022): Conceptualisation of Hybrid Interference in the Czech Republic: How to Make it a Practically Researchable Phenomenon? *Politics in Central Europe*, 18(3), 343–354, <https://doi.org/10.2478/pce-2022-0015>
- MAREŠ, M., MLEJNKOVÁ, P. (2021): Propaganda and Disinformation as a Security Threat. In GREGOR, M., MLEJNKOVÁ, P. (eds.): *Challenging Online Propaganda and Disinformation in the 21st Century*. Cham: Palgrave Macmillan, s. 75–103.
- MARKOV, S. (2015): *Gibridnaja vojna protiv Rossiji*. Moskva: Algoritm.
- RADVAN, E. (2004): *Problém bezpečnosti v politickém a etickém myšlení*. Brno: Centrum strategických studií.

- Ministerstvo obrany (2021): Národní strategie pro čelení hybridnímu působení. Praha: Ministerstvo obrany.
- Ministerstvo obrany (2022): Ministerstvo obrany v rámci českého předsednictví dojednalo společný nástroj EU pro obranu před hybridními hrozbami. On-line: <https://mocr.army.cz/informacni-servis/zpravodajstvi/ministerstvo-obrany-v-ramci-ceskeho-predsednictvi-dojednalo-spolecny-nastroj-eu-pro-obranu-pred-hybridnimi-hrozbami-241102/>, ověřeno k 1. 5. 2023.
- Ministerstvo zahraničních věcí (2022): *Programme of the Czech Presidency of the Visegrad Group 2023/2024 „V4 Citizens“*. Praha: MZV,
- SCHUBERT, K. (1991): *Politikfeldanalyse*. Opladen: Leske + Budrich.
- STOJAR, R. (2017): Vývoj a proměna konceptu hybridní války. *Vojenské rozhledy*, 26(2), s. 44–55.
- THOMAS, M. (2022): *The Chinese Roots of Hybrid Warfare*. Washington: Center for European Policy Analysis, On-line: <https://cepa.org/article/the-chinese-roots-of-hybrid-warfare/>, ověřeno k 1. 5. 2023.
- Vláda České republiky (2016): Audit národní bezpečnosti. Praha: Ministerstvo vnitra ČR.
- Vojenské zpravodajství (2023): Výroční zpráva vojenského zpravodajství za rok 2022. Praha: Ministerstvo obrany, On-line: <https://www.vzcr.cz/uploads/41-Vyrocní-zprava-2022.pdf>, ověřeno k 1. 5. 2023.
- ŽIRINOVSKIJ, V. (1995): Poslední pochod na Jih. *Pochodeň dneška*, 2(10), 13.

Kontaktní adresa autora

Prof. JUDr. PhDr. Miroslav Mareš, Ph.D.: mmares@fss.muni.cz

THE EMBRYOPATHOLOGICAL CONDITIONS OF PREGNANCY TERMINATION IN POLAND

EMBRYOPATOLOGICKÉ PODMÍNKY PRO UKONČENÍ TĚHOTENSTVÍ V POLSKU

Marta Michalczuk-Wlizło¹

¹ Institute of Political Science and Administration, Faculty of Political Science and Journalism the UMCS in Lublin, Poland

Abstract

The conditions for the permissibility of legal termination of pregnancy always arouse great public interest, antagonize public opinion. The conditions permitting legal termination of pregnancy in Poland are defined in Article 4a of the Act on family planning, protection of the human fetus, and the conditions for permissibility of pregnancy termination. The embryopathological premise was one of the most common reasons for abortion. However, this legal provision was derogated by the ruling of the Constitutional Tribunal.

Keywords: abortion, termination of pregnancy, embryopathological condition in Poland

Abstract

Text se věnuje podmínkám, za kterých je právně možné ukončit těhotenství. Tato problematika vždy vyvolává velký veřejný zájem a rozděluje veřejné mínění. Podmínky pro legální ukončení těhotenství v Polsku jsou definovány v článku 4a zákona o plánování rodiny, ochraně lidského plodu a podmínkách pro přípustnost ukončení těhotenství. Embryopatologická podmínka byla jedním z nejčastějších důvodů pro potrat. Tato právní ustanovení však byla zrušena rozhodnutím Ústavního soudu.

Klíčová slova: potrat, ukončení těhotenství, embryopatologický stav v Polsku

Preliminary Issues

The conditions for the permissibility of legal termination of pregnancy always arouse great public interest, antagonize public opinion, and are the subject of many commentaries and analyses (Michalczuk-Wlizło 2022: 153–167). In the considerations of abortion, the most frequently posed questions are: When does human life begins? and From what point is it entitled to legal protection? (Skrzydło 2013:49; Zdybel 2008: 36)

The preamble to the Act of January 7, 1993 *on family planning, protection of the human fetus, and the conditions for permissibility of pregnancy termination* (Journal of Laws 2022) stipulates that life is a fundamental human right, and care for life

and health is among the fundamental duties of the state, society, and citizens. Undoubtedly, human life is a value of the highest rank in our civilization and legal culture, and its protection should not be subject to differentiation (Constitutional Tribunal 2008). It is incumbent on state authorities to pass legislation that protects human life, and every case of restriction of the legal protection of life must be treated as a measure of last resort (Constitutional Tribunal 2004). However, legal protection of life is subject to gradation and reduction when there are conflicts of values within the constitution.

The conditions permitting legal termination of pregnancy in Poland are enumeratively defined in Article 4a of the *Act on family planning, protection of the human fetus, and the conditions for permissibility of*

pregnancy termination. According to the legal status in effect on the date of the promulgation of that Act, an abortion could be performed by a physician in the following cases: when the pregnancy poses a threat to the life or health of the pregnant woman; when prenatal testing or other medical indications point to a high probability of severe and irreversible disability or incurable life-threatening disease of the fetus; there is a reasonable suspicion that the pregnancy is the result of a crime; and when the pregnant woman is in difficult living conditions or a difficult personal situation.

The social condition (Article 4a (1) (4)) was abrogated by the ruling of the Constitutional Tribunal of May 28, 1997, file ref. no. K26/96, which stipulated that the terms “difficult living conditions” and “difficult personal situation” are vague and result in a woman's subjective belief in a possible threat to her material position or personal relationships, or her ability to fulfill her own needs and exercise her rights and freedoms¹. In the Tribunal's opinion, that belief, compared to the conflicting constitutional value of human life, presents an indisputably lower value and may not be the basis for the legislature to limit the protection of human life. The effect of such a ruling was that the provision formulated in Article 4a (1) (4) was rendered null and void. For many years, the first 3 conditions were in force, until the date of publication of the ruling of the Constitutional Tribunal in case no. K1/20, in which the provision of Article 4a (1) (2), which formulates the embryopathological condition, was stripped of legal force.

In the practice of application of the current legislation, even when the conditions in question existed, access to abortion was difficult and women could not obtain the medical service to which they were entitled. The unfavorable situation for women was further compounded by the fact that the existing legal norms, which allow, on the basis of juridical exceptions to the general prohibition, to carry out legal terminations of pregnancy, have no procedural guarantees and state authorities have not ensured their enforcement. Poland's current legislation on abortion is among the most radical in Europe and attempts to tighten it even further are in conflict with international standards for the protection of women's rights (Róžańska 2019: 343).

Statutory Regulation

Article 4a (1) (2) of the Act of January 7, 1993 on family planning, protection of the human fetus, and the conditions for permissibility of pregnancy termination, by defining the embryopathological condition, permitted abortion in cases where

prenatal testing or other medical indications pointed to a high probability of severe and irreversible disability or incurable life-threatening disease of the fetus. The phrases “high probability,” “severe and irreversible,” and “life-threatening disease” used in the Act are imprecise and by their very nature lead to problems with interpretation (Królikowski 2010: 1–15). This is because the law does not specify any criteria for unequivocally and conclusively qualifying certain cases as meeting or not meeting the statutory conditions set forth in Article 4a (1) (2). Moreover, the expressions in question are not medical terms, which would clearly make their interpretation easier.

Because the legal basis makes a reference to vague criteria, it must be up to the physician in each case to arbitrarily decide on whether the conditions set forth in the relevant norms are met. The problem of interpretation becomes even more complicated because the diagnosis made in the course of examinations, even very detailed ones, determines only the probability, and not the degree, of the occurrence of a specific disease, and the real state of health can only be assessed after the child is born.

A catalog of diseases resulting in severe and irreversible impairment does not exist in medical science, let alone legal science. It seems that one should resort to a literal interpretation and consider that these cases will show a significant reduction in physical or intellectual capacity that is not subject to treatment and the consequences of which cannot be eliminated. The phrase “incurable life-threatening disease of the fetus” is also vague, because the legislature did not specify whether the threat to life should be immediate or potential. Moreover, with the dynamic advances in medical science, the list of such diseases becomes narrower (Kubiak 2021).

A difficult to estimate number of hereditary diseases and congenital defects are lethal or take the form of profound physical and mental disabilities, others are associated with numerous limitations in the daily lives of those suffering from them, while still others can be extremely severe or mild. This raises the question of whether the mere diagnosis of a developmental defect or incurable disease in prenatal or other medical tests or examinations fulfills the statutory condition set forth in the cited regulation.

In the opinion of W. Wróbel, the mere fact that the fetus is impaired or that there is an incurable disease cannot constitute the sole rationale for the permissibility of abortion. This is because neither concern for the quality of the transmitted genetic code nor consideration for the discomfort of the child's life can justify causing the child's death (Wróbel 2007: 32). On the other hand, M.

¹ For more information, see: Ruling of the Constitutional Tribunal of May 28, 1997, file ref. no. K 26/96.

Boratyńska, starting from a literal interpretation of Article 4a (1) (2), stresses that the legislature uses the following alternative: a high probability of severe and irreversible damage to the fetus or an incurable life-threatening disease. Since this is a disjunctive alternative, a severe and irreversible damage to the fetus does not necessarily mean a lethal defect, i.e. one resulting in premature death (Boratyńska 2008). Still another opinion is expressed by M. Królikowski, who believes that the constitutional status of the embryological condition is not clear, because it protects two situations: one where, due to a severe disease or impairment, the life of the child is considered to bring undue burdens on his or her family, and one where, due to too serious a “defect” of the child, he or she is denied the right to exist (cf. Królikowski 2010). In view of the above, it seems reasonable to assume that the condition is met when the health of the child cannot be really changed as a result of therapy, and the mother's associated emotional state is similar to that when she has to reckon with the death of her child.

The ruling of the Constitutional Tribunal

The object of consideration in case no. K1/20 was a motion by a group of members of parliament to recognize the incompatibility of Article 4a (1) (2) and Article 4a (2), first sentence, with Article 30 of the Constitution on the grounds that they legalize eugenic practices for an unborn child, which would allegedly violate the child's human dignity. At the same time, two alternative claims were raised in the justification. If the first demand was not granted, the Constitutional Tribunal was to rule that the challenged provisions were incompatible with Article 38 in conjunction with Articles 30 and 31 (3), and Article 38 in conjunction with Article 32 (1 and 2) of the Constitution, on the grounds that the provisions would make the protection of the right of an unborn child to life dependent on the child's health, which constitutes prohibited direct discrimination. If, on the other hand, this claim was also rejected, the Tribunal was to rule that the contested provisions are incompatible with Article 38 in conjunction with Article 31 (3) and in conjunction with Article 2 and Article 42 of the Constitution of the Republic of Poland, on the grounds that the provisions legalize the termination of pregnancy without sufficient justification by the need to protect another constitutional value, right, or freedom, and violate guarantees for human life by using unspecified criteria.

The Constitutional Court issued a judgment in the case in question on October 22, 2020, declaring as unconstitutional Article 4a (1) (2) of the Act on family planning, protection of the human fetus, and conditions for the permissibility of termination of pregnancy, and consequently eliminating the possibility of invoking the embryopathological condition, which has so far permitted termination

of pregnancy when prenatal tests or other medical indications pointed to a high probability of severe and irreversible disability of the fetus or an incurable disease threatening the life of the fetus (Kuzelewska, Michalczuk-Wlizo, Kuzelewski 2022: 105–125). The principles cited as the benchmarks for constitutional evaluation of the condition under Article 4a (1) (2) are: the dignity of the individual (Article 30 - *The inherent and inalienable dignity of the individual is the source of human and civil liberties and rights. It is inviolable, and its respect and protection is the duty of public authorities*); legal protection of human life (Article 38 - *The Republic of Poland shall ensure to every person the legal protection of life*); and proportionality of the limitation of rights (Article 31 (3) - *Limitations on the exercise of constitutional freedoms and rights may be established only by a statute and only if they are necessary in a democratic state for its security or public order, or for the protection of the environment, public health and morals, or the freedoms and rights of others. Such limitations may not violate the essence of freedoms and rights*) (Młynarska-Sobaczewska 2021: 168–179).

Weighing the constitutionality of the embryopathological condition, the Constitutional Tribunal used the ethical and philosophical context, concluding that the obligation of legal protection of life in each of its phases is supra-positive and should be fulfilled to the highest possible degree. The legislature, on the other hand, has the freedom to regulate the issue of permissibility of abortion, as long as it does not violate norms, principles, and constitutional values, and does not go below the level of protection provided for in the wording of the Constitution. Recognizing that it is constitutionally permissible to vary the scope of intensity of the legal protection of unborn children, the Constitutional Tribunal stressed that the Constitution of the Republic of Poland adopts the maximum protection, in the form of the highest standard of protection of human life, while finding no space for the protection of other values in the context of abortion, including a woman's dignity and her right to self-determination.

As the Constitutional Tribunal stated in the grounds for its ruling, “Article 4a (1) (2) does not allow us to assume that a high probability of a severe and irreversible disability of the fetus or an incurable disease threatening the life of the fetus is to provide a basis for an automatic presumption of violation of the welfare of the pregnant woman, and the mere indication of a potential burden of such defects on the child is eugenic in its nature. The provision lacked reference to measurable criteria of violation of the mother's well-being that would justify termination of pregnancy, namely a situation in which she could not legally be required to sacrifice a given legal interest.” When considering the existence of a constitutional value that justifies the termination of a pregnancy due to

the fulfillment of the so-called eugenic condition, the Constitutional Tribunal concluded that it could not be public safety or order, or the protection of the environment, health, or public morals. Nor can the saved interest be the health of the fetus, since a person's health cannot be put in opposition to his or her life. It was recognized that interests cannot be balanced in a situation where the interest being sacrificed and the interest being saved concern the same person. The Constitutional Tribunal also pointed out that in the case considered there was no certainty of a defect or disease of the fetus, which was described in the grounds of the ruling as a "state of diagnostic certainty," but only a probability of their occurrence.

It seems that, in the Tribunal's opinion, the ruling should be enforced in such a way that it becomes possible to terminate a pregnancy - with the introduction of "measurable criteria" - in situations where a woman cannot be required to make sacrifices beyond the usual extent. One can assume that these criteria are met, in particular, by a lethal defect in the fetus that leads directly to its imminent death in the near future. In such a case, abortion is not "eugenic" in nature and, therefore, absolutely ruled out by the Constitutional Tribunal, but allows the elimination of a situation that can be described as inhumane treatment of a woman. Pregnant women whose fetus is burdened with a lethal defect must face the mental and physical suffering associated with the need to continue the pregnancy and the knowledge that the fetus will die either before or shortly after delivery. In the grounds for the ruling in case no. K1/20, the Constitutional Tribunal found it reasonable for the legislature to analyze whether the legal solutions in force in Poland that concern the provision by public authorities of special assistance to mothers before and after childbirth are sufficient in the event that Article 4a (1) (2) is eliminated from the legal system.

One should bear in mind that the removal from the Act of any of the conditions permitting a lawful termination of pregnancy also means that abortion under the conditions set forth in the derogated norm becomes an unlawful act that has the characteristics of the crime under Article 152 of the Criminal Code² (Journal of Laws 2022a). This is because in the Polish normative system the scope

of abortion allowed by the current law is closely correlated with the acts described in the Act of June 6, 1997 – Criminal Code.

The ruling in question lacked, most importantly, consideration of whether the interest saved in the identified conflict of values is not human dignity itself, to which both the pregnant woman and the human being in the prenatal period are entitled. As the Tribunal rightly noted, abortion involves a conflict between the rights of the embryo or fetus and the rights of the pregnant woman. Such a conflict may concern, for example, the right to protect the life or health of a pregnant woman, as in the case of the health condition for permissibility of abortion. The embryopathological condition, on the other hand, involves a conflict between the pregnant woman's dignity, freedom, and right to self-determination, and the fetus' right to the protection of life in the prenatal period. That conflict, however, has not been resolved by the Constitutional Tribunal, or even analyzed in depth.

The Constitutional Tribunal's ruling did not rule out the possibility of adopting new legislation on legal abortion. It follows from it that the legislature, when drafting the relevant statutory provisions, should be guided by the standards developed in the case law of the Constitutional Tribunal. It is the role of the legislature to construct appropriate legal norms.

The President's Bill

The Constitutional Tribunal's ruling in case no. K1/20, as previously mentioned, resulted in the elimination from the Polish legal system of the provision³ that has been the most commonly used legal basis legitimizing the legal termination of pregnancy⁴. Since the date of its delivery, legal abortions have almost stopped to be performed in Poland. Their number has decreased tenfold (Ekai. pl 2021). Thousands of citizens took to the streets of Polish cities and towns to protest against the content of the ruling and the state's policies on women's reproductive rights (Rak 2022: 41).

In view of the social crisis triggered by the Constitutional Tribunal's ruling, on October 30, 2020, the President of the Republic of Poland, Andrzej Duda, using his legislative initiative prerogatives, submitted to the Sejm a bill amending the Act on family planning, protection of the

2 Article 152 of the Criminal Code, Journal of Laws of 2022, item 1138.

§ 1. Anyone who, with a woman's consent, terminates her pregnancy in violation of the law shall be liable to imprisonment for up to three years.

§ 2. The same punishment shall be imposed on anyone who helps a pregnant woman to terminate her pregnancy in violation of the law, or who persuades her to do so.

§ 3. Anyone who commits the act specified in sec. 1 or 2 after the conceived child is capable of living outside the pregnant woman's body is liable to the penalty of imprisonment for a period between six months and eight years.

3 The ruling of the Constitutional Tribunal was published on January 27, 2021 and became effective on the same day, thus having legal effect.

4 Since 2017, more than 90% of legal abortions were performed annually for embryopathological reasons; detailed data can be obtained from the Center for Healthcare Information Systems.

human fetus, and the conditions for permissibility of termination of pregnancy (Parliamentary print no. 727 of the Sejm of the 9th term).

The President's bill provided for the introduction of a new condition allowing legal termination of pregnancy when prenatal tests or other medical indications point to a high probability that the child will be born dead or burdened with an incurable disease or defect, leading inevitably and immediately to the death of the child, regardless of the therapeutic measures used (Sejm 2020). In the explanatory memorandum for the bill, it was argued that legislation regulating such socially important issues as the possibility of pregnancy termination must take into account, while respecting the constitutional provisions concerning both the unborn child and the mother, the right to make independently, under statutorily defined conditions, the extremely difficult decision to continue or terminate a pregnancy (see: Explanatory memorandum to the bill amending the Act on family planning, protection of the human fetus). In addition, the proponent of the bill noted that the recommended amendment, which would expand the scope of the conditions for legal abortion, includes only lethal defects of the fetus, thus excluding other developmental defects. The condition of inevitability of the child's death due to a disease or defect with which it would be burdened from birth, and the direct connection of the child's anticipated death with that disease or defect, precludes the possibility of applying the introduced condition with the intent to perform the so-called eugenic abortion. It also clearly distinguishes the recommended norm from the condition challenged by the Constitutional Tribunal, as formulated in Article 4a (1) (2) of the amended act.

The adoption of the above solution was based on the belief that, given the need for the absolute protection of human life, in the case of lethal defects the death of the child is inevitable, even if it is born alive. Protecting the life of a child with lethal defects is therefore beyond human capabilities. Therefore, taking into account the protection of other constitutional values, primarily the principle of inviolability and respect for human dignity, it is the mother who should make the decision to terminate the pregnancy in such cases. After all, guided by her own conscience and professed values, a woman should be able to decide whether to continue a pregnancy or terminate it.

Contrary to its declarations (TVN 24 2020) the Sejm did not urgently process the presidential bill allowing abortion in the case of a lethal defect of the fetus. The first reading of the *Bill amending the Act on family planning, protection of the human fetus, and the conditions for permissibility of termination of*

pregnancy was scheduled to take place at meetings of the Justice and Human Rights Committee and the Health Committee, where it was submitted on November 3, 2021. However, it has not taken place, despite the passage of more than 2.5 years⁵ since the bill was submitted to the Sejm.

The case R.R. v. Poland

In Poland, women who wish to use the medical procedure of induced miscarriage, to which they are entitled under current law, face numerous factual obstacles that result either from a misinterpretation of the current law or from institutional abuses on the part of healthcare providers. This causes those women to search for institutions outside of Poland to protect their reproductive rights. The Council of Europe's system is considered one of the most effective.

As for termination of pregnancy, the European Court of Human Rights has ruled against states where access to the procedure was limited or the existing law was improperly implemented. Poland has so far been a party to three proceedings in which a verdict was reached that recognized the plaintiffs' claims. These were *Tysi c v. Poland*, *R. R. v. Poland*, and *P. and S. v. Poland*. From the point of view of this paper, the case *R. R. v. Poland* (complaint no. 27617/04) is of particular importance.

During her pregnancy, a woman was repeatedly denied referrals for legally mandated prenatal tests, despite alarming symptoms detected in the fetus during ultrasound examinations in the 18th week of her pregnancy. The plaintiff was eventually given the opportunity to undergo genetic testing of the fetus when she was already 23 weeks pregnant. These tests confirmed a genetic defect in the fetus; however, she was forced to wait for two more weeks for a written opinion. The temporal aspect of the way the problem was handled was crucial, since the law in effect on the date of consideration of the case allowed legal termination of the pregnancy on embryopathological grounds only up to the 24th week of pregnancy. After obtaining the opinion, the plaintiff sent a request to the hospital, to perform an abortion. However, the healthcare facility refused to provide the service claiming that, in the opinion of the physicians, the time limit for termination of the pregnancy (24 weeks) allowed by the current law had expired. The woman gave birth to a child with a very serious genetic defect - the Turner syndrome.

In 2011, the European Court of Human Rights issued a landmark ruling in the case *R. R. v. Poland*, affirming women's right to reliable information about the health of the fetus, enabling them to make informed decisions about their reproductive health, including the possibility of terminating

⁵ As of the date of submission of the paper (June 1, 2023), the legislative procedure has not been initiated.

a pregnancy. In the Court's view, the guarantee of women's access to prenatal tests to assess the health of the fetus and the reliable information provided by the physician are an immanent part of women's exercise of personal autonomy. The state's failure to provide sufficiently fast⁷ access to the services to which one is entitled, which consequently prevents an informed decision to continue a pregnancy,

violates Article 3 of the European Convention on Human Rights. It is therefore considered as inhuman and degrading treatment. In addition, the failure to establish effective procedures to allow women access to legal abortion violates Article 8 of the Convention and constitutes a violation by the state of the right to respect for private life.

Conclusion

The abortion procedure highlights the conflict of values between the right to the protection of life enjoyed by human embryos and fetuses, on the one hand, and the rights of the pregnant woman, primarily her dignity, the right to the protection of life and health, including mental health, on the other. Formulating a universally acceptable answer to the questions of when a human being is created and from what point in time he or she is entitled to the legal protection of life seems impossible.

The ruling of the Constitutional Tribunal in case no. K1/20 failed to take into account the need to protect a woman's inherent and inalienable dignity, and appears, by making it impossible to legally terminate a pregnancy when medical indications point to a high probability of severe and irreversible disability of the fetus or an incurable disease threatening its life, to have violated the prohibition of cruel treatment and torture, the right to the protection of private life, and the right to the protection of health, which are guaranteed by both the Polish Constitution and acts of international law, for example the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. It seems that in the course of performance of a medical procedure classifying a specific situation as fulfilling the condition for pregnancy termination under Article 4a (1) of the Act on family planning, or in possible court proceedings initiated in connection with such cases, one could consider shifting the assessment to the condition allowing the termination of an embryopathological pregnancy when such a pregnancy poses a threat to the life or health of the pregnant woman. This is because the fulfillment of the embryopathological condition, especially a lethal defect, can result in serious or even irreversible consequences for the life and health of the pregnant woman. Also, one of the consequences of the lack of legislative intervention after the ruling of the Constitutional Tribunal is to oblige women to adopt a heroic attitude, which the law should never require. It is up to the legislature to balance all the constitutional values that come into play in this regard. And the rationale for such intervention was pointed out by the Constitutional Tribunal itself.

Given that the object of the Constitutional Tribunal's consideration was only the condition for termination of pregnancy specified in Article 4a (1) (2), it cannot be ruled out that in the coming years politicians will decide to derogate from the legal system the remaining two conditions for legal abortion in Poland, up to the introduction of a total ban on this procedure.

References

- BORATYŃSKA, M. (2008): O łamaniu przepisów dopuszczających przerwanie ciąży. *Prawo i Medycyna*, 31(1), s. 88.
- EKAI.PL. (2021): Dziesięciokrotny spadek liczby aborcji w Polsce w 2021 roku, 2022. <https://www.ekai.pl/dziesieciokrotny-spadek-liczby-aborcji-w-polsce-w-2021-roku/>
- CONSTITUTIONAL TRIBUNAL (1997): Judgment of the Constitutional file ref. no. K 26/96.
- CONSTITUTIONAL TRIBUNAL (2004): Judgment of the Constitutional file ref. no. K 14/03.
- CONSTITUTIONAL TRIBUNAL (2008): Judgment of the Constitutional Tribunal file ref. no. K44/07.
- JOURNAL OF LAWS (2022): item 1575.
- KRÓLIKOWSKI, M. (2010): Problem interpretacji tzw. przesłanki eugenicznej. In: BOSEK, L., KRÓLIKOWSKI, M. (ed.): *Współczesne wyzwania bioetyczne*. Warsaw: Wydawnictwo C. H. Beck, 1–15 s. ISBN 978-83-2551-178-4
- KUBIAK, R. (2021): *Prawo medyczne*. Warsaw: Wydawnictwo C. H. Beck. 550 s. ISBN 978-83-8235-782-0
- KUŹELEWSKA, E., MICHALCZUK-WLIZŁO, M., KUŹELEWSKI, D. (2022): Consequences of the Constitutional Tribunal's Ruling of October 22, 2020. On the Citizens' Bill on Safe Termination of

6 According to the Act, up to the 12th week.

- Pregnancy and Other Reproductive Rights. *STUDIES IN LOGIC, GRAMMAR AND RHETORIC* 67(80), s. 105–125. DOI:10.2478/slgr-2022-0006
- MICHALCZUK-WLIZŁO. M. (2022): Choice of Language in Discussions on Law. Pregnancy Termination in the Legislative Process of the Polish Sejm of the Eighth Term. *Białostockie Studia Prawnicze*, 27(4), 153–167 s. DOI:10.15290/bsp.2022.27.04.10
- MŁYNARSKA-SOBACZEWSKA. A. (2021): Unconstitutionality of Access to Abortion for Embryo-Pathological Reasons. *International Human Rights Law Review* 10(1), s. 168–179. DOI: 10.1163/22131035-01001005
- TVN24.PL (2020): Premier gotowy “bardzo szybko wdrożyć” prezydencki projekt w sprawie aborcji, <https://tvn24.pl/polska/projekt-prezydenta-andrzej-dudy-w-sprawie-aborcji-premier-mateusz-morawiecki-zapowiada-poparcie-4736764>
- RAK. J. (2022): The Impact of Morally Injurious Events on the Dynamics of Mobilization for Women's Rights in Poland, *Przegląd Politologiczny* 3, s. 41 DOI: 10.14746/pp.2022.27.3.3
- RÓŻAŃSKA. J. (2019): Przerwanie ciąży. In: BORATYŃSKA. M., KONIECZNIAK. P., ZIELIŃSKA E. (eds.): *System prawa medycznego, vol. 2: Regulacja prawna czynności medycznych*. Warsaw: Wolters Kluwer. ISBN 978-83-8160-529-8
- SEJM. (2020): *Article 1 (1) of the bill amending the Act on family planning, protection of the human fetus, and the conditions for permissibility of termination of pregnancy, parliamentary print no. 727*, Sejm of the 9th term, <https://sejm.gov.pl/Sejm9.nsf/druk.xsp?nr=727>
- SKRZYDŁO. W. (2013): *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*. Warsaw: LEX Grupa Wolters Kluwer, 49 s. ISBN 978-83-264-4223-0
- THE CRIMINAL CODE (2022): *Journal of Laws*. item 1138.
- WRÓBEL W. (2007): *Konstytucyjne gwarancje ochrony życia a przestanki dopuszczalności aborcji*. Przed Pierwszym Czytaniem 3.
- ZDYBEL. R. (2008): *Nasciturus a aborcja. Problemy prawne czy etyczno-moralne*. Prawna ochrona na gruncie art. 927 § 2 k. c. i 148 § 3 k.k. *Przegląd Sądowy*, no. 7–8.

Author's contact address

Marta Michalczuk-Wlizło: michalczukm@poczta.onet.pl, <https://orcid.org/0000-0002-2107-8814>

THE LINKS BETWEEN FREEDOM AND THE INTERNET IN SOUTHEAST ASIA: A DEMOCRATIC COUP OR STATUS QUO TIME?

VZTAH MEZI SVOBODOU A INTERNETEM V JIHOVÝCHODNÍ ASII: ČAS NA DEMOKRATICKÝ PŘEVRAŤ, NEBO STATUS QUO?

Martin Petlach¹, Amar Khairi¹

¹ Faculty of Regional Development and Territorial Studies, Mendel University in Brno, Třída Gen. Píky 2005/7, 613 00 Brno, Czech Republic

Abstrakt

Poslední dvě dekády přinesly v jihovýchodní Asii významný nárůst v počtu uživatelů internetu, stejně tak ale mnoho režimů začalo vytvářeno nové systémy kontroly internetu. Cílem této analýzy je proto vyhodnotit, jak se projevuje nárůst online populace a zároveň kontrol internetu na stavu svobod a demokracie v jihovýchodní Asii. K hlavním argumentům textu pak patří především zdůraznění ambivalentní role internetu na stavu demokracie ve zkoumaném regionu. Za pomoci shlukové analýzy byly identifikovány 4 samostatné skupiny států v závislosti na jejich stavu všech proměnných ve zkoumaných letech 2017 a 2020. Výsledky zkoumání pak poukázaly, že třebaže narostl počet online populace, celý proces doprovázelo omezování internetových svobod. Stejně tak se ukázalo, že procento internetové populace není dostatečně silnou proměnnou.

Klíčová slova: demokracie, digitalizace, internet, jihovýchodní Asie, cenzura, svoboda

Abstract

The last two decades have witnessed a striking increase in the number of Internet users as well as new mechanisms of Internet controls have been introduced in many regimes. The objective of this analysis is to appraise how the growth of online population and Internet controls impact on the state of freedoms and democracy in Southeast Asia. The authors argue that the Internet has maintained its ambiguous role within democracy in the examined region. Four groups of countries were identified in the cluster analysis in accordance with the state of variables in the examined years of 2017 and 2020. The results then stressed that the rising figures of online population had been accompanied by additional restrictions of Internet freedoms. At the same time, the percentage of online population has not proved to be a sufficiently significant variable.

Keywords: democracy, digitalisation, Internet, Southeast Asia, censorship, freedoms

Introduction

The third wave of democratisation has been renowned not only for the growth and blooming of new democracies around the world but also the coincident reverse waves (see Huntington 1991). Especially the last wave of democracy, however,

set up new conditions due to which many regimes could make use of or modify the tools of democracy to their own benefit (Curato, Fosati 2020), albeit in a distinctively limited manner in case of the former (Ufen 2008:155). The swift spread of modern technologies in the 1990s and 2000s also brought up a new course of (self-)censorship for the

journalists when characterising the political affairs (Rodan 1998; Yangyue 2014). Consequently, many citizens turned to the Internet in Southeast Asia as a rather safer environment. For that reason, at first, political blogs had become all the rage at first (Lai 2011), merely to be later expanded by the social media (Abbott 2013; Tapsell 2021). To no surprise, scholarly journals have also got acquainted with the importance of civil societies and their role in Southeast Asia when taking the Internet into account (e.g. Fraioli 2021).

Southeast Asia then symbolises an extraordinary region as the perception of democracy as a topic is as complex as human rights, for instance. And the role and position of civil society in given countries remained unexplained in respect of politics and the Internet (cf. Mauzy 1997; Weiss 2021). As other regions of the world, not only the countries of Southeast Asia are part of the “era of electoral authoritarianism” (Morse 2012: 161), wherein regimes use the process of elections to usurp the power, but also “digital democracy” (Lee 2017). It means that Southeast Asia may appropriately serve as a “natural laboratory” for analyses of democratic backsliding (Croissant, Haynes 2021).

Graph 1 exemplifies an omnibus summary of people (in %) who have used the Internet in the last two decades, ie, from 2000 to 2020. There are three identifiable trajectories with one group of countries consisting of Brunei, Malaysia, and Singapore that have experienced the highest figures of online population, followed by the figures right in between (Vietnam and Thailand). The third group of countries is represented by Indonesia and Laos, sharing nearly the same figures, whilst being followed by the Philippines. And within this group, Burma and Cambodia ranked with the lowest scores. Interestingly, even the World Bank lacked in

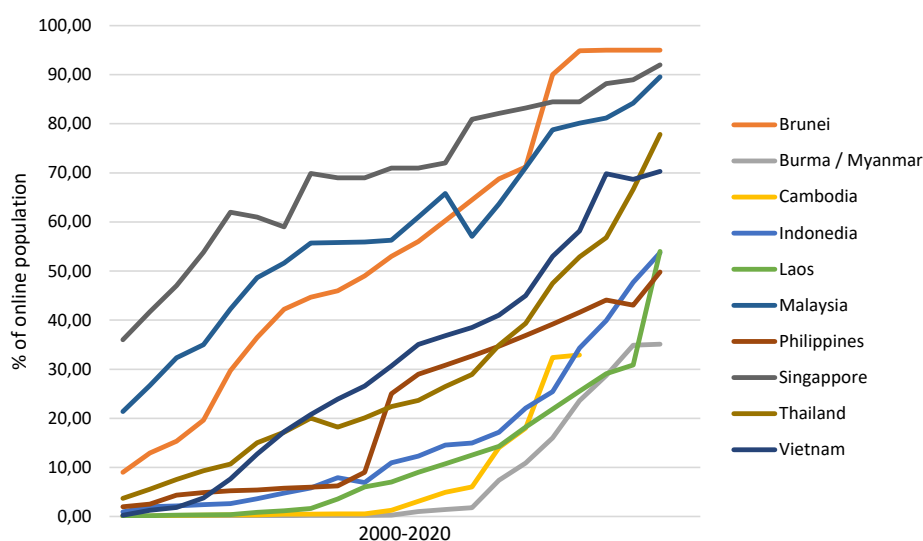
the data for this variable for 2018, 2019, and 2020 in case of Cambodia. And the lack of data pertaining to the region of Southeast Asia is yet to be elaborated on for this study. However, the gradual increase in the numbers of Internet users across this territory of 10 countries is apparent. And for that reason, this brief analysis shall draw attention to the use of Internet and link it to democracy and its freedoms as another eminent variable of comparative politics. The objective of this paper is to deliver a comparative study investigating solely the Southeast Asian countries. And hence, the authors propose the following research questions that are to be addressed:

RQ1: Has the growth of Internet users in Southeast Asia resulted in an increase in the level of democratic freedoms?

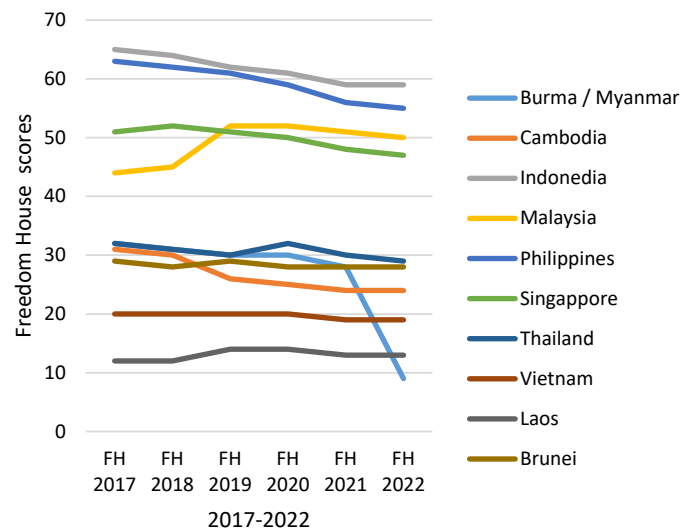
RQ2: What is the link between the level of censorship versus democracy and the percentage of Internet users?

Research Objectives and Methods

The original idea was to include all the ASEAN member states, making it 10 countries which would have covered the issue of Internet freedoms and censorship in connexion to the figures of online population. Unfortunately, this research objective turned out to be unfeasible owing to 3 reasons. First, a vast majority of studies had not included or considered Southeast Asia and if so, there were discrepancies in the data. Second, the data obtained from the three indices do not comply with the principles of long-term continuity. Whereas the World Bank's statistics on the percentage of online population may be dated back to 2000, its latest figures finalise in 2020 for the Southeast Asian countries. By contrast, the Freedom House reports

Graf 1: Percentage of online population in Southeast Asia
Source: Authors, based on the data from the World Bank

Graf 2: The Freedom House overall ranking

Source: Authors, based on the data from the Freedom House reports

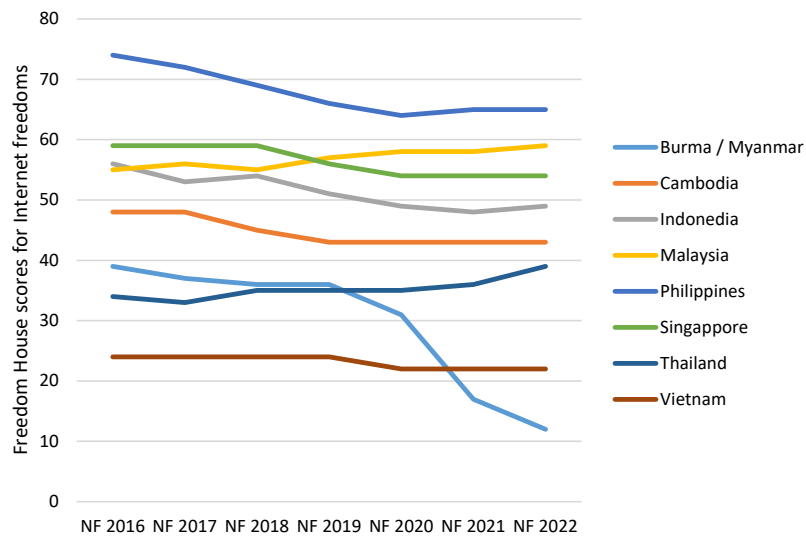
on Internet freedoms, as the most cited source in this area, started in 2016, whilst having the newest data from 2022. Third, due to the regime character and the state of democracy, some countries have not accounted for the time series whatsoever. In the concrete, Cambodia, Laos, and Brunei could not be therefore included in this analysis due to the absence of data. In some of the aforementioned cases, the datasets were also incomplete which would have biased the outcomes of the analysis. Thus, seven countries in total were part of the analysis. Having then recognised all the missing years and/or countries, the authors have decided to compare the default point of 2017 with 2020 which have already included the Covid-19 pandemic as well.

The level of democratic freedoms served as a dependent variable this analysis further pondered upon. For the statistical processing, the authors used the Freedom House classification of countries into three main groups and more importantly, the numeral assessment up to 100 as the highest figure symbolising a stable and democratic country. Graph 2 shows that out of all 10 countries, up to 2022, not even one scored 70 points on the 100-point scale. And on that account, the countries were either *Partly free* (Indonesia, Malaysia, and the Philippines) or *Not free* at all (the other remaining countries). The independent variables consisted of online population and the level of Internet freedoms. Whilst the former was represented in the unit of percentage, the latter followed a numeral assessment of the same scale and pattern of Freedom House, merely within separate reports on the Internet and not the level of democracy per se.

Graph 3 vindicates the complexity of regime characters and its level of freedoms as all the countries ranked in the *Partly free* segment (Malaysia, Indonesia, and the Philippines, oscillating between 40 to 69 points), or the *Not free* ones (up

to 39 points as in case of the rest of the examined countries). Furthermore, this trend of constant levels of Internet (non)freedoms has exacerbated with distinctively decreasing inclinations (eg, Burma/Myanmar and the Philippines) or mixed tendencies (eg, Malaysia and Thailand). The online population, as simplified in this paper, stands for the percentage of people who have connected to the Internet whilst using any device, be it their laptop, computers, mobiles, television, gaming devices, etc. within the period of the previous three months, as delineated by the World Bank.

Methods-wise, the authors utilised the multi-dimensional statistical method of cluster analysis of which aim was to divide the region and its countries into clusters. This cluster analysis was delivered in the programme of *Statistica*. First and foremost, though the data had to be standardised whilst using a normality test. This step was crucial as it allowed the authors to opt for the variables represented by different units of measurement. In total, there were three variables in the analysis: the level of democratic freedoms (FH), Internet freedoms (NF), and the overall percentage of Internet users (IN) in each examined country. Accordingly, hierarchical clustering was then used to pictorialise and testify to the outcomes of cluster analysis. And finally, this cluster analysis was depicted as a dendrogram. The Euclidian distance of .99 was applied for the purpose of sorting the clusters, and it also measured and determined the distribution in accordance with the distance between respective clusters (ie, countries). And therefore, this analysis was meant to identify the key similarities and/or differences amongst the countries. For additional statistical analyses probing for general linear regression models, the authors used JASP. In this programme, the data had been addressed in terms of respective coefficients and levels of significance.

Graf 3: Internet freedoms in Southeast Asia
 Source: Authors, based on the data from the Freedom House reports

Results

In 2017, the first examined year, a significant similarity was detected within four clusters. As depicted in Table 1 and the ensuing Figure 1 in the dendrogram form, Burma/Myanmar was the only completely separated country as its regime had been strongly closed and isolated yet until the 2010s, and even afterwards, the Burmese armed forces, the Tatmadaw, did not give up its position as a fundamental stakeholder which escalated in the 2021 coup. Malaysia and Singapore as two former British colonies were both located in the next cluster. Regardless of different religions and political milieus, Indonesia and the Philippines might be

Tab. I: Cluster analysis for 2017

Country	Cluster
Burma/Myanmar	1
Indonesia	2
Philippines	2
Malaysia	3
Singapore	3
Thailand	4
Vietnam	4

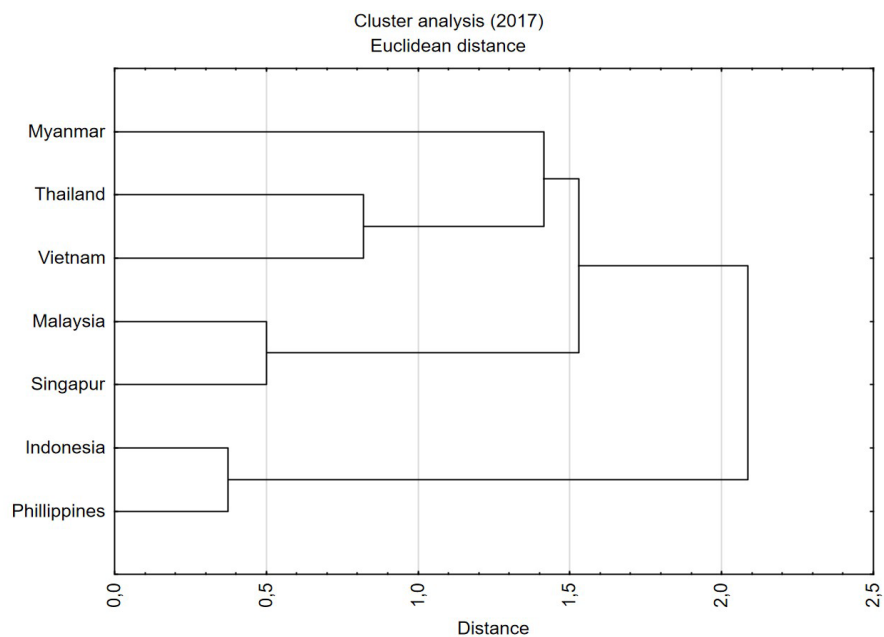

Fig. 1: Dendrogram for the 2017 results

found in one cluster. And lastly, Thailand and Vietnam were in the same group as two countries differentiating in the form of politics, regimes but less in the endeavours within political power.

At the same time, when addressing the relationship between the number of online people (IN), the state of Internet freedoms (NF), and democratic freedoms (FH), the analysis for 2017, as depicted in Table 3 and 4 in the Appendix, confirmed the level of significance of $<.001$. However, the R^2 figure showing the predictability of the democratic freedoms from the percentage of online population was too negligible. By contrast, 22.1% of democratic freedoms was predictable from the Internet freedoms in Southeast Asia. In respect of the coefficient, the only relevant one was in the latter case too as a positive coefficient (.892) signifies that an increase by one unit in the Internet freedoms will also mean an increase in democratic freedoms by the level of .892.

As Figure 2 as well as Table 2 stress, there has been no alteration in the clusters compared to the default year of 2017, whilst still having used the same Euclidian distance. Leaving Burma/Myanmar

separated, Thailand and Vietnam shared one cluster as did Malaysia and Singapore. The last cluster of countries was reserved for Thailand and Vietnam. The fact that countries have remained in the same clusters shall not imply any rigidity, though. The analysis manifested the lack of differentiation amongst the examined countries amid the period. Nevertheless, the total percentage of online population kept gradually increasing as already mentioned in Introduction. At the same time, during the examined period, many elections had been held too. Most importantly, it was the general elections in Malaysia (2018), Thailand (2019) after the 2014 coup, Singapore (2020), and the Philippines (2019), Burma (2020) resulting in a coup in 2021, and finally in Indonesia (2019), which was also accompanied by the presidential election. As long as the Internet has served as a key instrument in elections, be it for the ruling parties or the opposition, and the figures of people who used the Internet have been rising, thereupon the data confirmed that Southeast Asia has been experiencing the wave of democratic backsliding.

In the 2020 dataset, statistical analysis followed the very same pattern of 2017 (see Table 5 and 6) since the variable of online population had not been a strongly significant factor that would have predicted the level of democratic freedoms. The internet freedoms once again concurrently determined the level of democratic freedoms in Southeast Asia. Moreover, the coefficient figure (.967) was even slightly greater than in 2017. Despite the positive relationships and thus the lack of any inverse one, the overall capability of the variables, nevertheless, proved to be restrained in those general linear models, and thereby bringing negative answers to the research questions.

Tab. II: Cluster analysis for 2020

Country	Cluster
Burma/Myanmar	1
Indonesia	3
Philippines	3
Malaysia	2
Singapore	2
Thailand	4
Vietnam	4

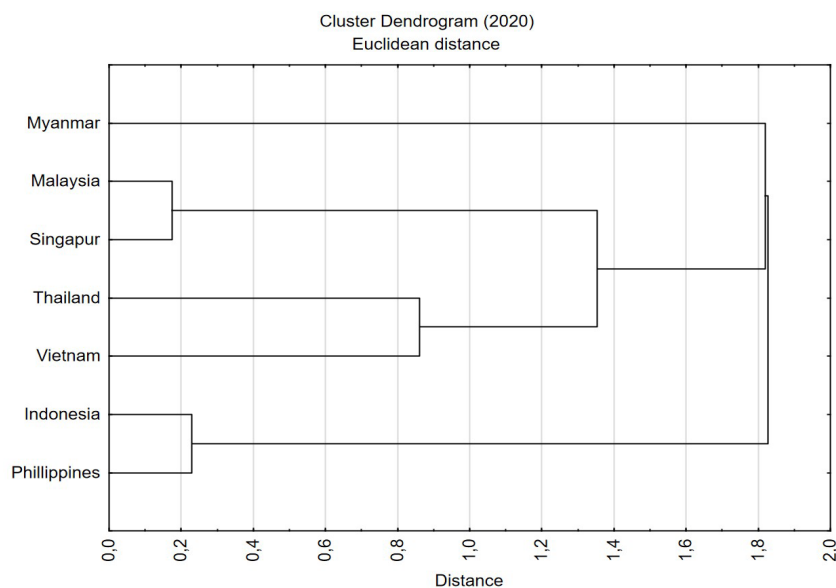

Fig. 2: Dendrogram for the 2020 results

Conclusion

In conclusion, this analysis confirmed, whilst investigating the role of the Internet and the state of democratic freedoms, that the growth of the former does not imply any increase and/or decrease in the latter. In addition, the statistical section manifested that the role of the Internet remained ambiguous and unable to explicate and/or determine the dependent variable (ie, democratic freedoms). Only the level of Internet freedoms has exhibited certain ties to the level of democratic freedoms. In line with Sinpeng (2020), who described the growth of Internet censorship in Southeast Asia, any prospects of the Internet to serve as a trigger of citizens' rallies in favour of democracy are of forlorn attempts, compared to the Arab Spring in the Middle East (see also Jayasuriya, Rodan 2007). In a juxtaposition, the role of ASEAN in the process of democratisation or any endorsement of Internet freedoms shall not be expected either (see Rüländ 2021).

One of the certain limits of this analysis and, at the same time, a necessary aspect of further research in this area will be based on additional qualitative research since adding the context would elucidate the causes why the countries of which politics differ substantially at first sight share that many similarities in terms of the role of the Internet, respective censorship, and different types of social media. Field research in those countries may become a great asset, notwithstanding the complexities linked to the regimes in Southeast Asia (see Morgenbesser, Weiss 2018).

Regardless of the location, the origins of democratic backsliding may be found in the times of more than 15 years ago. Nonetheless, there have been even “benign patterns” deteriorating the conditions in Asia (Diamond 2020). Although Abbott (2012) spoke in favour of the Internet and its contribution to democratisation just one decade ago, Kurlantzick (2022) had predicted that there would be neither any increase in the level of democracy nor a palpable growth of support towards human rights in the countries of Southeast Asia soon. Yet Malaysia as the first country proved the opposite in 2022 as the opposition forces with the “PM-in-waiting”, Anwar Ibrahim, won the snap general election. And hence the question is whether it was a real harbinger of change or a mere continuation of status quo, as they say one swallow does not make a summer.

Contribution Funding

This work was additionally supported by the FRRMS Internal Grant Agency under the grant number IGA-FRRMS-23-020, Mendel University in Brno, Czech Republic.

References

- ABBOTT, J. (2012): Democracy@internet.org revisited: Analysing the socio-political impact of the Internet and new social media in East Asia. *Third World Quarterly* 33(2), 333–357. <https://doi.org/10.1080/01436597.2012.666015>
- ABBOTT, J. (2013): Assessing the social and political impact of the Internet and new social media in Asia. *Journal of Contemporary Asia* 43(4), 579–590. <https://doi.org/10.1080/00472336.2013.785698>
- CROISSANT, A., HAYNES, J. (2021): Democratic regression in Asia. *Democratisation* 28(1), 1–21. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1851203>
- CURATO, N., FOSSATI, D. (2020): Authoritarian innovations: Crafting support for a less democratic Southeast Asia. *Democratisations* 27(6), 1006–1020. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1777985>
- DIAMOND, L. (2020): Democratic regression in comparative perspective: Scope, methods, and causes. *Democratisation* 28(1), 22–42. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1807517>
- FRAIOLI, P. (2021): Asia's new generation of pro-democracy protesters. *Strategic Comments* 27(4), vii–ix. <https://doi.org/10.1080/13567888.2021.1949140>
- JAYASURIYA, K. RODAN, G. (2007): Beyond hybrid regimes: More participation, less contestation in Southeast Asia. *Democratisation* 14(5), 773–794. <https://doi.org/10.1080/13510340701635647>
- KURLANTZICK, J. (2022): Why democracy in Southeast Asia will worsen in 2023. *Council of Foreign Relations* [online]. Available at: <https://www.cfr.org/blog/why-democracy-southeast-asia-will-worsen-2023>
- LAI, C.-H. (2011): A multifaceted perspective on blogs and society: Examples of blogospheres in Southeast and East Asia. *The Journal of International Communication* 17(1), 51–72. <https://doi.org/10.1080/13216597.2011.559156>
- LEE, S. H. (2017): Digital democracy in Asia: The impact of the Asian internet on political participation. *Journal of Information Technology & Politics* 14(1), 62–82. <https://doi.org/10.1080/19331681.2016.1214095>

- MAUZY, L. (1997): The human rights and 'Asian values' debate in Southeast Asia: Trying to clarify the key issues. *The Pacific Review* 10(2), 210–236. <https://doi.org/10.1080/09512749708719218>
- MORGENBESSER, L., Weiss, M. L. (2018): Survive and thrive: Field research in authoritarian Southeast Asia. *Asian Studies Review* 42(3), 1–19. <https://doi.org/10.1080/10357823.2018.1472210>
- MORSE, Y. L. (2012): The era of electoral authoritarianism. *World Politics* 64(1), 161–198. <https://doi.org/10.1017/S0043887111000281>
- RODAN, G. (1998): Asia and the international press: The political significance of expanding markets. *Democratisation* 5(2), 125–154. <https://doi.org/10.1080/13510349808403562>
- RÜLAND, J. (2021): Democratic backsliding, regional governance, and foreign policymaking in Southeast Asia: ASEAN, Indonesia, and the Philippines. *Democratisation* 28(1), 237–257. <https://doi.org/10.1080/13510347.2020.1803284>
- SINPENG, A. (2020): Digital media, political authoritarianism, and Internet controls in Southeast Asia. *Media, Culture & Society* 42(1), 25–39. Available at: <https://doi.org/10.1177/0163443719884052>
- TAPSELL, R. (2021): Social media and elections in Southeast Asia: The emerge of subversive, underground campaigning. *Asian Studies Review* 45(1), 117–134. <https://doi.org/10.1080/10357823.2020.1841093>
- UFEN, A. (2008): The 2008 election in Malaysia: Uncertainties of electoral authoritarianism. *Taiwan Journal of Democracy* 4(1), 155–169. [10.29654/tjd.200807.0007](https://doi.org/10.29654/tjd.200807.0007)
- WEISS, M. L. (2021): Can civil society safeguard rights in Asia? *Asian Studies Review* 45(1), 13–27. <https://doi.org/10.1080/10357823.2020.1828274>
- YANGYUE, L. (2014): Transgressiveness, civil society and Internet control in Southeast Asia. *The Pacific Review* 27(3), 383–407. <https://doi.org/10.1080/09512748.2014.909520>

Authors' contact addresses

Martin Petlach, PhD: martin.petlach@mendelu.cz

Amar Khairi: amar.khairi@mendelu.cz

Appendix

Tab. III: FH + IN (2017)

Model Summary - FH 2017						
Model	R	R ²	Adjusted R ²	RMSE		
H ₀	0.000	0.000	0.000	16.299		
H ₁	0.030	0.001	-0.166	17.597		
Coefficients						
Model		Unstandardized	Standard Error	Standardized	t	p
H ₀	(Intercept)	42.250	5.762		7.332	< .001
H ₁	(Intercept)	41.137	16.467		2.498	0.047
	IN 2017	0.022	0.299	0.030	0.073	0.944

Tab. IV: FH + NF (2017)

Model Summary - FH 2017						
Model	R	R ²	Adjusted R ²	RMSE		
H ₀	0.000	0.000	0.000	16.299		
H ₁	0.854	0.730	0.685	9.147		
Coefficients						
Model		Unstandardized	Standard Error	Standardized	t	p
H ₀	(Intercept)	42.250	5.762		7.332	< .001
H ₁	(Intercept)	-0.327	11.053		-0.030	0.977
	NF 2017	0.892	0.221	0.854	4.028	0.007

Tab. V: FH + IN (2020)

Model Summary - FH 2020						
Model		R	R ²	Adjusted R ²	RMSE	
H ₀		0.000	0.000	0.000	15.957	
H ₁		0.041	0.002	-0.198	17.465	
Coefficients						
Model		Unstandardized	Standard Error	Standardized	t	p
H ₀	(Intercept)	43.429	6.031		7.201	< .001
H ₁	(Intercept)	41.391	23.232		1.782	0.135
	IN 2020	0.030	0.333	0.041	0.091	0.931

Tab. VI: FH + FN (2020)

Model Summary - FH 2020						
Model		R	R ²	Adjusted R ²	RMSE	
H ₀		0.000	0.000	0.000	16.146	
H ₁		0.863	0.744	0.702	8.815	
Coefficients						
Model		Unstandardized	Standard Error	Standardized	t	p
H ₀	(Intercept)	41.125	5.709		7.204	< .001
H ₁	(Intercept)	-1.891	10.749		-0.176	0.866
	NF 2020	0.967	0.231	0.863	4.181	0.006

ELECTIONS THAT DID NOT TAKE PLACE IN POLAND IN 2020. WHAT WENT WRONG?

VOLBY, KTERÉ SE V POLSKU V ROCE 2020 NEUSKUTEČNILY. CO BYLO ŠPATNĚ?

Małgorzata Podolak¹

¹ Institute of Political Science and Administration, Faculty of Political Science and Journalism the MCSU in Lublin, ul. Głęboka 45, 20-612 Lublin, Poland

Abstract

On May 10, 2020, a presidential election was to be held in Poland. Due to the epidemiological situation, the government decided that it would be held exclusively by mail. This form of voting is provided for in the Electoral Code as an alternative to in-person voting at polling stations. There was a lot of controversy surrounding the election, regarding how the election was conducted and the entities involved in its organization. This led to the eventual postponement of the election date to June 28, 2020; hence the term “*election that did not take place*,” which is commonly used to describe the 2020 presidential election that was to be held by mail.

Keywords: presidential elections, Poland, COVID-19 epidemic

Abstrakt

Prezidentské volby v Polsku v roce 2020, původně naplánované na 10. května, čelily nepředvídaným výzvám kvůli přetrvávající pandemii COVID-19. V reakci na epidemiologickou situaci se vláda rozhodla pro výhradní hlasování poštou, jak je uvedeno v volebním zákoně jako alternativa k tradičnímu hlasování osobně na volebních místech. Nicméně proces voleb a subjekty zapojené do jejich organizace se staly předmětem intenzivní kontroverze, což vedlo nakonec k odložení voleb na 28. června 2020. Tato unikátní situace je od té doby běžně označována jako “volby, které se nekonaly”. Tato práce zkoumá detaily prezidentských voleb v Polsku v roce 2020, zkoumá problémy spojené s jejich organizací, rozhodnutí o použití hlasování poštou a širší implikace v kontextu epidemie COVID-19.

Keywords: prezidentské volby, Polsko, pandemie COVID-19

Legal Basis for the Election of the President of the Republic of Poland

In Poland, the president is elected by direct universal suffrage in a secret ballot. Presidential election candidates must be Polish citizens who are at least 35 years old on the election day. The election is ordered by the Marshal of the Sejm to be held on a day no sooner than 100 days and no later than 75 days before expiry of the term of office of the serving president, and in the event of the office of

president falling vacant - no later than the 14th day thereafter, specifying the date of the election which shall be on a non-working day and within a period of 60 days of the day of ordering the election (Art. 128 (2) of the Constitution of the Republic of Poland) (Act on the election of the President of the Republic of Poland; Act of January 5, 2011 - Electoral Code; see Dziemidok-Olszewska 2003:151; Mojak 1994: 139; Geberhner 2000).

Due to worsening epidemic conditions, as well as the political turmoil that occurred in the period

immediately preceding the election date designated by the Marshal of the Sejm, several successive changes were made to the election procedure. They mark the successive phases of the election process and determine the unique characteristics of the presidential election held in 2020. The first phase of the election covers the period from the ordering of the elections (February 5, 2020) to the enactment of the amendments to the Electoral Code (March 28, 2020); the second phase ends on the day before the designated election day (i.e., May 10, 2020); the third phase includes events directly related to the decision not to hold the election on the designated date; and the fourth phase includes the ordering and holding of the election on a new date (Dobrowolski 2022: 15; see Sula, Madej, Błaszczczyński 2022: 27–45).

In a decision dated February 5, 2020, Marshal of the Sejm Elżbieta Witek set the date of the presidential election for May 10, 2020 (Decision of the Speaker of the Sejm of the Republic of Poland of February 5).

Due to the epidemiological situation, a law was passed by the parliament concerning the rules for holding general elections for the office of the President of the Republic of Poland (Act of April 6, 2020 on the special rules for conducting general elections for the office of the President of the Republic of Poland ordered in 2020). The law stipulated special rules for conducting voting by mail in connection with a declared epidemic state in the territory of the Republic of Poland (Article 1).

Article 2 stipulated that the election would be conducted exclusively by mail. According to the act (Article 3), the postal operator (In this case, it was the Polish Post), obliged to provide universal service was to deliver the election packages directly to the voters' mailboxes at the addresses indicated in the voter register within 7 days before the day immediately prior to the election day.

The package was to include the following:

- a return envelope;
- a ballot;
- an envelope for the ballot;
- instructions for voting by mail; and
- a statement of personal and secret vote on the ballot.

Each voter was required to sign a statement and enter his or her name and PESEL number in the space provided. After filling out the ballot, the voter was to put it in the envelope for the ballot, seal it, put the envelope in the return envelope together with the signed statement, and place it, either in person or through another person, not earlier than 6:00 a.m. and not later than 8:00 p.m. on the election day, in a specially prepared postal mailbox of the designated operator in the commune or municipality where the voter is included in the voter register (Flis 2020).

The act passed by the Sejm also stipulated that if a state of epidemic was declared in the territory of the Republic of Poland, the Speaker of the Sejm could order a change in the election date specified

in a previously issued decision. The new date for the election of the President of the Republic of Poland set by the Speaker of the Sejm was required to correspond to the dates for holding the presidential election set forth in the Constitution of the Republic of Poland (Koślicki, Sobczak 2020).

In accordance with Article 228 (7) of the Constitution of the Republic of Poland, the election of the President of the Republic may not be held only during a state of emergency and within 90 days after its termination, and the President's term of office is then extended accordingly (Prokop 2012: 18–20). Decisions to impose one of the states of emergency specified in the Constitution can only be made by state bodies authorized to do so by the Constitution (Eckhardt 2014; Rakowski, Rakowska-Trela; (Act of April 18, 2002 on the state of natural disaster; Act of June 21, 2002 on the state of emergency; Act of December 5, 2008 on the prevention and control of infections and infectious diseases in humans).

The act was criticized by the opposition, which accused the government of hastily making amendments to the electoral code and violating the standards of a democratic law-abiding state (Wybory 2020; Szef PKW).

On April 20, 2020, less than three weeks before the election, citizens had no knowledge about the election, how it would be held, and whether it would take place at all. A date was set for May 10, 2020. The Electoral Code stipulates that elections are conducted by the National Electoral Committee; however, by the Decision of the Prime Minister of April 16, 2020 (no. BPRM.4820.2.3.2020), Poczta Polska S.A. (Polish Post) was obliged to implement measures to counter the COVID 19 pandemic, which consisted in taking and implementing the necessary steps to prepare for the 2020 presidential election to be held by mail (Decision no. BPRM.4820.2.3.2020 of April 16, 2020 ordering Poczta Polska S.A. to implement measures to counter the COVID-19 pandemic aimed at preparing and conducting the 2020 election for the office of the President of the Republic of Poland by mail).

Both the Ministry of State Assets and Poczta Polska S.A. were required to take measures to make sure that the election would be properly secured logistically and legally. The activities undertaken by the Ministry were mainly conceptual activities that analyzed the possibilities and prepared the Ministry for the implementation of the obligations imposed by the Act of April 6, 2020, which was in the legislative process. Given the short period of time, limited by the date of the election ordered for May 10, 2020, inaction could lead to the risk of inadequate implementation of the tasks within the scope of competence of the Minister of State Assets, as designated in the draft of the aforementioned act (Odpowiedź Ministra Aktywów Państwowych Answers of the Minister of State Asset).

The decision did not specify other conditions for the implementation of the order than those mentioned above; in particular, it did not specify the necessary conditions for the implementation of the order: the method of delivery, the procedures for the circulation of election documents, and the number of deliveries included in the scope of the order. The present task was dictated by the need to protect the health and lives of the persons taking part in the election (Chancellery of the Office of the Prime Minister, *Odpowiedź na skargę Rzecznika Praw Obywatelskich* [Answer to the complaint of the Commissioner for Human Rights]).

Mention should also be made of the Act of April 16, 2020 on special support instruments in connection with the spread of the SARS-CoV-2 virus (Act of April 16, 2020 on special support instruments in connection with the spread of the SARS-CoV-2 virus).

Article 102 of the act, referred to as the “anti-crisis shield,” stated: The provisions of the Act of January 5, 2011 - Electoral Code (Journal of Laws of 2019, item 684 and 1504, and of 2020, item 568) do not apply during the period of a state of epidemic threat or a state of epidemic in the conduct of a general election for the office of the President of the Republic of Poland ordered in 2020, with respect to:

- 1) the provision of the information referred to in Article 16 (1) in the form of a notice to voters;
- 2) the issuance of voting certificates;
- 3) the provision of the information referred to in Article 37d (1) to voters;
- 4) the mail voting referred to in Article 53a;
- 5) voting by proxy;
- 6) the determination by the National Election Commission of the design of the ballots and the ordering by that Commission of the printing of these ballots.” (Communication of the National Election Commission of May 7).

The National Election Commission, which conducts all elections in Poland, was deprived of its core competencies in this situation. The Electoral Code was not complied with, even though it was still in effect. The laws under which the May 10 elections were to be held was:

- the decision of the Speaker of the Sejm of the Republic of Poland of February 5, 2020 ordering the election of the President of the Republic of Poland;
- the Electoral Code, limited by Article 102 of the so-called Anti-Crisis Shield 2.0;
- Article 102 of the so-called Anti-Crisis Shield 2.0;
- the decision of the Prime Minister concerning the start of the preparations for the election by the Polish Post and the Polish Security Printing Works (Morawska 2021).

Situation Related to the Covid Pandemic

On March 11, 2020, the World Health Organization (WHO) recognized the outbreak of the COVID-19 disease caused by the SARS-CoV-2 coronavirus as

a pandemic (Coronavirus). In Poland, the first case of infection with the virus was identified on March 4, 2020 (The first case of coronavirus in Poland). The Minister of Health Prof. Łukasz Szumowski announced that at a press conference.

The Minister of Health, by means of regulations, introduced in Poland a state of epidemic threat from March 14 to 20, 2020, (Regulation of the Minister of Health of March 13, 2020 on the declaration of a state of epidemic threat in the territory of the Republic of Poland). The regulation was repealed on March 20, 2020, by sec. 3 of the Regulation of the Minister of Health of March 20, 2020 repealing the state of epidemic threat in the territory of the Republic of Poland (Journal of Laws, item 490) and a state of epidemic state from March 20, 2020 (Regulation of the Minister of Health of March 20, 2020 on the declaration of a state of epidemic in the territory of the Republic of Poland (Journal of Laws, item 491)).

During the pandemic, elections were a challenge for the governments in many countries (Michalak 2020). Special precautions and procedures were put in place to enable holding elections with minimal risk of spreading the pandemic. The measures that were taken are:

- voting by mail - some countries increased the availability of voting by mail or liberalized the conditions for using this option. This allowed voters to vote without having to go to a polling station;
- early voting - in order to avoid crowds on the election day, some countries extended the early voting period, allowing voters to cast their ballots early;
- intensification of the hygiene measures - the polling places were equipped with additional hygiene products, i.e. disinfectant liquids, protective masks, and gloves. Voters were also instructed to take appropriate precautions, i.e., wear masks and keep a social distance;
- regulations were introduced concerning limits on the number of people - in some cases, limits were set for the number of people who can be in polling stations at the same time to ensure safety and social distancing;
- the election campaign moved to the Internet and social media.

The Anti-Covid Act came into effect on March 8, 2020, and enabled the use of administrative, budgetary, and epidemiological measures in the fight against the coronavirus and its effects. Pursuant to an amendment to that act made on March 31, 2020 (Act of March 31, 2020 amending the Act on special arrangements for preventing, countering, and combating COVID-19, other infectious diseases, and crisis situations caused by them, and certain other acts), changes were made to, among others, the Electoral Code. The list of people who can participate in elections conducted by mail was expanded. In addition to persons with disabilities, that right was given to voters who are

subject to mandatory quarantine, isolation, or home isolation on the election day, as well as those who turned 60 years old at the latest on the election day (Article 40 of the Act amending the Act on special arrangements for preventing, countering, and combating COVID-19, other infectious diseases, and crisis situations caused by them, and certain other acts).

The parliamentary bill (print 328) on special rules for conducting general elections for the office of the President of the Republic of Poland ordered in 2020 was received by the Sejm on April 6, 2020, and was passed on that day by the Sejm and forwarded to the Speaker of the Senate. On May 5, 2020, the senate forwarded its resolution, in which it required to reject the bill. During its session on May 7, 2020, the Sejm rejected the resolution of the Senate. On May 8, 2020, the Act was sent to be signed by the President, who signed it on the same day. Subsequently, the Act was published and came into effect on May 9, 2020. Article 3 (1) of that Act stipulated that *The operator designated within the meaning of the Act of November 23, 2012 - Postal Law (...), hereinafter referred to as "designated operator," shall ensure, in the case of voting in the country, within a period from 7 days to the day immediately before the voting day, the delivery of election packages directly to the voters' mailboxes or to the voters' addresses indicated in Part A of the voter register referred to in Article 26 (6) (1) of the Act of January 5, 2011 - Electoral Code (...)* (Act of April 6, 2020 on the special rules for conducting general elections for the office of the President of the Republic of Poland ordered in 2020, Journal of Laws of 2020, item 827).

Implementing acts for this law, in the form of regulations, were to be issued by the Minister of State Assets.

On the date set by the Speaker of the Sejm, i.e. on May 10, 2020, the presidential election did not take place. In its Resolution no. 129/2020 (Resolution no. 129/2020 of the National Election Commission of May 10, 2020, on the determination of the impossibility of voting for candidates in the election for the office of the President of the Republic of Poland), the National Election Committee stated that *in the election for the office of the President of the Republic of Poland, ordered for May 10, 2020, there was no possibility of voting for the candidates. This fact is equivalent in its effect to the inability to vote due to a lack of candidates provided for in Article 293 (3) of the Act of January 5, 2011 - Electoral Code.*

The election was blocked by a dispute between Jarosław Kaczyński and Jarosław Gowin. The proposals for the elections made by the leader of the coalition party were not accepted by the government run by the Law and Justice party. The election that did not take place cost the Treasury nearly PLN 70 million (Polish Press Agency 2020).

The way to cover these expenses was provided for in the July amendment to the Act on the operation of healthcare in connection with and after the COVID-19

epidemic. The amendment provides that entities that, in connection with counteracting COVID-19, carry out the Prime Minister's order directly related to the conduct of the general election for the office of the President of the Republic ordered in 2020, with the possibility of voting by mail, may apply to the head of the National Election Office for a one-time compensation to cover reasonably incurred costs directly related to the implementation of the order. Indeed - the Polish Security Printing Works and the Polish Post have applied for reimbursement (Polish Press Agency 2020).

The head of the Chancellery of the Prime Minister, Michał Dworczyk, disclosed in the spring that on April 16 the Prime Minister issued decisions instructing the Polish Post and the Polish Security Printing Works to implement measures to counter Covid-19 under Article 11 (2), in connection with Article 11 (2a) and (3) of the "Covid" Act of March 2, 2020.

The Provincial Administrative Court in Warsaw ruled in September that the Prime Minister's April decision requiring the Polish Post to prepare for the May 2020 presidential election by mail was invalid. The court found that the decision grossly violated the law. The Prime Minister filed a cassation appeal to the Supreme Administrative Court against the judgment of the Provincial Administrative Court (Polish Press Agency 2020).

Consequences

According to many observers of the political scene, the government run by the Law and Justice party failed in terms of the overall organization of the election. It led to the biggest embarrassment of the Polish state in the last 30 years.

Citizens expressed their negative opinions about the organization of the election and the belief that voting by mail causes risks to their health and lives, and that it did not meet the standards of universality, equality, and secrecy. The Law and Justice government made itself extremely ridiculous by adopting the law on the mail election two days before May 10, when it was already clear that the government was unable to organize the election. The then Minister of State Assets Jacek Sasin was (and still is) negatively associated with the 2020 election and has become the "face" of the election. The same can be said about the Minister of Health Łukasz Szumowski, who issued contradictory messages depending on the political demand of his party bosses.

However, according to Law and Justice politicians, the fault lay with the political opposition, as the Senate - in compliance with the law - worked on the bill on the mail election for 30 days and local governments - also in compliance with the law - refused to provide the Polish Post with the personal data of residents (On the "election" that did not take place).

On May 13, 2021, Marian Banaś, the president of the Supreme Audit Office (SAO), presented the

results of an audit of the preparations for the 2020 mail election that ultimately did not take place either in the planned form or on the planned date.

During a press conference, Banaś said, among other things: “organizing and preparing elections on the basis of an administrative decision should not have taken place and had no legal basis.” On the same day, the SAO sent a notice to the prosecutor's office concerning its suspicion of a crime committed by the management boards of state-owned companies: the Polish Post and the Polish Security Printing Works. Marian Banaś also announced that the SAO was analyzing the statements sent by the other audited entities and was considering filing a notice concerning its suspicion of a crime committed by representatives of the Ministry of State Assets, the Ministry of Interior and Administration, and the Chancellery of the Prime Minister. The SAO was to notify the prosecutor's office about Prime Minister Mateusz Morawiecki, the head of the Chancellery of the Prime Minister, Minister Michał Dworczyk, the Minister of State Assets Jacek Sasin, and the Minister of Interior and Administration Mariusz Kamiński overstepping their authority and acting to the detriment of the public interest (Morawska 2021).

The allegations concerned the transfer to the Polish Post of citizens' personal data needed to organize the mail election (Chmaj 2020).

This decision was made by the then Minister of Digitization. In response to the Ombudsman's complaint, the Provincial Administrative Court ruled that the decision made by the Minister of Digitization on the matter was invalid.

In the grounds for its judgment, the Provincial Administrative Court stated that the Polish Post had no right to organize the mail election at all and should not have used data from the PESEL database provided to it by the Ministry of Digitization for this purpose. “On the date of the contested action by the Authority [Minister of Digitization], the Participant [Polish Post] had no authority of its own in the organization of the election for the office of the President of the Republic of Poland, for the conduct of which the data made available by the Minister was needed” - the administrative court ruled. The court also found that the executive branch did not have the right to order the Polish Post to do anything about the organization of the election, because at the time there were still no regulations in place that allowed it.

Conclusion

For the first time in Poland's history, we had to deal with the organization of an election that ultimately did not take place. The reason for this was, of course, the COVID pandemic in the world, but most importantly the legal disorder and the ineptitude of the state authorities, which tried at all costs to trick citizens into believing that the election would take place. Chaos, lack of competence, disregard for human health and life, contradictory reports about the spread of the virus, and scaremongering about the possible consequences of not participating in the election resulted in a very negative attitude among citizens towards both the election and the government. As a result, PLN 70 million was wasted on printing ballots. In its ruling of September 15, 2020, the Provincial Administrative Court concluded that there was no legal basis for holding the election in May, and in particular that holding it would violate the constitutional principles of equality, directness, and secrecy in presidential elections (Rychard, Haman 2020).

In a law-abiding state, the entity that makes a decision is responsible for its effects. In Poland, which is also considered a “democratic law-abiding state implementing the principles of social justice,” no member of the government has suffered consequences his or her wrong decisions. To this day, none of the political decision-makers have been held accountable for their wrong decisions. Will they be judged by history? We will see.

References

- Act of April 16: 2020 on special support instruments in connection with the spread of the SARS CoV-2 virus: *Journal of Laws*, 2020, 695.
- Act of April 18: 2002 on the state of natural disaster: *Journal of Laws*, no. 62, 558.
- Act of April 6: 2020 on the special rules for conducting general elections for the office of the President of the Republic of Poland ordered in 2020: *Journal of Laws*, 2020, 827.
- Act of December 5: 2008 on the prevention and control of infections and infectious diseases in human.; consolidated text: *Journal of Laws*, 2019, 1239.
- Act of January 5: 2011 - Electoral Code: *Journal of Laws*, 2011, no. 21, 112.
- Act of June 21: 2002 on the state of emergency: *Journal of Laws* 2002, no. 113, 985.
- Act of March 31: 2020 amending the Act on special arrangements for preventing, countering, and combating COVID-19, other infectious diseases, and crisis situations caused by them, and certain other acts, *Journal of Laws*, 568.

- Act on the election of the President of the Republic of Poland: *Journal of Laws*, 2010, no. 72, 467.
- Chancellery of the Office of the Prime Minister (2020): *Odpowiedź na skargę Rzecznika Praw Obywatelskich* [Answer to the complaint of the Commissioner for Human Rights], Available at: <https://bip.brpo.gov.pl/sites/default/files/Odpowiedz%20na%20skarg%C4%99%20RPO%2C%2029.05.2020.pdf#:~:text=Decyzja%20nr%20BPRM.4820.2.3.2020%20z%2016%20kwietnia%202020%20r.,przygotowania%20przeprowadzenia%20wybor%C3%B3w%20Prezydenta%20Rzeczypospolitej%20w%202020%20r>
- CHMAJ, M. (2020): *Opinia prawna w przedmiocie dopuszczalności zastosowania rozporządzenia Ministra Aktywów Państwowych z dnia 9 maja 2020 r. w sprawie przekazania spisu wyborców gminnej obwodowej komisji wyborczej oraz operatorowi wyznaczonemu w związku z przeprowadzeniem wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r. – po dniu 10 maja 2020 r.* [Legal opinion on the inadmissibility of the application of the Regulation of the Minister of State Assets of May 9, 2020 on the submission of a list of voters to a commune election commission and to the operator designated in connection with the conduct of the general election for the office of the president of the Republic of Poland ordered in 2020 - after May 10, 2020]: Warsaw: May 11: BAS-879/20A, Available at: <https://www.miasta.pl/uploads/attachment/file/3437/879-20A_CHMAJ_-_opinia_praw_na.pdf>
- Communication of the National Election Commission of May (2020): Available at: <<https://pkw.gov.pl/aktualnosci/clarification-statement-messages/message-panstwowa-commission-elections-z-day-7-may-2020-year>>
- Decision no. BPRM.4820.2.3.2020 of April 16 (2020): 2020 ordering Poczta Polska S.A. to implement measures to counter the COVID-19 pandemic aimed at preparing and conducting the 2020 election for the office of the President of the Republic of Poland by mail.
- Decision of the Speaker of the Sejm of the Republic of Poland of February 5, 2020 ordering the election of the President of the Republic of Poland: *Journal of Laws*, 2020, 184.
- DOBROWOLSKI, M. (2022): *Wybory prezydenckie w czasie pandemii* [Presidential election during the pandemic]: Warszawa: Przegląd Sejmowy 6(173), 13–44.
- DZIEMIDOK-OLSZEWSKA, B.(2003): *Instytucja prezydenta w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*: [The institution of president in the countries of Central and Eastern Europe]: Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- ECKHARDT, K. (2014): Konstytucyjny zakaz przeprowadzania wyborów w czasie trwania stanu nadzwyczajnego – kilka wątpliwości: [The constitutional prohibition of conducting elections during a state of emergency]. *Gdańskie Studia Prawnicze*, 31, 781–786.
- FLIS, J. (2020): *Problemy głosowania korespondencyjnego* [The problems of mail vote]: Available at: <<https://cbip.uj.edu.pl/documents/7503643/0/Problemy+glosowania+korespondencyjnego/4c37c6c2-f6a0-430b-9aa8-db8f28f986f6>>
- GEBERTNER, S. (2000): *Wybory na urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej*. [Presidential election]: Warsaw: Scholar.
- GOV.PL (2020): *Pierwszy przypadek koronawirusa w Polsce*: [The first case of coronavirus in Poland]: Available at: <https://www.gov.pl/web/zdrowie/pierwszy-przypadek-koronawirusa-w-polsce>
- KOŚLICKI, K., SOBCZAK, K. (2020): *Majowe wybory prezydenckie korespondencyjnie dla wszystkich*. [Mail presidential election in May for all]. Available at: <https://www.prawo.pl/samorzad/glosowanie-korespondencyjne-na-prezydenta-maj-2020,499334.html>
- MICHAŁAK, B. (2020): *Koronawirus a wybory prezydenckie. Czym grozi głosowanie podczas epidemii?* [The coronavirus and the presidential election. What are the risks of voting during an epidemic]. Available at: <https://archiwumosiatynskiego.pl/images/2020/03/B_Michalak_Koronawirus-a-wybory.pdf>
- MOJAK, M. (1994): *Instytucja Prezydenta w okresie przekształceń ustrojowych 1989–1992*: [Institution of president in the period of transformation of the political system in 1989–1992]: Warsaw: Wydawnictwo Sejmowe.
- MORAWSKA, E. (2021): *O wyborach, które się nie odbyły. Trzy kluczowe dyspozycje rządu*: [On the election that did not take place. Three key decisions of the government]. Available at: <https://mamprawowiedziec.pl/czytelnia/artukul/o-wyborach-ktore-sie-nie-odbyly-trzy-kluczowe-dyspozycje-rzadu>.
- Odpowiedzi Ministra Aktywów Państwowych Jacka Sasina na interpelacje Pana Posła Tomasza Kostusia (2020): [Answers of the Minister of State Assets Jacek Sasin to the questions of Member of Parliament Tomasz Kostuś]: no. K9INT8004, K9INT8007, K9INT8008, of June 23, 2020 concerning the election for the office of the President of the Republic of Poland ordered for May 10: 2020, Available at: <https://orka2.sejm.gov.pl/INT9.nsf/klucz/ATTBR6HVY/%24FILE/i08007-o1.pdf>.
- POLISH PRESS AGENCY (2020): *Wybory, które się nie odbyły. Rząd znalazł sposób na zapłacenie za nie*. [Election that did not take place. The government found a way to pay for it]. Available at: <https://>

- businessinsider.com.pl/wiadomosci/wybory-ktore-sie-nie-odbyly-rzad-znalazl-sposob-na-zaplacenie-za-nie/cy41kvd
- PROKOP, K. (2012), *Modele stanu nadzwyczajnego: [Models of the state of emergency]*: Białystok, Wydawnictwo Temida 2.
- RAKOWSKI, M., RAKOWSKA-TREL, A. (2020): *Stan nadzwyczajny skomplikowałby wybory prezydenckie: [A state of emergency would complicate the presidential election]*. Available at: <https://www.prawo.pl/samorzad/stan-nadzwyczajny-pociaga-za-soba-powtorzenie-czynnosci,498846.html>
- Regulation of the Minister of Health of March 13, 2020 on the declaration of a state of epidemic threat in the territory of the Republic of Poland, *Journal of Laws*, 433.
- Regulation of the Minister of Health of March 20, 2020 on the declaration of a state of epidemic in the territory of the Republic of Poland, *Journal of Laws*, 491.
- Resolution no. 129/2020 of the National Election Commission of May 10, 2020, on the determination of the impossibility of voting for candidates in the election for the office of the President of the Republic of Poland*, Available at: https://pkw.gov.pl/uploaded_files/1589173994_uchwala-nr-129.pdf
- RYCHARD, A., HAMAN J. (2020): *Wybory prezydenckie 2020. Kontekst społeczny i polityczny. [The presidential election of 2020. The social and political contexts]*. Available at: <https://www.batory.org.pl/wp-content/uploads/2020/10/Wybory-prezydenckie-2020.-Kontekst-spo%C5%82eczno-polityczny.pdf>
- SULA, P., MADEJ, M., BŁASZCZYŃSKI K. (2021): *Nieszczęścia nad Polską: wybory prezydenckie w 2020 r. [Calamity for Poland: presidential election in 2020]*. *Przegląd Politologiczny*, 2, 27–46.
- WHO (2020): *Coronavirus: COVID-19 Is Now Officially A Pandemic, WHO Says*. Available at: <https://www.npr.org/sections/goatsandsoda/2020/03/11/814474930/coronavirus-covid-19-is-now-officially-a-pandemic-who-says>
- Wybory 2020 (2020): *Jest wspólne oświadczenie Jarosława Kaczyńskiego i Jarosława Gowina. [A joint statement published by Jarosław Kaczyński and Jarosław Gowin]*. Available at: <https://wiadomosci.wp.pl/wybory-2020-jest-wspolne-oswiadczenie-jaroslaw-a-kaczynskiego-i-jaroslaw-a-gowina-6507706718541953a>>: Szef PKW: Wybory korespondencyjne 10 maja są niemożliwe: [Head of the National Electoral Commission: The mail election on May 10 is impossible]: <https://www.rp.pl/wydarzenia/art736931-szef-pkw-wybory-korespondencyjne-10-maja-sa-niemozliwe>>

Author's contact address

Małgorzata Podolak: podolakm@op.pl, <https://orcid.org/0000-0002-6250-4170>

JAK RODIČE PODPORUJÍ ÚSPĚŠNÉ PODNIKATELE

HOW PARENTS FOSTER SUCCESSFUL FOUNDERS

Alexander Roth¹, Ivana Blažková²

¹ Faculty of Business and Economics, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic

² Faculty of Regional Development and International Studies, Mendel University in Brno, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Czech Republic

Abstrakt

Účelem tohoto výzkumu bylo zjistit, do jaké míry přispěl vliv rodičů k úspěchu prvního podnikání jejich potomků. Vzorek studie zahrnoval případovou studii 20 technologicky založených start-upů působících v Německu. Pro sběr a analýzu dat byly použity kvalitativní metody; polostrukturované rozhovory jako výzkumný nástroj a odpovědi byly analyzovány pomocí obsahové analýzy. Hlavní zjištění byla, že rodina měla významný vliv na úspěch start-upu v Německu a méně žen než mužských podnikatelů se zapojilo do start-upu, což obojí odpovídá dřívějšímu výzkumu. Nová zjištění zahrnovala, že rodiče, kteří nebyli podnikateli, měli také podstatný vliv na úspěšnost start-upu a že rodiče podporovali rozvoj praktických dovedností souvisejících s komunikací, networkingem a soutěživostí. Hlavním omezením studie byl malý vzorek, takže jsou doporučeny další studie s velkými reprezentativními vzorky, aby se tato zjištění potvrdila.

Klíčová slova: podnikání, start-up, vliv rodičů, úspěch

Abstract

The purpose of this research was to establish the extent to which parental influence contributed to the success of their offspring's first start-up. The study sample comprised a case study of 20 technology-based start-ups operating in Germany. Qualitative methods were employed for data gathering and analysis; semi-structured interviews as the research instrument and responses were analysed using content analysis. The major findings were that family was the major influence on start-up success in Germany, and fewer females than male entrepreneurs were engaged in start-up, both corresponding with earlier research. New findings included that parents who were not entrepreneurs also had substantial influence on start-up success, and that parents encouraged development of practical skills, related to communication, networking and competitiveness. The main limitation of the study was the small sample so that further studies are recommended with large representative samples, in order to validate these findings.

Keywords: entrepreneurship, start-up, parental influence, success

Introduction

Start-up businesses are vital to global and national economic growth. Their importance is also represented by start-up funding in excess of \$US 600 billion in 2021, and more than 1000 examples of start-ups referred to as unicorns, privately owned start-up companies, which are valued at more than \$US1 billion that demonstrate

exponential growth (Jurgens 2022; Bucholz 2022). Many of the most successful globally renowned entrepreneurs were influenced to create start-ups by their family background, for instance Jeff Bezos, Elon Musk and Bill Gates. The support needed for the commercialisation of MS-DOS, Gates' first operating system, was obtained as a result of his mother's contact network of IBM executives (Marks

2021). However, empirical academic evidence of the influence parents has on their children as they are growing up, which provides them with the attributes and inspires them to become founders of new businesses, is sparse. The number of empirical studies that illustrate the influence that parents have on the success of their children who found their first start-ups is very limited, confirming a significant gap in the existing literature; even fewer are based in Germany or include German participants. This knowledge gap motivated this research to determine exactly what factors of family life inspired young people to start a new small business.

Theoretical Background

Start-up Entrepreneurship

Entrepreneurship is associated with the extremely complex process of creating new organisations, which is influenced by a range of factors (Gartner 1988). Entrepreneurs are exceptionally creative individuals responsible for the technological developments that foster economic growth and are characterised by specific personality traits, which include self-starter, controller, risk taker, extrovert, neurotic personality, and speculator (Kerr *et al.* 2017). The entrepreneurial process that they initiate is exemplified by active performance comprising strategy development, action planning, networking, prompting feedback and learning from mistakes (Kerr *et al.* 2017). However, it also possesses a vital intangible element, a soul or energy, which generates intense zeal and extremely strong, multi-layered connections between members of the start-up firm that ensures shared commitment to accomplishing challenging goals (Giuliani 2019). The components of the start-up soul were empirically determined to comprise of corporate passion to make a meaningful impact, extremely close customer relationships and employees being encouraged to generate and develop own ideas and share in decision making, referred to as having choice and a voice in start-up development (Giuliani 2019). Education, training mental ability, knowledge and experience are other vital entrepreneurial components, which can be applied to the creation and development of the business, according to Kerr *et al.* (2017). However, the specific personality traits, knowledge and skills that differentiate entrepreneurs from others employed in the corporate environment, vary considerably. The underlying reason for this disparity is that each research study identifies specific traits relating to the individual(s) that is/are the focus of the research (Levine, Rubenstein 2017). The inference of this variation is that the type of entrepreneurial activity undertaken will be dictated in the skills and knowledge of the individual entrepreneur, the specific traits they will need to make the activity successful.

Start-ups are a unique business configuration, which differs from generic entrepreneurial activity. They are distinctive as new, independent, very small or micro companies with on-going operations, and a reputation for innovation and for scaling-up operations in a relatively short period of time (Kollmann 2019; Luger, Koo 2005). Start-ups also tend to adopt unconventional approaches to business and business relationships compared with established firms (Luger & Koo, 2005). The start-up phase of the business lifecycle varies, depending on rate of revenue growth and jobs created, is typically 10 years or less, and its products or services, technologies and novel business models (European StartUp Monitor 2016).

In Germany, start-up activity makes a major contribution to national economic growth, job growth, competitiveness and innovation; 8136 new start-ups were recorded in three years to December 2020 (Startupdetector 2020), 20% of which were digital companies (Cedefop 2018).

Parental Influence on Successful Start-ups

According to the large study on 204,074 students from 28 OECD countries, which investigated the relationship between an individual's social identity and intention to become an entrepreneur, where parents and/or peer group were the possible influencers (Falck *et al.* 2009), 4.16% of German students had a parent in an entrepreneurial occupation, and approximately 0.9% of German students intended to become an entrepreneur. The results also showed that when the student's parents were in an entrepreneurial business, the entrepreneurial intention of that individual was 2.8 to 3.3 percentage points higher than if they were not entrepreneurial. Students with entrepreneurial peers also influenced entrepreneurial intention. The study also concluded that entrepreneurial identity was developed over a long time period and depended on being exposed to the entrepreneurial characteristics of parents and peers to some extent. However, a major limitation of the study is that the relative success level of entrepreneurs, who developed skills and knowledge consequent on parental influence, is not tested.

Germany was also included in quantitative research conducted in 14 counties with a sample of 2164 students, average age 23.5 years, studying business in different universities; 192 students were German, 104 females and 88 males (Engle *et al.* 2011). The research confirmed that family is a significant predictor of entrepreneurial intent for the German sub sample and that parental experience with small business ownership has a positive effect on entrepreneurial intent in Germany. However, this study provides no indication of how parents, role models or friends influence the degree of entrepreneurial success in the first start-up venture.

A systematic review of 92 empirical studies published between 1989 and 2019, concerned with the link between entrepreneurship and the family role, however, only 4 studies were conducted in Germany (Cardella *et al.* 2020). It revealed five core issues related to entrepreneurs, which had dominated the growth in studies about them, the most prevalent was entrepreneurial intention linked to parental influence. However, none were directed at the extent of success of the start-ups, where the founder was exposed to parental influence. The main focus of all of the German studies was the influence of a role model on a young person's intention to become an entrepreneur, at which points in the start-up life cycle the role model was important, and how parental profession had an impact on entrepreneurial intentions. The main finding was that empirical intention was weaker if the entrepreneur's parents were employed in the public rather than the private sector (Fritsch, Rusakova 2012).

This literature search suggests that a huge knowledge gap exists as to how, and to what extent, parental influence is a factor in the success of start-ups initiated by their offspring in Germany. Therefore, the research problem of this study was to scrutinise the type of participation, which German start up founders' parents provide in development of the human, physical and social capital associated with the profitability and growth of their first start-up.

Objectives

The aim of this study is to identify how parental influence during childhood and adolescence contributed to the success of start-up businesses. This is approached from two perspectives:

- how first-time founders perceived that parental influences had contributed to the success of their first start-up businesses;
- when reflecting on those experiences, founder's suggestions of the attributes, which they would attempt to develop in their own children to support their success as founders of a first start up.

The scope of the study is restricted to first-time founders of start-ups based in Germany.

Methodology

The empirical study adopted a subjective stance in recognition that subjective human opinions would be employed to meet the research objectives of: identifying how parental influence contributed to a new founder's start-up success; how the founders in this study would adapt the nature of their parental influence to the next generation of the family as a consequence of their experiences (Saunders *et al.* 2019). The research design was exploratory research, selected because its flexible framework facilitated changing the direction of the study if new information emerged that required

further investigation. The research strategy was case study, an in-depth appraisal of 20 start-up businesses (Yin 2018). Case study strategy facilitated asking questions regarding, what, who, when, why and how to resolve the issue of how parental influence impacted the offspring's success as a first-time entrepreneur and subsequently their perception of the attributes they would develop in their children to support their success as first time founders. Qualitative methods were used for data gathering and analysis.

Sample

A purposive sample of 20 first-time founders operating throughout Germany was accessed from the German firm StartUp Detector (Startupdetector 2020), which includes 501 start-ups founded between 1 December 2017 and 31 December 2020. Our sample included 17 males and 3 females aged between 18 and 45. All start-ups were technology-based and the majority, i.e., 13, was located in Baden Wurttemberg and North Rhine Westphalia. The number of employees varied between 9 and 25 and annual revenues for 2022 vary from €5 million to zero. The profile of each start-up business is presented in Table 1.

Data Collection/Analysis

Data was collected by means of semi-structured interviews with first-time founders, the interviews were conducted by means of a video conferencing platform (Ritchie, Lewis 2013). The ethical aspects of the research involving human participation were adhered to: potential interviewees were contacted and asked to participate in the research; they were informed of its purpose and that all information gathered would be confidential and stored securely. Prior to the start of the interview, all interviewees were provided with a written statement about the purpose of the interview, its format and time scale, and asked to confirm their agreement to take part in the interview and to it being recorded (Saunders *et al.* 2019). The pre-prepared interview questions had been translated into German to ensure their meaning could not be misunderstood. The interview began with category questions that provided personal details, educational attainment and family background.

The two major questions were:

1. Please describe the main features of your start-up.
2. Parental Influence on Success:
 - i) Please specify the major aspects of your upbringing, which have supported you to be a successful first-time entrepreneur?
 - ii) Which aspects of your childhood and adolescence had a negative impact on your success as an entrepreneur?

After the interviews were completed, the conversations were transcribed to text and translated

Tab. I: Start-Up Business Profile

	Year Founded	Employees	Revenues 2022 (€)	Business Valuation (€)	Sector
E1	2022	9	50,000	750,000	Online Marketing
E2	2020	6	100,000	n/a	e-Commerce
E3	2018	45	2 million	4 million	Food
E4	2020	0	0	5 million	Social Media
E5	2020	0	100,000	2.5 million	Career Platform
E6	2020	12	100,000	5million	EduTech
E7	2019	0	25,000	200,000	FinTech
E8	2019	15	5 million	35 million	E-Commerce Social Media
E9	2018	8	500,000	n/a	Electronic Optical Equipment
E10	2020	9	0	6 million	Career Platform
E11	2020	25	3 million	5 million	Online Marketing
E12	2020	14	500,000	4 million	Travel
E13	2018	5	1.8 million	n/a	Healthcare
E14	2019	6	> 100,000	7 million	MedTech
E15	2018	30	4.5 million	20 million	Electrical Engineering
E16	2019	2	200,000	800,000	e-commerce
E17	2018	0	No longer in business	No longer in business	MedTech
E18	2018	0	100,000	500,000	EduTech
E19	2021	12	200,000	5.5 million	Electrical Engineering
E20	2018	2	800,000	4.5 million	Beverage

back into English. Content analysis was employed to categorise the responses and all transcripts were read line by line to identify the parts of the responses that aligned with the major categories, and their subcategories: Entrepreneurs and Parental Influence; Start-up Company; Entrepreneurship (Mayring 2014).

Results

Family and Business Profiles

The responses to the category questions facilitated the personal profile: participant qualifications, parents' qualifications and work background (see Table 2).

Parental Influence

The single-family home, a symbol of German culture, influenced one participant to be motivated to create their own business and to make a difference:

“this is what I have created, and this is my mark, my footprint in the world” (E1).

Many participants stressed the importance that their parents placed on gaining qualifications; several founders' parents had degrees and valued them, which generated certain expectations of educational attainment. and advice on the type of institution most suitable for degree study:

“I got to decide whether to go to a private university or to a state university... the private university helped me insofar as I got into the founders' institute of

a university in Heidelberg, which I probably wouldn't have come across or would not have been aware of if I had studied at university X or somewhere else.” (E1)

In contrast, E18 strongly denied that their parents' educational background had any influence on their success as an entrepreneur but admitted their education was important to them.

The acquisition of practical skills was also stressed by some parents, for instance, business skills, exemplified by E12 being actively encouraged by his mother to develop sales skills from age 8 years. E12 recounted their mother driving them to destinations where they could sell items that they had collected and which were relatively novel. Similarly, E16's parents introduced them to competitive activities such as sports and chess. There was also acknowledgement that some parents had made sacrifices to provide that education, E16, so that it was a priority within the restricted family budget.

Developing social skills and building social networks was cited by E14:

“the ability to act socially, to interact, to ensure early on those essential social skills are also conveyed, are educated and that you don't develop into a complete idiot from a human, interpersonal point of view, definitely has contributed to the fact that I think I still have friends from kindergarten today and that I am socially involved.... has resulted in contacts that have actually pushed us very actively forward in our entrepreneurial development. So, I think from that

Tab. II: Participant Profile

Code	Age Range	Gender	Highest Qualification	Age Start-Up formed (Years)	German State	Parents' Highest Educational Qualification		Parents' Occupation	
						Mother	Father	Mother	Father
E1	26–35	Male	Bachelor Degree	21	Baden-Württemberg	State Exam	Diploma	Teacher	Engineer
E2	26–35	Male	Master's Degree	26	North Rhine Westphalia	State Exam	State Exam	Teacher	Teacher
E3	26–35	Male	Master's Degree	26	Baden-Württemberg	Secondary School	Secondary School	Geriatric Nurse	Sales Representative
E4	18–25	Male	Secondary School	19	North Rhine Westphalia	State Exam	Secondary School	Teacher	HRM Administrator
E5	26–35	Female	Bachelor Degree	34	North Rhine Westphalia	None	None	Housewife	Driver
E6	18–25	Male	Secondary School	16	Mecklenburg-Western Pomerania	Bachelor Degree	Doctorate	Teacher	Doctor
E7	26–35	Male	Bachelor Degree	21	Baden-Württemberg	Vocational Training	Vocational Training	Dental Assistant	Sales Manager
E8	18–25	Male	Secondary School	19	Hamburg	Secondary School	Diploma	Geriatric Nurse	Bus Driver
E9	36–45	Female	Master's Degree	38	Saxony	Standard Education	Engineering Diploma	Dental Assistant	Engineer
E10	18–25	Male	Secondary School	21	Berlin	Bachelor Degree	Bachelor Degree	Legal Compliance	Sales Manager
E11	18–25	Male	Bachelor' Degree	19	Hamburg	Bachelor Degree	Doctorate	Music Teacher Primary School	Board Director
E12	18–26	Male	Bachelor' Degree	23	Baden-Württemberg	Secondary School	Bachelor Degree	Secretary Construction Company	Programmer at SAP
E13	26–35	Female	Advanced Technical Certificate	31	Baden-Württemberg	Secondary School	Secondary School	Self-employed Dental Assistant	Self-employed Therapist
E14	26–35	Male	Bachelor Degree	23	Baden-Württemberg	Diploma	Apprenticeship as Bank Clerk	Self-employed in HR	Banker Senior Consultant
E15	26–35	Male	Master's Degree	24	Bavaria	Secondary School	Bachelor Degree	Paralegal	Self-employed
E16	26–35	Male	Bachelor Degree	30	Rhineland-Palatinate	None	Electrical Training	Office Management	Telephone Systems Engineer
E17	36–45	Male	Doctorate	33	North Rhine Westphalia	Bachelor Degree	Vocational Technician	Housewife	Self-employed
E18	18–25	Male	Secondary School	16	North Rhine Westphalia	Secondary School	Secondary School	Beautician	Industrial Electrician
E19	26–35	Male	Master's Degree	29	North Rhine Westphalia	Apprenticeship	Technical Qualification	Cosmetician	Agriculture Responsible for a German district
E20	26–36	Male	Master's Degree	28	Baden-Württemberg	Doctorate	Doctorate	Employed by DAX Company	Doctor

perspective it definitely helped the network of contacts work and serve the company”.

Parental social status was acknowledged in facilitating the accomplishment of E1's selected educational route and providing financial resources.

Acquisition of specific value sets was a frequent example of parental influence, examples being a value-driven mind-set linked to perseverance, even when the activity was tedious; ambition and self-determination; creative and open mindedness to new ideas, cultures, people and locations;

having confidence, self-esteem, self-awareness and a sense of responsibility; respect others; retain own principles rather than abandon them for financial gain. E2 stated that they had incorporated their parents' values into their company values.

Some founders emphasised influences that had been important to enabling them to become an entrepreneur

“Security and stability that allow you to try things out and not be afraid of making mistakes.....I have always had this feeling of security and reassurance at home. My parents would always make sure I continue improving myself and don't stop.....I think this support is especially important when you yourself, for example, don't realize how vital it is to study or go to school, so you get this motivation from your parents.” (E3)

Several mentioned parental support to accomplish own ambitions, to change direction, and knowledge that parents could always be relied on:

“A pretty important aspect of the fact that I'm doing quite well in what I do today and at the same time the claim that I'll become something, as was always communicated in the family.....I think, can be broken down into different qualities, which have also been mentioned before, like a certain level of ambition, a drive to do something, a motivation to keep growing or to push yourself.” (E14)

However, many responses emphasise lack of parental influence on their start-up success; for instance, poor emphasis on developing networks.

Some founders denied that parental networks had any influence on their start-up's success (E12, E14).

Negative parental influence on becoming an entrepreneur was experienced by three participants, one parent urging them to preserve their health by not working too hard, another's mother wanted them to please everyone which negatively impacted on their self-confidence when they could not, and a third was lack of parental ambition. Family location was an important negative aspect expressed by E1/E13 because small communities and those with limited mind-sets inhibited ambition and innovative thinking, each changed location in later years and were influenced by the more, open ambitious context. This was even more evident for E9 whose early years in communist East Germany combined with a high sense of insecurity attributed to their mother. Similarly, the example behaviour of E20's mother as a long-term employee in a large German multinational company, had a negative impact on their ambitions to become a founder. Parental emphasis was on job and wage security. Being the last child born was a negative influence as parents and siblings were overprotective (P16).

Desirable Attributes

The responses to question 2(ii), attributes parents should attempt to develop to support their child's entrepreneurial success are summarised in Table 3.

Tab. III: Attributes that Parents Should Develop In Their Children

Attribute	Number of Founders Citing Attribute
Ambition	4
Perseverance	5
Passion	1
Independence; freedom to choose	7
Sense of responsibility	3
Openness	2
Self-discipline	2
Courage, willingness to take risks	2
Curiosity/experimentation /Innovation	7
Critical questioning	1
Financial management including budgeting, taxation, the economy	2
Social skills	1
A feeling of security, emotional stability, trusted/ supported by family	4
Failure is acceptable	5
Self-Confidence	3
Good communication especially listening	4
Wide ranging interests	1
Education	1

Four founders suggested that parents should refrain from pressurising their children to follow a certain career path, and encourage independence, which was more likely to facilitate entrepreneurship. Children should also be given the freedom to find out what works and what does not, to experiment rather than being told that a certain activity will be unsuccessful. As E20 was the only founder who appears to have had experience working in a very large company, they suggested:

“it would have benefited me more to see different industries...maybe not just doing the internships at Daimler or somewhere else, but consciously going into a start-up, then consciously going into an SME or a medium-sized company or a completely different industry”.

Discussion

The data in Table 2 confirms the lower participation of women in entrepreneurship (Hisrich 1986; Cardella *et al.* 2020; Engle *et al.* 2011) but contrary to previous studies, most of the founders' parents were not entrepreneurs (Engle *et al.* 2011), only 6 parents can be directly identified. The findings confirm an overall tendency for offspring to become entrepreneurs when parents work in the private sector (Engle *et al.* 2011). The founders young ages tended to correspond to Marinova (2016), since only 25% were over 30 years, a lower percentage than German average (Rudnika 2021). Most founders had advanced educational qualifications (Kerr *et al.* 2017), often higher than parents, and corresponds to their comments that parents placed high value on education, stressed its importance and supported their children to obtain it; a major entrepreneurial trait (Engle *et al.* 2011; Kerr *et al.* 2017). The start-up business profile (see Table 1) indicates that 55% of the businesses corresponded to unicorns, exceptional success (Jurgens 2022; Buchholz 2022). This analysis of business and family profiles demonstrates high levels of start-up success generated at a young age from founders whose families were not predominantly entrepreneurs, suggesting a relatively unique German model.

Positive Parental Influence on Success

The findings predominantly confirm, the substantial parental influence on the success of the founders, which they generally acknowledge. There is overwhelming agreement that parents valued formal education and qualifications, stressed their importance to the founders, and attempted to provide the means to obtain them even if financial resources were low (Kerr *et al.* 2017). An interesting, unexpected finding was the emphasis on developing practical skills including sales skills, competitive know-how, communication, social skills and building contact networks; the extent of parental effort in these activities is notable. The founders confirmed that parental influence developed over

a long period and in many cases was reliant on their entrepreneurial characteristics (Flack *et al.* 2019) but extended the previous research because this study demonstrated that parents, who were not entrepreneurs, also possessed and passed on entrepreneurial influences.

The value sets that founders acknowledge, including perseverance, open-mindedness, creativity, acting according to ethical principles and self-confidence align with many established traits of successful entrepreneurs (Kerr *et al.* 2017; Levine, Rubenstein 2017). There is also considerable acknowledgement by entrepreneurs that financial and/or emotional support would be available if needed, including the knowledge that making mistakes was acceptable. This degree of familial support corresponds with Marinova (2016) but now in an academic setting, and with Engle *et al.* (2017) that family is the significant predictive factor for entrepreneurship in Germany.

The importance of many of the attributes and values to their success, which the founders attribute to their parents, is confirmed by their opinions of those qualities that they would attempt to develop in their children, for instance, creativity, freedom to accomplish own ambitions, communication skills and emotional stability that is provided by the family. This depth of parental influence is characterised by one founder applying values and principles to own start-up.

The concept of start-up soul is evident in the direct quotations included in the findings, passion to make a personal impact, high energy expenditure, being able to make choices and a voice as parents encouraged and shaped their future (Giuliani 2019).

A few founders were adamant that their parents had little influence on their success as an entrepreneur, stressing that no financial help had been given, and/or that their contact networks were not a consequence of parental social or business circles.

Negative Parental Influence on Success

Many fewer examples were expressed regarding parental influence that was considered negative. The position in the family as youngest member and overprotected aligns with Hisrich (1986) and parental pressure to acquire a job with a large company that would provide them with security indicates coercion to suppress entrepreneurial personality traits, for instance risk taking and learning from mistakes (Giuliani 2019). Lack of parental ambition was also a major disadvantage in a few cases. An indirect negative parental influence, and an important one, is location in a developing economy that corresponds with Hisrich (1986). However, family location within a developed economy such as Germany was also quoted as a disadvantage, although not evident in the literature. Most of the influences cited

indicate potential suppression of the acknowledged characteristics of an entrepreneur (Kerr *et al.* 2017). The founder's responses regarding parental influences that they perceived as negative were also inferred by observations that parents should not attempt to force their children in a specific career direction, instead facilitate independent thought that would support entrepreneurship and encourage them to gain experience in different industries.

Conclusion

This research has accomplished its two objectives and demonstrated that parental influences, which were developed over a long time period, had considerable bearing on the success of the first start-up. Parental influence comprised a range of factors, predominantly, focus on education and qualifications, sets of values that correspond with entrepreneurial characteristics, and on-going financial and/or emotional support and guidance. Two major new findings were that: parents encouraged development of practical skills, related to communication, networking and competitiveness; parents who were not entrepreneurs also developed these skills in their children. Family were also confirmed to be the most important success factor influencing entrepreneurs in Germany.

The negative influences of parents expressed by a few founders were their focus on future security, youngest position in family tree, and family location in traditional or non-market driven economies. The attributes founders advised parents not to stress included pressure to follow a specified career path and suppressing independence and creativity.

The limitations of this research are the small sample and that it is restricted to first time technology-based company founders in Germany, so that it is not representative of the parental influence on the success of all German start-ups. Therefore, further research is recommended to validate these findings, a quantitative study focused on German start-ups with a statistically representative sample.

References

- BUCHOLZ, K. (2022): Global Unicorn Herd Now Counts 1,000+ Companies. Retrieved from: <https://www.statista.com/chart/27266/unicorns-by-country-world-map/>
- CARDELLA, G., SANCHEZ, B., GARCIA, J. (2020): Entrepreneurship and Family Role: A Systematic Review of a Growing Research. *Frontiers in Psychology*, 10(2939), 1–17.
- CEDEFOP. (2018): Germany: start-ups – a driving force for growth and competition. Retrieved from <https://www.cedefop.europa.eu/en/news-and-press/news/germany-start-ups-driving-force-growth-and-competition>
- ENGLE, R., SCHLAEGEL, C., DELANOE, S. (2011): The Role of Social Influence, Culture, and Gender on Entrepreneurial Intent. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 24(4), 471–492.
- European StartUp Monitor (2016): *European StartUp Monitor: 2016*. Germany: European StartUp Network.
- FALCK, O., HEBLICH, S., LÜDEMANN, E. (2009): *Identity and entrepreneurship*. Munich: Center for Economic Studies and ifo Institute (CESifo), CESifo Working Paper, No. 2661,
- FRITSCH, M., RUSAKOVA, A. (2012): *Self-employment after socialism: Intergenerational links, entrepreneurial values, and human capital*. Berlin: Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung (DIW), SOEP papers on Multidisciplinary Panel Data Research, No. 456.
- GARTNER, W. (1989): Who Is an Entrepreneur?" Is the Wrong Question. *Entrepreneurship Theory & Practice*, Summer, 46–67.
- GIULIANI, R. (2019): The Soul of a Start-Up. *Harvard Business Review*, 97(4), 85–91.
- Hisrich, R. (1986): The woman Entrepreneur: A comparative analysis. *Leadership & Organisation Development Journal*, 7(2), 8–16.
- JURGENS, J. (2022, May 12): *How startups drive economic recovery while growing responsibly*. Retrieved from: <https://www.weforum.org/agenda/2022/05/how-startups-help-drive-economic-recovery-and-growth/>
- KERR, S., KERR, W., XU, T (2017): *Personality Traits of Entrepreneurs: A Review of Recent Literature*. Harvard Business School. Working Paper 18-047.
- KOLLMANN, T. (2019): *E-Entrepreneurship: Grundlagen der Unternehmensgründung in der Digitalen Wirtschaft*. (7th ed.). Wiesbaden: Springer.
- LEVINE, R., RUBINSTEIN, Y. (2017): Smart and Illicit: Who Becomes an Entrepreneur and Do They Earn More? *The Quarterly Journal of Economics*, 132(2), 963–1018.
- LUGER, M., KOO, J. (2005): Defining and Tracking Business Start-Ups. *Small Business Economics*, 24(1), 17–28.

- MAKRS, G. (2021, January 31): *Entrepreneurs are great, but it's mom and dad who gave them their start*. The Guardian. Retrieved from <https://www.theguardian.com/business/2021/jan/31/small-business-entrepreneurs-success-parents>
- MARINOVA, P. (2016, September 15): *18 Under 18: Meet the Young Innovators Who Are Changing the World*. Retrieved from <https://fortune.com/2016/09/15/18-entrepreneurs-under-18-teen-business/>
- MAYRING, P. (2014): *Qualitative content analysis: theoretical basic procedures and software solution*. Retrieved from https://www.ssoar.info/ssoar/bitstream/handle/document/39517/ssoar-2014-mayring-Qualitative_content_analysis_theoretical_foundation.pdf
- RITCHIE, J., LEWIS, J. (2013): *Qualitative Research Practice* (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
- RUDNIKA, J. (2021, July 10): *Distribution of the founders of startups in Germany until 2019, by age group*. Retrieved from <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/573534/umfrage/verteilung-der-gruender-von-startups-in-deutschland-nach-altersgruppen/>
- SAUNDERS, M., LEWIS, P., Thornhill, A. (2015): *Research Methods for Business Students* (7th ed.). Harlow: Pearson.
- STARTUPDETECTOR. (2020): *Startupdetector report 2020*. Berlin: Startupdetector UG.
- YIN, R. (2018): *Case Study Research and Applications: Design and Methods*. (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

Authors' contact addresses

Alexander Roth: xroth@mendelu.cz

Doc. Ing. Ivana Blažková, Ph.D.: blazkova@mendelu.cz

KRIZE, KONFLIKT A NEJISTOTA: KONCEPTUALIZACE POJMŮ

CRISIS, CONFLICT AND UNCERTAINTY: A CONCEPTUALIZATION OF TERMS

Josef Smolík¹

¹ Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, třída Generála Píky 2005/7, 613 00 Brno, Česká republika

Abstrakt

Tento příspěvek se zaměřuje na konceptualizaci tří pojmů: krize, konflikt a nejistota. Cílem je přispět k lepšímu porozumění těmto jevům a vytvořit teoretický rámec pro jejich studium a analýzu. V úvodu jsou definovány tyto pojmy a jsou prezentovány různé přístupy k jejich výkladu a interpretaci. Dále se článek zaměřuje na vztah mezi těmito jevy a ukazuje, jak se mohou navzájem ovlivňovat a vzájemně se posilovat. Celkově tento teoretický příspěvek nabízí základní rámec pro studium těchto jevů, který může být užitečný pro odborníky v oblasti sociologie, politologie, bezpečnostních studií, ekonomie a dalších společenských věd.

Klíčová slova: krize, konflikt, nejistota, konceptualizace, trendy

Abstract

This paper focuses on the conceptualization of three concepts: crisis, conflict, and uncertainty. The aim is to contribute to a better understanding of these phenomena and to create a theoretical framework for their study and analysis. In the introduction, these concepts are defined, and various approaches to their interpretation and explanation are presented. The article then focuses on the relationship between these phenomena and shows how they can influence each other and strengthen each other. Overall, this theoretical paper offers a basic framework for studying these phenomena, which can be useful for professionals in the fields of sociology, political science, security studies, economics, and other social sciences.

Keywords: crisis, conflict, uncertainty, conceptualization, trends

Úvod

Dnešní společnost se vyznačuje množstvím krizí, konfliktů, střetů, nejistot, konfuzí. Tyto dynamické fenomény lze zároveň vnímat jako přirozený vývoj, který nabízí mnoho výzev, ale i problémů. Tento typ společnosti často prochází turbulentními obdobími, která mohou být způsobeny politickými, ekonomickými, sociálními, bezpečnostními, pandemickými nebo kulturními faktory. Různé typy problémů mohou také vznikat v důsledku rychlého rozvoje a změn, ale i nedostatku prostředků k jejich řešení. Tyto rozdíly lze identifikovat v názorech a hodnotách mezi různými skupinami, ale také

v důsledku vnějších vlivů, jako jsou přírodní katastrofy, války a pandemie.

V dynamické společnosti plné krizí a konfliktů mohou být tyto faktory definovány jako hrozby či rizika, ale zároveň mohou být příležitostí pro změny, inovace a nové definování vizí. Pokud se však společnost není schopna na krize adaptovat a řešit problémy, konflikty a výzvy efektivně, mohou mít tyto situace dopad na stabilitu a prosperitu společnosti jako celku.

Současný vývoj jednoznačně ukazuje, že téma bezpečnosti (v širokých souvislostech bezpečnosti vojenské, sociální, ekonomické, kybernetické atp.) nabývá na významu. Zároveň jsou realizována

vědecká šetření (klasifikace, prognózy, důsledky) bezpečnostních hrozeb a rizik, která mají vliv na současné mezinárodní vztahy, ale i na bezpečnost jednotlivých států, regionů, komunit i jednotlivců (srov. Stojar a kol. 2022; Smolík, Šmíd a kol. 2011; Smolík 2014; Divišová a kol. 2019).

Především pod vlivem masových médií (sociálních sítí) můžeme mít dojem, že žijeme v období nejrůznější definovaných krizí, sociálního napětí, politického násilí, nestability či ohrožení tradičních hodnot. Běžný konzument mediálních zpráv je konfrontován (a ovlivňován) s problematikou hospodářských, ekologických, energetických, potravinových či bezpečnostních krizí, přičemž jedním z vážných témat je i terorismus, který je příkladem „dynamiky světové rizikové společnosti“ (blíže viz Beck 2004: 398; Nolte 2018: 196).

V globalizovaném světě dochází ke zvýšenému množství konfliktů, krizí či subjektivně pocívaných nejistot (ekonomických, bezpečnostních, kulturních apod.). Tyto tendence nejsou jen v rozvojových zemích, ale i v zemích střední a východní Evropy. Podle analytických studií je zdrojem sociálního napětí v postkomunistických zemích především:

- štěpení společnosti na bohaté a chudé;
- etnické a národnostní rozdíly;
- vztahy mezi majoritou a minoritami;
- střety mezi stoupenci politických stran, které deklarují rozdílné politické, integrační a bezpečnostní orientace;
- odlišné hodnotové a kulturní vzorce chování (srov. Murdza 2014: 48).

Nestabilita či krize se mohou projevat v oblasti hodnot (vztahů, důvěry, solidarity atp.), duchovna, rodiny, politiky (politická krize), etiky a morálky (mravní dekadence), ekonomiky (finanční krize), životního prostředí či, jak lze vysledovat od začátku roku 2020, s pandemií koronaviru (SARS-CoV-2) a onemocněním (COVID-19).

Historické zkušenosti z předchozích krizí potvrdily, že krize prohlubují sociální rozdíly, polarizují a radikalizují společnost, mají vliv na bezpečnost jedinců i celých společností. Navíc tyto bezpečnostní situace výrazně ovlivňují lidskou psychiku a celkovou kvalitu života (srov. Smolík 2020; 2022).

Proměny společnosti a lidské civilizace směřující k vyšší komplexitě, planetarizaci, virtualizaci a medializaci kladou na reflexi bezpečnosti výrazně jiné požadavky, což se týká i většího důrazu na konceptualizaci jednotlivých termínů (srov. Sak 2018).

Metodologické ukotvení: konceptualizace základních pojmů

Pro možnost komunikace mezi různými vědními přístupy je vhodné definovat základní pojmy. Konceptualizace pojmů znamená proces přeměny abstraktních myšlenek a konceptů do jasných a konkrétních definic a kategorií (srov. Babbie 2016). Jedná se o proces, při kterém lidé vytvářejí mentální

reprezentace pojmů, které jim umožňují lépe porozumět, jak se věci vzájemně spojují a jak fungují. Konceptualizace pojmů může být prováděna pomocí různých metod, jako jsou například klasifikace, taxonomie, sémantická analýza nebo ontologie.

Podle Jaccarda a Levina (2018) je konceptualizace klíčovým krokem při tvorbě teoretických modelů a výzkumných otázek, které umožňují testování hypotéz a porozumění studovanému jevu.

Konceptualizace pojmů hraje klíčovou roli v mnoha oblastech, včetně vědy, filosofie, lingvistiky, psychologie a dalších. Bez konceptualizace by bylo těžké rozvíjet nové myšlenky, teorie a přístupy, protože by nebylo jasné, jakým způsobem by se měly vztahovat k existujícím myšlenkám a kategoriím. Konceptualizace pojmů je také důležitá pro komunikaci a sdílení informací mezi lidmi, protože umožňuje, aby si lidé lépe porozuměli a mluvili o stejných věcech. Následující text tedy představí základní termíny, které jsou stěžejními (nejenom) pro tuto konferenci.

Krize

Krize bývá synonymicky spjata s významy pojmů katastrofa, zhoršení, komplikace, obrat, zlom, potíž, tíseň, nesnáz, neštěstí, obtížná situace, nouze, nepřízeň, konflikt, napětí či panika. Často je krize považována za určitý zlom ve vývoji společnosti, komunity, organizace atp.

Sociálněpsychologické deskripce fenoménu krize akcentují zpravidla tyto rysy:

1. krizová situace je spíše akutní než chronická, ačkoli doba jejího trvání je obvykle nespecifikována;
2. krize často vyvolává patologické jednání a neadekvátní reakce;
3. krize ohrožuje cíle a zájmy lidí, jichž se dotýká;
4. prožitek krize může být relativní – co je jako krize vnímáno jednou skupinou, nemusí být krizí pro druhé;
5. krize způsobuje napětí organismu, vyvolává psychické napětí a stres;
6. krize je následována obnovením ekvilibria, založeného na nové konfiguraci vztahů apod. (viz Hlaváč 2002: 107-109).

Krizi lze vnímat jako narušení normálního chodu společnosti či subjektivních pocitů nejistoty plynoucí ze zhoršujících se podmínek existence. V krizích lze jen obtížně předvídat budoucí vývoj, patrně jsou známky nestability, nejistoty, obav atd. Krize lze vnímat i z hlediska časového, tj. zda se krize odehrává v krátkém časovém horizontu (několik měsíců, například politická krize) či z hlediska střednědobého (finanční krize) či dlouhodobého (např. v případě „krize hodnot“) (viz Smolík 2022).

Obecně lze konstatovat, že existují tři možné scénáře reakcí na jednotlivé (především politické) krize:

- a) politický systém a jednotlivé společnosti se na tyto krize adaptují, přizpůsobí se jim, budou reagovat na nové výzvy, hrozby a rizika;

- b) krize budou silnější a promění existující systém a jednotlivé aktéry ve společnosti, bude docházet i ke změnám v politické reprezentaci, objevovat se budou případy násilí;
- c) krize budou způsobovat prohlubující se otřesy v politickém systému jako celku, přičemž mohou vést k etablování radikálních sil, případně k oslabování či přeměně demokratických režimů.

Nemusí přitom jít pouze o dlouhodobější krizi pouze v jedné oblasti, která by měla vliv na narůstající nespokojenost občanů. V současných společnostech existuje mnoho důvodů k nespokojenosti s vládou a dalšími institucemi. Jedná se o případy špatného fungování určitých institucionálních segmentů, zneužívání moci, korupční jednání, ale i případy politických skandálů (např. s neprůhledným financováním politických stran).

Dalším příkladem mohou být negativní trendy v oblasti kriminality, nelegální migrace, problém mezi majoritou a minoritami, narůstající sociální nerovnost, zvyšující se nezaměstnanost, chudoba, ale i teroristické činy (srov. Vlachová 2015: 158–170).

Mezi různé typy krizí patří například:

- 1) Přírodní katastrofy, jako jsou zemětřesení, hurikány, povodně, požáry a další.
- 2) Ekonomické krize, jako je například recese, inflace, bankovní krize, dluhová krize a další.
- 3) Politické krize, jako je například nedostatek vládního vedení, korupce, revoluce a další.
- 4) Sociální krize, jako jsou například rasové, náboženské nebo etnické konflikty, migrace, nezaměstnanost, chudoba a další.
- 5) Krize v oblasti zdraví, jako jsou pandemie, epidemie, nemoci a další.

Příkladem aktuální krize, kterou můžeme zmínit, je pandemie COVID-19, která měla dopad na celosvětovou ekonomiku, zdravotní systémy a sociální interakce. Studie o dopadu této pandemie na psychické zdraví ukázaly, že mnoho lidí trpí úzkostí a depresí v souvislosti s omezením sociálních kontaktů a obavami z infekce. Užíván je i pojem koronafobie (viz Asmundson, Taylor 2020).

Konflikt

Konflikt (z latinského *conflictus*, srážka, rozpor, spor) může být definován jako rozpor nebo neshoda mezi dvěma nebo více stranami, který vede ke střetu zájmů, hodnot nebo potřeb. Mnohé vědi obory definují konflikt různým způsobem s různými akcenty a nuancemi (srov. Šmíd 2010).

Konflikty se vyskytují v různých oblastech lidského života, jako jsou politika, společnost, rodina, pracovní prostředí, mezinárodní vztahy atp. Konflikty lze klasifikovat různými způsoby (např. na vnější či vnitřní). Konflikt lze definovat jako procesy vzájemného působení, při němž dochází k neshodě mezi alespoň dvěma stranami ohledně cílů, hodnot, zdrojů atp. (srov. Deutsch 1973; Hartl, Hartlová 2000).

Konflikty jsou poměrně složitým společenským jevem a porozumění konfliktům, a tím spíše jejich řešení, je věnován celý vědní obor – *konfliktologie*. Jedná se o relativně novou disciplínu, která se formuje především na pomezí sociologie, psychologie a politologie. Konfliktologie se zabývá vznikem, vývojem a řešením sociálních konfliktů, které vznikají mezi jednotlivými subjekty z důvodu odlišnosti jejich zájmů, hodnot nebo chybné komunikace (Prorok, Lisa 2011: 7).

V mezinárodních vztazích je konflikt definován jako společenský stav, když dva nebo více aktérů sleduje vzájemně se vylučující či vzájemně nekompatibilní cíle (viz Suchý 2012: 13).

Existuje velké množství odborných definic konfliktů, přičemž je často zmiňováno, že se jedná o situaci, ve které jde o dosažení určité hodnoty (cíle, potřeb). Část definic také upozorňuje, že se jedná o interakční proces, který má atribut neshody mezi dvěma přesně ohraničenými entitami (lidmi, skupinami, organizacemi, národy, ideologiemi atp.).

Konflikt tedy lze chápat jako interakční proces mezi dvěma nebo více stranami, který se týká nebo zahrnuje rozdílné zájmy, hodnoty, postoje, potřeby nebo cíle, a který vede ke střetu nebo napětí (Galtung 1996).

Definice ukazují, že konflikt je komplikovaný proces, který obsahuje rozdílné zájmy, hodnoty, představy, cíle, vize, představy atp.

Konflikty lze klasifikovat mnoha způsoby, nicméně je podstatné klasifikovat především konflikty týkající se bezpečnosti a politiky. Z hlediska bezpečnostní dimenze lze identifikovat konflikty etnické, náboženské či ideologické (srov. Eichler 2009; Šmíd 2007), přičemž často jsou jednotlivé druhy na úrovni ideálních typů, protože v realitě se často překrývají příčiny, ale i průběh a re-interpretace konfliktů. Huntington (2001) definoval soudobé konflikty jako střety mezi kulturami, civilizacemi a náboženstvími, nicméně jak ukazuje rusko-ukrajinský konflikt, tak civilizační rozdíly nejsou jedinou příčinou konfliktu. Často se jedná o komplexní konflikty, které nemají jednoduchá (například diplomatická, politická) řešení.

Konflikty se odehrávají na různých úrovních (intrapersonální, interpersonální, meziskupinové až o mezinárodní či globální). Důležité je rozlišovat mezi násilnými (violent) a nenásilnými (non-violent) konflikty, potažmo mezi ozbrojenými a neozbrojenými, přičemž i násilný konflikt nemusí být ozbrojený (Šmíd 2007: 23; Prorok, Lisa 2011: 33; Suchý 2012: 15).

Podle povahy konfliktu můžeme konflikty dělit na:

- a) konflikty hodnot, víry a názorů;
- b) konflikty v oblasti zdrojů (území, suroviny);
- c) konflikty kvůli mocenským strukturám a vztahům.

V sociálních vědách – především v sociologii – se také od 50. let 20. století rozvíjí vlivná teorie konfliktu, která analyzuje neodstranitelnou protikladnost zájmů. V zásadě platí, že sociální

konflikty jsou důsledkem nedostatkivosti statků, o něž sociální aktéři usilují, a odlišnosti hodnot, které vyznávají. Jak již bylo uvedeno výše, konfliktní situace jsou studovány řadou vědeckých disciplín. Etologický přístup považuje konflikty mezi jednotlivci i skupinami za projev agresivity, která má instinktivní charakter. Přístup psychologický sleduje například formování postojů, ale i emoci provázející konflikty.

Schopnost věcně řešit konflikty je kromě omezené znalosti teorie negativně ovlivňována právě emocemi aktérů konfliktů, které mohou do hry výrazně vstoupit, zejména pokud jsou ohroženy klíčové zájmy subjektu nebo hodnoty, které povzbuje pro svou existenci za důležité. Emoce mobilizují subject, zároveň však často brání objektivnímu pohledu na podstatu konfliktu a nalezení racionálního řešení. U běžných konfliktů, týkajících se jedinců nebo malých sociálních skupin, může být chybné řešení v krajní případě osobní tragédií. Pokud je konflikt spojen se zájmy velkých sociálních skupin a má politický charakter, tj. dotýká se klíčových zájmů těchto skupin a ty pro jejich zajištění využívají státu, důsledky chybného řešení se mnohokrát znásobí (Prorok, Lisa 2011: 8).

Konflikty v oblasti politické se jeví jako střety a "hádky" politiků zapříčiněné jejich osobními kvalitami. Nepochopení u nich vyvolává i fakt, že politické konflikty končí často zničujícími válkami (srov. Prorok, Lisa 2011: 13). Válka je založena primárně na roli silových prostředků pro dosažení politických cílů, přičemž se jedná o konflikty teritoriální, mocensko-politické, ideologické atp. (Suchý 2012).

Jak již bylo uvedeno výše, tak konflikty lze členit i z hlediska nepřítomnosti či přítomnosti násilí. Nenásilný konflikt probíhá bez využití silových, donucovacích prostředků. Proces řešení konfliktu může být v daném případě výsledkem diskuze, vyjednávání, passivity, zprostředkujících činností jiných subjektů apod. Násilný konflikt je spojen s použitím mocenských, silových prostředků nebo s hrozbou jejich bezprostředního použití při řešení konfliktu. Cílem silového řešení nebo jeho hrozby je eliminovat subjekt-protivníka v konfliktu, a tím konflikt vyřešit. Silové řešení může vést jak k fyzickému odstranění nepřátelského subjektu, tak ke snížení jeho schopnosti prosazovat samostatné a v plném objemu jeho zájmy (Prorok, Lisa 2011: 35).

Konflikt také může být buď latentní nebo otevřený. V případě latentního konfliktu se jedná o situaci, kdy jedna ze stran si na rozdíl od jiných aktérů uvědomuje rozdílnost zájmů nebo hodnot a snaží se ve skrytu ovlivnit situaci ve svůj prospěch, například využitím tajných služeb, tajné diplomacie. O otevřeném konfliktu můžeme hovořit tehdy, pokud si všechny strany konfliktu uvědomují odlišnost svých zájmů a hodnot a snaží se je prosadit proti svým oponentům (Prorok, Lisa 2011: 39–40).

Pro politické konflikty je typické utajování či zkreslování informací, takže zjistit podstatné souvislosti není jednoduché nejen v průběhu konfliktu, ale i po jeho skončení (Prorok, Lisa 2011: 47).

Pokud subjekt sděluje korektní informace, tj. jeho informace jsou kompletní a nejsou v rozporu s fakty, pak můžeme hovořit o přesvědčování (persuasi). Jestliže naopak subjekt vědomě sděluje fakta dílčí, zkreslená, či dokonce nepravdivá, můžeme hovořit o manipulaci (Prorok, Lisa 2011: 86). Sak (2018: 56) pro účelovou manipulaci ze strany médií v bezpečnostní oblasti hovoří přímo o mediální manipulaci, která je charakteristická zmanipulovanými scénami, kdy se zpravodajství stává "hybridním" žánrem kombinujícím zachycenou skutečnost dokreslenou utajeným a zrežírovaným hereckým dotvořením mediální skutečnosti.

V tomto kontextu lze také připomenout, že propaganda se lépe realizuje v prostředí, kde existují sociální sítě, „alternativní“ média, a kdy jsou emoce a subjektivní pravdy nadřazeny kritickému uvažování a faktům (Smolík 2019: 183). Na druhé straně i propaganda může vyvolávat řadu konfliktů a polarizovat společnost.

V souvislosti s konflikty mezinárodního charakteru (či přímé válkami) také můžeme diskutovat fenomén propagandy, případně přímo válečné propagandy, včetně psychologických operací (srov. Smolík 2019: 178).

V současnosti je v kontextu ozbrojených konfliktů diskutován i koncept tzv. hybridní války, který prošel od svého vzniku složitým vývojem, který však nevedl ke stanovení zřetelných hranic a nestanovil žádoucí limity a omezení, takže není možné jasně vymezit, co do něj patří a co již nikoliv.

Přes některé snahy o podobná vymezení nelze v současnosti najít mezi experty a akademiky pracujícími s tímto konceptem nalézt konsensus a lze se tak setkat s řadou definic či odlišně stanovených parametrů hybridních válek. Z toho vyplývá i často velmi široký rámec, do kterého lze jako hybridní válku zařadit téměř každý konflikt státních i nestátních aktérů v dějinách a jak zdůrazňují kritici, pojem hybridní války je tak již z tohoto důvodu *nadužívaným i vyprázdněným* (Stojar 2017: 54).

Z hybridní války se tak stal další termín, který používají promiskuitně a libovolně masová média, nicméně jeho přesný obsah je nejasný a proměnlivý.

Nejistota

Definice kruhem by mohla "vysvětlit" nejistotu jako nedostatek jistoty. Nejistota na individuální rovině je však určitý psychický stav, kdy nám chybí informace k řešení konkrétní problémové situace. Tento stav vede k nejednoznačnosti v rozhodování. Pokud je informací (proměnných) mnoho, aniž bychom znali jejich váhu a vztahy, dostáváme se do stavu nejistoty.

Nejistota může být způsobena mnoha faktory, například se může jednat o nedostatek informací, nepředvídatelnost budoucích událostí (vývoje), což často v určité situaci rozhodování vede k nejistým (či nemožným) prognózám. Dalším zdrojem nejistoty může být i nejasnost zapříčiněná chybnou interpretací dat, či změnou dat, jejich dynamickým vývojem (srov. Morgan, Henrion, Small 1992).

Nejistota tedy pramení ze složitosti situací, z nedostatku informací, z nejednoznačně stanovených cílů (čeho chceme dosáhnout), z nestability (dynamičnosti) situace, z různých interpretačních schémat (názorů, ideologií), z chyb a náhodných jevů.

Jak upozorňuje Bauman (2008: 20), tak na nejistotě a strachu se dá velmi snadno vydělávat. Zároveň také upozorňuje, že nejistota se projevuje nejenom na individuální, ale i na kolektivní úrovni (Bauman 2008).

Souvisejícím termínem je i strach, který souvisí s mediálními interpretacemi „neurčitých“ situací, ale i s neefektivní (limitovanou) politikou, která není schopna konflikty globálního charakteru řešit.

Jak poznamenává Bauman (2008: 80), tak „skutečné síly, které dnes tvarují podmínky našich existencí, volně protékají globálním prostorem, zatímco politické instituce zůstávají pevně zakotveny na místě; jsou, tak jak dříve byly, nadále lokální povahy“.

Rostoucí nejistota také vede k rozvolňování dříve pevných struktur organizované modernity, nejistota se projevuje v mezilidských vztazích, vede k poklesu důvěry v tradiční instituce, projevuje se strach z budoucího vývoje (Keller 2010).

„Strach“ je jméno, jež dáváme své *nejistotě*: své neznalosti hrozby a toho, co je třeba udělat – co může a co nemůže být – abychom to zastavili, nebo abychom proti tomu bojovali, jestliže zastavit je nad naše síly (Bauman 2022: 8).

Strach je silný emocionální stav, který vzniká v reakci na vnímání ohrožení, nebezpečí nebo nepříjemnou situaci (konflikt).

Nejistota také může mít velký vliv na rozhodovací procesy, například na diagnostiku a řešení konfliktů. Když se rozhodování realizuje v prostředí, kde existuje velké množství neznámých faktorů nebo

omezený přístup k relevantním informacím, tak je to výrazná komplikace pro efektivitu rozhodování. Ze všech třech termínů je nejistota nejvíce vágní, obtížně ji lze klasifikovat a přesněji definovat.

Vzájemný vztah mezi základními termíny

Zde představené termíny mají mezi sebou i určitou souvztažnost. Termíny se mohou propojovat, podmiňovat, ale také se může jednat o synonyma. Konflikt může být příčinou krize a/nebo nejistoty. Pokud jsou dvě strany nebo skupiny v konfliktním vztahu, může být důsledkem jak krize, tak i nejistota.

Krize může také být příčinou rozsáhlejšího konfliktu a zvýšené nejistoty. V rámci krize také může dojít ke zhoršení vztahů mezi lidmi, skupinami nebo státy, což se projeví i ve zvýšené (objektivně či subjektivně) míře nejistoty.

Nejistota (např. na finančních trzích, v oblasti bezpečnosti) může vést k dlouhodobější krizi, pokud se situace nezlepšuje.

Konflikt, krize, ale i nejistota také mohou mít různé důsledky, resp. mohou vyžadovat různé typy reakcí (opatření). Zatímco konflikt může být řešen v podobě vyjednávání a kompromisu, krize a nejistota mohou vyžadovat naléhavá opatření (a jejich implementaci) a plánování vzniklé pro řešení konkrétní situace. Konflikt, krize i nejistota jsou součástí rizikového prostředí (např. v regionu, organizaci, společnosti atp.). Podstatné při řešení těchto stavů je, aby byla přesně známa rizika, která se můžeme pokusit eliminovat. Všechny tři stavy – konflikt, krize i nejistota – mohou také znamenat příležitost pro inovace, změny a implementace vhodných opatření. Mohou také znamenat i zlepšení komunikace o těchto tématech. V případě mezinárodních konfliktů (například války) se dostává do popředí i diplomacie a negociace.

V důsledku konfliktů, krizí a nejistot může také docházet ke změnám na úrovni hodnot, postojů, předsudků, ale i změnách na úrovni emocí.

Obecně lze konstatovat, že všechny tři termíny jsou široce diskutovány v mnoha vědeckých oblastech, přičemž je vždy zmiňována rovina nových řešení a příležitostí.

Závěr

Tento text se zaměřil na stručné představení (konceptualizaci) jednotlivých termínů, tj. krize, konflikt a nejistota. Všechny termíny jsou v současnosti (pod vlivem konkrétních situací, např. válečného konfliktu mezi Ruskou federací a Ukrajinou) hojně využívány nejenom v odborných analýzách, ale i v médiích.

V závěru byly představeny i jednotlivé vztahy mezi zde představenými pojmy, které jsou používány intuitivně a nepřesně. Jak upozornil Petr Sak, lze vysledovat vztah mezi člověkem a jazykem. „Člověk vytvořil jazyk a zpětně jazyk vytváří člověka“ (Sak 2018: 212). I proto lze upozornit na nadměrné využívání zde definovaných termínů. Důsledkem může být „vystrašený“ jedinec či konkrétní skupina (společnost), nebo člověk zcela apatický či cynický. Může se tak ztrácet schopnost rozlišovat mezi daty, informacemi, poznatky, názory, postoji, ale i obsahy termínů.

Literatura

- ASMUNDSON, G. J., TAYLOR, S. (2020): Coronaphobia: Fear and the 2019-nCoV outbreak. *Journal of anxiety disorders* 70, 102196. <https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2020.102196>
- BABBIE, E. R. (2016): *The basics of social research*. Boston: Cengage Learning.
- BAUMAN, Z. (2008): *Život ve věku nejistoty*. Praha: Academia.
- BAUMAN, Z. (2022): *Tekutý strach*. Praha: Pulchra.
- BAUMAN, Z., BORDONI, C. (2015): *Stát v krizi*. Praha: Broken Books.
- BECK, U. (2004): *Riziková společnost. Na cestě k jiné modernitě*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- DEUTSCH, M. (1973): *The Resolution of Conflict: Constructive and Destructive Processes*. New Haven: Yale University Press.
- DIVIŠOVÁ, V. a kol. (2019): *Bezpečnostní prostředí. Sektorová analýza a implikace pro ozbrojené síly ČR 2018*. Brno: Univerzita obrany.
- EICHLER, J. (2009): *Mezinárodní bezpečnost v době globalizace*. Praha: Portál.
- GALTUN, J. (1996): *Peace by Peaceful Means: Peace and Conflict, Development and Civilization*. International Peace Research Institute Oslo: Sage Publications.
- HARTL, P., HARTLOVÁ, H. (2000): *Psychologický slovník*. Praha: Portál.
- HLAVÁČ, I. (2002): Krize. In ZEMAN, P. (ed.): *Česká bezpečnostní terminologie. Výklad základních pojmů*. Brno: Masarykova univerzita, s. 107–109.
- HUNTINGTON, S. P. (2001): *Střet civilizací: boj kultur a proměna světového řádu*. Praha: Rybka Publishers.
- JACCARD, J., LEVIN, A. (2018): Conceptualizing and testing the multigroup ethnic identity measure. *Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology*, 24(1), 50–61.
- KELLER, J. (2005): *Úvod do sociologie*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- KELLER, J. (2010): *Nejistota a důvěra aneb K čemu je modernitě dobrá tradice*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- MORGAN, M. G., HENRION, M., SMOLL, M. (1990): *Uncertainty: A Guide to Dealing with Uncertainty in Quantitative Risk and Policy Analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MURDZA, K. (2014): Násilná radikalizace – vstupná brána terorizmu. In: IVOR, J. (ed.): *Spoločnosť proti terorizmu*. Plzeň: Aleš Čeněk, s. 28–52.
- NOLTE, E. (2018): *Islamismus. Třetí radikální hnutí odporu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- PROROK, V., LISA, A. (2011): *Teorie a praxe řešení politických konfliktů*. Praha: Grada Publishing.
- SAK, P. (2018): *Úvod do teorie bezpečnosti. Nekonvenční pohledy na minulost, přítomnost a budoucnost lidstva*. Praha: Petrklíč.
- SMOLÍK, J. (2014): *Úvod do studia mezinárodních vztahů*. Praha: Grada Publishing.
- SMOLÍK, J. (2019): Politická propaganda jako specifický styl komunikace. In: ŠTEFANČÍK, R. (ed.): *Jazyk a politika. Na pomezí lingvistiky a politologie IV*. Bratislava: Ekonóm, s. 175–186.
- SMOLÍK, J. (2020): *Psychologie terorismu a radikalizace: jak se z beráneků stávají vlci*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.
- SMOLÍK, J. (2022): Covid-19 a skupinová polarizace. In: LINHARTOVÁ, B., DUBÓCZI, P., GAJDOŠÍK, D. (eds.): *X. ročník Medzinárodnej vedeckej konferencie študentov a mladých vedeckých pracovníkov*. Košice: Univerzita Pavla Jozefa Šafárika, s. 7–20.
- SMOLÍK, J., ŠMÍD, T. a kol. (2011): *Vybrané bezpečnostní hrozby a rizika*. Brno: Masarykova univerzita.
- STOJAR, R. (2017): *Vývoj a proměna konceptu hybridní války*. *Vojenské rozhledy*, 26(2), 44–55.
- STOJAR, R. a kol. (2022): *Bezpečnostní prostředí. Sektorová analýza a implikace pro Ozbrojené síly ČR 2021*. Brno: Univerzita obrany.
- SUCHÝ, P. (2012): Výzkum konfliktů – terminologie a typologie. In: POSPÍŠIL, I., KRÍŽ, Z. a kol.: *Ozbrojené konflikty po konci studené války*. Brno: Masarykova univerzita, s. 13–24.
- ŠMÍD, T. (2011): Teoretické koncepty výzkumu konfliktu – terminologie, příčiny a dynamika. In: SMOLÍK, J., ŠMÍD, T. a kol.: *Vybrané bezpečnostní hrozby a rizika*. Brno: Masarykova univerzita, s. 21–42.
- VLACHOVÁ, K. (2015): Národní hrdost. In: VLACHOVÁ, K. (ed.): *Národní identity a identifikace. Česká republika – Visegrádská čtyřka – Evropská unie*. Praha: Sociologické nakladatelství, s. 158–170.

Kontaktní adresa autora

doc. PhDr. Mgr. Josef Smolík, Ph.D., MBA, LL.M., MSc.: josef.smolik@mendelu.cz

ANTIRADIKALIZAČNÍ POLITIKA - OD EXTREMISMU K DELEGITIMIZACI STÁTU

ANTI-RADICALIZATION POLICY - FROM EXTREMISM TO DELEGITIMIZATION OF THE STATE

Štěpán Strnad¹

¹ Katedra bezpečnostních studií, Policie akademie České republiky v Praze, Lhotecká 559/7, 143 01 Praha 4, Česká republika

Abstrakt

Příspěvek se snaží představit vývoj a proměnu české bezpečnostní politiky od roku 2015 v oblasti antiradikalizačního diskursu státu jako reakci na trendy sociální radikalizace a politického vzestupu populistických radikálních a protestních stran a hnutí v České republice. Číní tak na teoretickém podkladu přístupů bezpečnostních studií a sociální komunikace. Konkrétně s využitím tzv. mentálního modelu a teorie diskursu a politické legitimacy. Příspěvek vyvozuje z obsahové analýzy situačních monitorovacích zpráv k extremismu Ministerstva vnitra a tiskových zpráv nejvyšší politické reprezentace významový posun pojmu antisystémovost v diskursu antiradikalizační politiky.

Klíčová slova: delegitimace, extremismus, antisystémový, radikalizace, populismus, diskurs, mainstream

Abstract

The paper tries to present the development and transformation of the Czech security policy since 2015 in the area of the anti-radicalization discourse of the state as a reaction to the trends of social radicalization and the political rise of populist radical and protest parties and movements in the Czech Republic. It does so on the theoretical basis of the approaches of security studies and social communication. Specifically, using the so-called mental model and theory of discourse and political legitimacy. The contribution derives from the content analysis of the situational monitoring reports on extremism of the Ministry of the Interior and press releases of the highest political representation the meaning of the concept of anti-systemicity in the discourse of anti-radicalization policy.

Keywords: delegitimization, extremism, anti-systemic, radicalization, populism, discourse, mainstream

Úvod

Dlouhodobou společenskou polarizaci můžeme pozorovat v pokračujícím rozevírání pomyslných názorových a hodnotových nůžek české společnosti, jež se zостřily v průběhu pandemie covid-19, v migrační vlně z Ukrajiny, energetické krizi a probíhajícím ozbrojeném konfliktu na Ukrajině. K nejsilnějším tématům rozdělovajícím českou společnost patří obavy z migrace, vnímání nerovnosti v přerozdělování zdrojů, prozápadní směřování a vývoj po roce 1989 (Buchčík 2021: 15).

Prohlubování společenské nestability, doprovázené erozí legitimacy státu a politického vedení je v současné době tématem v pozornosti státní správy a Vlády ČR. Rámující teoretickou oblastí naší analýzy je oblast politické bezpečnosti, kterou můžeme definovat jako organizační stabilitu a sociální řád ve státě, ztělesněné vnitřní a vnější suverenitou. V určitém smyslu je veškerá bezpečnost politická. Všechny hrozby a obranné mechanismy jsou konstituovány a definovány politicky. Tak v jistém smyslu společenská, ekonomická, environmentální

a vojenská bezpečnost skutečně znamená “politicko-společenskou bezpečnost”, “politicko-ekonomickou bezpečnost” atd. (Buzan, Wilde 1998: 141).

Berry Buzan charakterizuje politickou dimenzi bezpečnosti pomocí hrozeb, „*kteřé útočí na organizační stabilitu státu. Jejich účel se může pohybovat od tlaku na vládu, aby prosadila určitou politickou linii, přes rozdmýchávání separatistických nálad po narušování politické struktury státu, a tudíž jeho oslabování před následným vojenským útokem. Standardním cílem politických hrozeb je idea státu, zejména národní identita a vládnoucí ideologie (...)*“ (Buzan 1991: 118). Přesné ohraničení mezi politickou a zejména společenskou bezpečností je obtížné. Vzájemně se prolínají. Politické hrozby se často projevují odmítáním politického uznání, odepřením politické podpory a související legitimity vládní moci s projevy např. společenské polarizace a zvýšení politického aktivismu v podobě masových protestních protivládních hnutí (Strnad, Kolář 2023: 56).

Od roku 2015 můžeme sledovat pozvolnou proměnu trendu v oblasti charakteru dominantních proudů české extremistické scény. Ideologický extremismus (neonacismus, fašismus, ortodoxní komunismus aj.) přestává být hlavním protidemokratickým prvkem české veřejnosti (Bezpečnostní informační služba 2022: 20). Vedle radikalismu tradiční extremistické scény můžeme v posledních několika letech pozorovat zvyšující se projevy radikalizace a polarizace mainstreamové veřejnosti. Tento trend je dáván do souvislosti s poklesem důvěry společnosti v politickou reprezentaci, tradiční politické strany a demokratické principy obecně (Ministerstvo vnitra 2021: 9).

Tohoto legitimačního deficitu využívají populistické politické subjekty, které se programaticky profilují na společenských problémech a narativech existenčních hrozeb v oblasti společenské a politické bezpečnosti (národní a kulturní hodnoty, státní svrchovanost a suverenita, sociálně-ekonomické otázky). Využívají k tomu radikální metody, zejména rétoriku na hraně zákona, která se od extremistických subjektů neliší, čímž se dostává do širšího veřejného prostoru a stává se součástí mainstreamové politické debaty. Rétorika populistů je založena na kritice vládnoucí elity, která není schopna uspokojovat potřeby občanů (Danics 2017: 127).

Cíl a metodika

Příspěvek se snaží představit vývoj a proměnu české bezpečnostní politiky od roku 2015 v oblasti antiradikalizačního diskursu státu jako reakci na výše uvedené trendy sociální radikalizace a politického vzestupu populistických radikálních a protestních stran a hnutí napříč Evropou, včetně České republiky. Metodologickou oporou analýzy je propojení přístupů bezpečnostních studií a sociální komunikace. Jednak konceptu bezpečnostní kultury s využitím tzv. mentálního modelu, jedné z metod obsahové analýzy, a druhého, konceptu komunikativního jednání, konkrétně teorie diskursu

a politické legitimacy s aplikací politologického konceptu antisystémových politických stran.

Pojem bezpečnostní kultura označuje koncept používaný v oboru bezpečnostních studií k popisu analýzy bezpečnostního vládnutí a bezpečnostního vývoje referenčních objektů (nejčastěji národních států). Tento koncept vychází z předpokladu, že kultura jako forma, vzor či model, utvářející se po generace určitého lidského společenství, ovlivňuje chování a vědomí lidí (Duffield 1998). Jinými slovy bezpečnostní kulturu můžeme vymezit jako „*souhrn sdílených předpokladů, domněnek a přístupů k hrozbám a k referenčním objektům*“ (Gariup 2009: 41). Bezpečnostní kulturu státu je možné také chápat jako součást širšího konceptu politické kultury státu, která představuje základní systém hodnot a přesvědčení národní politiky a systém interpretace politiky ve společnosti (Barrington, Bosia, Bruhn, Giamo, Mc Henry 2010). Jedná se o „soubor postojů, přesvědčení a pocitů o politice běžných u národa v dané době“ (Almond, Powell 1978: 25). Bezpečnostní kultura je tak přirozeně propojena s obecnými politickými debatami v každém státě.

Koncept mentálního modelu je postaven na poznatcích tří sociálních věd (psychologie, politologie a řečové komunikace) a zaměřuje se na výroky nejvyšších politických a vojenských činitelů státu a na to, jak se řečené následně promítá do zahraniční a bezpečnostní politiky, tedy na analýzu rozhodovacího procesu (Malici 2008: 25–33).

Mentální model je možné analyzovat na základě čtyř kritérií:

- 1) přístup nejvyšších politických a vojenských činitelů k bezpečnostním hrozbám;
- 2) přístup nejvyšších politických a vojenských činitelů k původcům hrozeb;
- 3) vztah nejvyšších politických a vojenských činitelů ke spojencům;
- 4) vztah nejvyšších politických a vojenských činitelů k mezinárodním organizacím (Malici 2008). Perspektivou příspěvku je druhé kritérium.

V rámci postupu proti radikalizaci můžeme rozlišit tři typy přístupů, které jsou v praxi v různém poměru kombinovány. Lindsay Clutterbuck (2015) je klasifikuje na:

Deradikalizační, zaměřující se na povstalecké a teroristické jednání. Základním cílem programů je rehabilitace osob. Nástrojem je ukončení násilí osob, odpoutání osob od extremistické organizace a jejich reintegrace do většinové společnosti. Tyto programy jsou nejčastěji implementovány v podmínkách detence či výkonu trestu odnětí svobody.

Protiradikalizační, zaměřující se na extremistické jednání, včetně násilného, a jednání směřující k terorismu. Základním cílem je zmírnění tendencí takovýchto osob. Nástrojem je odpoutání, reintegrace a rehabilitace osob spojených s extremistickými subjekty. Tyto programy jsou nejčastěji implementovány před možností spáchání trestných činnů u radikalizovaných osob.

Antiradikalizační, zaměřující se na náchylnost a predispozice širší společnosti k radikalizaci a extremismu. Základním cílem programů je prevence. Nástrojem bývá nejčastěji odhalování a odstrašování (zákonným postihem) potenciálních osob sympatizujících a podporujících extremistické subjekty. Tyto programy jsou nejčastěji implementovány k zasažení osob v počátečních radikalizace. Prostřednictvím této oblasti přístup k prevenci radikalizace přispěvek vyhodnocuje diskursivní posuny státní antiradikalizační politiky.

Teoretickým východiskem jsou socioekonomická teorie komunikativního jednání a forma komunikace v podobě diskursu. V rámci diskursu argumenty dle Jürgena Habermase (dle Horster 1995: 28) slouží ke zdůvodnění problematických nároků platnosti. V Habermasově teorii diskursu a teorii politiky je diskurs prostorem, kde se vyměňují argumenty (Habermas 2008: 117–118). Svoji teorii legitimacy opírá o víru v legitimní řád (dle M. Webera) a o strach a podřízenost, které ovlivňují jednotlivce při vědomí možných sankcí, pocitu bezmoci či nedostatku alternativ. Problém nastává, když se víra v legitimitu stávajícího politického řádu ztrácí. V takové situaci dochází k uvolňování skrytého násilí systému státních institucí (Habermas 2000a: 122).

Víru v legalitu odvozuje Habermas z víry v legitimitu. V případě krize legitimacy dochází k percepci státu jako poruchy systémové integrace jednotek (občanů) (Habermas 2000a: 11). Jinými slovy krize legitimacy je krizí identity v politickém systému, kdy se legitimizačnímu systému nedaří zachovat určitou hladinu masové loajality. Při nedostatku legitimacy je obtížné dosáhnout administrativními prostředky efektivní normativní strukturu. Třídní struktura se tak stává příčinou nedostatku legitimacy, v situaci, kdy nároky na odškodnění rosou rychleji než disponibilní hodnoty. Jinými slovy, dochází k rozporu mezi deklarovanými motivy ze strany státu, systému vzdělávání, zaměstnání a nabídkou motivace ze strany sociokulturního systému (Habermas 2000a: 95–97).

Výsledky – vývoj diskursu české protiextremistické politiky – od extremismu přes předsudečnou nenávist k populistické antisystémovosti

Od roku 1997, kdy začalo být zveřejňováno monitorování extremistické scény v České republice pravidelnými situačními analýzami, jsme do současnosti mohli zaznamenat několik klíčových momentů v sekuritizaci společenské radikalizace, které vedly k proměně struktury monitorovacího záběru Ministerstva vnitra a terminologickému rámci zájmových oblastí sociální radikalizace, subjektů a projevů.

Jestliže do roku 2015 se pozornost státní antiradikalizační politiky soustředila výhradně na extremistické subkultury (anarchistické, ortodoxně

komunistické a neonacistické) s velmi omezeným mobilizačním potenciálem u české veřejnosti, k prvním projevům transformace bezpečnostního a politického diskursu dochází v průběhu roku 2015 v souvislosti s migrační krizí, kterou programaticky využily tradiční pravicově extremistické subjekty, nicméně silnější veřejnou pozornost a později i volební podporu získávají subjekty populistické, antiislámské a antipřistěhovalecké, subjekty protestní a antivládní. Do České republiky tak přichází ze západní Evropy trend radikálních protestních politických stran a hnutí, jejichž mobilizační potenciál a podpora části širší veřejnosti trvale promění charakter politické a stranické scény. Tyto subjekty dokázaly díky své programatice a rétorice převzít profilující témata pravicových extremistů a krajním populismem oslovit širší okruh veřejnosti a mobilizovat voliče vyvoláváním pocitů ohrožení a nebezpečí, čímž dochází k výrazné polarizaci majoritní společnosti a vzniku animozit mezi stoupenci různých názorových proudů, jejichž rétorický styl se pohybuje na hraně zákona, zejména ve vztahu k podněcování k nenávisti nebo hanobení určitých skupin osob, což je hodnoceno jako pronikání extremistických prvků do politického mainstreamu (Ministerstvo vnitra 2016: 6–8).

Po dvouletém vývoji polarizace společnosti dochází k výrazným strukturálním změnám extremistické scény a v roce 2017 je již za hlavní hrozbu protiextremistické politiky státu považován populismus, který dokáže daleko efektivněji a s větším mocenským vlivem nastolovat témata dříve typická pro pravicové extremisty. Nečiní tak však na pokladu protidemokratických ideologií, distancují se od totalitních politických režimů, otevírá legitimní politická témata, činí tak ovšem způsoby a prostředky, které podněcují nenávist k určitým skupinám obyvatel a prohlubují rozdělení společnosti a nedůvěru v demokratické mechanismy. Pozornost státu se začíná orientovat na projevy nenávisti na internetu a tzv. kvazi-mediální scénu, která má tendenci ovlivňovat nejen vnitřní politickou agendu, ale také zahraničně-politickou, např. členství ČR v NATO či EU, čímž se bude stávat stále relevantnějším aspektem sekuritizace vlivové působení cizí moci prostřednictvím tohoto druhu platform (Ministerstvo vnitra 2018: 7). Výsledek této sekuritizace může být ilustrován na příkladu připravovaného zákona o dezinformacích z počátku roku 2023.

Třetí výrazný posun v diskursu antiradikalizační politiky můžeme pozorovat v roce 2018, kdy dochází k modifikování terminologie popisující protivládní scénu v rámci oficiálních výročních zpráv o extremismu, kdy význam populistické scény je natolik trvalý a silný, že vede k zařazení do názvu výročních a čtvrtletních *Zpráv o projevech extremismu a předsudečné nenávisti na území České republiky*. Zavedení pojmu předsudečné nenávisti

reaguje na skutečnost oslabování tradičních extremistických subjektů, jejichž aktivity postupně přebírají subjekty, které není možné klasifikovat jako extremistické.

“Projevy předsudečné nenávisti označují jednání, které je motivováno nesnášenlivostí a společenskými předsudky vůči určité skupině obyvatel. Zpravidla se jedná o skupiny definované rasou, národností, etnicitou, náboženstvím, sexuální orientací, politickým nebo jiným smýšlením, sociálním původem apod. (...) Takové projevy nemusí nutně naplňovat skutkovou podstatu některého z trestných činů. Může se jednat o fyzické násilí, slovní útoky či užívání urážlivé symboliky. Projevy předsudečné nenávisti se liší od extremistických zejména tím, že nemusí být spojeny s některou z totalitních ideologií. Osoby, které se jich dopouštějí, nemusejí být nutně členové či příznivci extremistických hnutí. Rovněž u nich absentuje jasné volání po svržení systému pluralitní demokracie a jeho nahrazení systémem totalitním. (Ministerstvo vnitra 2019: 5).

Rizika projevů takových subjektů jsou přibodobňována k rizikům extremistů, byť neusilují o okamžité zničení demokratického systému, ale mohou ho oslabovat. Nerespektují koncept základních lidských práv, podněcují k nenávistným aktivitám a šíří strach ve společnosti, čímž ji štěpí a vyvolávají antagonismy, a to za pomoci dezinformací a konspiračních teorií. Jsou nástrojem vlivového působení zemí a skupin nerespektujících principy pluralitní demokracie (Ministerstvo vnitra 2019: 5).

Dalším významným milníkem v posunu pozornosti státní antiradikalizační politiky bylo období pandemie nemoci covid-19, v jehož průběhu docházelo k zvýšenému pronikání tzv. dezinformačních narativů do české společnosti a zvýšení dynamiky šíření dezinformací¹ na sociálních sítích (Facebook, dezinformační weby, řetězové emaily)². Podle Bezpečnostní informační služby (2021: 16) byly dezinformace využity také některými politickými kandidáty ve volebních kampaních, což přispělo k zvýšení dosahu v širší společnosti. Mohli jsme registrovat snahu anti-covid aktivistů oslovit (i volebně) širší veřejnost.

Volební neúspěch těchto subjektů vedl k jejich užší spolupráci a anti-covid scéna se projevovала především demonstracemi, také za přítomnosti osob z extremistických a domobraneckých organizací. Hnutí proti vládním opatřením a vakcinaci tak působilo mimo jiné také jako prostor pro šíření radikálních a extremistických názorů do širší veřejnosti. Mobilizační potenciál těchto hnutí však zůstával nízký a z pohledu celospolečenského vlivu marginální (Bezpečnostní informační služba 2021: 16).

Naopak došlo k zvýšení míry agresivity části maistreamové společnosti v souvislosti s protipandemickými opatřeními a rozšířil se okruh osob, označovaných za viníky opatření proti šíření nemoci covid-19³.

V rámci informační manipulace, dezinformací a misinformací⁴ mají společenský radikalizační potenciál ty informace, které šíří strach a nenávist. Zdrojem mohou být politické subjekty a jejich představitelé, státní činitelé, média, kvazimédia a mediální platformy, subjekty občanské společnosti nebo jednotlivci (Ministerstvo vnitra 2021: 21).

“Vystavení propagandistickým jevům samo o sobě nemusí nutně vyústit v radikalizování jedince či skupin, nicméně dlouhodobé působení vlivu radikalizující propagandy, mnohdy spojené s existencí v názorově izolovaných bublinách, a sklony ke konfirmačnímu zkreslení pod tíhou nepřesného množství informací, tento efekt vyvolat může” (Ministerstvo vnitra 2021: 21).

Prozatím posledním milníkem, který výrazně akceleroval polarizaci české společnosti a opět zintenzivnil antiradikalizační politiku státu, bylo vypuknutí mezistátního ozbrojeného konfliktu na Ukrajině v únoru 2022. Narativy ruských a ukrajinských územních sporů rezonovaly v evropské i české společnosti již od změny vlády v Kyjevě v únoru 2014, následném připojení Krymu k Ruské federaci a vyhlášení separatistických republik na Donbase, což se časově krylo s vrcholící evropskou energetickou krizí, masovou ukrajinskou uprchlickou vlnou a nárůstem spotřebitelských cen a obav občanů ze snižování životní úrovně. V rámci sociální radikalizace došlo opět k mobilizaci části veřejnosti a projevům veřejného delegitimizování

1 “Pojem „dezinformace“ znamená šíření záměrně nepravdivých informací, obzvláště pak státními aktéry nebo jejich odnožemi vůči cizímu státu nebo vůči médiím, s cílem ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří je přijímají. (...) Nebezpečí tkví v tom, že dezinformační obsah nepodkopává autoritu např. jednoho konkrétního politika nebo politické strany, ale často způsobuje nedůvěru vůči médiím jako takovým, vůči politickému systému či samotné demokracii. Navíc vzbuzují apatii, jelikož šíří myšlenku, že „věřit se nedá ničemu“ a „dělat s tím nejde nic“, protože všechno mají v rukou všemocné šedé eminence” (Ministerstvo vnitra 2023).

2 Dominovaly narativy spojené s onemocněním covid-19, očkováním a protipandemickými restrikcemi.

3 Agresivita nebyla směřována pouze proti politikům a představitelům státní správy, ale také vůči lékařům a zdravotníkům. Z kyberprostoru se výhrůžky, dehonestace i fyzická agrese přesouvaly do místa bydliště pronásledovaných či zaměstnání. Zvýšilo se tak riziko seberadikalizace, zejména psychicky labilnějších jedinců, kteří mohou být ovlivněni informacemi dezinformační scény, které jsou prezentovány nejen extremistickými, ale také populistickými či konspiračními subjekty (Bezpečnostní informační služba 2021: 20).

4 “Misinformace je nesprávná nebo zavádějící informace, která není šířena ani systematicky, ani úmyslně s cílem ovlivnit rozhodování nebo názory těch, kteří ji přijímají. Ačkoliv se jedná o neutrální jev, mohou misinformace v případech, kdy jsou šířeny ve velkém rozsahu a bez náležité opravy, vést ke stejnému výsledku, jako dezinformace – tedy k přijetí rozhodnutí nebo osvojení názorů na základě nepravdivých informací” (Ministerstvo vnitra 2023).

vládních kroků směrem k řešení energetické krize obdobně jako v období protivládních protestů proti opatřením v souvislosti s pandemií covid-19. V rámci veřejného a politického diskursu probíhá střet o to, zda bude energetická krize interpretována jako selhání státu, nebo důsledek ruské energetické války, která si klade za cíl rozklad české společnosti.

Radikalizovaná část společnosti požaduje změnu vládní reprezentace. Série protivládních demonstrací od poslední třetiny roku 2022 do současnosti⁵ seskupila dle Krizového informačního týmu Ministerstva vnitra (KRIT) (2022a) z hlediska ohlašovaných pořadatelů a podporovatelů široké portfolio antisystémových, často prorusky orientovaných osobností, někdejší kritiky vládních opatření proti covid-19, konspirační teoretiky, odpůrce Evropské unie, aktivisty kvazimediální scény, členy radikálně populistických politických stran, členy proruských domobran a nově formujících se protestních politických stran. Termín antisystémový je zde používán v souvislosti s podporou nemalé části veřejnosti antisystémových subjektů, které ohrožují bezpečnost a nezávislost země. Konkrétní operacionalizační pojmu a zejména konkrétní subjekty zpráva nenabízí, upozorňuje na antivládní protestní hnutí s částečnými protuskými narativy⁶. Dovození je tedy možné hledat ve zprávách o extremismu, které přisuzují současné extremistické scéně marginální mobilizační potenciál.

Z politologického hlediska definování antisystémovosti je dle Giovana Sartoriho (2005: 136-138) možné poisovat v užším a širším významu. Užší význam antisystémovosti odkazuje na tradiční extremistické subjekty s antidemokratickými ideologickými programatikami a postoji odmítajícími stávající politický režim a cílící svým jednáním na nahrazení demokratického systému. Jedná se o principiální/ideologickou opozici. Širší význam antisystémovosti odkazuje na rozsáhle spektrum antipostojů od odcizení, odmítání po protest, jejichž společným znakem je delegitimizování politického režimu. Jedná se o opozici programatickou ve smyslu konkrétní agendy.

Zvláštní pozornost je vedle celospolečenské radikalizace a veřejných projevů protivládních aktivistických hnutí věnována radikalizačnímu potenciálu pracovníků státní a veřejné správy,

sociálním pracovníkům a pracovníkům v sociálních službách, kdy je konstatováno, že vrůstající radikalizaci zaměstnanců státního a veřejného sektoru „nelze vysvětlit toliko informačními operacemi Ruské federace a aktivitami české dezinformační scény. Tito lidé se neradikalizují na základě zkreslených informací a přičylnosti k Ruské federaci, ale z frustrace s fungováním státu během současné krize a z dopadů, které to má na výkon jejich práce a na místní veřejnost. Pokud se příběhů a frustrací těchto pracovníků chopí dezinformační scéna, může významně mobilizovat veřejné mínění a přispět k další radikalizaci celé společnosti, a to proto, že se bude jednat o příběhy mající oporu v realitě (...)“ (KRIT 2022b).

Používání pojmu antisystémový v diskursu antiradikalizační politiky může politologickou optikou indikovat jeho významový posun od antidemokratických ideologických postojů a protizákonných projevů (pravicový, levicový, náboženský extremismus) k antisystémovosti pojímané, nikoli čistě idologicky jako antitezi demokratického politického režimu jako takového, ale pojímané jako antitezi stávajícího dominantního politického narativu, legitimacy vlády a kompetentnosti státní správy obecně. Jinými slovy významový posun pojmu antisystémovost může indikovat kladení rovnítka mezi kritikou legitimacy výkonu státní správy a odmítáním demokratických principů politického režimu⁷.

Legitimizace státu se tak dostává do zvýšeného zájmu sekuritizace antiradikalizační politiky, což dokládá např. nová pojmová kategorie v monitorovacích zprávách Spolkového úřadu na ochranu ústavy (BfV) s názvem *Verfassungsschutzrelevante Delegitimierung des Staates* (delegitimizace státu relevantní pro ochranu ústavy), která vznikla v roce 2021 s ohledem na nezařaditelnost hnutí, osob a organizací veřejně protestujících proti karanténním opatřením covid-19. Aktéři zařazení do této oblasti mají dle BfV „za cíl otrávit důvěrou ve státní systém a narušit jeho funkčnost. Toho se snaží dosáhnout pohrdáním demokraticky zvolenými představiteli státu, upíráním legitimacy státních institucí a jejich představitelů, vyzývat k ignorování soudních příkazů a rozhodnutí, sabotovat státní či veřejné instituce poškozováním

5 Příspěvek vznikl v dubnu 2023.

6 Tým KRIT (2022a) v rámci deeskalace radikalizace veřejně manifestovaných protivládních protestů vnímá kontraproduktivně případnou vládní delegitimizaci organizátorů a protestů jako takových. Doporučuje důsledně rozlišovat mezi organizátory a účastníky. V této části narativu je přítomen ve výrocih některých politických představitelů prvek vlivu cizí moci a interpretování demonstrantů jako tzv. páte kolony Ruska. „Demonstranti z Václaváku jsou ruská pátá kolona, je třeba to říct jasně“, uvedla Eva Decroix v rozhovoru pro Reflex (Strakatý, Albrechtová 2023). Konfliktní situace ústící do narušení veřejného pořádku na některých demonstracích (např. 11. 3. 2023 u budovy Národního muzea v Praze) vyvolávají dle ministra vnitra Víta Rakušana dojem, „že celá takzvaná demonstrace proti bidě byla jen zástěrkou proruské provokace (...)“ (Vochozková 2023).

7 V rámci komunikačního stylu mezi současnou vládní koalicí a opozicí můžeme registrovat označování SPD za extremistickou stranu a ANO za překračující demokratická pravidla. V narativu vládní koalice se populisté s extremisty spojili v parlamentních volbách října 2021 a podobný pokus probíhal v průběhu voleb prezidentských v lednu 2023, jejichž výsledek byl interpretován jako porážka populismu a odmítnutí politického extremismu (Fiala 2023).

majetku, případně vyzývat k aktům odporu proti státnímu pořádku. Toto chování je v rozporu se základními ústavními principy, jako je demokracie nebo právní stát” (Bundesamt für Verfassungsschutz 2023). Obdobně jako v českém antiradikalizačním diskursu i v německém registrujeme nexus mezi společenskou krizí, hospodářskou recesí, opatřeními na ochranu klimatu a důsledků ruské vojenské invaze na Ukrajinu, které mohou být instrumentalizovány k systematické delegitimizaci státních institucí a představitelů a k diskreditaci demokratického systému jako celku (Bundesamt für Verfassungsschutz 2023).

Diskuse – legitimní diskursivní mainstream a antisystémovost

Pojmem mainstream je nejčastěji označované široké pásmo názorových proudů ve společenském diskursu. V demokratickém politickém režimu bývají názorové proudy tohoto pásma považovány za legitimní součást pluralitní svobodné debaty. S šířkou tohoto pásma můžeme přímo úměrně registrovat poměr těch členů společnosti, kteří se identifikují se společenským řádem. Demokracie je založena na principu občanské identifikace se společenským a politickým řádem, přičemž je přirozeným jevem, že početně marginální část společnosti bude vždy vykazovat antisystémové (v politologickém smyslu extremistické) postoje (viz mobilizační potenciál extremistických skupin výše). Pokud je pásmo mainstreamu dostatečně široké, tedy absorbuje i extrémní/ radikální/ protestní/ populistické (nikoli extremistické) proudy diskursu, dokáže integrovat do mantinelů ideově-politické konformity politického systému i prvky velmi kritické k části agendy státu, rep. vlády, které se přes své krajní a vyhraněné pozice cítí součástí systému (na rozdíl od extremistů).

Od roku 2015 dochází k postupné proměně vymezení pásma diskursu mainstreamu v České republice. Hlavním projevem diskursivního posunu je sekuritizace vzestupu populistických politických stran a sekuritizace tzv. dezinformací. Pozornost politické komunikace v rámci antiradikalizační politiky se soustředí na narativy a jejich schopnost ovládat emoce, tedy jak jsou narativy vnímány věrohodně. Pokud narativ s příjemci hodnotově souzní, mají z něj pocit pravdivosti. Narativ je však na skutečných faktech víceméně nezávislý. Podle Radka Chlupa (2023) velká část tzv. dezinformačních narativů s žádnými vyvratitelnými fakty nepracuje a jedná se spíše o radikální výklady složité společenské situace, interpretace společenskopolitických procesů, nikoli faktické ověření např.

“že EU omezuje naši suverenitu” nebo zda “dodávkami zbraní na Ukrajinu jen přiléváme olej do ohně”.

V rámci antiradikalizačního postupu proti dezinformacím dochází k zužování mainstreamového pásma tím, že jsou podle Radka Chlupa (2023) z jeho mantinelů vylučovány některé názorové proudy a klasifikovány jako dezinformační. Tím se dostávají mimo mainstream názorové proudy, které se ještě před několika lety s ním identifikovali, jejich názory jsou prohlášeny za iracionální, škodlivé a „dezinformační“. Tento proces bylo možné zřetelně pozorovat v průběhu pandemie covid-19⁸, jehož důsledkem je politický aktivismus tzv. antivaxerů a freevaxerů v podobě formování protestních hnutí a stran zčásti se propojující s krajně pravicovou a extremistickou scénou. Volební neúspěch těchto subjektů vedl k jejich užší spolupráci. Anti-covid scéna se projevovala především demonstracemi, také za přítomnosti osob z extremistických a domobraneckých organizací. Hnutí proti vládním opatřením a vakcinaci tak působilo mimo jiné také jako prostor pro šíření radikálních a extremistických názorů do širší veřejnosti (Bezpečnostní informační služba 2021: 16).

Yiannis Gabriel (2021) tento posun metaforicky přirovnává ke změnám v “ekosystému narativů”, ve kterém vzájemně působí různé narativy. Dle ekologického přirovnání vykazoval západní narativní ekosystém rysy mírného klimatického pásma, které umožňovalo konsensuální pluralitní soužití různých narativů, jejichž soupeření nevedlo ke vzájemnému existenčnímu ohrožování. Dominovaly kultivované narativy (např. reprezentované tradičními politickými stranami), mající narativní ekosystém pod svojí kontrolou. Extrémní/ radikální narativy zde měly podobu “bodláčí ve škarpě”, které výrazně neohrožovalo dominující narativy. Digitální revoluce a rozvoj sociálních sítí na internetu umožnil rychlé šíření v novém sociálním prostoru “novým narativním druhům” prostřednictvím komentářů, příspěvků, statusů aj.

Tyto “invazivní” narativy nemusejí podle Chlupa (2023) nutně být apriori nelegitimní. Každý narativ vystihuje určité široce sdílené pocity, tedy je možné všechny vnímat za “pravdivé”. Reagují na vnímané slabiny a rozpory aktuálního společenského řádu. Jednostrannost a binárnost vnímání sociální reality antisystémových narativů může v případě jejich dominance hrozit destabilizací systému státních institucí, bez nichž nedokáže moderní společnost fungovat. Reakce na vzrůstající roli radikálních narativů bývá klasifikace názorových proudů na legitimní a nelegitimní, což vede k zužování pásma legitimních názorů v mainstreamu a rozšiřování pásma antisystémového (resp. protestního,

8 Definice dezinformací Ministerstva vnitra nevyklučuje aspekt nevědomého šíření lživých informací. Ten kdo záměrně šíří dezinformace, nemusí o jejich nepravdivosti vědět.

delegitimizačního). Tento proces vymezování legitimních zón diskusu nevytyčují zahraniční vlivový aktéři, nýbrž domácí sekuritizační aktéři.

“Boj proti dezinformacím je dnešní hlavní projev těchto snah o záchranu mainstreamu. Opírá se o narativ, v němž je dobrý a spořádaný mainstream ohrožován nebezpečnými invazními silami za jeho hranicemi. Tyto síly jsou často pokládány za prodloužená chapadla ruských vlivových operací. Výsledkem je narativní obraz dobrého demokratického světa, na nějž zvenku útočí temné nedemokratické síly a pokoušejí se ho rozložit zevnitř. Bojovníci proti dezinformacím se identifikují s mytickými „elfy“, kteří na straně řádu bojují proti zlým „trollům“ přicházejícím z Mordoru” (Chlup 2023).

Dezinformace samozřejmě existují a jsou využívány v rámci propagandy, která má za cíl ovlivnit chování a jednání příjemců. V rámci zmíněného zúženého mainstreamového diskursu, významového posunu pojmu antisystémovost sekuritizačními aktéry a státní definice dezinformací⁹, může být tak kritický/ delegitimizační pohled na určitou hodnotu narativu v určitém kontextu pokládán za záměrnou lež osob, které skutečnou pravdu znají a záměrně ji skrývají, nebo také za vlivovou destabilizaci zahraniční moci. Podle Oskara Krejčího (2023) proti-dezinformační kampaň státu vykazuje nevyslovený sylogismus v podobě hlavního předpokladu, že pravda slouží stabilitě chápané jako aktuální forma vládnutí. Vedlejší předpokladem je, že dezinformace popírají pravdu, čímž způsobují destabilizaci. Závěr tohoto sylogismu tedy vyvozuje, že to, co destabilizuje, je nepravda/dezinformace.¹⁰

Krejčí (2023: 3) polemizuje s hlavním předpokladem tvrzením, že “skutečná stabilita

je spojena se změnou, je založena na neustálém hledání pravdy a na možnosti upravit aktuální podobu vládnutí. Základem demokracie není hlásání pravdy, která je vždy nedokonalá, neúplná. Předpokladem demokracie není pouze právo pravdu hájit, ale také pravdu zpochybňovat. Přes tisíc dvě stě let v Evropě a islámském světě věřili Ptolemaiově představě vesmíru se středem na planetě Zemi, vizi, která je plná matematiky a geometrie – a přesto je chybná. Pravdu hájil Giordano Bruno, ne inkvizitoři upalující heretiky na hranicích”.

Obdobnou polemiku nabízí Adam Růžička (2023), který připomíná, že vývoj demokracie byl do jisté míry postaven na nedůvěře v královské a klerikální autority a v jakékoli autority postulující se do role arbitra toho, co je dobré a co špatné. Ustavení demokratického systému bylo částečně vedeno prvkem nedůvěry/ delegitimizace ve stávající společensko-politické uspořádání. Dezinformace nemusejí představovat největší hrozbu pro demokracii, pokud vládnoucí elity mají schopnost artikulovat hlasy a zájmy, které k nim ze společnosti přicházejí a pokud mají schopnost porozumět změnám v domácím a zahraničním prostředí.

Ivan Krastev (2012) se domívá, že evropská demokracie dnes není ohrožena nárůstem antidemokratických alternativ, ale je v pasti plně demokratické touhy občanů zvolit si „nikoho ze zhora“, tedy odmítají stávající elity. “Funkce opozice je stále častěji rámována do podoby obžaloby (po vzoru velkých anglických politických procesů 17. a 18. století), která zastiňuje vizi politiky jako soupeření mezi různými programy. Postavu občana jako voliče dnes stále více předbíhá obraz občana jako prototce”.¹¹

9 V rozhovoru pro deník.cz premiér Petr Fiala uvedl, že “ (...) musíme chránit za každou cenu (...) svobodu slova, projevu, všechny atributy, které ke svobodné společnosti patří, na druhé straně lidé mají právo na to, aby informace byly korigovány. (...) Je zjevné, že státy západního světa čelí dezinformačním kampaním cizí velmoci, která prosazuje svoje zájmy a snaží se destabilizovat naši společnost, šíří svoji vizi, jež není pravdivá. V takovém případě mají demokratické státy právo proti dezinformacím zakročit. Je velice důležité dbát na to, aby nebyla porušena svoboda slova, ale proti webům a zdrojům, které šíří informace ve službách Ruska, je nezbytné zasahovat. (...) my se soustředíme hlavně na pozitivní vyvracení dezinformací, ale neopustíme ani cestu nástrojů pro legální postih těch, kteří je šíří” (Perknerová 2022).

10 Podle Jana Kellera (2021: 51) došlo ke sblížení pravice a levice, čím nedokázali reagovat na očekávání voličů, protože pravice postupně opustila programaticky konzervatismus a levice klasický marxismus. Projevem vzájemného ideologického sblížování a programatické nevyhraněnosti je pravicové “zapomenutí na národ” a levicové “zapomenutí na sociální nerovnosti”. To ústí do vzájemné legitimační propasti mezi vládnoucí elitou a zbytkem společnosti, jejíž podobou je odklon voličů od politických stran, které se u moci pravidelně střídaly. Populismus je tak reakcí na systém, ve kterém jsou pravice a levice stále více zaměnitelné. Keller (2021: 53) dále zdůrazňuje, že hlavní politická opozice se přesouvá z horizontální pravolevé polohy do polohy vertikální - lid versus elity, nepriviligovaní dole versus privilegovaní nahoře, patrioti versus kosmopoliti, identitáři versus ti “bez hranic”. Vnímá populismus jako obrannou strategii části společnosti. “Populismus je výkřik lidových vrstev ohrožených nejistotou v dnešní době především nejistotou v podobě nikým neřízené globalizace a nikým nezvládané migrace. (...) Populistická hnutí jsou výrazem vůle těch dole chránit svůj sociální a kulturní kapitál” (Keller 2021 53).

11 Do počátku roku 2021 byl názorový mainstream široký s veřejnou prezentací odišných odborných názorů. Postupně se legitimní nározkové proudy zúžovaly do jediného postoje co nejrychlejšího plošného očkování. Alternativní názorové proudy začaly být vnímány antisystémově, čemuž odpovídala i veřejná mediální prezentace. Např. jádro tzv. freevaxerů tvořené vědci a lékaři, kteří byli na počátku roku 2020 součástí mainstreamu, se postupně dostali mimo něj a mimo tzv. seriozní média. “Celosvětové prudké rozšíření úzce chápaného očkovacího přístupu je ostatně samo dobrou ukázkou invazivního džungovitěho šíření charismatického narativu, který navzdory svým mnoha faktickým slabínám dokázal naráz prudce okouzlit miliony lidí” (Chlup, 2023).

Závěr

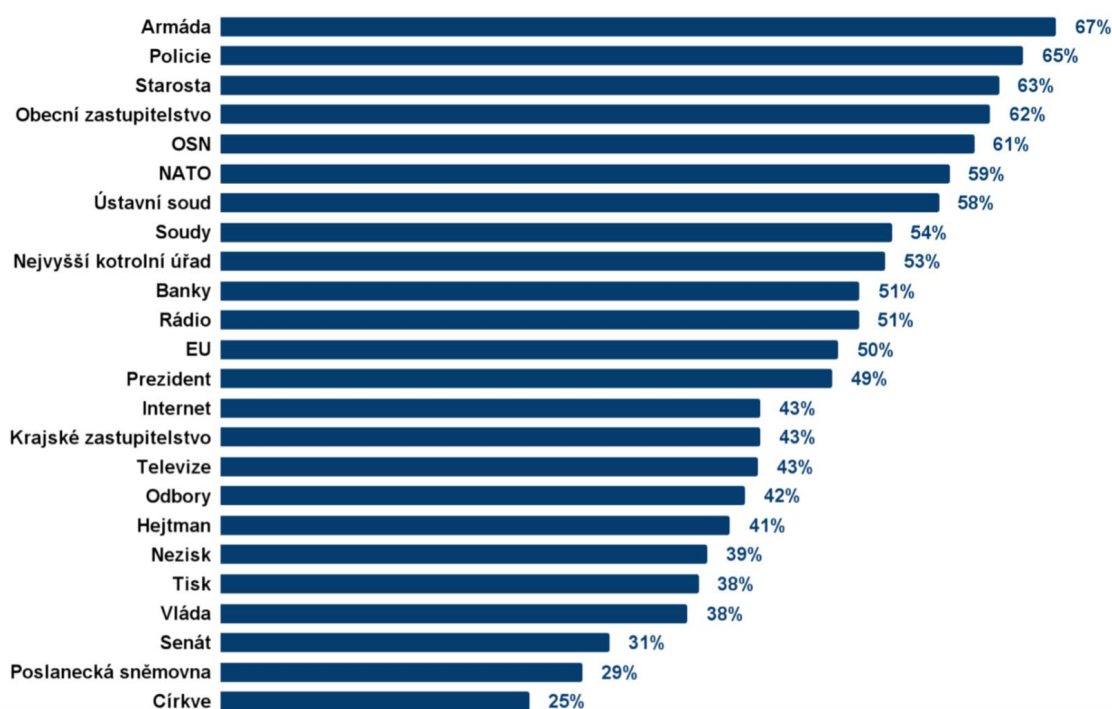
Důvěra veřejnosti a legitimita politických institucí

Hladina důvěry vlády u veřejnosti se v období letních a podzimních měsíců, kdy se stupňovaly protivládní veřejné demonstrace, pohybovala na podobně nízkých příčkách jako v nejnáročnější vlně pandemie covid-19. Více než dvě třetiny veřejnosti nebyly spokojeny s tím, jak vláda bojuje s rostoucími cenami energií, 45 % občanů vyjadřovalo rozhodnou nespokojenost. Tyto negativní stanoviska se nejvíce kryly s voliči ANO, SPD a KSČM. 78 % veřejnosti bylo přesvědčeno, že stát nepodniká dostatečně razantní kroky pro snížení rostoucích cen, a to nejen ze strany podporovatelů opozičních stran, ale i vládní koalice. Velké obavy panovaly u veřejnosti z integrace ukrajinských uprchlíků před válkou. Panovalo veřejné přesvědčení, že přítomnost uprchlíků přispívá k poklesu životní úrovně a že český stát to neúměrně zatíží. 54 % občanů se dle průzkumu agentury STEM domnívalo, že se vláda “určitě” nesnaží zabránit výraznému nárůstu chudoby v naší zemi. 4 % občanů bylo “určitě” přesvědčeno o opaku (KRIT 2022a).

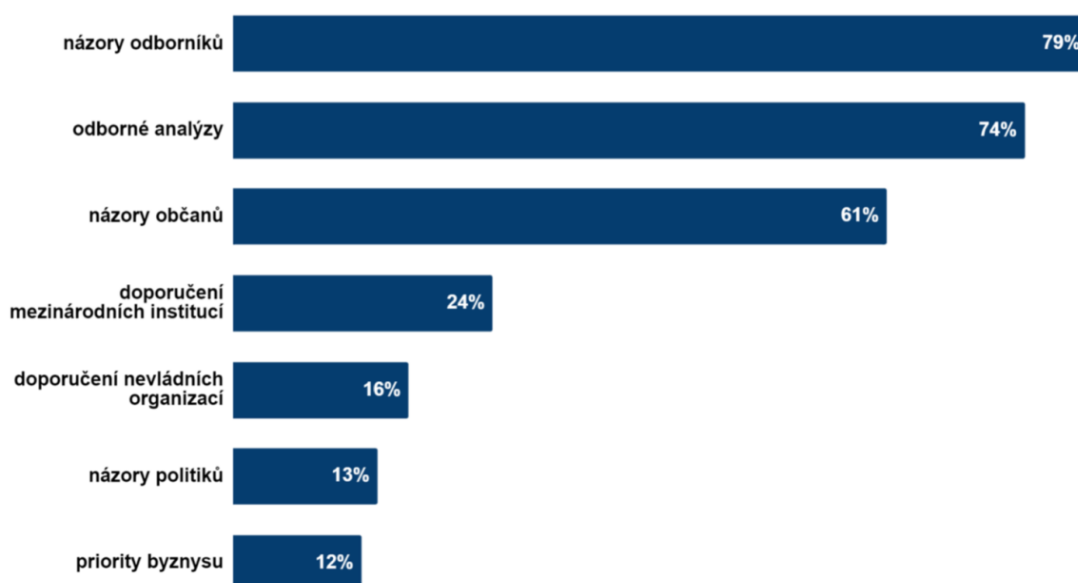
Češi vykazují obecně v rámci evropských států velmi nízkou hladinu důvěry v politickou reprezentaci a politické instituce. Úroveň důvěry v politické aktéry řadí Českou republiku mezi nejnižší v celé Evropské unii. Jestliže vládě důvěřuje 28 % české veřejnosti, průměr EU se pohybuje na 38 %. Nižší důvěru vykazuje Parlament ČR s 20 % ve srovnání s 35 % unijního průměru. Nejnižší důvěře se z českých politických institucí těší politické strany s 15 % ve srovnání s průměrem EU 21 % (České priority 2022: 3). V oblasti důvěry občanů v konkrétní ústavní instituce se vláda a prezident pohybují podle CVVM (Červenka 2022) na 28 %, Poslanecká sněmovna na 26 % a Senát na 32 %. Výrazně vyšší důvěru občanů registrujeme u politických institucí komunálního stupně, starostů (62 %) a obecních zastupitelstev (61 %). Spokojenost s politickou situací ve státě vyjadřuje 14 % občanů, nespokojenost více než třípětinová většina (63 %) (Červenka 2022).

Průzkum Eurobarometru (European Union, 2022) z června a července 2022 vykazoval 67 % míru nedůvěry v národní vládu v České republice a 71 % v národní parlament, což nepředstavovalo výraznou odlišnost od průměrných hodnot států EU (61 % u národních vlád a 60 % u národních parlamentů).

Z průzkumu Eurobarometru 2021 se 67 % Čechů domnívá, že by politická rozhodnutí měla být založena na vědeckých poznatcích a vědci by měli zasahovat do politických debat. Tímto podílem se neliší od průměru států EU. Názory odborníků jsou klíčové jak pro voliče vládních, tak i opozičních politických stran (České priority 2022: 6).

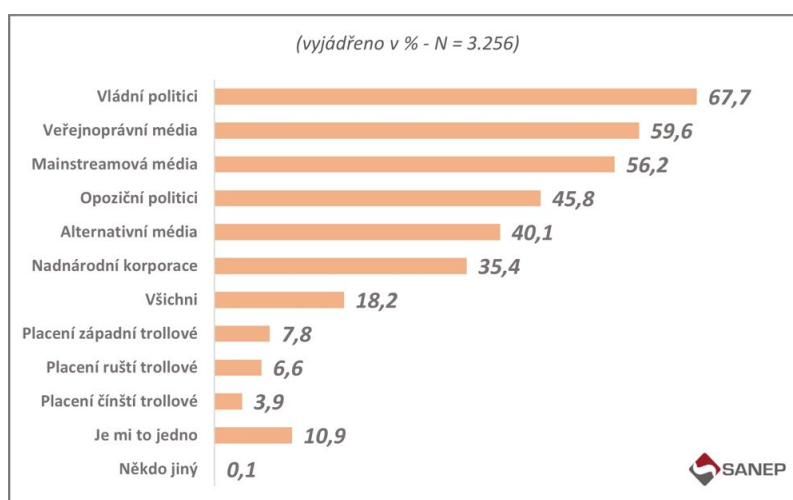
Graf 1: Desetiletý průměrný podíl společnosti s důvěrou v instituce veřejného života
Zdroj: České priority, 2022: 4

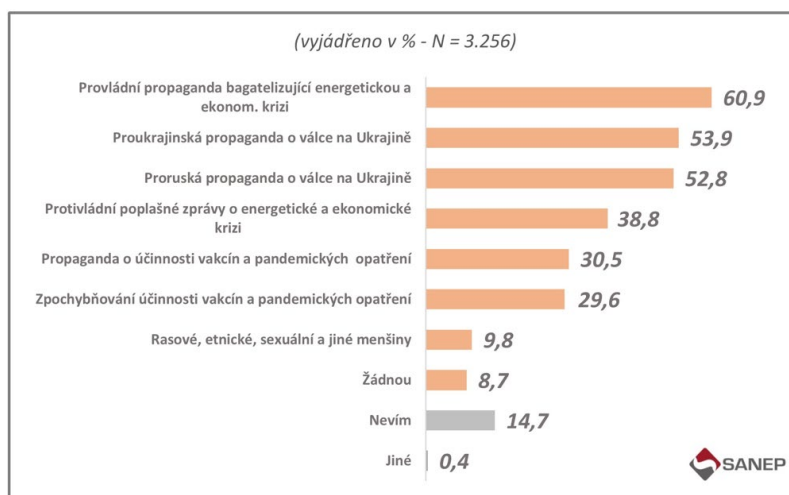
Graf 2: Aspekty, které je nezbytné brát v potaz při schvalování zákonů.
Zdroj: České priority, 2022: 7

Z průzkumů CVVM necelá polovina (48 %) respondentů vyjadřuje spokojenost s fungováním demokracie. Stejný podíl dotázaných (48 %) hodnotí fungování demokracie kriticky. Více než polovina (56 %) české populace se domnívá, že v České republice je s lidmi zacházeno rovnoprávně a spravedlivě. Zhruba dvě pětiny občanů (39 %) si naopak myslí, že se v České republice s občany rovnoprávně a spravedlivě nezachází. Inklinaci k autoritativního způsobu vlády deklaruje necelá čtvrtina (23 %) občanů, necelá pětina (18 %) se domnívá, že je lhostejné, zda v zemi panuje demokratický, nebo nedemokratický režim (Čadová 2022).

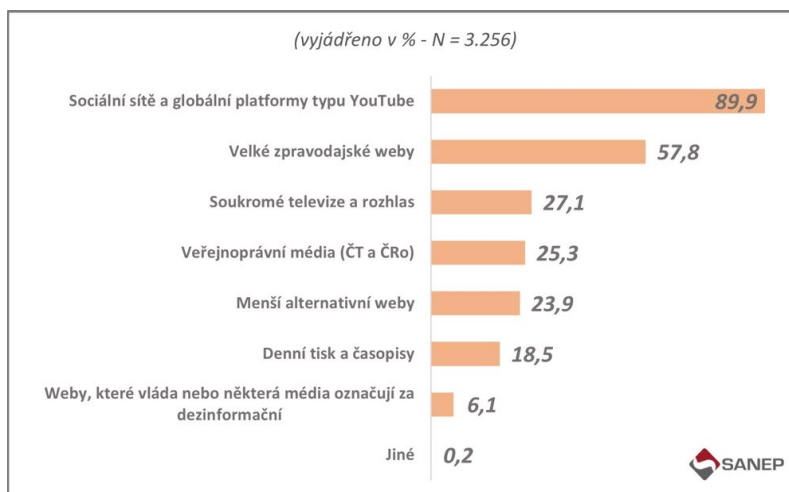
V kontextu antiradikalizační politiky a konkrétní oblasti politického diskursu, narativů a protidezinformační kampaně státu jistě stojí za pozornost průzkum agentury SANEP z února 2023, ve kterém "téměř 61 % respondentů označilo v případě šíření nepravdivých informací za nejvíce nebezpečnou provládní propagandu bagatelizující energetickou a ekonomickou krizi" (SANEP.cz 2023). Průzkum mimo jiné zdůraznil rozpor mezi názory veřejnosti a kroky vlády. Podle hodnocení SANEP se lidé stále více obávají o svobodu slova a upozorňují na "rozpor mezi názorem veřejnosti a kroky, které vláda v otázce svobody projevu a cenzury podniká" (SANEP.cz 2023). Svoboda slova tak dle průzkumu představuje pro českou veřejnost klíčový prvek demokracie. Téměř 55 % občanů se však obává otevřeně vyjádřit své názory, nejčastěji z důvodu obavy výpovědi ze zaměstnání a šikany na internetu (SANEP.cz 2023).

Graf 3: Otázka SANEP: Kdo podle vás šíří nepravdivé informace?
Zdroj: SANEP.cz, 2023

Graf 4: Otázka SANEP: Kterou oblast považujete za nejvíce nebezpečnou, pokud jde o šíření nepravdivých informací a zamlčování pravdivých informací?
Zdroj: SANEP.cz, 2023

Graf 5: Otázka SANEP: Odkud čerpáte informace?
Zdroj: SANEP.cz, 2023

V otázce, kdo by měl určovat, co je a co není (ne)pravdivá informace se 86 % občanů kloní k soudnímu rozhodnutí, 54 % nepovažuje rozhodování o pravdivosti informace za relevantní, protože ne vždy je možné s jistotou určit, co je a co není pravda a téměř 79 % nepovažuje stát za legitimního arbitra při posuzování pravdivosti informace. O opaku je přesvědčeno téměř 10 % občanů (SANEP.cz, 2023). Skepse respondentů ke státu jako legitimnímu arbitru posuzování pravdivosti informací může vycházet z přesvědčení, že jsou to právě představitelé politické reprezentace, které občané vnímají za nejčastější šířitele nepravdivých informací. Průzkum indikoval téměř 68 % respondentů, kteří se domnívají, že nepravdivé informace šíří především vládní politici, veřejnoprávní média (59,6 %) a mainstreamová média (56,2 %) (SANEP.cz 2023). Skoro dvě třetiny respondentů si myslí, že s tzv. dezinformacemi, jakožto s přirozeným jevem doprovázejícím demokracii, není třeba bojovat novou legislativou, ale diskusí a vzděláváním (SANEP.cz 2023).

Rozostřené hraniční pásmo mezi mezi mainstreamovým legitimním diskursem a nelegitimním extrémním/ krajním diskursem umožňuje podporovatelům protestních radikálních hnutí a politických stran identifikovat se stále "systémově". Diskursivní pásmo, jehož hranice nejsou velmi ostře vymezené, umožňuje integrovat širší spektrum dosud v mainstreamu nezvyklých, přesto legitimních názorových proudů, čímž dochází k umírňování sekuritizačního procesu směrem ke krajně pravicovým a populistickým subjektům a tlumení jejich radikalizační reakce udržované jejich diskursivním vylučováním za hranice ustavně-konformního spektra.

Antiradikalizační politika legitimně důsledně postihuje projevy extremismu, které se od roku 2015 objevují ve zvýšené míře u členů maistreamové společnosti. Období společensko-politických krizí v podobě pandemie covid-19, energenické krize, migrační krize a války na Ukrajině představuje výzvy v oblasti důvěry veřejnosti ve stát a vládu. Zejména v podobě budování diskursu s inkluzivním přístupem k širší paletě narativů, založené na dialogickém přístupu, přiznávajícím alternativním narativům legitimitu bez dehonestace a případného kriminalizování, pokud nepřekračují zákonné mantinely. Znamená to “vpustit” do mainstreamového diskursu i proudy, které v rámci ustavně-konformního spektra postulují kritická stanoviska konkrétní vládní agendy, pochybují o významu konkrétních opatření státu a mobilizují radikální predispozice české veřejnosti.

Vnitřní i vnější socioekonomické, politické a bezpečnostní podmínky České republiky posledních několika let tuto situaci nijak neusnadňují. Právě krizová období jsou zkouškou resilience demokratické politické kultury, zkouškou veřejnosti a vlády ve vztahu k zachování demokratických “pravidel hry”. Sekuritizace radikálních antivládních protestních hnutí jako hrozeb pro demokracii představuje silný narativ současného maistreamového diskursu.

Politologickou optikou můžeme indikovat možný významový posun pojmu antisystémový v diskursu antiradikalizační politiky, a to od významu antidemokratických ideologických postojů a protizákonných projevů k antisystémovosti nespojované s ideologickou orientací jako antitezi demokratického politického režimu, ale interpretované jako antitezi stávajícího mainstreamového politického narativu a legitimacy vlády. Významový posun pojmu antisystémovost může indikovat spojení vnímání kritiky legitimacy výkonu státní správy s odmítáním demokratických principů politického režimu. Legitimizace státu se tak dostává do zvýšeného zájmu sekuritizace antiradikalizační politiky. Od roku 2015 dochází v České republice k postupné proměně vymezení pásma diskursu mainstreamu. Hlavním projevem diskursivního posunu je sekuritizace vzestupu populistických politických stran a sekuritizace tzv. dezinformací v rámci antiradikalizační politiky, soustředí se na narativy a jejich věrohodost.

Dedikace

Příspěvek vznikl v rámci dílčího vědeckého úkolu 2/3 Radikalizace a symbolika kriminálního tetování (2017–2023) na PAČR v Praze, Česká republika.

Literatura

- ALMOND, G. A., POWELL, G. B. (1978): *Comparative Politics. System, Process and Policy*. Boston: TBS The Book Service Ltd.
- BARRINGTON, L., BOSIA, M.; BRUHN, K.; GIAMO, S.; MC HENRY, Jr., D. (2010): *Comparative Politics. Structures and Choices*. Boston: Wadsworth. Princeton University Press.
- BEZPEČNOSTNÍ INFORMAČNÍ SLUŽBA (2022): *Výroční zpráva 2021*. Dostupné na: <https://www.bis.cz/vyrocní-zpravy/>, ověřeno ke dni 20. 11. 2022.
- BEZPEČNOSTNÍ INFORMAČNÍ SLUŽBA (2021): *Výroční zpráva 2020*. Dostupné na: <https://www.bis.cz/vyrocní-zpravy/>, ověřeno ke dni 20. 11. 2022.
- BUCHTÍK, M. et al. (2021): *Jedna společnost, různé světy. Poznatky kvalitativní studie o fragmentaci české společnosti*. Fridrich Ebert Stiftung, Masarykova demokratická akademie. Dostupné na: <https://www.stem.cz/wp-content/uploads/2021/06/Jedna-spolec%CC%8Cnost-%E2%80%93-ru%CC%8Aze%CC%81-sve%CC%8Cty.pdf>, ověřeno ke dni 20. 11. 2022.
- BUNDESAMT FÜR VERFASSUNGSSCHUTZ (2023). *Begriff und Erscheinungsformen* [online]. Dostupné na: https://www.verfassungsschutz.de/DE/themen/verfassungsschutzrelevante-delegitimierung-des-staates/begriff-und-erscheinungsformen/begriff-und-erscheinungsformen_artikel.html, ověřeno ke dni 20. 11. 2022.
- BUZAN, B., WEAVER, O., WILDE, J. B. (1998). *Security: A New Framework for Analysis*. Boulder: Lynne Rienner Pub.
- BUZAN, B. (1991). New patterns of global security in the twenty-first century. *International Affairs* 67(3), 431–451.
- CLUTTERBUCK, L. (2022): *Deradicalization Programs and Counterterrorism: A Perspective on the Challenges and Benefits*. Dostupné na: <https://www.mei.edu/sites/default/files/Clutterbuck.pdf>, ověřeno ke dni 6. 6. 2022.
- ČADOVÁ, N. (2022): *Občané o členství České republiky v NATO – jaro 2022* [online]. CVVM. 30. 6. 2022, dostupné na: <https://cvvm.soc.cas.cz/tiskove-zpravy/politicke/mezinarodni-vztahy/5567-obcane-o-clenstvi-ceske-republiky-v-nato-jaro-2022>, ověřeno ke dni 20. 11. 2022, ověřeno ke dni 6. 10. 2022.

- ČESKÉ PRIORITY (2022): *Veržnost podporuje zapojení odborníků do politického rozhodování. Postoje veřejnosti ke způsobům politického rozhodování*. Dostupné na: <https://www.ceskepriority.cz/files/cp-postoje-verejnosti-ke-zpusobum-politickeho-rozhodovani-report.pdf>, ověřeno ke dni 20. 11. 2022.
- ČERVENKA, J. (2022): *Česká veřejnost ke konfliktu na Ukrajině – jaro 2022* [online]. CVVM. 13. 7. 2022, dostupné na internetu: <https://cvvm.soc.cas.cz/tiskove-zpravy/politicke/mezinarodni-vztahy/5573-ceska-verejnost-ke-konfliktu-na-ukrajine-jaro-2022>, ověřeno ke dni 6. 10. 2022.
- DANICS, Š., TEJCHMANOVÁ, L. (2017): *Extremismus, radikalismus, populismus a euroskepticismus*. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského.
- DUFFIELD, J. (1998): *World Power Forsaken: Political Culture, International Institutions and German Security Policy after Unification*. Stanford: Stanford University Press.
- EUROPEAN UNION (2022): *Standard Eurobarometer 97 - Summer 2022*. Czechia. Dostupné na: <https://europa.eu/eurobarometer/surveys/detail/2693>, ověřeno ke dni 6. 4. 2023.
- FIALA, P. (2023): *Premiér Petr Fiala: Voliči jasně odmítli populismus a politický extremismus*. FORUM 24. Dostupné na: <https://www.forum24.cz/volici-jasne-odmitli-populismus-a-politicky-extremismus/>, ověřeno ke dni 6. 4. 2023.
- GABRIEL, Y. (2021): Narrative Ecologies in Post-truth Times: Nostalgia and Conspiracy Theories in Narrative Jungles? In: RHODES, R., HODGETT, S. (eds.): *What Political Science Can Learn from the Humanities*. Cham: Palgrave Macmillan, s. 33–55.
- GARIUP, M. (2009): *European Security Culture. Language, Theory, Policy*. London: Ashgate.
- HABERMAS, J. (2000a): *Problémy legitimacy v pozdním kapitalismu*. Praha: FILOSOFIA.
- HABERMAS, J. (2000b): *Strukturální přeměna veřejnosti*. Praha: FILOSOFIA.
- HABERMAS, J. (2008): K legitimizaci prostřednictvím lidských práv. In HRUBEC, J. (ed.) *Interkulturní dialog o lidských právech*. Praha: FILOSOFIA, s. 113–134.
- HORSTER, D. (1995): *Jürgen Habermas*. Praha: Nakladatelství Svoboda.
- CHLUP, R. (2023): *Úskalí boje proti dezinformacím ve věku authenticity* [online]. [aktualne.cz](https://blog.aktualne.cz/blogy/radek-chlup.php?itemid=44437), Dostupné na: <https://blog.aktualne.cz/blogy/radek-chlup.php?itemid=44437>, ověřeno ke dni 6. 4. 2023.
- KELLER, J. (2021): *Hybridní politika*. Praha: Ivan David nakladatelství.
- KRASTEV, I. (2022): *Europe's Democracy Paradox*. The American Interest. Dostupné na: <https://www.the-american-interest.com/2012/02/01/europes-democracy-paradox/>, ověřeno ke dni 6. 6. 2022.
- KREJČÍ, O. (2023): *Pozor dezinformace* [online]. 2023, *Argument*, 27. 3. 2023. Dostupné na: <https://casopisargument.cz/?p=49364>, ověřeno ke dni 6. 4. 2023.
- KRIZOVÝ INFORMAČNÍ TÝM MINISTERSTVA VNITRA ČESKÉ REPUBLIKY (2022a): *Radikalizace společnosti & antisystémová demonstrace* [online], Komunikační doporučení. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/clanek/krizovy-informacni-tym-ministerstva-vnitra.aspx>, ověřeno ke dni 6. 3. 2023.
- KRIZOVÝ INFORMAČNÍ TÝM MINISTERSTVA VNITRA ČESKÉ REPUBLIKY (2022b): *Radikalizace pracovníků státní a veřejné správy* [online], Předběžné varování [cit. 6. 3. 2023]. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/clanek/krizovy-informacni-tym-ministerstva-vnitra.aspx>, ověřeno ke dni 6. 3. 2023.
- MAREŠ, M. (2000): *Problematika menšin jako profilové téma pravicového extremismu v České republice* [online]. *Středoevropské politické studie*, roč. 2, č. 3. Dostupné na [www: http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=112](http://www.cepsr.com/clanek.php?ID=112), ověřeno ke dni 6. 3. 2023.
- MALICI, A. (2008): *The Search for a common European foreign and security policy: leaders, cognitions, and questions of institutional viability*. New York: Palgrave Macmillan.
- MINISTERSTVO VNITRA ČR. *Definice dezinformací a propagandy* [online]. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/chh/clanek/definice-dezinformaci-a-propagandy.aspx>, ověřeno ke dni 2. 3. 2023.
- MINISTERSTVO VNITRA (2021): *Zpráva platformy CZ RAN o činnosti v oblasti radikalizace v České republice*. Praha: MV ČR (nepublikováno).
- MINISTERSTVO VNITRA ČR (2016): *Zpráva o extremismu na území České republiky v roce 2015* [online]. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/clanek/extremismus-vyrocní-zpravy-o-extremismu-a-strategie-boje-proti-extremismu.aspx>, ověřeno ke dni 2. 10. 2022.
- MINISTERSTVO VNITRA ČR (2018): *Zpráva o extremismu na území České republiky v roce 2017* [online]. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/clanek/extremismus-vyrocní-zpravy-o-extremismu-a-strategie-boje-proti-extremismu.aspx>, ověřeno ke dni 2. 10. 2022.
- MINISTERSTVO VNITRA ČR (2019): *Zpráva o projevech extremismu a předsudečné nenávisti na území České republiky v roce 2018* [online]. Dostupné na: <https://www.mvcr.cz/clanek/extremismus-vyrocní-zpravy-o-extremismu-a-strategie-boje-proti-extremismu.aspx>, ověřeno ke dni 2. 10. 2022.
- PERKNEROVÁ, K. (2022): *K dezinformátorům patří SPD a Okamura osobně, řekl Petr Fiala* [online]. Dostupné na: https://www.denik.cz/z_domova/k-dezinformatorum-patri-spd-a-okamura-osobne-rekl-petr-fiala-20231020.html, ověřeno ke dni 2. 10. 2022.
- RŮŽIČKA, A. (2023): *Vláda připravuje nový trestný čin „záměrné šíření dezinformací. A to by v nás mělo vyvolávat obavy* [online], *Radio Univerzum*, 28. 2. Dostupné na: <https://www.radiouniversum.cz/>

- ruzicka-adam-1d-vlada-pripravuje-novy-trestny-cin-zamerne-sireni-dezinformaci-a-to-by-v-nas-melo-vyvolavat-obavy/, ověřeno ke dni 2. 4. 2023.
- SANEP.cz (2023): *Svoboda projevu a nové formy cenzury* [online]. Dostupné na: <http://www.sanep.cz/pruzkumy/svoboda-projevu-a-nove-formy-cenzury/>, ověřeno ke dni 2. 4. 2023.
- STRAKATÝ, Č., ALBRECHTOVÁ, E. (2023): *Decroix: Demonstranti z Václaváku jsou ruská pátá kolona, je třeba to říct jasně. Rozvody by měly být snazší* [online]. Dostupné na: <https://www.reflex.cz/clanek/prostor-x/118165/decroix-demonstranti-z-vaclavaku-jsou-ruska-pata-kolona-je-treba-to-ricit-jasne-rozvody-by-mely-byt-snazsi.html>, ověřeno ke dni 2. 4. 2023.
- STRNAD, Š; KOLÁŘ, O. (2023): Rizika radikalizace bezpečnostních sborů v kontextu společenské polarizace. *Bezpečnostní teorie a praxe* 28(1), 53–78.
- SARTORI, G. (2005): *Strany a stranické systémy. Schéma pro analýzu*. Brno: CKD.
- WILLIAMS, M. H. (2010): Can Leopards Change Their Spots? Between Xenophobia and Trans-ethnic Populism among West European Far Right Parties. *Nationalism and Ethnic Politics* 16(1): 111–134.
- VOCHOZKOVÁ, T. R. (2023): *Demonstrace požadovala demisi vlády, část účastníků se pak pokusila sundat z muzea ukrajinskou vlajku* [online]. Dostupné na: <https://ct24.ceskatelevize.cz/domaci/3571078-ucastnici-demonstrace-na-vaclavskem-namesti-v-praze-pozaduji-demisi-vlady>, ověřeno ke dni 2. 4. 2023.

Kontaktní adresa autora

PhDr. Štěpán Strnad, PhD.: strnad@polac.cz

BRÁNÍ SE LIBERALISMUS NEBO BRÁNÍ SE DEMOKRACIE?

DEFENDING LIBERALISM OR DEFENDING DEMOCRACY?

Michal Ševčík¹

¹ Helianthus, z. s. - Institut pro kulturu a vzdělávání, Krkoškova 749/30, Černá Pole, 613 00 Brno, Česká republika

Abstrakt

Text je zamyšlením nad politickou ideologií a formou vlády, respektive nad jejími odlišnostmi a tendencemi liberalismu se ztotožňovat s demokracií a jeho zvláštnímu nároku na patronát nad demokracií (liberální demokracie). V příspěvku je zohledněn podíl dalších moderních ideologií na vzniku a existenci demokracie, tj. socialismu a tradicionalismu (konzervatismu) a je také kritikou stávajícího liberalismu, který do své agendy přijal agendu identit a dalších progresivistických témat, které prezentuje jako praxi širší demokracie.

Klíčová slova: demokracie, liberalismus, liberální demokracie, progresivismus, politická ideologie, politická teorie, politika identit

Abstract

The article deals with a reflection on political ideology and form of government, or rather on its differences and liberalism's tendency to identify itself with democracy and its particular claim to patronage of democracy (liberal democracy). The paper takes into account the contribution of other modern ideologies to the emergence and existence of democracy, i.e. socialism and traditionalism (conservatism), and is also a critique of existing liberalism, which has adopted the agenda of identities and other progressivist themes into its agenda, which it presents as a practice of broader democracy.

Keywords: democracy, liberalism, liberal democracy, progressivism, political ideology, political theory, identity politics

Úvod

Západní kultura a společnosti jsou v hluboké krizi hodnot, která penetruje všechna ostatní odvětví a obory lidské činnosti vč. ekonomiky a politiky. Často přehlíženou a upozadovanou příčinou tohoto zhoršujícího se stavu je obrat v myšlení lidí a v přijetí jiných prizmat, které určují vnímání objektivní reality, na jejíž poznatelnost a závaznost výsledků této poznatelnosti se již dávno rezignovalo. Jádrem celého vývoje a problémů jako atomismus, generační konflikty, postheroismus, sekularizace a pseudosakralizace, sociální izolace a role masových médií a sociálních sítí, kyberplatform a dalších tkví v odmítnutí gnozeologických možností lidského rozumu a přijetí extrémně polarizovaného empirismu s jeho relativními a omezenými výsledky zkoumání (srov. Ševčík 2021a).

Pro zamyšlení nad liberalismem a demokracií je proto velice potřebné, abychom ideologii liberalismu a formu vlády důkladně separovali, odlišili a byli schopni rozeznat imputace liberalismu do demokracie, zejména v době, kdy krizi hodnot významně napomáhá společensky a kulturně problematická politika identit. Politika identit a progresivistická témata jako hypertrofie konstruovaných specifických potřeb politických menšin, nebo bagatelizace bezpečnostních, ale obecně kulturních rizik alogenních přistěhovalců jsou následkem filozofického skepticismu, agnosticizmu a nominalismu. Část společenských věd rezignovala na kritické myšlení a zcela se podvolila ideologickému tlaku, který je spojen se systémem propracované konformity, která v rovině podvolení se umožňuje spojení s granty

a dotačními tituly vč. přízně médií, v opačném případě se jedná o živoření na okraji akademického zájmu bez možnosti financování výzkumu. Struktura západních demokracií dnes není opřena o tradiční model soukromého a veřejného prostoru, kde hranice těchto domén jsou víceméně rozostřeně ohraničené a částečně interferující, nýbrž o tzv. sociální prostor, která disponuje celkem třemi funkcemi. První funkcí je tlak na zákonodárce a decizní sféru (lobbismus, zastoupení velkokapitálu, fondy a jejich financování veřejných agend), druhou funkcí je financování výzkumu ve společenských vědách, případně ovlivňování řízení samotných univerzit a poslední neméně významnou je cílená kampaň v médiích hlavního proudu (srov. Michéa 2019).

Veřejný prostor je tak významně ovlivňován organizacemi, které se podílí na politickém rozhodování nepřímo, ale někdy i přímo jako stakeholderi různých kampaní a veřejných aktivit. Tato sociální sféra tedy nepodléhá veřejné kontrole ve smyslu volených zástupců, protože volení zástupci se mohou dle volebních výsledků střídat, ale aktivisté a organizace v napojení na stát a samosprávu zůstávají ve svých pozicích. Sociální sféru plně pro politické cíle využívá jedna z politických ideologií, která je do velké míry tváří úpadku západní kultury, tj. liberalismus se svými progresivistickými tématy a agendou identit (Saad 2023).

Kdo se komu brání?

Liberalismus jako první politická ideologie buržoazie po zániku feudálního řádu usiloval o emancipaci člověka a dokonce celých národů. Bez liberalismu by nebyly možné takové systémy vlády jako je právě demokracie se svým rozdělením veřejné moci, volenými zástupci a právním státem. Demokracie dnešního typu, zejména ve střední Evropě však v mnohém vděčí dělnickému hnutí 19. a 20. století a rovněž těm, kteří urputně snahy o politické přeměny člověka považovali za nemožné, tj. konzervativcům různých směrů. Obecně platí, že politické systémy, které mají vysokou důvěru svých občanů a jsou společensky legitimní, nemusí a zpravidla nemají vyvinuté mechanismy svojí obrany vůči tzv. vnitřním nepřítelům. Vnitřním nepřítelem můžeme rozumět totéž, co státně socialistické a dnešní liberální režimy považují za rozvraceče, dezinformátory, společenské škůdce, antisocialistické živly apod. Terminologie bránícího se systému se liší velice málo, protože cílem je snadno označit a identifikovat nepřítel, který systém z nějakého důvodu zpochybňuje či kritizuje. Tato terminologie má pejorativní charakter a po čase se stává společenskou nadávkou nebo nálepkou pro hloupé či amorální jedince, kteří nejsou schopni kritického myšlení, nebo se staví na stranu nepřítele, který ztělesňuje metafyzické zlo. Etikizace tohoto typu pracuje se všemi chybami v sociální percepci ve svůj prospěch. Tento obranný

systém slouží ke snadné kategorizaci a katalogizaci nepřátel systému. Je však nutné se zamyslet, jestli se jedná o obranné mechanismy demokratického systému, který nikdy nebude dokonalý a nutno masarykovsky podotknout, že jde spíš než o systém o politickou a kulturní vyspělost společnosti a jednotlivce, nebo o obranné mechanismy politické ideologie liberalismu, která se svými ideologickými systémy obepíná společnost a kulturu a funguje pervazivně, jestliže její sociální doménou, kterou ovládá, proniká i do soukromí lidí v podobě ideologické převýchovy a vytvářením generačních sporů (Ševčík 2021b).

Spor je důležitou a potřebnou vlastností demokracie. Demokracie a vůbec politická kultura vyrůstá a roste na principu polarizované politické konkurence, která si je vědoma, že žádné politické opatření ani ideologie nejsou dokonalým a osvobozujícím řešením problémů lidské společnosti a státu. Sporem však dává prostor pro hledání vhodnějších řešení, sporem oddaluje řešení unáhlená, rychlá a libivá, sporem vytváří politickou a sociální kulturu státu a společnosti. Ideologický spor v demokratickém státě je to nejcennější, co demokracie může svým občanům nabídnout. Demokracie však má zakročit vůči těm, kteří tento spor neumožňují, chtějí mu zabraňovat násilím nebo dokonce považují spor za zpochybňování objeveného boje dobra proti zlu.

Liberalismus dneška stojí na spojenectví s USA a sentimentu o unipolárním světě, tj. světě, který reálně neexistuje, koloniálním a otrokářským traumatu západních společností, které ve snaze o odčinění těchto zločinů zavádí oikofobní a heterofobní politiku identit, a postmoderní filozofii, která spíše než láskou k moudrosti je zavřením moudrosti ve všech ohledech. Demokracie se tedy dnes nebrání vůči dezolátům, ruským švábům, trollům a dezinformátorům, brání se jim liberální demokracie, tj. sociálně progresivní režim s klíčovou úlohou zahraničního velkokapitálu a politických neziskových organizací jako lobbistické sféry disponující funkčním a efektivním vlivem na decizní sféru s politickým centrem mimo vlastní území. V tomto politickém režimu je rozvinutý systém profesního a oborového konformismu, zejména ve sdělovacích prostředcích, školství a státní správě. Režim využívá otevřenou i skrytou agitaci a propagandu a rozvíjí cenzuru (srov. Benoist 2022).

Liberální demokracie stále častěji odmítá politický spor, který je jádrem demokratické kultury. Hodnotová či sociální kritika vlády je chápána jako neopodstatněná a politická opatření jsou vysvětlována jako nevyhnutelnost či nutnost, kritika je často chápána jako sabotování dobré vůle liberálních politiků. Politický spor, který je právě hodnotový, se stává v politické kultuře liberální demokracie překážkou. Odlišné či alternativní postoje jsou nálepkovány např. jako nástroje ruské hybridní strategie, typicky se to týká zastánců politické neutrality nebo zastánců středoevropského projektu (integrované hospodářské a politické

spolupráce střeoevropských států jako vyvažování západní a východní hegemonie v mezinárodních vztazích). Zdá se tak, že liberalismus se brání nejen vnitřním, ale i vnějším nepřítelům, taková situace není nová a můžeme si připadat, že nejsme v roce 2023, nýbrž v roce 1913. Stojí za hlubší analýzu, jestli liberální demokracie této doby je stále demokratickým politickým systémem? Autoři jako Legutko, Deneen, Saad, Benoist, Michéa, Cardal, Fuchs, Drulák, Hogenová a další jsou přesvědčeni, že společným jmenovatelem vážné a hluboké krize západních demokracií je de facto překonaný liberalismus a jím dosažené cíle. Aby politický spor na politické úrovni co nejvíce redukoval, infiltroval socialismus i konzervatismus, aby dostal do hlavního proudu další opoziční skupiny jako jsou aktivisté za práva menšin, zvířat či ekoaktivisté, přizpůsobil svoji ideologii i těmto skupinám, přičemž nejvíce ziskovou oblastí v prostoru uplatňování diverzity a politiky identit je korporátní kapitalismus, který důkladně a důsledně nahrazuje lokální zvyky a návyky a zavádí Code of Conduct do každé obce. Jedná se však o jednu cestu, jeden narativ, či diskurz chcete-li.

Liberalismus brání Západ, ale který?

Liberální demokracie nechrání západní kulturu proti totalitním režimům z východu, nýbrž brání sama sebe a rozsáhlou síť korupce, dotačního systému a sociální domény, kterou ideologicky, manažersky a finančně zcela ovládá. Jestliže se dnešní politici a společenští vědci zamýšlí nad nepotismem a klientelismem ovládaným Maďarskem, tak se pouze, metaforicky řečeno, dívají do vlastního zrcadla, protože Maďarsko uskutečňuje stejnou politiku jako liberální demokraté, pouze s tím rozdílem, že ji nedělají liberální demokraté. Je pochopitelné, že takový pohled je pohoršující a nutno souhlasit. Co je však zásadní je skutečnost, že liberálové a liberální demokraté nejenže nebrání demokracii, ale nebrání ani kulturní výjimečnost západního kulturního okruhu. Generace našich otců vybudovaly funkční a rozvinutou kulturu rozumu, meritokracie, principu povinnosti a práv, odměny a trestu. Progresivistická agenda liberalismu všechny tyto principy demontuje. Namísto rozumu pocitu, namísto meritokracie různost pohledů, práv bez povinností a záměnu odměny a trestu. Demokraté se tak mohou skutečně obávat, že ti, kdo chtějí opravdu Západ porazit jsou liberálové, a nikoliv Rusko nebo Čína. Liberalismus ve své historické pouti má možnost se opět stát demokratickým, jestliže připustí, že konkurence je prospěšná jemu samému. Musí zcela jednoznačně opustit moralismus a manicheistické vidění konfliktů a jejich stran, zároveň je třeba, aby pochopil, že ho může nahradit i jiný politický směr, který je legitimní (např. autentická sociální demokracie, nebo konzervativní národovecká strana), pakliže zvítězí v demokratické diskuzi a následné volbě. Liberalismus měl velký a kladný podíl na boji s nedemokratickými politickými

hnutími a subjekty, kdo nastoluje jedinou správnou cestu, odmítá jiné názory nebo prosazuje politické násilí má být z politického soutěžení legislativními opatřeními vyřazen, je dobré uvést, že i koncepce tzv. bojující či militantní demokracie vychází z podobných předpokladů a zejména z bolestných zkušeností totalitních režimů, které využily možnosti demokratických institucí k ovládnutí společnosti a státu (srov. Mareš, Výborný 2013).

Progresivismus jako poslední stádium liberalismu

Legutko (2017) správně o liberalismu píše jako o projektu, který přijal utopickou vizi společnosti. Demokratická politika je primárně politika správy věcí veřejných a hlavním cílem je být dobrým správcem a hospodářem, k tomu by mělo stačit desatero přikázání a kupecké počty. Skutečnost je však na hony vzdálena smyslu politiky. Liberalismus vytváří mnohaleté plány na odstranění energetických zdrojů, všechny tyto plány mají svoje speciální agendy, za něž jsou odpovědní implementátoři na úrovni komisí, skupin, pracovních skupin, taskforce, politiků, lokálních politiků a samozřejmě nevládního sektoru. Celá tato mašinerie environmentální ideologie je postavená na přesvědčení, že člověk je zodpovědný za oteplování a proměny planety Země. Tato ideologie se dokonce promítla do geochronologie ve výrazu antropocén. Jedná se o kombinaci tradičního sociálně konstruktivistického voluntarismu s úzkou propojeností na koloniální trauma. Jinými slovy, uvěřil jsem, že ovlivňuji něco, čemu nerozumím a nemohu nikdy ovládnout a ovlivňuji to špatným směrem. Jedná se o triádu voluntarismu, moralismu a voluntarismu² – něco, čemu nerozumím a nemohu to ovládnout mohu napravit v případě, že přijmu odpovědnost za pochybení. Na tomto příkladu můžeme vidět, jakým způsobem se sekularizace společnosti vrací jako pomyslný bumerang. Environmentalismus a úloha člověka je špatnou nápodobou náboženství. Koneckonců člověk málokdy překročí vlastní stín a religiozní potřeby člověka se mohou promítat právě i do podobných ideologických koncepcí, které liberalismus ve své poslední fázi adoptoval do svého myšlenkového portfolia (srov. Sorokin 1948).

Proč by měl být progresivismus posledním stádium liberální ideologie?

- 1) dosáhl svých původních politických cílů (státní právo, demokracie, volný trh atd.);
- 2) konstruuje nové cíle (politika identit, ekologismus, moralismus atd.);
- 3) nové cíle jsou společensky a kulturně destruktivní (generační konflikt, nárůst psychických poruch, sexuální poruchy spojené s volbou pohlaví, ubývání demokracie, politický konflikt je nežádoucí, newsspeak a labelling atd.) (srov. Deneen 2019).

Jestliže liberalismus umožňuje výměnu politiků ve volbách, ale nikoliv vítězství jiné politické ideologie či teorie, může existovat možnost, že ve společnosti bude vznikat demokratická, ale i nedemokratická opozice, jejíž síla bude růst a bude získávat příznivce mezi voliči. Takto si můžeme vysvětlit i nárůst preferencí tzv. populistických stran a hnutí, která vyrůstají ze zdola a směřují k formulaci a artikulaci politických témat, která jsou liberalismem upozadována nebo zcela nereflékována. Brání se koncept bez dialogu s jinými politickými ideologiemi směřuje k autoritářskému pojetí politiky s jednotící ideologií. Je nutno si vybrat mezi bezpečím a svobodou. Tento často teoretický konflikt má nyní obrysy jasné praktické politiky. Ideologicky a „vědecky“ definované bezpečí a nebezpečí v případě, že se vlády ujmu populisté. Termín populismus měl přibližně do první dekády 21. století definici radikálně demokratického proudu, který má tendence podléhat lidovým, přesněji masovým náladám. Dnes se zdá, že populismus nahradil vágní pojem pravcový či levicový extremismus a radikalismus a v jeho definici obsahuje obojí s vysokou mírou společenské nebezpečnosti v podobě podléhání veřejným náladám, historickým totalitním režimům (využívání stereotypizace komunismu a Ruska) a záměrům nepohodlných oligarchů nebo bohatých podnikatelů. Nutno uznat, že tyto obavy jsou oprávněné, znamenají však ohrožení liberálního projektu nebo demokracie jako takové? Jsou vůbec úvahy nad odlišnostmi liberalismu jako ideologie a demokracie jako formy vlády legitimní ve smyslu jejich „konstrukční“ odlišnosti? Již řečtí klasikové rozlišovali různé druhy ústavních zřízení a jejich prospěšnost či škodlivost dle míry směřování k obecnému dobru (obecné dobro bývá často laicky zaměňováno za dobro pro co největší počet lidí). Aristoteles v Politice sice nehovoří a ani nemůže hovořit o dobově podmíněných fenoménech jako jsou moderní politické ideologie, ale všímá si, které charakteristiky jsou žádoucí pro jednotlivé typy ústav, a které jevy způsobují úpadek ústav. Ve všech případech však platí určitý involuční princip, tj., že každá ústava v sobě má zanesenou vlastnost zapříčínující vlastní konec. Liberalismus do demokracie vnáší hypertrofovaný ekonomismus a individualismus, který člověka prostřednictvím koncepce identit emancipuje od komunity, společenství, ale i od jeho vlastní podstaty (Fuchs 2022).

Stávající politika liberalismu je posthumanistická a dokonale tomu napomáhá vývoj umělé inteligence (AI), sociálních sítí a rovněž závislosti na konzumování obsahu sociálních sítí, koncepce rychlých vzruchů pomocí krátkých videí podporující neschopnost člověka odložit uspokojení a tím jeho návrat k méně kulturním formám životních strategií. Jedná se o původní antropologický problém, totiž jestli

člověk své nástroje ovládá nebo se jimi nechá ovládat. Technologický vývoj bez opravdového poznání, ke kterému směřuje demokracie se svojí diskuzí, je dalším významným rizikem pro celé lidstvo.

Progresivismus a politická debata

Demokracie má umožnit, aby lidé, kteří se evidentně mýlí, nebo jsou podle jiné skupiny lidí hloupí či nemorální, měli možnost veřejné výměny názorů, měli možnost se konfrontovat se svými vyzvateli a vyzývanými a veřejný prostor vč. sociálních sítí by měl zůstat neutrální a nedopouštět se příklonu k jednomu či druhému. To se týká zejména veřejnoprávních médií a internetových platforem. Progresivismus jako stav liberalismu má vedle svojí totalitarizující tendence nesmírnou hodnotu pro demokracii. Ukazuje totiž obecnou platnost involučního principu politických teorií po dosažení jejich politických cílů a neschopnosti se vzdát své vlády. Progresivismus však vedle této, řekněme záporně poučné misi má svoji čistě kladnou úlohu, témata, která v minulosti využíval velkokapitál prostřednictvím konzervativních stran, tj. omezení vlivu odborů, přisnost na chudé, There is no alternative koncepce, vykořisťování lidské práce, progresivismus společně se socialisty kdysi s určitým úspěchem kritizoval a nabízel řešení, totéž platí i o svobodné volbě jednotlivce si vybrat „špatně“. Progresivní byla rovněž emancipace žen a jejich vystoupení z domácí domény do veřejného prostoru a můžeme vidět, že to byl dobrý krok a ženy přinášejí např. v politice, ekonomii, či managementu svoje pohledy a jejich práce je samozřejmě velice kvalitní a není důvod si myslet, proč by ženy v těchto oborech nemohly vynikat. S progresisty je důležité vést politickou debatu, aby demokracie nekonzervovala zaužívané a zároveň nefunkční sociální mechanismy a entity. V demokracii mají liberálové, konzervativci a socialisté svoje nezadatelné místo vč. těch, kteří se nedají do těchto ideologických kategorií tak snadno zařadit, mohou to být národní konzervativci, národní liberálové, národní socialisté, sociální liberálové, radikální socialisté, anarchisté a další. Co je pro udržení demokracie nutné je uznání toho druhého jako legitimního zástupce politického směru, který má oprávněnost mít jiný názor a zároveň přesvědčení o vlastní omylnosti. Masarykovské apely na politiky jsou platné i v dnešní době, pro demokracii je naprosto žádoucí pěstovat kulturu vzdělanosti, respektu k jinému názoru, schopnosti kritického myšlení a možnosti odmítnutí, byť verbálního, politického násilí ze strany státu nebo politické konkurence. Liberalismus do demokracie patří.

Závěr

Brání se liberalismus a brání se demokracie – obojí existuje, ale zdaleka nejde o totéž. Část české společnosti, která se nepodílí na vládě bojuje za demokracii, za možnost mít a vyslovovat jiný politický

názor než ten, který je ve veřejnoprávních médiích nebo formuluje česká vláda či některé nevládní organizace. Liberalismus pro svoji ochranu má výhodu vysokého opevnění a hradeb vč. vojska. Přitom liberalismus a demokracie spolu po léta koexistovaly, vyvíjely se, vzájemně ovlivňovaly, aby pak na závěr vytvořily pomyslný příkop plný nepřátelství a politické demagogie. V prostoru této rivality a sporu o demokracii existují i otevřeně nedemokratické skupiny a platformy, které neváhají využít demokratického deficitu pro obhajobu svých autoritářských či totalitních ideologií. Legitimizaci těmto skupinám dodávají i otevřená opatření vlády proti domnělým nedemokratickým ideologiím či tzv. popíračům genocid v souvislosti s válečnými událostmi na Ukrajině. Jedná se o nebezpečná a bezprecedentní opatření, která mohou nedemokratickou politickou konkurenci posílit o možnost uplatňovat stejná opatření, avšak v drakonických rozměrech. Totalitarismus totiž není jen o násilí a vraždách, nýbrž o veřejném zostuzování, vyvolávání autocenzury a všeprostupnosti dané ideologie a korektivních opatřeních. Nebezpečnou kategorií dneška se stává tzv. nemorální hlupák. Jedná se o člověka, který vyjadřuje politický názor, který byl označen za zlo. Kdo se veřejně hlásí ke špatnému politickému přesvědčení je buď špatný člověk, nebo hlupák. Tato delegitimizace politické opozice s sebou nese jeden neblahý společenský jev – lidem se vyplatí veřejně souhlasit, nebo alespoň nevyjadřovat sympatie k názoru, jehož nositel je ostrakizován a ostouzen. Jedná se o typický projev konformity a získávání sociálních kreditů, který se v sofistikované a formální podobě uplatňuje v Čínské lidové republice. Liberalismus a demokracie jsou nyní v divergenci, ačkoliv vznikaly společně. Zmatení, které probíhá v jejich pojmové, hodnotové a sémiotické rovině je věc výzkumu sociálních vědců a nikoliv ideologů.

Literatura

- BENOIST, A. de. (2022): *Demokracie jakožto problém*. Zvolen: Sol Noctis.
- DENEEN, P. (2019): *Proč selhal liberalismus*. Praha: Academia.
- FUCHS, J. (2022): *Stíny levicového liberalismu*. Unhošť: Academia Bohemica.
- LEGUTKO, R. (2017): *Triumf průměrného člověka*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- MAREŠ, M., VÝBORNÝ, Š. (2013): *Militantní demokracie ve střední Evropě*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- MICHÉA, J.-C. (2019): *Tajnosti levice*. Praha: Masarykova demokratická akademie.
- SAAD, G. (2023): *Parazitická mysl*. Praha: Nakladatelství Bourdon.
- SOROKIN, P. (1948). *Krise našeho věku*. Praha: Tiskařské a vydavatelské družstvo československého obchodnictva v Praze.
- ŠEVČÍK, M. (2021a): *Identita a mládež*. Brno: Nová kultura.
- ŠEVČÍK, M. (2021b): Národní stát a ekonomická demokracie. In: DRULÁK, P., KELLER, J., STROPNICKÝ, M., ŠVIHLÍKOVÁ, I. (eds.): *Budoucnost levice bez liberalismu*. Praha: Masarykova demokratická akademie, s. 47–52.

Kontaktní adresa autora

Mgr. Michal Ševčík, LL.M.: helianthus.ikv@email.cz

KONEC GLOBALIZACE? MOŽNOSTI VÝVOJE SVĚTOVÉ EKONOMIKY

THE END OF GLOBALIZATION? OTHER POSSIBILITIES FOR THE DEVELOPMENT OF THE WORLD ECONOMY

Ilona Švihlíková¹

¹ Fakulta VŠO, Panevropská univerzita, Spálená 76/14, 110 00 Praha 1, Česká republika

Abstrakt

Článek se zabývá procesem globalizace a jeho vlivem na formování podoby světové ekonomiky. Zvláštní pozornost je věnována několika narušením tohoto procesu, ke kterým patří konsekvence Velké recese, dopady pandemie Covid-19 a konflikt na Ukrajině. Jsou prezentovány scénáře vývoje a proměny světové ekonomiky.

Klíčová slova: globalizace, nadnárodní korporace, reshoring, lokalizace, odolnost, blokové uspořádání

Abstract

The article deals with the process of globalization and its impact on the formation of international economy. Special focus is given to several disturbances in this process. These include the consequences of the Great recession, impact of Covid-19 pandemics and conflict in Ukraine. The article presents possible scenarios and changes in the world economy.

Keywords: globalization, transnational corporation, reshoring, local production, resilience, block arrangement

Úvod

Z ekonomického pohledu má globalizace své kořeny v 70. letech minulého století. Je úzce spjata jednak s rozvojem nových technologií, které umožňují kontrolu na dálku, i s využitím kontejnerové přepravy. Neméně klíčový předpoklad pro rozvoj globalizace byl nástup neoliberálních politik, které se zejména v USA prosazují v 80. letech minulého století. Globalizace představuje velmi hlubokou dělbu práce, kterou do značné míry ovládají nadnárodní korporace, které se stávají hlavním aktérem procesu globalizace. Silnou roli hrají také nadnárodní instituce, jako např. MMF. Jsou to zejména nadnárodní korporace, jejichž matky sídlí v západních zemích, které rozhodují o geografickém rozprostření výroby, resp. výrobních řetězců. Postavení jednotlivých zemí ve výrobním procesu je klíčové, neboť od tohoto

postavení se odvíjí přidaná hodnota, od níž se zase odvíjejí mzdy představující základ kupní síly obyvatelstva. Vytváření sítí nadnárodních firem i globálních hodnotových řetězců je motivováno zejména hledáním efektivity. Hledání efektivity má přitom mnoho podob, například využití mzdových rozdílů, neexistence sociálního zákonodárství, ekologických předpisů, zvýhodněného zdanění, poskytování různých investičních pobídek atd.

Je patrné, že se v období vrcholu globalizace mění hierarchie mezi nadnárodní korporací a státem (Švihlíková 2010). Je to vyjádřeno i tlakem na zvýšení konkurenceschopnosti států, který je vyjadřován například různými žebříčky konkurenceschopnosti. Ty v sobě implikují nutnost implementovat vhodné politiky pro nadnárodní korporace. V některých případech reagují státy na pokles své ekonomické suverenity tím, že vytvářejí různá integrační uskupení. Tato uskupení často zvýrazňují závod

ke dnu, který představuje podbízení státu vůči firmám, ať již v oblasti mzdové, sociální či daňové. Trh práce má rysy globální konkurence, nikoliv kvůli migračním tokům, ale kvůli mobilitě kapitálu.

Přestože finanční krize v 90. letech i průběh transformace v zemích střední a východní Evropy vyvolaly kritické pohledy na proces globalizace – zejména krize v jihovýchodní Asii, významnější narušení procesu globalizace, jeho zpochybnění a návrhy přicházejí až později. Prvním velkým milníkem je v tomto ohledu vypuknutí finanční krize, která je dnes nazývána Velkou recesí.

První narušení globalizace: Velká recese

Velká recese se jako pojem vztahuje k finanční poruše, která vypukla v roce 2008 ve Spojených státech. Prvotní spojení se týkalo trhu nemovitostí a finančních derivátů. Velká recese v sobě zahrnuje několik zásadních ekonomických problémů, počínajíc morálním hazardem (u ratingových agentur), přes nedostatečnou regulaci finančních „inovativních“ produktů až po snahu využít efekt bohatství jako faktor kompenzace dlouhodobé stagnace mezd. Účelem tohoto článku není rozbor příčin Velké recese, ale spíše pohled na důsledky.

Je patrné, že Velká recese se projevila zejména v zemích Západu. Kritickou podobu získala v eurozóně, kde vedla k vyřeznutí dluhových krizí řady ekonomik. Ukázalo se jako nezbytné nutné eurozónu zreformovat a posílit její do té doby nedostatečnou institucionální architekturu. Důležitou roli při zabránění rozpadu eurozóny sehrála Evropská centrální banka (ECB) a její politika kvantitativního uvolňování, která se později kombinovala i se zápornými úrokovými sazbami. Právě netradiční monetární politika se stala jedním ze silných znaků období po Velké recesi v zemích Západu. Zatímco před rokem 2008 to bylo zejména Japonsko, které tuto netradiční monetární politiku

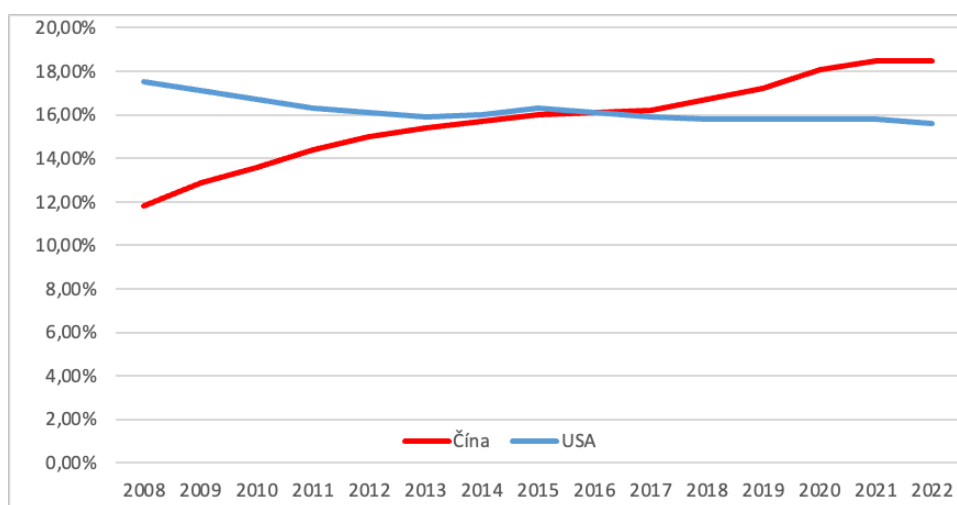
provvozovalo, po roce 2008 se této politiky chopily další centrální banky, zejména americký FED a následně i ECB.

Vyhodnocení důsledků této politiky je mezi ekonomy velmi sporným tématem. Na straně jedné je možné, že silně expanzivní monetární politika ECB, zejména nákup státních dluhopisů, pomohl udržet eurozónu pohromadě. Kritické hlasy ovšem uvádějí, že právě tato politika je jedním z důvodů vysoké inflace v řadě západních zemích (rok 2021–2023).

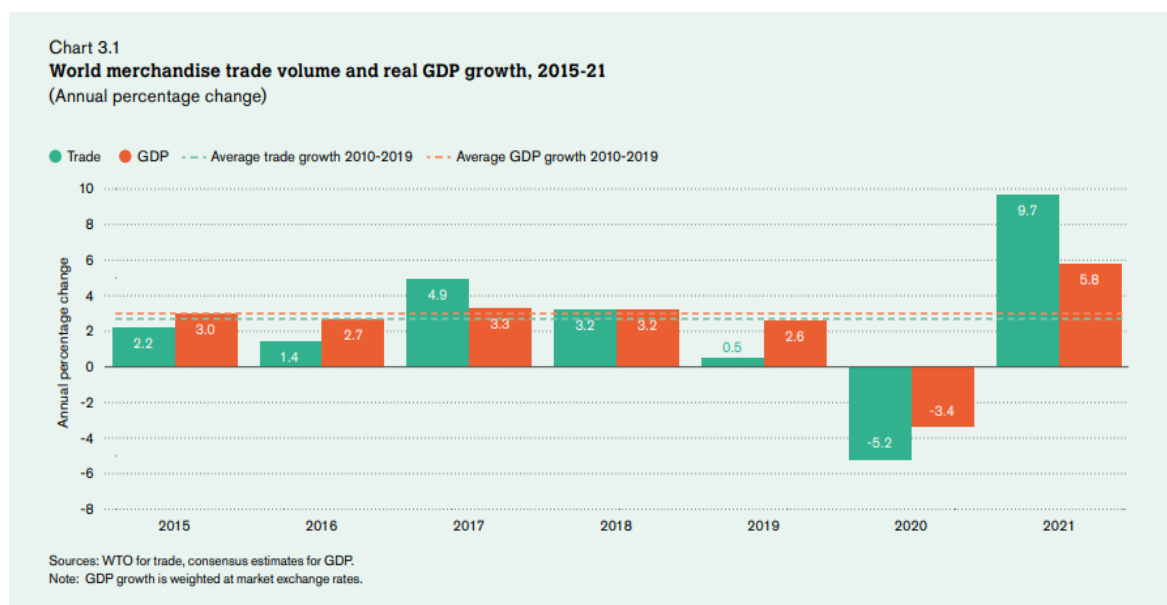
V tomto období dochází k řadě významných změn, nejen v oblasti monetární politiky. Uvedme pravidelná setkávání fóra G20, které se sice poprvé zformovalo v souvislosti s finančními krizemi v jihovýchodní Asii na konci 90. let, ale teprve po roce 2008 získává pravidelnou formu i obsah. Zkratka BRIC, která byla použita ekonomem Jimem O’Neillem k označení velkých rozvíjejících se ekonomik jako zajímavých teritorií pro investory, se materializuje prvním setkáním představitelů těchto zemí v roce 2009 v ruském Jekatěrinburgu. Po přizvání Jihoafrické republiky a přidání písmena „S“ do zkratky, se utváří nové fórum zemí BRICS, jehož význam ve světové ekonomice a politice pozvolna roste.

Význam skupiny BRIC je neodmyslitelně spjat s ekonomickým a technologickým vzestupem Číny. Kolem roku 2016/2017 se čínská ekonomika v paritě kupní síly stává největší na světě a předbíhá ekonomiku Spojených států. Tato změna je také reflektována ve složení Zvláštních práv čerpání (SDR), které slouží jako mezinárodní rezervní aktivum vytvořené Mezinárodním měnovým fondem. Zahrnutí čínského yuanu do koše měn SDR je krokem zvýrazňujícím rostoucí vliv a pozici Číny ve světové ekonomice.

Období po Velké recesi se tedy vyznačuje zásadními změnami v oblasti mezinárodních vztahů. Zmíňme ještě stručně, že v této době také velmoci představují návrhy integračních projektů. U Spojených států je to návrh dohody Transatlantického obchodního

Graf 1: Podíl Číny a USA na světovém HDP v PPP
Zdroj: databáze WEO, MMF 2023

Graf 2: Objem mezinárodního obchodu zbožím a růst světového produktu v %
Zdroj: WTO 2022

a investičního partnerství (TTIP) a Transpacifického partnerství (TPP). Ani jedna z komplexních dohod, která zahrnuje širokou škálu téma, se nakonec nerealizuje. Odstoupení od dohody TPP je jedním z prvních kroků Donalda Trumpa v prezidentském úřadu. Ruská federace přichází s návrhem zóny volného obchodu od Lisabonu po Vladivostok, ale tento návrh není v EU reflektován. Rusko tedy nakonec realizuje skrovnější projekt Eurasijské unie. Čína přichází s oživením své starobylé Hedvábné stezky v konceptu Jeden pás, jedna stezka, který se ovšem rozprostírá globálně, a netýká se jen Eurasie. Čínský návrh navíc nemá čistě integrační podobu, je spíše řetězením řady projektů, zejména v oblasti infrastruktury. Jeden pás, jedna stezka ukazuje na silnou pozici Číny v oblasti zpracovatelského průmyslu a na rostoucí význam Číny jako aktivního investora.

Jedním z klíčových indikátorů globalizace byl Světovou obchodní organizací sledovaný vztah mezi vývojem objemu mezinárodního obchodu a mezi růstem světového produktu. Zatímco do Velké recese je možno najít vzorec dvou- až třinásobného růstu objemu obchodu vůči růstu produktu, po Velké recesi se tento vzorec rozpadá. Do Velké recese tedy platilo, že stále více zboží procházelo mezinárodní směnou, resp. podíl meziproduktů byl velmi významný. Tyto meziprodukty odrážely hlubokou mezinárodní dělbu práce. Než bylo možné podrobněji zanalyzovat změny ve světové ekonomice, objevila se pandemie. Platí nicméně, že v období od cca roku 2010 do vypuknutí pandemie Covid-19 se stále více diskutuje buď o konci globalizace, nebo o vrcholu globalizace vzhledem ke zboží (nikoliv nutně v případě služeb) (viz WTO 2022).

Druhé narušení globalizace: pandemie Covid-19

I když již ve druhé dekádě 21. století probíhala debata o vývoji a přínosech globalizace intenzivněji než ve 20. století, byla to až pandemie Covid-19, která zvýraznila negativní rysy globalizace. Jako příklad uvedme zranitelnost, narušení výrobních řetězců, značné navýšení ceny dopravy (kontejnerová přeprava), vysoká závislost na vzdálených trzích. Pandemie také ukázala, že pojem nákaza se skutečně netýká jen zdravotních rizik, ale také šíření finančních ekonomických poruch.

Globalizace je charakteristická změnami vzorců produkce a spotřeby, také z geografického hlediska. Je patrné, že produkční kapacity se z globálního pohledu přemístily zejména do jižní, jihovýchodní a východní Asie, s dominantní rolí Číny. Čínský trh je ovšem dnes v jiné pozici. Zatímco na začátku procesu globalizace sloužil zejména jako místo levné produkce, díky značnému množství pracovních sil a kombinace dobré infrastruktury a bezpečnosti, nyní je zásadním odbytištěm a místem inovací. Produkce, pro které je klíčová cena, se spíše přesunují do levnějších zemí, např. ASEAN.

Nedostatek klíčového zdravotního materiálu byl také jedním z důvodů, proč se objevil důraz na „strategickou autonomii“, zejména v EU. Téma domácí produkce, důležitosti obnovy průmyslových kapacit bylo jedním z důležitých témat prezidenta Trumpa, i když výsledky této politiky nejsou přesvědčivé. Strategická autonomie je v rozporu s neoliberální globalizací, neboť předpokládá, že určité výroby/sektory mají natolik zásadní význam, že je potřeba je mít pod domácí kontrolou a nelze je ponechat na světové dělbě práce řízené nadnárodními korporacemi.

Následky pandemie je možno vnímat v čase. Z krátkodobého hlediska byla u některých nadnárodních korporací patrná snaha zajistit si vlastní dopravu, posílit logistiku, skladovací kapacity apod. Zatímco dlouhé výrobní řetězce byly nastaveny na systém „just in time“, který umožňoval maximální efektivitu dodávek, pak popandemická zkušenost se spíše orientuje na „just in case“, tedy posílení zásob, hledání nových dodavatelů (např. přístup Čína + 1) apod. Zdá se, že lekce z pandemie zní, že efektivita za situace hluboké dělby práce má svá rizika a nevýhody, a že klíčovým tématem bude spíše odolnost. Není proto překvapivé, že propojení mezi usilováním o strategickou autonomii a budováním odolnosti, se projevilo ve vyšších inflačních tlacích. Globalizace založená na efektivitě měla totiž deflační ráz, ale tento po pandemii mizí. Dlužno ovšem dodat, že nárůst cen komodit může také souviset s tzv. komoditním supercyklem. Inflační tlaky byly podpořeny z mnoha zdrojů, nárůst nákladů kvůli přerušením ve výrobě, lockdowny v určitých zemích (Čína), zpožděním v dopravě a také budováním větší odolnosti řetězců, včetně diverzifikace dodavatelů se nutně musela projevit v cenách zboží. Usilování o větší odolnost ekonomiky ovšem není vhodné odsoudit, budování odolnosti vůči šokům (nejen pandemie) bude jistě jedním ze zásadních úkolů ekonomik pro 21. století, nicméně budování odolnosti má své náklady. Již z druhého narušení globalizace tedy vyplývá, že inflační tlaky mohou být dlouhodobější povahy.

Vzhledem k velké dynamice změn to byla Konference OSN o obchodu a rozvoji (UNCTAD), která připravila možné scénáře vývoje podoby světové ekonomiky a dělby práce. UNCTAD zdůrazňuje velké změny ve světové ekonomice, sahající od změn v průmyslu kvůli digitalizaci, po snahy o „zelenější“ ekonomiku až k obnově protekcionismu. Dopady pandemie dotváří další faktor, který představuje tlak na změnu dělby práce i fungování korporací.

UNCTAD (viz UNCTAD 2020) přichází se čtyřmi možnými scénáři dalšího vývoje dělby práce, které se liší dle sektorů. Nelze očekávat, že různé sektory a odvětví budou reagovat stejně, scénáře nicméně ukazují určitou škálu reakcí. Reshoring, tedy návrat výrob do mateřských (západních) zemí patřil k preferovaným strategiím amerického prezidenta Trumpa. Reshoring vychází z toho, že rostoucí automatizace a robotizace výroby zmenšují důležitost výhody efektivity, zejména u levné pracovní síly. Reshoring by byl tedy spjat s re-industrializací určitých zemí (např. USA), a naopak oslabením investic a průmyslové základny v řadě rozvíjejících se či rozvojových zemích. Reshoring je podmíněn dostatečnou kvalitací pracovní síly, která je schopna automatizované procesy plánovat a řídit. UNCTAD tento scénář spojuje také s protekcionistickými tendencemi.

Scénář diverzifikace počítá s pokračováním a rozšířením roztržité dělby práce na sektor

služeb, a to pomocí platform za využití možností digitalizace. Práce na dálku a malá potřeba hmotných aktiv patří k hlavním znakům tohoto scénáře, který tedy předjímá, že zatímco u zboží se globalizace „zbrzdí“, pak u služeb se naopak bude rozvíjet (sdílení znalostí).

Třetí scénář regionalizace se pojí s obchodními bloky, které jsou velmi relevantní pro další kapitulu tohoto článku. Regionalizace znamená užší regionální propojení, kratší výrobní řetězce, větší ekologickou udržitelnost. Možností je jak konkurence mezi bloky, tak i větší nezávislost mezi nimi.

Nakonec UNCTAD představuje scénář replikace, který se týká lokální ekonomiky. I tento scénář je spjat s využitím moderních technologií, zde konkrétní 3D tisku a distribuované výroby. Důraz je kladen na minimalizaci obchodu, posun k soběstačnosti a kustomizaci.

Všechny tyto scénáře představují relevantní možnosti dalšího vývoje, využívají dostupných či rozvíjejících se technologií a zároveň také berou v úvahu možné politické zásahy a preference. Rozvíjení těchto scénářů je tedy velmi důležité, zejména pro zemi v pozici ČR, která je stále ještě velmi závislá na vzdálených trzích.

Třetí narušení globalizace: konflikt na Ukrajině

Jedním z výrazných dopadů konfliktu na Ukrajině je odpojení zemí EU od Ruské federace. Pojem „decoupling“ neboli odpojení se používal zejména v souvislosti s americkou a čínskou ekonomikou. Odpojení je spojeno s užitím sankcí. Je patrné, že dochází ke změně ve výrobě, obchodních tocích, včetně energetických a také finančních. EU i RF hledají nové zdroje, resp. nová odbytíště. Diverzifikace či přímo odklon toků je přitom spojen nutně s vyššími náklady. Jako příklad můžeme uvést prodej ruské ropy Ural s určitým diskontem například pro Indii, nebo využití mezičlánků k prodeji ruských ropných derivátů. V případě EU se pak jedná o zajištění dostatečných dodávek zemního plynu (zejména zkapalněného), což vede k vyšší ceně (a tím pádem slabší konkurenceschopnosti) vůči USA.

Dopady konfliktu na Ukrajině jsou ale mnohem intenzivnější, a netýkají se jen vztahů mezi EU a Ruskem. Vzhledem k nasazení sankcí a rostoucími mezinárodně-politickému napětí je pravděpodobné, že se vytvoří několik bloků. Na jedné straně západní (kolektivní Západ), dále pak zřejmě blok ruskochínský (s dalšími zeměmi, např. Iránem), a blok nezápadních zemí, které se nebudou chtít vyhraňovat vůči žádnému z oněch dvou a budou chtít čerpat výhody ze spolupráce s oběma. Takovéto blokové uspořádání, doprovázené i propojeními na různých úrovních již nebude slučitelné s globalizací. Naopak, znamenalo by intenzivní proměnu vzorců výroby, spotřeby, obchodu i financí. Jako vysoce

pravděpodobné se jeví silné napětí, vojenské soupeření mezi blokem tzv. Západu a blokem rusko-čínským. Vytváření bloků, tedy rozšířenější decoupling mimo jiné znamená, že důvod efektivity pro výrobu a spotřebu je nahrazen nejen prioritizací odolnosti, ale zejména politickými a mezinárodně-politickými faktory.

Masivní nasazení sankcí ve finanční oblasti (za využití dominance amerického dolaru a celkově americké finanční infrastruktury plus systému Swift) vede další země k úvahám o hledání alternativ, či možností úniku před eventuálními americkými, resp. západními sankcemi. Proto v posledních týdnech a měsících vidíme intenzivní jednání o využití národních měn (čínský yuan, indická

rupie), nastavení swapových mechanismů. Roste význam i využití čínského yuanu pro mezinárodní platby, i když zatím není možné považovat čínský yuan za přímou konkurenci amerického dolaru, neboť yuan není plně konvertibilní. V rámci skupiny BRICS budou probíhat jednání o rozšíření této skupiny, což vyjadřuje rostoucí zájem o alternativní fórum pro kooperaci a hospodářskou i finanční součinnost. S tím souvisí i debaty o možné změně tohoto uskupení.

Je patrné, že silné využití sankcí může vyústit v oslabení pozice prozatím zcela dominujícího amerického dolaru a naopak intenzivní úsilí o diverzifikovanější finanční systém a to včetně využití digitálních měn, či nových platebních systémů.

Závěr

V článku byly představeny základy procesu globalizace a shrnuty výstupy tří základních narušení procesu globalizace, které se odehrály v posledních třech letech. První narušení v podobě Velké recese posílilo pozici zejména Číny a přispělo k materializaci skupiny BRICS. Došlo také k oslabení jednoho z klíčových indikátorů poměru objemu obchodu k vývoji světového produktu. Druhé narušení způsobila pandemie, která odsunula téma efektivity a naopak zvýraznila téma odolnosti. Posledním narušením globalizace je konflikt na Ukrajině, který může vést k vytvoření blokového uspořádání a diverzifikace v oblasti výroby i financí.

Literatura

- MMF (2023): World economic outlook database. Dostupné na: <https://www.imf.org/en/Publications/WEO/weo-database/2023/April>
- ŠVIHLÍKOVÁ, I. (2010): *Globalizace a krize. Souvislosti a scénáře*. Všeň: Grimmer.
- UNCTAD (2020): Covid-19 will likely transform global production, says UN report. Dostupné na: <https://unctad.org/news/covid-19-will-likely-transform-global-production-says-un-report>
- WTO (2022): World trade statistical review. Dostupné na: https://www.wto.org/english/res_e/publications_e/wtsr_2022_e.htm

Kontaktní adresa autora

Doc. Ing. Ilona Švihlíková, Ph.D.: ilona.svihlikova@peuni.cz

UDRŽITELNOST A EFEKTIVNOST JAKO KLÍČ K SOBĚSTAČNOSTI V PRODUKCI CUKRU A CUKROVÉ ŘEPA V ČESKÉ REPUBLICE

SUSTAINABILITY AND EFFICIENCY AS THE KEY TO SELF-SUFFICIENCY IN SUGAR AND SUGAR BEET PRODUCTION IN THE CZECH REPUBLIC

Martin Vaněk¹, Věra Bečvářová²

¹ Provozně ekonomická fakulta, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno, Česká republika

² Fakulta regionálního rozvoje a mezinárodních studií, Mendelova univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 000 Brno, Česká republika

Abstrakt

Příspěvek zkoumá vývoj produkce cukrové řepy s následnou výrobou cukru a hodnotí rozhodující faktory, které jsou nezbytné pro zachování této produkce nejen s ohledem na zabezpečení soběstačnosti ve výrobě jedné ze základních potravin na našem území, ale zejména její role v udržitelnosti venkovských regionů. Klíčové faktory jsou hodnoceny na bázi analýzy vývoje základních ukazatelů v oblasti pěstování cukrové řepy a následné výroby cukru včetně vlivu na cenový přenos v rámci vertikály a dopadu na zahraniční obchod. Specifikuje rozhodující faktory související se zachováním produkce cukrové řepy a výroby cukru v kontextu dynamického vývoje, kterým toto odvětví prošlo na základě aplikace SZP a zásahů v rámci reformy SOT, kdy je od roku 2017 tento trh po více než 48 letech plně vystaven tržnímu prostředí.

Klíčová slova: cukrová řepa, cukr, udržitelnost, konkurenceschopnost, efektivnost, společná zemědělská politika

Abstract

The contribution examines the development of sugar beet production with the subsequent production of sugar and evaluates important factors that are necessary for the preservation of this production not only with regard to ensuring self-sufficiency in the production of one of the basic foods in our territory, but especially its role in the sustainability of rural regions. Key factors are evaluated based on the analysis of the development of basic indicators in the field of sugar beet cultivation and subsequent sugar production, including the effect on price transmission within the vertical and the impact on foreign trade. It specifies the production affects the context related to the preservation of sugar beet and sugar production in the dynamic development that this sector has undergone based on the application of the CAP and within the framework of the SOT reforms, when from 2017 this market is fully exposed to the market environment after more than 48 years.

Keywords: sugar beet, sugar, sustainability, competitiveness, efficiency, common agricultural policy

Úvod

Agrární sektor a jeho významná role v dalším rozvoji společnosti je v současnosti hodnocen a diskutován

jak z hlediska potravinové jistoty, tak z pohledu nezastupitelnosti zemědělství v péči o krajinu, řešení důsledků klimatických změn, udržitelného

hospodaření s přírodními zdroji a v neposlední řadě i v kontextu zachování životaschopnosti venkovských oblastí. Je nesporné, že udržitelnost je aktuálním tématem napříč všemi odvětvími. Udržitelnost v zemědělství jako systém hospodaření, který ochraňuje životní prostředí, bere v potaz přírodní zdroje a snaží se co nejlépe využívat a zachovat neobnovitelné zdroje (National Agricultural Library 2023). Je třeba zdůraznit, že půda je klíčovým aspektem zemědělské výroby a zároveň i jedním ze základních výrobních faktorů. I když se obecně řadí mezi neobnovitelné zdroje, které se v průběhu času opotřebovávají, je specifická tím, že při vhodném způsobu obhospodařování je svoji úrodností naopak schopna zvyšovat (Bečvářová 2005). Vážnost tohoto problému reflektuje svou strategii a požadavky i Agenda 2030, která dané cíle následně promítá do rámce společné zemědělské politiky (SZP) (Evropská komise 2023).

Po dvouletém přechodném období vstoupilo v platnost od ledna 2023 nové programové období SZP pro roky 2023–2027. Nová SZP plně reflektuje požadavky Agendy 2030 na udržitelný rozvoj. I z hlediska intervencí se zaměřuje na problematiku životního prostředí, kdy zemědělství výrobci musí dodržovat ještě přísnější standardy a podmínky v této oblasti, aby mohli čerpat finanční subvence, které poskytuje SZP, jako kompenzaci za dodržování těchto standardů v zájmu zachování a posílení udržitelnosti evropského zemědělství (Evropská rada; Rada Evropské unie 2023).

Z hlediska naplnění těchto požadavků a daných kritérií hraje významnou roli zajištění produkce a využití cukrové řepy. Je nesporné, že právě cukrová řepa je důležitou plodinou evropského zemědělství. V oblasti mírného pásu je v podstatě jedinou plodinou vhodnou pro výrobu cukru. Vzhledem k tomu, že ve světě se cukr vyrábí výhodněji z cukrové třtiny, na potřebu zachování evropské produkce reagovala SZP již mezi lety 1968–2017 v rámci reformy na trhu s cukrem (SOT). V rámci těchto reformy byla sice omezena nabídka pomocí výrobních kvót pro výrobu cukru, pěstitelům a cukrovarům však byly v rámci SOT garantovány minimální výkupní ceny. Vnitřní trh byl před levným dovozem cukru z cukrové třtiny chráněn pomocí dovozního cla. Výše uvedená opatření v rámci SOT cílila na posílení konkurenceschopnosti celého odvětví a jeho rozvoje, neboť po roce 2017 došlo k ukončení většiny uvedených opatření a posílena pozice otevřeného trhu. V platnosti zůstalo pouze dovozní clo, ale jeho úroveň byla rovněž snížena (European Commission 2023).

Cukrová řepa je stále vnímána primárně jako zemědělská plodina určená pro následné zpracování v cukrovarch pro výrobu cukru, tedy především jako surovina pro další výrobu (Jůzl, Elznet 2014; Urban, Vašák 2016). Nespornou výhodou produkce cukrové řepy je však její zlepšující funkce a významný přínos k zachování a zlepšení udržitelnosti půdy.

Cukrová řepa totiž vytváří hluboký kořenový systém, který pomáhá provzdušňovat půdu. Pěstitelům bez živočišné výroby mimo toho přispívá velkým množstvím posklizňových zbytků v podobě chrástu k dodání organické hmoty zpět do půdy (Jůzl, Půlkrábek, Diviš 2000; Půlkrábek a kol. 2011). Navíc v dnešní době, kdy se stále častěji hledají alternativní zdroje energie, může být cukrová řepa, díky vysokému obsahu cukru, využita nejen k této základní výrobě, ale i k výrobě bioethanolu, případně bioplynu (Půlkrábek a kol. 2007).

Cíl

Od našeho vstupu do EU prošlo pěstování cukrové řepy a výroba cukru díky reformám SOT velmi dynamickými změnami. Cílem tohoto příspěvku je poukázat na to, že důraz na efektivnost a konkurenceschopnost je rozhodující pro zachování pěstování cukrové řepy a následné výroby cukru na našem území v zájmu udržení soběstačnosti v této základní surovině lidské výživy. Zároveň je cílem zdůraznit a vzít úvahu neoddiskutovatelně pozitivní agroekologický přínos cukrové řepy z hlediska udržitelnosti půdní úrodnosti a poukázat na její multifunkční využití nejen pro výrobu cukru. Nové programové období SZP pro období 2023–2027 se ještě více zaměřuje na ochranu životního prostředí, zachování udržitelného zemědělství v kontextu změny klimatu, kdy cukrová řepa tyto požadavky bezpochybně splňuje.

Metodika

Metodicky se příspěvek zaměřuje na vyhodnocení veškerých produkčních charakteristik, které souvisí s pěstováním cukrové řepy (osevní plochy, vyprodukované množství bulev cukrové řepy, cukernatost) a produkcí cukru (počet cukrovarů a množství vyrobeného cukru). Pro lepší vyhodnocení podstatných souvislostí se výzkum zaměřuje na porovnání cen v jednotlivých fázích této komoditní vertikály a následně je zachycena bilance zahraničního obchodu s cukrem. Uvedené ukazatele jsou vyhodnoceny za období 2000–2022. Z důvodu specifické charakteristiky výroby cukru jsou některé údaje uvedeny v marketingových rocích 2000/2001–2021/2022. Vybrané období 22 let umožňuje zachytit dopad našeho vstupu do EU spolu s reformou SOT v roce 2006 na naše pěstitele a výrobce cukru. Prakticky veškerá opatření skončila v průběhu roku 2017 a tento trh byl po více než 48 letech vystaven tržnímu prostředí.

Výsledky

Vývoj produkce cukrové řepy a jejího využití v České republice

Pro zabezpečení soběstačnosti ve výrobě cukru je naprosto klíčové si produkovat základní surovinu, ze

Tab. I: Produkční ukazatele cukrové řepy v České republice

marketingový rok	osevní plochy (hektary)			produkce bulev cukrové řepy (tuny)			cukernatost (%)
	výroba cukru	jiné využití	celkem	výroba cukru	jiné využití	celkem	
2000/2001	-	-	60 309	-	-	2 899 612	17,6
2001/2002	-	-	78 942	-	-	3 900 023	15,35
2002/2003	-	-	79 504	-	-	4 002 644	16,19
2003/2004	-	-	71 016	-	-	3 400 770	18,21
2004/2005	-	-	68 970	-	-	3 487 773	18,53
2005/2006	-	-	63 170	-	-	3 430 635	18,7
2006/2007	55 801	3 646	59 447	2 993 344	206 457	3 199 801	18,41
2007/2008	44 173	9 889	54 062	2 414 713	556 166	2 970 879	16,47
2008/2009	43 987	7 302	51 289	2 564 883	461 741	3 026 624	18,04
2009/2010	46 472	7 246	53 718	2 831 931	446 950	3 278 881	16,85
2010/2011	49 257	8 163	57 420	2 919 292	452 002	3 371 294	16,65
2011/2012	50 300	9 059	59 359	3 576 082	740 098	4 316 180	15,78
2012/2013	51 727	9 605	61 332	3 474 009	763 056	4 237 065	17
2013/2014	52 691	9 287	61 978	3 308 496	632 624	3 941 120	17,59
2014/2015	53 771	12 385	66 156	4 200 019	1 015 860	5 215 879	15,91
2015/2016	44 978	8 687	53 665	2 740 921	559 354	3 300 275	18,2
2016/2017	52 340	8 605	60 945	3 728 000	689 000	4 417 000	18,2
2017/2018	58 122	8 162	66 284	4 292 647	684 040	4 976 687	17,5
2018/2019	60 199	5 952	66 151	3 494 896	311 225	3 806 121	18,13
2019/2020	57 539	3 092	60 631	3 501 228	188 477	3 689 705	16,91
2020/2021	59 854	2 351	62 205	3 744 458	142 043	3 886 501	15,84
2021/2022	57 996	5 920	63 916	3 952 923	397 093	4 350 016	15,84

Zdroj: vlastní zpracování na základě dat z Listů cukrovarnických a řepařských, (Listy cukrovarnické a řepařské 2023)

kteří se cukr vyrábí, tj. cukrovou řepu. Vývoj osevních ploch a produkce této výchozí suroviny včetně využití v posledních dvaceti letech je uveden v tabulce 1.

Bulvy cukrové řepy, vzhledem k jejich rozměru, nárokům a souvisejícím nákladům na logistiku, není efektivní převážet na velké vzdálenosti. Z toho vyplývá, že pro udržení výroby cukru a zabezpečení soběstačnosti v produkci této základní potravinové komodity je nutné si produkovat vlastní surovinu, cukrovou řepu. Vzhledem k vhodným agroekologickým podmínkám se cukrová řepa skutečně pěstuje na našem území dlouhodobě. Jak vyplývá z údajů v tabulce 1 ve sledovaném období, však u výměry osevních ploch došlo k velkým výkyvům, kdy rozdíl mezi nejmenší (2008/2009) a největší (2002/2003) osevní plochou činil 45 %. Hlavním faktorem těchto výkyvů však nebyly klimatické podmínky, ale především vliv přechodných podmínek a aplikace SZP, která se našich pěstitelů týkala od roku 2004. Klíčová reforma SOT v roce 2006 měla za cíl připravit pěstitele cukrové řepy na konec podpůrných opatření a liberalizaci trhu po roce 2017. Nastavená ochranná opatření v rámci tohoto trhu a finanční subvence

do určité míry deformovaly trh, kdy pěstitelé měli poněkud zkreslené informace o jejich skutečné konkurenceschopnosti.

Pro udržení produkce cukrové řepy proto museli pěstitelé zvýšit efektivnost produkce především pomocí inovací a modernějších technologických postupů. Ne všichni se tomuto dokázali přizpůsobit a raději využili finančních kompenzací pro ukončení produkce cukrové řepy, které reforma v roce 2006 nabízela. Jak dokládá tabulka 1 v marketingovém roce 2006/2007–2008/2009 nastal pokles ve velikosti výměry osevních ploch a tím i produkce cukrové řepy. Pěstitelé se však od této doby dokázali vzniklé situaci přizpůsobit, kdy došlo k navýšení osevních ploch až na přibližně 60 000 ha s meziročními výkyvy (viz další data v tabulce 1). Zlepšení efektivnosti, pěstitelské technologie a znalosti se projevují ve zvýšené produkci bulev cukrové řepy, ačkoliv osevní plochy dosahují nižších hodnot než před zavedením reformy v roce 2006. Pro výrobu cukru je však důležitý i obsah cukru v cukrové řepě, kdy i u tohoto faktoru dochází z mírné progresi, i když cukernatost je silně závislá na počasí daného roku a velmi těžko se ovlivňuje.

Dalším důležitým faktorem pro udržitelnost produkce cukrové řepy je její využití mimo samotné výroby cukru. Jak dokládá tabulka 1, cukrová řepa se u nás pěstuje i pro jiné využití, a to konkrétně pro výrobu biolihu nebo bioplynu. Podíl tohoto alternativního způsobu využití na celkových osevních plochách cukrové řepy činil až 18%. Po ukončení reformy SOT však došlo k poklesu osevních ploch pro toto využití, kdy podíl na celkové osevní ploše poklesl až na 5%. Poslední marketingový rok již zaznamenal opětovné navýšení těchto ploch zpátky na 10% podíl z celkové osevní plochy. Jak dokládá (10th Conference on Interdisciplinary Problems in Environmental Protection and Engineering EKO-DOK 2018 2018) cukrová řepa je vhodnou surovinou pro využití v bioplynových stanicích pro výrobu bioplynu jako udržitelného a obnovitelného zdroje energie, což je i cílem SZP a EU.

Produkce cukru v České republice

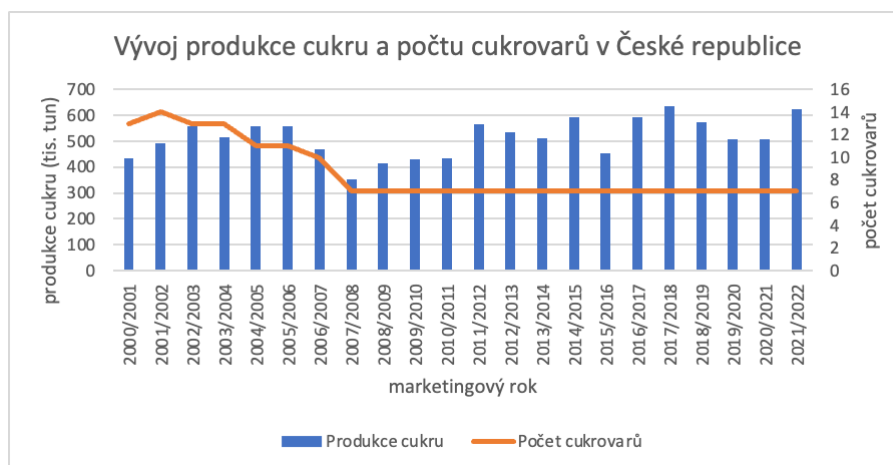
Jak již bylo uvedeno v předcházející kapitole, na produkci bulev cukrové řepy musí bezpodmínečně navazovat jejich zpracování, konkrétně zpracovatelský průmysl v podobě cukrovarů, které mají u nás tradici již od dob první republiky. V grafu 1 je zachycen vývoj produkce bílého cukru na našem území a počet činných cukrovarů. Z důvodu technologie výroby, kdy cukrová řepa se vyorává na podzim a následně zůstává na poli, dokud není odvezena ke zpracování do cukrovaru, se produkce cukru udává v marketingových rocích.

Obecně je známo, že Česká republika je soběstačná pouze v některých zemědělských komoditách a u výroby některých potravin, kdy produkce cukru patří mezi tyto komodity. Přechod na tržní hospodářství po roce 1990 a vstup zahraničními kapitálu do majetkové struktury našich cukrovarů se u nás pozitivně promítl na cukrovarnickém odvětví a tyto skutečnosti zachycuje graf 1.

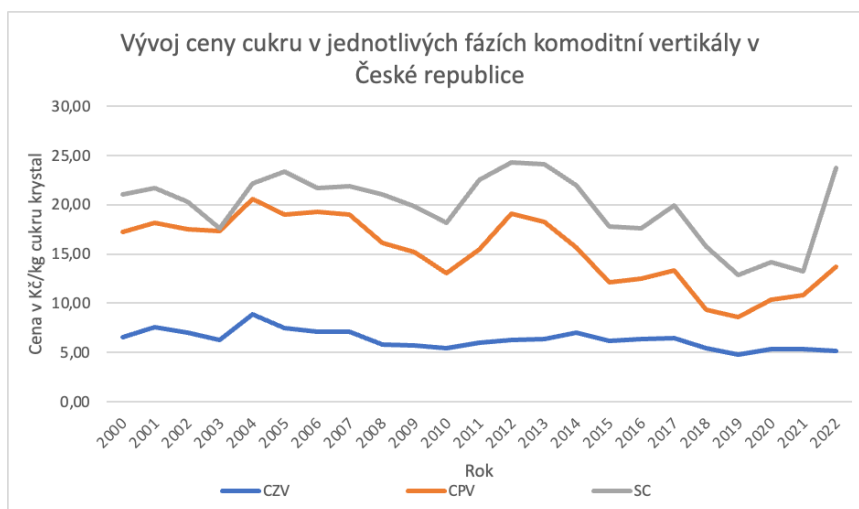
Zapojení do předvstupního období v roce 2000 se projevilo na rostoucím vývoji produkce cukru, neboť vstupem do předvstupního období se začala na nás vztahovat jednotná zahraniční politika EU vůči třetím zemím. Na levnější dovážený cukr bylo uplatněno dovozní clo. V tomto období obecně docházelo k uzavírání cukrovarů, které byly technologicky zastaralé a bez rozsáhlých investic nekonkurenceschopné. Do určité míry s tím samozřejmě souvisela i vyjednaná výrobní kvóta pro výrobu cukru pro předvstupní období.

Reforma v roce 2006 vedla k poklesu pěstitelských ploch jak u pěstitelů cukrovky, tak i k poklesu ve výrobě cukru. Hlavní dopady této reformy ve snížení produkce cukru se projevily až v marketingovém roce 2007/2008, kdy došlo k uzavření 3 cukrovarů holandskou společností Eastern Sugar. Zde se projevila nevýhoda rozdělení cukerných kvót na cukrovarny a nikoliv na pěstitele. Toto rozdělení cukerné kvóty v rámci reformy u nás umožnilo nadnárodním zahraničním společnostem snížit výrobu cukru v EU, jak požádala reforma a přitom nemusely uzavírat tolik cukrovarů ve svých domovských zemích. Česká republika využila možnosti dokoupení části cukerné kvóty zpět, a proto následně došlo k nárůstu produkce cukru.

V dlouhodobém horizontu lze však reformu v roce 2006 považovat za přínosnou. Jejím cílem bylo posílit efektivnost a konkurenceschopnost cukrovarnického průmyslu tak, aby cukrovarny dokázaly obstát v tržním prostředí, neboť tato změna měla souviset s ukončením výrobních kvót v roce 2017. Jak dokládá graf 1, s blížícím se koncem kvót skutečně cukrovarny navyšovaly svoji výrobu obdobně jako v ostatních zemích. To se projevilo hned následně po ukončení kvót, kdy vysoká produkce cukru bez kvótového režimu vedla k nadprodukcí a následně k poklesu cen cukru, což bude dokládat samostatná kapitola. Naše cukrovarny však díky vysoké specializaci a efektivnosti dokázaly toto velmi složité období

Graf 1: Vývoj produkce cukru a počtu cukrovarů v České republice
Zdroj: vlastní zpracování, (Ministerstvo zemědělství České republiky 2023)

Graf 2: Vývoj ceny cukru v jednotlivých fázích komoditní vertikály v České republice
Zdroj: vlastní zpracování, (Ministerstvo zemědělství České republiky 2023; ČSÚ 2023)

zvládnout, aniž by musel nějaký z nich ukončit svoji činnost. V současné době se situace na trhu s cukrem stabilizuje. Tuto skutečnost odráží i nárůst produkce našich cukrovarů.

Cena cukru v České republice

Je nesporné, že cena potravin bude vždy ožehavou otázkou každého státu, navíc pokud jde o základní potraviny, mezi které cukr zařadit určitě můžeme. Cukr se nachází prakticky ve všech potravinách, ať jde o fyzický cukr krystal, který spotřebitelé kupují, nebo o podíl v mnoha dalších výrobcích. Vývoj cen v rámci vertikály cukru je zachycen v grafu 2 (CZV – ceny zemědělských výrobců, CPV – ceny průmyslových výrobců, SC – spotřebitelské ceny). Údaje o jednotkových cenách CZV cukru se v žádných statistikách nevyskytují, protože zemědělští prvovýrobci prodávají cukrovou řepu v tunách. Cena CZV byla proto vypočtena na základě celkového množství prodané cukrové řepy. Toto množství bylo vynásobeno průměrnou prodejní cenou cukrové řepy v daném roce. Vzniklý součin byl vydělen množstvím cukru, které bylo za daný rok z dané sklizené cukrové řepy vyrobeno.

Je třeba konstatovat, že vstup do EU přinesl pro české pěstitele cukrové řepy a výrobce cukru kromě omezení jejich nabídky alespoň jistotu v podobě garantovaných cen těchto komodit. Pro pěstitele cukrové řepy byla stanovena minimální výkupní cena cukrové řepy a výrobci cukru měli také garantovanou minimální cenu, která měla dosahovat alespoň úrovně jejich výrobních nákladů. Po celou dobu platnosti těchto cen, byla reálná cena v obou těchto fázích vyšší než minimální a garantovaná cena.

Cílem grafu 2 je poukázat na to, že reforma v roce 2006 splnila potřebné očekávání z hlediska posílení efektivity a konkurenceschopnosti našich pěstitelů a výrobců. Na ukončení cukerných kvót se

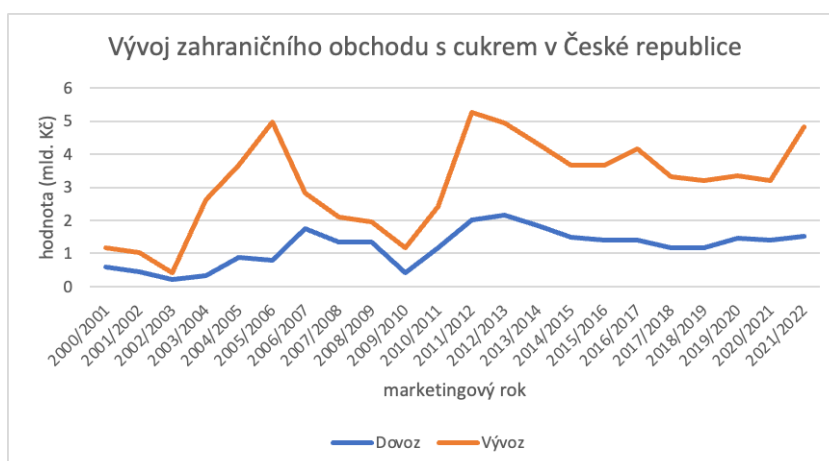
připravovali prakticky všichni výrobci cukru v EU. Důsledkem těchto příprav byla zvýšená produkce cukru viz graf 1, která však vedla k dramatickému propadu cen ve všech úrovních. Takto nízké ceny nebyly nikdy během sledovaného období a při započtení zvyšujících se nákladů v průběhu sledovaného období byla právě efektivnost pěstitelů cukrovky a výrobců cukru z hlediska konkurenceschopnosti na otevírajícím se trhu naprosto klíčová.

Zahraniční obchod České republiky s cukrem

Zahraniční obchod ČR prošel po vstupu do EU transformací, především díky vstupu na jednotný evropský trh. Z hlediska agrárně zahraničního obchodu umožnil zjednodušit vývoz komodit a potravin, ve kterých jsme byli konkurenceschopní, do členských zemí EU. Na druhé straně se však promítal v růstu dovozu komodit a potravin, ve kterých naši producenti nebyli cenově konkurenceschopní. Ve výsledku nám agrárně zahraniční obchod do značné míry reflektuje, ve kterých oblastech jsou naši pěstitelé a výrobci efektivní, a tudíž i konkurenceschopní. U komodit a potravin proto kladná bilance zahraničního obchodu může značit, že jsme v této oblasti soběstační. Vývoj agrárně zahraničního obchodu s cukrem je zachycen v grafu 3.

Ve sledovaném období je prokazatelný pozitivní dopad našeho vstupu do EU, kdy došlo k velmi dynamickému nárůstu vývozu cukru. Celkově se jeví bilance agrárně zahraničního obchodu s cukrem výrazně kladná, což potvrzuje konkurenceschopnost našich pěstitelů a výrobců, jak již bylo uváděno v předchozích částech.

Po velmi dynamickém nárůstu však přišel během následujících let pokles. Tento pokles souvisel s reformou SOT v roce 2006, která se

Graf 3: Vývoj zahraničního obchodu s cukrem v České republice

negativně podepisovala ve všech částech výroby cukru, jak bylo uvedeno výše. Tento pokles trval do marketingového roku 2009/2010, kdy do této doby proběhla hlavní transformace evropského cukrovarnictví.

Ve zbytku období sice docházelo k poklesu hodnoty vývozu, ale bilance zůstávala stále silně proexportní. Je pozitivní, že po ukončení kvót a přetlaku nabídky cukru na trhu zůstal náš vývoz stabilní a neměl setrvalou tendenci. V důsledku zlepšení situace na trhu s cukrem nás zahraniční obchod s cukrem od marketingového roku 2020/2021 opět rostl.

V zahraničním obchodě s cukrem se však projevuje obdobný negativní trend jako u jiných zemědělských komodit, když vyváženou komoditou je převážně produkt první fáze zpracování, surový cukr. Dovoz sice dosahuje nižších hodnot vůči vývozu, ale větší část dovozu je tvořen cukrem obsaženém ve finalizovaných výrobcích. Jak dokládá Vacek a kol. (2021) náš zahraniční obchod má však silnou komparativní výhodu v odvětví cukru ve vztahu k zemím EU.

Diskuze

Navzdory nízkému zastoupení cukrové řepy v osevních postupech vůči jiným zemědělským plodinám je její role na českých polích nezastupitelná. Česká republika je v produkci cukru soběstačná. Určitým rizikem snižování výroby však do jisté míry mohou být aktuální trendy v podobě výživových doporučení a preferování zdravotního stylu, která většinou zdůrazňují potřebu snižovat spotřebu cukru, resp. doporučují upřednostnit substituty cukru. Pro udržitelnost produkce cukrové řepy je proto třeba se více zaměřit na její další využití v podobě výroby bioplynu, kdy je nutné zdůrazňovat mimo jiné i její významný pozitivní dopad na udržitelnost půdní úrodnosti. Dle Pulkrábka a kol. (2011) cukrová řepa odebírá větší množství CO_2 z atmosféry a produkuje

více O_2 než jiné zemědělské plodiny. Jako další výhody zmiňuje hluboký kořenový systém, který zasahuje do spodních vrstev ornice a zvyšuje úrodnost půdy. K půdní úrodnosti také přispívá množství posklizňových zbytků na poli. V úzkých osevních postupech snižuje cukrovka infekční tlak choroboplodných zárodků. Dle Jacobs a kol. (2017) byla produkce bioplynu v Německu z cukrové řepy vůči produkci z kukuřice nákladnější o 10–25 % dle regionu. Ačkoliv byla výroba metanu nákladnější, autoři uvádějí, že v pokusu byla pěstována i ozimá pšenice, jako tříletý osevní postup (2 roky pšenice a 1 rok cukrová řepa) a varianta s cukrovou řepou měla výrazně nižší riziko z hlediska ztráty organické hmoty, vyplavování dusíku než osevní postup s kontinuálním pěstováním pšenice. Doporučením je tedy zvýšit obsah sušiny cukrové řepy bez dopadu na výnos nebo ekologický dopad.

Jak bylo uvedeno, cukrovarnický průmysl v období po vstupu do EU a společného trhu prošel velmi výraznými změnami. Do majetkové struktury našich cukrovarů se významně promítá i zahraniční kapitál, kdy ze 7 cukrovarů jsou 4 vlastněny 2 zahraničními nadnárodními společnostmi. Rizika s tím spojená se projevila při rozhodnutí zahraničního vlastníka odevzdat naši cukernou kvótu a ukončit výrobu cukru v daných cukrovarech. Navzdory tomuto cukerná reforma české cukrovary posílila, neboť díky vyšší efektivnosti dokázaly přestát velmi náročné období po ukončení kvót a žádný z nich nemusel ukončit svůj provoz. Efektivnost jako východisko pro zachování výroby cukru potvrzuje i Machková a Machek (2017), kdy složitá ekonomická situace po roce 2017 donutila největší německou společnost Südzucker k restrukturalizaci a uzavřela 2 cukrovary v Německu, 2 cukrovary ve Francii a 1 cukrovar v Polsku. Je nesporné, že moderní technologie jsou základem efektivnosti a udržitelnosti výroby, a navíc jsou součástí cirkulární ekonomiky. Jak uvádí Reinbergr (2021) největší společnost na českém trhu ve výrobě cukru

Tereos TTD, a.s. využívá odpady z cukrové řepy (řepné řízky) pro výrobu bioplynu. Vodu obsaženou v cukrové řepě využívá pro praní bulev, aby došlo ke zbavení nečistot z pole. Melasu využívají jako

surovinu pro výrobu kvasného lihu. Vápenaté saturační kaly jsou kvalitním vápenatým hnojivem pro zemědělské výrobce.

Závěr

Celkově lze z hlediska perspektivy dalšího vývoje konstatovat, že kromě SZP může mít dopad na pěstování cukrové řepy snižující se spotřeba cukru vlivem aktuálních trendů ve společnosti, kdy jsme v této komoditě soběstační a přebytek cukru exportujeme. Z tohoto důvodu je důležité zdůrazňovat právě multifunkčnost využití cukrové řepy jako suroviny nejen pro výrobu cukru, ale jak bylo uvedeno, i využití pro výrobu biolihu, bioplynu a jejich dalších odpadních produktů. Mnohdy je opomíjen její pozitivní přínos pro půdní úrodnost, který se nedá přímo finančně vyčíslit. Tento přínos lze pozorovat až na následné plodině, která může využít lepšího stavu půdy a veškerých mimoprodukčních funkcí, které cukrovka poskytuje. Na přínosy k udržitelnosti a zlepšování životního prostředí se zaměřuje i strategie a cíle nové SZP pro rok 2023–2027.

Na základě komplexního zhodnocení všech fází této komoditní vertikály je patrné, že naši pěstitelé a cukrovary dokázali zvýšit svoji efektivnost a konkurenceschopnost natolik, že byli schopni obstát ve velmi silné konkurenci na evropském trhu s cukrem i po roce 2017 a vytvořit předpoklady k tomu, aby byla zabezpečena potravinová soběstačnost v této základní surovině. Naši silnou pozici v této komoditě potvrzuje i zahraniční obchod s cukrem, který dosahuje velmi výrazně kladného salda. Je nesporné, že celý komoditní řetězec související s výrobou cukru prošel během sledovaného období velmi dynamickým vývojem. Hlavním faktorem těchto změn je bezesporu vstup do EU a její SZP s reformami v rámci SOT, které si kladly za cíl zvýšit konkurenceschopnost evropských pěstitelů cukrové řepy a výrobců cukru. Zvýšení efektivnosti a konkurenceschopnosti je z jedním z klíčů, které umožní zachovat výrobu cukru v evropském měřítku a na území ČR i po roce 2017, kdy od tohoto roku byly zrušeny veškeré subvence v rámci reformy SOT po více než 48 letech a tento trh je vystaven tržnímu prostředí.

Literatura

- 10th Conference on Interdisciplinary Problems in Environmental Protection and Engineering Eko-Dok (2018): Conferences, EDP Sciences – Web of. 2018. Polanica: Curran Associates, Inc., 2018. The usefulness of sugar beets for biogas production in relations of the storage time and sugar content.
- BEČVÁŘOVÁ, V. (2005): *Podstata a ekonomické souvislosti formování agrobyznysu*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita.
- ČSÚ (2023): Ceny v zemědělství. ČSÚ. [Online] <https://vdb.czso.cz/vdbvo2/faces/cs/index.jsf?page=statistiky#katalog=31785>, ověřeno ke dni 25. 3. 2023.
- European Commission (2023): Overview. *Sugar*. [Online] https://agriculture.ec.europa.eu/farming/crop-productions-and-plant-based-products/sugar_en, ověřeno ke dni 25. 4. 2023.
- Evropská komise. SZP a rozvoj. *Agriculture and rural development*. [Online] https://agriculture.ec.europa.eu/international/international-cooperation/cap-and-development_cs, ověřeno ke dni 26. 4. 2023.
- Evropská rada; Rada Evropské unie. (2023): Společná zemědělská politika na období 2023–2027. *Evropská rada a Rada Evropské unie*. [Online] <https://www.consilium.europa.eu/cs/policies/cap-introduction/cap-future-2020-common-agricultural-policy-2023-2027/>, ověřeno ke dni 6. 2. 2023.
- JŮZL, J. ELZNET, P. (2014): *Pěstování okopanin*. Brno: Mendelova univerzita v Brně.
- JŮZL, J., PŮLKRÁBEK, M., DIVIŠ, J. (2000): *Rostlinná výroba III (Okopaniny)*. Brno: Mendelova zemědělská a lesnická univerzita v Brně.
- LISTY CUKROVARNICKÉ A ŘEPAŘSKÉ (2023): Statistika komodity cukrovka – Cukr v České republice. [Online] <http://www.cukr-listy.cz/lc-statistika.html>, ověřeno ke dni 24. 4. 2023.
- MACHKOVÁ, A., MACHEK, M. (2023): Vývoj na světovém trhu cukru po ukončení režimu cukerných kvót v EU. *Listy cukrovarnické a řepařské*, 139(3): 116–118.
- Ministerstvo zemědělství České republiky (2023): *Situační a výhledové zprávy. Zemědělství*. [Online] <https://eagri.cz/public/web/mze/zemedelstvi/roslinna-vyroba/roslinne-komodity/cukrova-repa-a-cukr/situačni-a-vyhledove-zpravy/>, ověřeno ke dni 26. 4. 2023.
- National Agricultural Library (2023): *Sustainable Agriculture. National Agricultural Library*. [Online] <https://www.nal.usda.gov/farms-and-agricultural-production-systems/sustainable-agriculture>, ověřeno ke dni 26. 4. 2023.
- PULKRÁBEK, J. a kol. (2007): *Řepa cukrová – pěstitelský rádce*. Praha: Kurent.

- PULKRÁBEK, J. a kol. (2011). Pěstování cukrové řepy a její vliv na životní prostředí. *Listy cukrovarnické a řepářské*, 127(2): 57–62.
- REIBERGR, O. (2021): Cirkulární ekonomika: Bezodpadové zpracování cukrové řepy ve společnosti Tereos TTD. *Listy cukrovarnické a řepářské*, 137(2): 69–72.
- JACOBS, A. a kol. (2017): Replacing silage maize for biogas production by sugar beet – A system analysis with ecological and economical approaches. *Agricultural Systems*, 157, 270–278.
- URBAN, J., VAŠÁK, J. (2016): *Zemědělské systémy II. (Rostlinná produkce)*. Praha: Česká zemědělská univerzita.
- VACEK, T. a kol. (2021): Tři dekády v oblasti konkurenceschopnosti a produktivity českého obchodu s cukrem. *Listy cukrovarnické a řepářské*, 137(7–8): 283–290.

Kontaktní adresy autorů

Ing. Martin Vaněk: xvanek6@mendelu.cz

prof. Ing. Věra Bečvářová, CSc.: vera.becvarova@mendelu.cz

Název: Region v rozvoji společnosti 2023
Sborník příspěvků z mezinárodní vědecké konference
Region in the Development of Society 2023
Proceedings of the International Scientific Conference

Editor: Josef Smolík

Vydala: Mendelova Univerzita v Brně, Zemědělská 1, 613 00 Brno

Vydání: první, 2023

Počet stran: 144

ISBN 978-80-7509-957-0

<https://doi.org/10.11118/978-80-7509-957-0>

